

Міністерство освіти і науки України

**Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**

ISSN 2521-1293 (друкована версія)

ICV 2019 = 71.68

DOI 10.31652/2521-1307

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-1-215

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23853-13693ПР від 03.04.2019*

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Вінницького державного
педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського.**

**Серія: Філологія
(мовознавство)**

Випуск 31

Вінниця – 2020

УДК 80/82 (062.522)
В 48

ISSN 2521-1293 (друкована версія)
ICV 2019 = 71.68
DOI 10.31652/2521-1307
DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-1-215

В 48 Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць / гол. ред. Є. Б. Барань. Вінниця : ТОВ «фірма Планер», 2020. Вип. 31. 215 с.

Затверджено як друковане періодичне видання, що входить до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») (додаток 5 до наказу Міністерства освіти і науки України 24.09.2020 № 1188).

Рекомендувала до друку Вчена рада Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 5 від 16.12.2020 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Барань Є. Б., кандидат філологічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове) (головний редактор);

Амеліна С. М., доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, професор (Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ) (заступник головного редактора);

Газдаг В. В., доктор філософії з галузі «Гуманітарні науки» Філологія, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове);

Дмітренко Н. Є., кандидат педагогічних наук (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Рамбішевська Д., доктор габілітат, професор (Інститут славістики Польської академії наук, м. Варшава, Польща);

Романюк С., доктор габілітат, професор (Варшавський університет, м. Варшава, Польща);

Черничко С. С., доктор філологічних наук, професор (Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове);

Шинкарук В. Д., доктор філологічних наук, професор (Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ);

Гороф'янюк І. В., кандидат філологічних наук, доцент (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Забужанська І. Д., кандидат філологічних наук (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Іваницька Н. Б., доктор філологічних наук, професор (Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, м. Вінниця);

Іваницька Н. Л., доктор філологічних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Петров О. О., кандидат філологічних наук (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Городенська К. Г., доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України, м. Київ);

Завальнюк І. Я., доктор філологічних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Прокопчук Л. В., кандидат філологічних наук, доцент (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця) (відповідальний секретар).

РЕЦЕНЗЕНТИ

Вокальчук Г. М., доктор філологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне);

Гримашевич Г. І., кандидат філологічних наук, доцент (Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир).

Адреса редакційної колегії:

21101, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; тел. (0432) 275-589.
e-mail: naukovizap@gmail.com; <https://sites.google.com/site/naukzapmovoznastvo>.

Статті подано в авторській редакції.

Під час використання матеріалів збірника покликання на «Наукові записки» є обов'язковим.

УДК 80/82 (062.522)

© Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, 2020
© Автори статей, 2020

Ministry of Education and Science of Ukraine
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University

ISSN 2521-1293 (print)

ICV 2019 = 71.68

DOI 10.31652/2521-1307

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-1-215

*Certificate of registration of a printed
media outlet*

Series KB No. 23853-13693ПП of 03.04.2019

SCIENTIFIC NOTES
of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University.

Series: Philology
(Linguistics)

No. 31

Vinnytsia – 2020

УДК 80/82 (062.522)

В 48

ISSN 2521-1293 (print)

ICV 2019 = 71.68

DOI 10.31652/2521-1307

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-1-215

B 48 Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Philology (linguistics) : collection of scientific works / Editor-in-Chief Elizaveta Baran. Vinnytsia : "Firma Planer" LLC, 2020. No. 31. 215 p.

Approved as a printed periodical to the list of scientific professional editions of Ukraine (category «B») (addition 5 to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine 24.09.2020 No. 1188).

Recommended by the Academic Council
of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
minutes of a meeting No. 5 of. 16.12.2020

EDITORIAL BOARD

Baran E., candidate of philological sciences (Ph.D.), associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregszász Transcarpathia, Ukraine) (Editor-in-Chief);

Amelina S., doctor of pedagogical sciences, candidate of philological sciences (Ph.D.), professor (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine) (Coordinating Editor);

Gazdag V., doctor of Philosophy of field of the Humanitarian Science Philology, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregszász Transcarpathia, Ukraine);

Dmitrenko N., candidate of pedagogical sciences (Ph.D.) (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Rambishevskaya D., doctor habilitat, professor (Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland);

Romanyk S., doctor habilitat, professor (University of Warsaw, Warsaw, Poland);

Csernicsko I., doctor of philological sciences, professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregszász Transcarpathia, Ukraine);

Shynkaruk V., doctor of philological sciences, professor (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine);

Horofyanyuk I., candidate of philological sciences (Ph.D.), associate professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Zabuzhanska I., candidate of philological sciences (Ph.D.) (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Ivanytska N., doctor of philological sciences, professor (Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Vinnytsia, Ukraine);

Ivanytska N., doctor of philological sciences, professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Petrov O., candidate of philological sciences (Ph.D.) (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Horodenska K., doctor of philological sciences, professor (Institute of the Ukrainian Language of Ukrainian National Academy of Science, Kyiv, Ukraine);

Zavalniuk I., doctor of philological sciences, professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Prokopchuk L., candidate of philological sciences (Ph.D.), associate professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine) (Assistant Editor).

REVIEWERS

Vokalchuk G., doctor of philological sciences, professor (Rivne State University of Humanities, Rivne, Ukraine);

Hrymashevych G., candidate of philological sciences, associate professor (Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine).

Address of editorial board:

Faculty of Philology and Journalism named after Mykhailo Stelmakh of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhskogo St., 32, Vinnytsia, Ukraine, 21101;
tel. +380(0432)275589; e-mail: naukovizap@gmail.com; <https://sites.google.com/site/naukazapmovoznavstvo>.

УДК 80/82 (062.522)

© Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 2020

© Authors of articles, 2020

**Министерство образования и науки Украины
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского**

ISSN 2521-1293 (печатная версия)

ICV 2019 = 71.68

DOI 10.31652/2521-1307

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-1-215

*Свидетельство о государственной
регистрации печатного средства
массовой информации*

Серия КВ № 23853-13693ПР от 03.04.2019

**НАУЧНЫЕ ЗАПИСКИ
Винницкого государственного
педагогического университета имени
Михаила Коцюбинского.**

**Серия: Филология
(языкознание)**

Выпуск 31

Винница – 2020

УДК 80/82 (062.522)
В 48

ISSN 2521-1293 (печатная версия)
ICV 2019 = 71.68
DOI 10.31652/2521-1307
DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-1-215

В 48 Научные записки Винницкого государственного педагогического университета имени Михайла Коцюбинского. Серия: Филология (языкознание) : сборник научных трудов / гл. ред. Е. Б. Барань. Винница : ТОВ «фирма Планер», 2020. Вып. 31. 215 с.

Утверждено как печатное периодическое издание, которое входит в Перечень научных профессиональных изданий Украины (категория «Б») (приложение 5 к приказу Министерства образования и науки Украины 24.09.2020 № 1188).

Рекомендовал к печати Ученый совет Винницкого государственного педагогического университета имени Михайла Коцюбинского (протокол № 5 от 16.12.2020 г.).

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Барань Е. Б., кандидат филологических наук, доцент (Закарпатский венгерский институт имени Ф. Ракоци II, г. Берегово) (главный редактор);

Амелина С. Н., доктор педагогических наук, кандидат филологических наук, профессор (Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев) (заместитель главного редактора);

Газдаг В. В., доктор философии в отрасли «Гуманитарные науки» Филология, доцент (Закарпатский венгерский институт имени Ф. Ракоци II, г. Берегово);

Дмитренко Н. Е., кандидат педагогических наук (Винницкий государственный педагогический университет имени Михайла Коцюбинского, г. Винница);

Рамбишевская Д., доктор хабилитат, профессор (Институт славистики Польской академии наук, г. Варшава, Польша);

Романюк С., доктор хабилитат, профессор (Варшавский университет, г. Варшава, Польша);

Черничко С. С., доктор филологических наук, профессор (Закарпатский венгерский институт имени Ф. Ракоци II, г. Берегово);

Шинкарук В. Д., доктор филологических наук, профессор (Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев);

Горофянюк И. В., кандидат филологических наук, доцент (Винницкий государственный педагогический университет имени Михайла Коцюбинского, г. Винница);

Забужанская И. Д., кандидат филологических наук (Винницкий государственный педагогический университет имени Михайла Коцюбинского, г. Винница);

Иваницкая Н. Б., доктор филологических наук, профессор (Винницкий торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета, г. Винница);

Иваницкая Н. Л., доктор филологических наук, профессор (Винницкий государственный педагогический университет имени Михайла Коцюбинского, г. Винница);

Петров А. А., кандидат филологических наук (Винницкий государственный педагогический университет имени Михайла Коцюбинского, г. Винница);

Городенская Е. Г., доктор филологических наук, профессор (Институт украинского языка НАН Украины, г. Киев);

Завальнюк И. Я., доктор филологических наук, профессор (Винницкий государственный педагогический университет имени Михайла Коцюбинского, г. Винница);

Прокопчук Л. В., кандидат филологических наук, доцент (Винницкий государственный педагогический университет имени Михайла Коцюбинского, г. Винница) (ответственный секретарь).

РЕЦЕНЗЕНТЫ

Вокальчук Г. Н., доктор филологических наук, профессор (Ровенский государственный гуманитарный университет, г. Ровно);

Гримашевич Г. И., кандидат филологических наук, доцент (Житомирский государственный университет имени Ивана Франка, г. Житомир).

Адрес редакционной коллегии:

Украина, 21101, г. Винница, ул. Острожского, 32, факультет филологии и журналистики имени Михайла Стельмаха Винницкого государственного педагогического университета имени Михайла Коцюбинского;

тел. (0432) 275-589; e-mail: naukovizap@gmail.com; <https://sites.google.com/site/naukazapmovoznavstvo>.

Статьи поданы в авторской редакции.

При использовании материалов сборника ссылки на «Научные записки» являются обязательными.

УДК 80/82 (062.522)

© Винницкий государственный педагогический университет имени Михайла Коцюбинского, 2020

© Авторы статей, 2020

ЗМІСТ

I. Актуальні питання теорії мови	13
Денисовець Ірина	
Становлення поняття «транспозиція» у парадигмі лінгвістичних досліджень	13
Іваницька Ніна, Завальнюк Інна	
Понятійно-термінологічна одиниця «критерій» у науковому та прикладному аспектах	19
Солдатова Леся	
Поняття «мова» у дослідженнях представників Празького лінгвістичного гуртка	33
II. Функційна семантика лексичних одиниць. Теорія номінації	46
Богатько Валентина, Кухар Ніна	
Функціональний вияв семантичного обсягу фразеологічних одиниць у прозі Володимира Лиса	46
Маркотенко Тамара, Мельник Лариса	
Відображення вірувань українців у фразеології	55
Познанський Роман	
Векторно-об'єктні валентні характеристики твірних дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)»	64
Родюк Наталія	
Семантико-теоретичний аналіз національно маркованої лексики історичного твору	71
III. Лінгвістика тексту. Стилїстичні та контекстуальні вияви лексичних і граматичних одиниць	78
Алтицева Леся, Голіченко Лариса	
Граматичні та структурні особливості звертань у текстах новел Ірен Роздобудько (на матеріалах збірки «Зроби це ніжно...»)	78
Горобець Алла	
Епітет як репрезентант темпоральності в межах лексико-семантичного й асоціативного поля «час» (на матеріалі художніх творів письменників Вінниччини XX століття)	89
Горобець Руслана	
Парцельовані конструкції в мові сучасної прози для дітей: комунікативно-прагматичний аспект	97
Сташків Соломія	
Комунікативно-прагматичні чинники семантичної та граматичної сполучуваності дієслів «грати / зіграти» у професійних текстах	104
Ясакова Наталія	
Когнітивне підґрунтя безособових речень із неозначено-предметним суб'єктом	112

IV. Мова сучасних ЗМІ.....	123
Горобець Інна	
Сучасний український газетний текст: змістова концепція, структурна специфіка, жанрова диференціація.....	123
Ковалевська Анастасія	
Нейтралізація патогенних дискурсів: стратегія спростування.....	132
V. Проблеми діалектології та ономастики.....	142
Мельник Оксана, Волошина Оксана	
Морфологічний спосіб творення ергонімів Східного Поділля.....	142
Переломова Олена	
Естетична функція діалектизмів та розмовно-просторічних елементів у мові художніх текстів Валерія Шевчука.....	152
VI. Перекладознавство та міжкультурна комунікація.....	161
Грачова Ірина, Ішук Наталія	
Етимологічні та лінгвостилістичні особливості концепту <i>success</i> в англomовному економічному дискурсі.....	161
Забужанська Інна	
Мелодика як інтонаційний маркер категорії інтертекстуальності (на матеріалі озвучених американських постмодерністських поетичних текстів).....	170
Марку Аніта	
Явища мовних контактів у мережевому мово вживанні закарпатських угорців.....	177
Підпала Вікторія	
Способи реалізації експресивної функції у вступних частинах ток-шоу «Anne will» та «Maischberger.die woche».....	187
Тищенко Олена	
Неологізми 2020 року в англійській мові як відображення глобальних процесів та їхнього сприйняття.....	197
РЕЦЕНЗІЇ.....	205
Гороф'янюк Інна	
Лінгвістична розкіш Поділля: рецензія на Н. Коваленко. «Західноподільські та суміжні говірки. Тексти : у 2-х т.». Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 1048 с.....	205
ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ.....	210

CONTENTS

I. Current issues of linguistic theory	13
Denysovets Iryna	
«Transposition» concept formation in the linguistic research paradigm.....	13
Ivanytska Nina, Zavalniuk Inna	
Conceptual-terminological unit «criteria» in scientific and applied aspects.....	19
Soldatova Lesia	
The concept of “language” in the researches of the Prague linguistic circle representatives.....	33
II. Functional semantics of lexical units. The theory of nomination	46
Bohatko Valentyna, Kukhar Nina	
Functional manifestations of the semantic volume of phraseological units in the prose of Volodymyr Lys.....	46
Markotenko Tamara, Melnyk Larysa	
The reflection of ukrainians’ beliefs in phraseology.....	55
Poznansky Roman	
Vector-object valence characteristics of formative verbs of lexico-semantic field “agricultural production (crop production)”.....	64
Rodiuk Nataliia	
Semantic and theoretical analysis of nationally marked vocabulary of historical work.....	71
III. Text linguistics. Stylistic and contextual manifestations of lexical and grammatical units	78
Altytseva Lesya, Golichenko Larysa	
Grammatical and structural features of appeals in the texts of Iren Rozdobudko’s novels (on the materials of the collection "Do it gently...").....	78
Horobets’ Alla	
Epithet as a representative of temporality within the boundaries of the lexico-semantic and associative field "time" (on the language material of art works of the Vinnitsa region writers of the XX century).....	89
Horobets Ruslana	
Parceled structures in the language of modern prose for children: communicative-pragmatic aspect.....	97
Stashkiv Solomiia	
Communicative-pragmatic factors of semantic and grammatic connectivity of the verb “play” (hraty / zihraty) in professional texts.....	104
Yasakova Nataliia	
Cognitive basis for impersonal sentences with an indefinite objective subject.....	112

IV. The language of modern media	123
Gorobets Inna	
Modern Ukrainian newspaper text: content concept, structural specificity, genre differentiation.....	123
Kovalevska Anastasia	
Neutralization of pathogenic discourses: refutation strategy.....	132
V. Issues of dialectology and onomastics	142
Melnyk Oksana, Voloshyna Oksana	
Morphological method of creating ergonyms in eastern Podillya.....	142
Perelomova Olena	
Aesthetic function of dialectisms and colloquial-speech elements in the language of Valeryi Shevchuk's literary texts.....	152
VI. Translation studies and intercultural communication	161
Hrachova Iryna, Ishchuk Nataliia	
Etymological and lingvo-stylistic features of the concept success in English economic discourse.....	161
Zabuzhanska Inna	
Melody as an intonation marker of the category of intertextuality (based on sounded American postmodern poetic texts).....	170
Marku Anita	
Contact phenomena in the internet language use of Transcarpathian Hungarians.....	177
Pidpala Viktoriia	
Ways of expressive function manifestation in the introductory parts of the Anne Will talk show and Maischberger. Die Woche.....	187
Tyschenko Olena	
2020 neologisms in English as the reflection of global processes and their perception.....	197
REVIEWS	205
Horofyanyuk Inna	
Linguistic luxury of Podilla: Review of N. Kovalenko. "West Podolsk and neighboring dialects. Texts: in 2 volumes". Kamianets-Podilskyi : TOV Drukarnya Ruta, 2020. 1048 p.....	205
INFORMATION FOR AUTHORS	210

СОДЕРЖАНИЕ

I. Актуальные вопросы теории языка.....	13
Денисовец Ирина	
Становление понятия «транспозиция» в парадигме лингвистических исследований.....	13
Иваницкая Нина, Завальнюк Инна	
Понятийно-терминологическая единица «критерий» в научном и прикладном аспектах.....	19
Солдатова Леся	
Понятие «язык» в исследованиях представителей Пражского лингвистического кружка.....	33
II. Функциональная семантика лексических единиц. Теория номинации.....	46
Богатько Валентина, Кухар Нина	
Функциональное проявление семантического объема фразеологических единиц в прозе Владимира Лиса.....	46
Тамара Маркотенко, Лариса Мельник	
Отражение верований украинцев во фразеологии.....	55
Познанский Роман	
Векторно-объектные валентные характеристики образующих глаголов лексико-семантического поля «аграрное производство (растениеводство)».....	64
Родюк Наталья	
Семантико-теоретический анализ национально маркированной лексики исторического произведения.....	71
III. Лингвистика текста. Стилистические и контекстуальные проявления лексических и грамматических единиц.....	78
Алтицева Леся, Голиченко Лариса	
Грамматические и структурные особенности обращений в тексте новел Ирен Роздобудько (по материалам сборника «Сделай это нежно...».).....	78
Горобец Алла	
Эпитет как выразитель темпоральности в пределах лексико-семантического и ассоциативного поля «время» (на материале художественных произведений писателей Винницкой области XX века).....	89
Горобец Руслана	
Парцеллированные конструкции в языке современной прозы для детей: коммуникативно-прагматичный аспект.....	97
Сташків Соломія	
Коммуникативно-прагматичні фактори семантичної і граматичної сочетаємості глаголів «іграти-сыграти» в професійних текстах.....	104
Ясакова Наталья	
Когнитивная основа безличных предложений с неопределенно-предметным субъектом.....	112

IV. Язык современных СМИ	123
Горобець Інна	
Современный украинский газетный текст: содержательная концепция, структурная специфика, жанровая дифференциация.....	123
Ковалевская Анастасия	
Нейтрализация патогенных дискурсов: стратегия опровержения.....	132
V. Проблемы диалектологии и ономастики.....	142
Мельник Оксана, Волошина Оксана	
Морфологический способ образования ергонимов восточного Подолья.....	142
Переломова Елена	
Эстетическая функция диалектизмов и разговорно-просторечных элементов в языке художественных текстов Валерия Шевчука.....	152
VI. Теория перевода и межкультурная коммуникация.....	161
Грачева Ирина, Ищук Наталия	
Этимологические и лингвостилистические особенности концепта <i>success</i> в англоязычном экономическом дискурсе.....	161
Забужанская Інна	
Мелодика как интонационный маркер категории интертекстуальности (на материале озвученных американских постмодернистских поэтических текстов).....	170
Марку Анита	
Явления языковых контактов в сетевом языкоупотреблении закарпатских венгров.....	177
Пидпала Виктория	
Способы реализации экспрессивной функции во вступительных частях ток-шоу «Anne Will» та «Maischberger.Die woche».....	187
Тищенко Елена	
Неологизмы 2020 года в английском языке как отражение глобальных процессов и их восприятия.....	197
РЕЦЕНЗИИ	205
Горофянюк Інна	
Лингвистическая роскошь Подолья: рецензия на Н. Коваленко. «Западноподольские и смежные говоры. Тексты: в 2-х т.». Каменец-Подольский : ООО «Типография «Рута», 2020. 1048 с.....	205
ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ	210

I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ МОВИ

УДК 81'366=161.2

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-13-19

СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТРАНСПОЗИЦІЯ» У ПАРАДИГМІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ірина Денисовець

Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»

Україна, м. Полтава, Першотравневий проспект, 24

e-mail: denysovets.ira@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1424-1652

У статті висвітлено основні етапи становлення поняття «транспозиція» у парадигмі мовознавчих досліджень закордонних та українських учених, обґрунтовано, що в сучасній лінгвістиці перехід однієї частини мови в іншу названо різними термінологічними одиницями, зокрема трансформація, транспозиція, конверсія, трансляція тощо. Визначено, що функціонування різних термінів для позначення змісту того самого явища свідчить про суперечливість процесу переходу частин мови, адже воно досліджується з різних позицій. З'ясовано, що транспозиція в широкому значенні – перехід знака з одного класу в інший – функціонує на всіх рівнях мовної системи і є одним із найважливіших механізмів. Окреслено, що у вузькому значенні транспозиція, або функційна транспозиція, – перехід слова (чи основи слова) з однієї частини мови в іншу або його використання у функції іншої частини мови. Проаналізовано, що цей процес лінгвісти ототожнюють з морфолого-синтаксичним способом словотворення. Висвітлено також і новітній підхід у сучасному мовознавстві, відповідно до якого транспозицію не визначають як словотвірне явище.

Ключові слова: транспозиція, неповна (синтаксична) транспозиція, повна (морфологічна) транспозиція, конверсія, субституція.

СТАНОВЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ «ТРАНСПОЗИЦИЯ» В ПАРАДИГМЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Ирина Денисовец

Национальный университет «Полтавская политехника
имени Юрия Кондратюка»

Украина, г. Полтава, Первомайский проспект, 24

e-mail: denysovets.ira@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1424-1652

В статье отражены основные этапы развития понятия «транспозиция» в парадигме языковедческих исследований, обосновано, что в современной лингвистике переход одной части речи в другую назван различными терминологическими единицами, в частности трансформация, транспозиция, конверсия, трансляция. Определено, что функционирование различных терминов для обозначения содержания одного и того же явления свидетельствует о противоречивости процесса перехода частей речи, ведь оно

исследуется с разных позиций. Выяснено, что транспозиция в широком смысле – переход знака из одного класса в другой – работает на всех уровнях языковой системы и является одним из важнейших механизмов. Определено, что в более узком смысле транспозиция, или функциональная транспозиция, – переход слова (или основы слова) из одной части речи в другую или его использования в функции другой части речи. Проанализировано, что этот процесс лингвисты отождествляют с морфолого-синтаксическим способом словообразования. Освещен также и новейший подход в современном языкознании, согласно которому транспозицию не определяют как словообразовательное явление.

Ключевые слова: транспозиция, неполная (синтаксическая) транспозиция, полная (морфологическая) транспозиция, конверсия, субституция.

«TRANSPOSITION» CONCEPT FORMATION IN THE LINGUISTIC RESEARCH PARADIGM

Iryna Denysovets

National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

Pershotravnevy Ave. 24, Poltava, Ukraine

e-mail: denysovets.ira@gmail.com

ORCID:0000-0002-1424-1652

Introduction. The article highlights the main stages of «transposition» concept formation in the linguistic research paradigm. It is substantiated that in modern linguistics the transition from one part of speech to another is called in terms of different terminological units, including transformation, transposition, conversion, translation etc.

Purpose. The aim of this study is a comprehensive analysis of transposition concept as a linguistic phenomenon in Ukrainian grammar, taking into account different vector approaches to its interpretation.

Methods. To achieve the purpose a descriptive method, a method of transformational and component analysis were used.

Results. The first substantiated analysis of theoretical issues of transposition is presented in the works of the American linguist E. Sepir and the French scientist L. Tenier, where the content of the transposition process and functional characteristics of language phenomena related to the mechanism of word transition from one lexico-grammatical class to another are considered. It is determined that the functioning of different terms to denote the meaning of the same phenomenon indicates the contradiction of transition process of parts of speech, because it is studied from different perspectives. Transposition in its broadest sense – the transition of a sign from one class to another – has been found to function at all levels of the language system and is one of its most important mechanisms. It is outlined that in a narrower sense, transposition, or functional transposition is the transition of a word (or word base) from one part of speech to another or its use as a function of another part of speech. Linguists identify this process with the morphological-syntactic way of word formation. The latest approach in modern linguistics is also highlighted, according to which transposition is not defined as a word-forming phenomenon. The concept of «transposition» is interpreted as the use of one form as a function of another. This definition is interpreted in both broad and narrow meanings: any figurative use of the linguistic form, including transposition of grammatical tense (the use of the present tense instead of past or future), method (functioning of the imperative mood), communicative types of sentences (the use of narrative

sentences as imperatives), metaphorical transfer of word meanings. There are three elements in transposition: the initial form (transposed), the means of transposition (transposer) and the result (transposite). Accordingly, in the narrow sense, functional transposition indicates the transition from one part of speech to another or its usage as a function of another part of speech. Traditionally, linguists distinguish two degrees of this transposition: 1) incomplete, or syntactic, where there is a change only in the syntactic position of the original unit without changing its morphological affiliation to the corresponding part of speech; 2) complete, or morphological, as a result of which the word of another part of speech is formed. According to the part of speech into which the word is transformed, substantivization, verbalization, adjectivation, adverbialization are distinguished.

Originality. *We interpret transposition as a three-stage process of word transition from one part of speech to another, which occurs under the influence of functional needs, acquiring syntactic, morphological and semantic expression.*

Conclusion. *Under the influence of functional needs, the transition from one part of speech to another – transposition (conversion). Depending on the level of transposition – syntactic, morphological, semantic – the status of the word in the grammatical system of language and in the hierarchical structure of the semantic-grammatical class (part of speech) is determined.*

Key words: *transposition, incomplete (syntactic) transposition, complete (morphological) transposition, conversion, substitution.*

Постановка проблеми. Дослідження в розрізі сучасної лінгвістики почасти сконцентровані на вивченні різних форм перекатегоризації мовних одиниць, які позначають терміном «транспозиція». Проте це поняття витлумачено досить різновекторно, зокрема натрапляємо на такі дефініції, як трансляція, транспозиція, конверсія, субституція, трансформація. Отож маємо підґрунтя констатувати, що детальнішого й глибшого аналізу потребує питання розвитку та становлення поняття «транспозиція» в сучасному мовознавстві. Адже саме хронологічна етапність наповнення цього терміна новим змістом опрацьована не достатньо. Визначення процесу транспозиції, поняття повної і неповної транспозиції, широкий та вузький підходи до аналізу цього явища залишаються на сьогодні одними з найбільш дискусійних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади транспозиційної граматики сучасної української літературної мови випрацював І. Р. Вихованець («Транспозиція українських відмінкових форм», 1998 р.). Особливе зацікавлення викликають наразі дослідження, пов'язані з транспозицією на частиномовному та реченнєвому рівнях відповідно до принципів функційно-категорійної граматики, зокрема висвітлення таких питань знаходимо в наукових доробках А. С. Джури («Частинимовні і внутрішньовідмінкові вияви транспозиції відмінкових форм», 2000 р.), В. М. Ожогана («Транспозиційні процеси у складі прономінативних слів», 2005 р.; «Транспозиція незайменникових слів до займенникових»), К. С. Симонової («Транспозиція відмінкових форм іменника в новітніх дослідженнях з морфології», 2011 р.), О. В. Межової («Внутрішньовідмінкова суб'єктна транспозиція в сучасній українській мові», 2013 р.), І. А. Мельник («Транспозиція частиномовних класів у дієслово в сучасній українській літературній мові», 2016 р.), О. А. Дубової («Система закономірності транспозиційних змін у мові», 2018 р.).

Метою пропонованого дослідження є всебічний аналіз етапів становлення поняття «транспозиція» як лінгвістичного явища у граматиці з урахуванням різновекторних підходів до його трактування.

Виклад основного матеріалу. Термінологія на позначення транспозиційних явищ у лінгвістиці досі не усталилася. У широкому значенні транспозиція – це процес перенесення будь-якої мовної форми. У вузькому значенні розрізняють функційну транспозицію – перехід слова чи основи слова з однієї частини мови в іншу або його використання у функції іншої частини мови. Відповідно в цьому контексті розрізняють повну, або морфологічну, транспозицію, коли утворюється слово нової частини мови, і неповну, або синтаксичну, за якої змінюється лише синтаксична функція вихідної одиниці без зміни її належності до частини мови [3, с. 15].

Уперше термін «транспозиція» в науковий обіг увів швейцарський мовознавець Ш. Баллі, який був послідовником учення Ф. де Соссюра. Заклавши підґрунтя для розвитку теорії транспозиції, у праці «Загальне та французьке мовознавство» («*Linguistique générale et linguistique française*», 1932 р.) лінгвіст проаналізував багатий потенціал транспозиції у галузі синтаксичних досліджень. Ш. Баллі, ґрунтовно досліджуючи функційну транспозицію частин мови, зазначав, що в мові існують так звані лексичні категорії – категорії знаків, що виражають поняття і комбінуються у мовленні за допомогою граматичних зв'язків. У розділі «Синтагматика і функційна транспозиція» автор безпосередньо потрактовує зміст транспозиції як переходу частин мови з однієї в іншу: «Мовний знак, повністю зберігаючи своє семантичне значення, може змінити граматичне значення, прийнявши на себе функцію іншої лексичної категорії (іменника, прикметника, дієслова, прислівника), до якої він не належить» [1, с. 128].

Паралельно Ш. Баллі увів до наукового обігу низку термінологічних одиниць на позначення характеристик явища транспозиції, зокрема: знак, який транспонується (знак, який повинен зазнати транспозиції); транспонувальний знак, або знак категорійний, – знак, що виражає нову категорію; транспонований знак – знак, що утворився в результаті приєднання транспонувального знака до знака, який транспонувався [1, с. 128].

Ш. Баллі наголошував, що під час транспозиції можливе як збереження загального значення, так і звуження семантики.

Ці теоретичні описи в 30-х роках ХХ ст. набули подальшого ґрунтовнішого аналізу в дослідженнях Л. Теньєра, Є. Куриловича, М. Докуліла, О. Єсперсена. Зокрема, Л. Теньєр у праці «Основи структурного синтаксису» («*Cours élémentaire de syntaxe structurale*», 1938 р.) для позначення цього явища послуговується терміном «трансляція», зміст якого вбачає в тому, що вона переводить повнозначні слова з однієї граматичної категорії в іншу, тобто перетворює один клас лексем на інший [8, с. 378]. Мовознавець виокремлює два основні типи трансляції: 1) трансляція першого ступеня стосується переходу слів з однієї частини мови в іншу; 2) трансляція другого ступеня передбачає використання речень у функції іменників, прикметників, прислівників. Л. Теньєр, обґрунтовуючи багатовимірність аналізованого поняття, розглядає в межах визначених типів ще такі різновиди трансляції: каскадні й інвертовані, прості та багатократні, марковані й немарковані, категорійні та субкатегорійні, формальні, послаблені, семантичні [8, с. 396]. У потрактуванні Л. Теньєра, трансляція представлена ширшим поняттям, ніж опис транспозиції Ш. Баллі, який пов'язував це явище винятково з морфологією, з системою повнозначних слів. Л. Теньєр наголошував, що саме за допомогою трансляції в мові постійно відбувається перехід слів з однієї категорії в іншу.

Продовжуючи наповнення терміна «транспозиція» змістом у розрізі частиномовного переходу, у 1941 році О. О. Шахматов виокремив конкретні процеси транспозиційного

переходу різних частин мови: субстантивація, ад'єктивація, вербалізація, прономіналізація [9, с. 37].

У середині ХХ ст. явище транспозиції починають ототожнювати зі словотворенням. Зокрема, Є. Курилович для позначення транспозиції використовує дефініцію «деривація». Мовознавець вивчає словотвірні процеси на лексичному й синтаксичному рівнях. За його спостереженнями, лексична деривація передбачає зміну лексичного значення похідного слова стосовно твірного за незмінності їхньої первинної синтаксичної позиції. Синтаксична ж деривація (в інтерпретації синтаксичної транспозиції) зумовлює модифікацію категорійних одиниць вихідної частини мови і веде до зміни синтаксичної функції слова в межах того самого лексичного значення. Слово, що функціонує з тотожним лексичним значенням, але вже в новій синтаксичній позиції, є синтаксичним дериватом (синтаксичним транспозитом) [5, с. 60–61].

Пізніший етап розвитку лінгвістичної науки, друга половина ХХ ст., характеризується номінуванням процесу переходу однієї частини мови в іншу як «трансформація», «транспозиція», «взаємодія», «взаємоперехід», «перехідність». Різні підходи до тлумачення цих явищ окреслюють низку розбіжностей. Наприклад, О. С. Кубрякова використовує термін «конверсія», функційний зміст якого ототожнює з морфологічною транспозицією, що має словотвірний характер. На думку дослідниці, транспозиція позначає один зі способів деривації. Виокремлюючи транспозицію морфологічну (конверсію) і транспозицію синтаксичну, О. С. Кубрякова говорить про процес морфологічної транспозиції основи [4, с. 75].

М. Ф. Лукін послуговується терміном субституція, наголошуючи, що в мові відбувається не перехід, а лексико-граматична субституція (від лат. substitution – підстановка) – утворення словоформами якої-небудь частини мови своїх вторинних форм (трансформ) і використання їх як субститутів. Проте граматист зазначає, що в науковому обігу доречніше використовувати термін «перехід» (за традицією), якщо витлумачувати його як використання словоформ однієї частини мови в значенні іншого лексико-граматичного класу [6, с. 40].

У 1979 р. П. А. Соболева окреслила підхід, відповідно до якого розглядала транспозицію як один із наслідків і форм виявлення асиметрії в мові, вважаючи, що цей феномен уможливорює розширення номінативних можливостей мови, зокрема поєднуваності слів [7, с. 74].

У сучасній лінгвістиці виокремилися два погляди у витлумаченні явища «транспозиція». З одного боку, транспозицію потрактовують як систему переходів мовних одиниць з одного класу в інший, а з іншого боку, – як переносне вживання, переміщення одного протичлена опозиції (у синтаксичній парадигмі) у сферу вживання іншого, у результаті чого відбувається модифікація його значення й функції.

В українському мовознавстві обґрунтовують традиційний і новітній підходи щодо кваліфікації явища транспозиції. Зокрема, усталеною тривалий час була позиція, що це морфолого-синтаксичний спосіб словотворення. Однак зовсім інший погляд обстоюють І. Р. Вихованець та К. Г. Городенська, які заперечують підстави для виокремлення такого способу, наголошуючи, що міжчастиномовний перехід – це перехід у вторинну синтаксичну сферу, а потім утворення іншого значення, тому, на думку вчених, транспозицію варто розглядати в морфології, а не у словотворі.

Услід за І. Р. Вихованцем, ми потрактуємо транспозицію як триступеневий процес переходу слова з однієї частини мови в іншу, що відбувається під впливом функційних потреб, набуваючи синтаксичного, морфологічного і семантичного вираження [2, с. 26].

Найнижчим, початковим ступенем транспозиції, що засвідчує переміщення слова в нетипову для нього формально-синтаксичну позицію, І. Р. Вихованець уважає синтаксичний ступінь частиномовного переходу. Синтаксична транспозиція зумовлює модифікацію категорійних одиниць вихідної частини мови і веде до зміни синтаксичної функції слова в межах того самого лексичного значення. Вищим ступенем переходу є морфологічний, за якого вторинні формально- і семантико-граматичні функції трансформованих компонентів набувають нових категорій тієї частини мови, у складі якої вони поширюються. Морфологічна транспозиція засвідчує «системну мовну граматикалізацію відповідного елемента». Завершальним ступенем І. Р. Вихованець називає семантичний рівень транспозиції. Він сигналізує про набуття дериватом іншого, порівняно з вихідною лексичною семантикою, значення [2, с. 27]. Загалом І. Р. Вихованець та К. Г. Городенська здійснюють розподіл частин мови за гетерогенною класифікацією (семантичним, морфологічним і синтаксичним критеріями) і відповідно до цього тлумачать транспозицію як триступеневий процес, який під впливом функціональних потреб може набувати синтаксичного, морфологічного і семантичного вираження [2, с. 27–28].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, лінгвістичний статус явища транспозиції має неоднакове витлумачення в мовознавчій теорії, зокрема сучасні мовознавчі студії обґрунтовують належність транспозиції не до словотвору, а до синтаксичних процесів. Прихильники іншого погляду стверджують, що транспозиція – це кількостайний міжчастининомовний перехід, який реалізується в межах самостійних частин мови синтаксично, морфологічно та семантично, тобто це – акт номінативної деривації. Перспективи подальших досліджень щодо становлення термінонайменувань понять у галузі систематизації похідних одиниць убачаємо в ґрунтовних лінгвістичних описах таких явищ, як мутаційний та модифікаційний словотвір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Изд-во иностр. лит-ры, 1955. 416 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
3. Габай А. Ю. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. 232 с.
4. Кубрякова Е. С. Деривация, транспозиция, конверсия. *Вопросы языкознания*. 1974. № 5. С. 64–76.
5. Курилович Е. Очерки по лингвистике. Москва : Изд-во иностр. лит., 1962. 456 с.
6. Лукин М. Ф. Критерии перехода частей речи в современном русском языке. *Филологические науки*. 1986. № 3. С. 32 – 43.
7. Соболева П. А. О понятии парадигмы в формообразовании и словообразовании. *Лингвистика и поэтика*. Москва : Наука, 1979. 139 с.
8. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. Москва : Прогресс, 1988. 654 с.
9. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Ленинград : Просвещение, 1941. 620 с.

REFERENCES

1. Balli Sh. Obshhaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazyka. Moskva : Izd-vo inostr. lit-ry, 1955. 416 s.

2. Vychovanets I. R., Horodenska K. G. Teoretychna morfologiya ukrayinskoyi movy. Kyiv : Pulsary, 2004. 400 s.
3. Gabaj A. Y. Syntaksyschna pryslivnykova transpozyciya v suchasnij ukrayinskij literaturnij movi. Kyiv : Vyd. dim Dmytra Burago, 2011. 232 s.
4. Kubrjakova E. S. Derivacija, transpozycja, konversija. *Voprosy jazykoznanija*. 1974. № 5. S. 64–76.
5. Kurilovich E. Oчерки po lingvistike. Moskva : Izd-vo inostr. lit., 1962. 456 s.
6. Lukin M. F. Kriterii perehoda chastej rechi v sovremennom russkom jazyke. *Filologicheskie nauki*. 1986. № 3. S. 32–43.
7. Soboleva P. A. O ponjatii paradigmy v formoobrazovanii i slovoobrazovanii. *Lingvistika i pojetika*. Moskva : Nauka, 1979. 139 s.
8. Tener L. Osnovy strukturnogo sintaksisa. Moskva : Progress, 1988. 654 p.
9. Shahmatov A. A. Sintaksis russkogo jazyka. Leningrad : Prosveshhenie, 1941. 620 s.

Денисовець Ірина Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Україна).

Денисовець Ирина Викторовна, кандидат филологических наук, доцент кафедры украиноведения, культуры и документоведения Национального университета «Полтавская политехника имени Юрия Кондратюка» (Украина).

Denysovets Iryna, Ph. D in Philology, Associate Professor at Ukrainian Studies, Culture and Documentation Department at National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic» (Ukraine).

Стаття надійшла: 09.11.2020

Статтю прийнято до друку: 16.11.2020

УДК 81'36'42:81-114

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-19-33

ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНА ОДИНИЦЯ «КРИТЕРІЙ» У НАУКОВОМУ ТА ПРИКЛАДНОМУ АСПЕКТАХ

Ніна Іваницька

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: pyasta4@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8111-3645

Інна Завальнюк

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: zavalniukinna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3993-9555

У статті подано опис деяких особливостей понятійно-термінологічної словоназви «критерій» за «зовнішніми» та «внутрішніми» характеристиками, зафіксованими в інтерпретаційних полях конкретних словоназв предметних денотатів словниками сучасної української літературної мови; зроблено спробу показати реалізацію принципів послідовності, прагматичної (практичної) зорієнтованості в інформативному полі інтерпретаційної системи термінів та їхнє значення в дидактиці. Окреслено можливі шляхи «приспосовування» деяких теоретичних постулатів металінгвістики до їхнього практичного використання в лексикографії та в дидактиці, доповнено й конкретизовано відомі в науці підходи до тлумачення понять, їхньої номінації та термінотворення в триаді «поняття – узагальнена вербалізація поняття – термін».

Ключові слова: критерій (критерії), словник, інформаційне поле інтерпретації словникової словоназви, «зовнішня» / «внутрішня» ознака інтерпретації терміноназви.

ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА «КРИТЕРИЙ» В НАУЧНОМ И ПРИКЛАДНОМ АСПЕКТАХ

Нина Иваницкая

Винницкий государственный университет имени Михаила Коцюбинского

Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32

e-mail: pyasta4@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8111-3645

Инна Завальнюк

Винницкий государственный университет имени Михаила Коцюбинского

Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32

e-mail: zavalniukinna@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3993-9555

В статье представлено описание некоторых особенностей понятийно-терминологического словонаименования «критерий» в совокупности «внешних» и «внутренних» параметров, нашедших фиксацию в интерпретационных полях конкретных словонаименований предметных денотатов словарями современного украинского литературного языка; сделано попытку показать значение и реализацию принципов объективизма, последовательности, практической ориентации в информативном поле интерпретации на дидактику. Определены возможные пути «приспособления» некоторых теоретических постулатов металингвистики к их практическому использованию в лексикографии и дидактике, дополнены и конкретизированы известные в науке подходы к толкованию понятий, их номинации и терминообразованию в триаде «понятие – обобщенная вербализация понятия – термин».

Ключевые слова: понятие, словонаименование, термин, словарь, критерий, показатель критерия, информативный объем интерпретации словонаименования, «внешний» / «внутренний» признак интерпретации терминоназвания.

CONCEPTUAL-TERMINOLOGICAL UNIT "CRITERIA" IN SCIENTIFIC AND APPLIED ASPECTS

Nina Ivanytska

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Ukraine, Vinnytsia, Ostrozkoho Str., 32
e-mail: pyasta4@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8111-3645

Inna Zavalniuk

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Ukraine, Vinnytsia, Ostrozkoho Str., 32
e-mail: zavalniukinna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3993-9555

Introduction. *The article analyses features of the conceptual and terminological metalinguistic word "criterion" for "external" and "internal" characteristics. The authors raise some issues of possibility and expediency dealing with dictionary fixations of terminological units.*

Purpose. *The authors analyze the nouns denoting the concept "criterion" in the perspective of triple dimensions of its semantic essence: concept - word- term). The article also focuses on the feasibility of using some conclusions about terms in lexicography and scientific papers. It aims to prove (according to the laws of syntagmatics) and present the metalinguistic term "criterion" as an essential parameter of the modern Ukrainian scientific language.*

Methods. *The authors use general scientific (analysis, synthesis, induction, deduction) and specific linguistic (semantic analysis, syntagmatic and distribution analysis) methods.*

Results. *1. Scientific thinking, its results and verbalization of these processes by means of language have recently undergone significant changes, affecting primarily the fundamental principles of understanding objects, their categorical features, expanding and deepening the cognitive capabilities of man. These changes have significantly affected the reorientation of scientific axioms, the emergence of updated and new theoretical conclusions, focused on practice. 2. As evidenced by the multi-vector characteristics of the criterion as a measure (measurement of indicators) of scientists, they can be summarized in the form of basic requirements: criticality (sensitivity to change); completeness (ability to determine the degree of achievement of the goal or the ability to cover the aspects of the problem); measurability (the ability to quantitatively and qualitatively measure something); effectiveness (subordination to the actions of the subject). 3. The description of "external" and "internal" features of word names given in the article, the features of which follow from the analysis of informative fields of their dictionary fixations, allows us to hypothetically raise some issues of possibility (further and practical expediency) of consistency in interpretive fields of their dictionary fixations. 4. Before the nomination (as a metalinguistic unit) the criterion in the status of the term the following main parameters must be implemented: a) the ability to denote concepts; b) the existence of a definition; c) unambiguity within the terminological field.*

Originality. *The main aspect of our research is directly related to dictionaries (explanatory and translational, terminological, dictionaries of synonyms), which served as the material under investigation and solution of the tasks set in the study. The main emphasis in the empirical material*

is focused on the interpretation of noun phrases of subject denotations (ordinary nominations and terms).

Conclusion. *The general conclusion about the criterion that follows from the aforementioned analysis, as well as constant attention to the dynamics and relativity of components in the triad "concept - word - term", can be verbalized by the following noun phrases: emergence, development, assimilation, legalization. Scientific interpretation of the results of the research tasks requires further serious experimental work using a comprehensive empirical base: dictionaries, monographs of linguists and teachers, updated and new approaches to solving complex problems of modern science.*

Key words: *criterion (criteria), dictionary, information field of dictionary word interpretation, "external" / "internal" sign of term interpretation.*

Постановка проблеми. У зв'язку з доволі обсяговим колом поставлених у дослідженні завдань, як і суперечностями в підходах і результатах до подібних проблем, варто згадати прізвища українських учених-лінгвістів, які по-новому подають трактування усталених традиційних категорій, як і термінів, із урахуванням стану й динаміки їхньої наукової сутності (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко, Є. А. Карпіловська, І. І. Ковалик, В. І. Кононенко, І. К. Кучеренко, О. Г. Межов, О. С. Мельничук, М. В. Мірченко, М. Я. Плющ, З. Д. Попова, В. М. Русанівський, І. І. Слинько, М. І. Степаненко, В. Д. Шинкарук та багато інших).

Зміна сучасних освітніх парадигм, варіативність освітнього середовища, відкритість освітнього простору зумовлюють нові уявлення про педагогічні аксіоми, що невід'ємно супроводжують професійну компетентність, процеси розвитку теорії освіти, нові наукові напрями у філософії, педагогіці і под., проблемні питання яких перебувають у полі зору провідних учених-педагогів (В. П. Андрущенко, І. Д. Бега, С. І. Гончаренка, Р. С. Гуревича, О. А. Дубасенюк, І. А. Зязюна, М. Ю. Кадемії, А. М. Коломієць, В. Г. Кременя, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоевої, В. І. Шахова та ін.).

Мета і завдання статті: проаналізувати іменникову словоназву предметного денотата «критерій» у ракурсі потрібних вимірів його змістової сутності: «поняття – словоназва – термін», спрогнозувати доцільність використання деяких висновків щодо термінів у лексикографічній практиці та в підготовці навчальної літератури.

У дослідженні поставлено такі **завдання**:

- розглянути особливості понятійно-термінологічної металінгвістичної словоназви «критерій» за «зовнішніми» та «внутрішніми» характеристиками;
- на базі понятійно-термінологічної одиниці «критерій» порушити деякі питання можливості й доцільності дотримання принципу послідовності в інтерпретаційних полях словникових фіксацій терміноназв;
- властивий понятійно-термінологічній одиниці «критерій» принцип ієрархії складових підтвердити прикладами дієслівних та іменникових словоназв, що відтворюють і номінують послідовний процес пізнавальної діяльності людини;
- довести (за законами синтагматики) й представити металінгвістичну терміноназву «критерій» як істотний параметр сучасної української наукової мови;
- окреслити можливі шляхи «пристосування» деяких теоретичних постулатів металінгвістики до їхнього практичного використання в лексикографії та в дидактиці; доповнити й конкретизувати відомі в науці підходи до тлумачення понять, їхньої номінації

та термінотворення, подавши це у тріаді «поняття – узагальнена вербалізація поняття – термін»;

– шляхом аналізу зафіксованих у деяких словниках інтерпретативних полів іменникових та дієслівних словоназв денотатів простежити реалізацію принципу послідовності як потрібного чинника в практиці підготовки й використання словників та довідкової літератури.

Основний напрям нашого дослідження безпосередньо пов'язаний із словниками (тлумачними, перекладними, термінологічними, словниками синонімів), що слугувало матеріалом для аналізу й розв'язання поставлених у дослідженні завдань. Основні акценти в емпіричному матеріалі сконцентровані на тлумаченнях іменникових словоназв предметних денотатів (звичайних номінацій та терміноназв).

Виклад основного матеріалу. У наукових кваліфікаціях, що є результатом пізнавального процесу вивчення будь-якого явища, найголовнішим, фундаментальним чинником і першоосновою є ніщо інше, як **критерій (критеріальна ознака)**, покладені в основу процесу пізнання. **Критерій** (грец. *Criterion*) – засіб судження, одна з основних ознак, **мірило** для визначення, оцінки, класифікації чого-небудь [34, с. 390]. Справді, синонімічна словоназва «**мірило**» чи не найадекватніше номінує основну ознаку пізнавального процесу, оскільки саме на цьому не лише базується пізнавальний процес, але й ним він прогнозується й вимірюється в перспективному плані наукових пошуків, аналізу, висновків і под. Критика, обговорення, аналіз із метою оцінити, виявити недоліки в судженнях неможливі без з'ясування, висвітлення, обґрунтування відповідних критеріїв, на яких базувалися протилежні думки авторів стосовно тих чи тих наукових постулатів.

Понятійній реальності, номінованій «критерієм», як і всім іншим поняттям – складовим процесу пізнання (відчуття, сприймання, уявлення, мислення), як і складовим дидактики (метод, спосіб, прийом і под.), властива найголовніша ознака – відносність. Критерій являє собою абстракцію, що впливає на інтерпретації первинних простих абстрактних об'єктів і досягається емпіричною інтерпретацією у вигляді певних співвідношень між абстрактними й емпіричними об'єктами в процесі пізнавальної діяльності.

Емпірична інтерпретація, скерована на абстракції, є завжди відносною, такою, що постійно вимагає доповнень, уточнень, а отже, розширення емпірики. Відомо, що абстракції (абстрактні поняття) виявляють здатність до перетворення в елементи емпіричних систем для уточнення абстракцій чи появи спочатку оновлених, а далі – відносно нових абстракцій. Саме з таких позицій аналізуємо понятійно-термінологічну одиницю – «критерій».

Можна виділити основні вимоги, яким покликаний відповідати «критерій» як мірило (вимірювання показників). Такими вимогами вважаємо: а) зорієнтованість на динаміку процесу пізнавальної діяльності, чим забезпечується оцінка чи класифікація показників діяльності, ефективність стандартів тощо; б) критичність (чутливість до змін); в) повнота (здатність визначати ступінь досягнення мети чи здатність охоплення аспектів проблеми; г) вимірність (здатність якісно-кількісно визначати (кваліфікувати щось); г) дієвість (підпорядкованість діям суб'єкта). Усі ці вимоги, зрозуміла річ, є досить умовними як у їхньому змістовому наповненні, так і в застосуванні для наукового аналізу й практичному вжитку, особливо коли йдеться про використання попередніх, готових даних.

Зазвичай у лінгводидактиці вживають форму множини (критерії) як сукупність критеріальних ознак, уміщених у тому ж таки «мірилі», на основі яких дидакти кваліфікують умови результатів навчальної діяльності, які відповідають поставленим цілями.

Тому нескладно розмежовувати зовнішні критерії якості педагогічної діяльності та внутрішні, пов'язані з результатами навчальної діяльності студента чи учня. Доцільним і аргументованим видається також уведення факторно-критеріальних моделей, їхніх складових, що їх умовно кваліфікують як критерії («мірило») для відповідних вимог, представлених у якісно-кількісних характеристиках, зведених у бальні оцінки. Щоправда, різні вимоги можна ставити до понятійно-термінологічних номінацій у загальному інформативному полі тлумачень, у тому числі й тлумачення номінації «критерій» у глобальному (науковому) та дидактичному аспектах.

Критерії (критеріальні ознаки, виміри), що на них орієнтуються автори в інтерпретаціях терміноназв, можна умовно поділити на «зовнішні» та «внутрішні». Серед зовнішніх критеріїв виокремлюємо:

місце (зміна місця): *префікс* (лат. *praefixus* *pral* – спереду та *fixus* – прикріплений, приросток) – *афікс*, розташований перед коренем або іншим префіксом, (+ додаткова інформація щодо функцій) і виконує словотвірну і/або граматичну функцію; *препозиція* (лат. *praepositio* – постановка спереду, від *prae* – спереду та *positio* – положення) – порядок слів у реченні чи словосполученні, за якого слово стоїть перед іншим, тобто посідає в реченні чи словосполученні першу (попередню) лінійно-динамічну позицію [35, с. 483]; *інтерпозиція* (від лат. *inter* – між і *position*) – порядок слів у реченні або його частинах, при якому слово або частина речення розташовані всередині словосполучення або речення, тобто посідає серединну лінійно-динамічну позицію [35, с. 209]; *відокремлення* – вид ускладнення речення, синтаксичне явище, що фіксується у вигляді «порушень» ідеальної структури – перестановки (інверсії) другорядного члена речення, який виділяється інтонаційно, а на письмі – розділовими знаками [35, с. 214];

сфера функціонування (писемна сфера): *розділові знаки* – це знаки, що використовуються (для відображення синтаксичної структури української мови на письмі [35, с. 521];

усномовна своєрідність: *наголос* – виділення складу в слові (словесний наголос), слова в синтагмі (синтагматичний наголос) або синтагми у фразі (фразовий наголос). Далі йдеться про різновиди наголосу (динамічний, силовий, експіраторний, часокількісний, квантитативний, рухомий, нерухомий), критеріальна ознака кожного з яких також базується на усному мовленні [35, с. 355]; *парцеляція* (членування речення) – явище, що виникає тільки під час мовлення (додаткова інформація щодо функцій) і покликана виражати особливості процесу спілкування, окреме цілепокладання мовця, смисл його мовлення, психічний стан тощо [35, с. 256];

орієнтація на призначення: *метамова* (від грец. після і мова) – знакова система, яку використовують для опису природної мови (мови – об'єкта) [35, с. 306]; *латиниця* (від лат. *latinus* – латинський, римський, латинка) – найдавніша система письма, якою користувалися давні римляни і яка лягла в основу письма більшості народів Західної Європи [35, с. 269]; *гіпербола* (грец. перебільшення) – троп, що полягає в навмисному перебільшенні кількості та розміру предметів, інтенсивності вияву ознак та перебігу дії для надання об'єктові зображення більшої виразності, а самому зображенню – більшій переконливості [35, с. 90].

Проаналізований матеріал інтерпретаційних полів лексикографічних словоназв, також і терміноназв, дозволив певним чином об'єднати його й представити у вигляді т.зв. «внутрішніх» критеріїв, на відміну від зовнішніх. Усі зазначені нижче внутрішні критерії базуються на закономірностях мовної системи, утворюючи об'ємне інформативне поле

тлумачень різними металінгвістичними одиницями, що їх умовно можна звести до кількох формальних різновидів, серед яких виділяються такі:

синоніми (синонімічні ряди): *вирок* – присуд, рішення, приговор [30, с. 205]; *ганьба* – сором, стид, безчестя [30, с. 326]; *гарантія* – запорука, запевняння [30, с. 308];

семантичні єдності, утворені синсемантичними словами, досить поширеними в науковому стилі іменниковими словоназвами предметних денотатів (*засіб, система, спосіб* і под.): *мас-медіа* (англ. *mass media*, від лат. *mass* – маса, гуртувати та *media* – засіб) – засоби поширення соціокультурної інформації... [34, с. 474]; *культура* (лат. *culture*) – система програм людської діяльності, поведінки, спілкування [34, с. 439];

прикметникові словоназви при іменникових, що разом забезпечують утворення кількаслівних номінацій: *діалектизми* → *етнографічні діалектизми, семантичні діалектизми, територіальні діалектизми, соціальні діалектизми*: *маца* (у єврейському регіональному обряді) – *пасхальний пісний пшеничний хліб* [34, с. 651]; *плато* (франц. *plateau – plat*) – *плоска, горизонтальна рівна поверхня* [34, с. 542]; *жупан* – *старовинний верхній чоловічий сукняний одяг* [34, с. 501];

об'ємний контекст, що демонструє значне розширення інформативного поля в інтерпретації словоназви: *забобони* – віра в те, що деякі явища та події є проявом надприродних сил; помилкові, хибні погляди, що стали звичними для кого-небудь [30, с. 505]; *ієрогліф* – фігурний знак у системі ідеографічного письма, що позначає поняття, склад або звук мови [34, с. 13];

підрядне речення: *термін* – це слово або словосполучення, що вживається для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знання [30, с. 158]; *зграя* – група птахів, тварин, риб та ін., що тримаються разом [34, с. 598]; *ідея* (грец. *idea*) – думка, яка відображає закономірні зв'язки та відношення об'єктивної дійсності... [34, с. 292]; *машиніст* – фахівець, робітник, що керує машинами... [34, с. 657]; *мед* – густа солодка маса, яку бджоли виробляють з нектару квітів [34, с. 664];

кілька підрядних речень, які за змістовою й формальною ознаками нагадують ланцюгові ряди семантичних єдностей: *підсвідоме* – одне із основних понять психоаналізу Фрейда, яким позначають психічні процеси, що протікають поза контролем [28, с. 568].

Найчастішими виявляються випадки, коли вербалізовані терміназнавами поняття інтерпретуються поєднанням зовнішніх та внутрішніх критеріїв, уживанням одиниць атрибутивної природи цільового призначення: *дисертація* (лат. *dissertatio* – розвідка, дослідження) – наукова праця, підготовлена до привселюдного захисту в раді ВНЗ або науково-дослідній установі з метою одержання вченого ступеня [10, с. 190]; *грант* – вид матеріальної допомоги, що надається організації (здебільшого некомерційній чи благодійній) або особі для досягнення конкретної, чітко окресленої мети [10, с. 140]; *викладач* – фахівець із потрібною вищою фаховою і психологічно-педагогічною підготовкою, який здійснює педагогічну, навчально-виховну та організаційно-методичну роботу в професійно-технічних закладах різних рівнів акредитації [10, с. 84]; *благодійність* – діяльність, за допомогою якої приватні ресурси добровільно й безкорисливо розподіляються їхніми власниками для надання допомоги людям, які їх потребують [10, с. 162].

Самій же словоназві «критерій» властива здатність розширювати свій семантичний обсяг за рахунок інших словоназв, які поєднуються з нею за законами синтагматики. Як засвідчує проаналізований матеріал, типізують українську мову синтагматичні структури з цією словоназвою трьох видів:

а) поєднання словоназви «критерій» із обов'язково залежною від неї іменниковою словоназвою в родовому відмінку (експлікатором синсемантизму номінації «критерій») і утворенням семантичної єдності закритої (чи відносно закритої) структури (правобічна синтагматика): *критерій успіху, критерій якості, критерій надійності, критерій результативності, критерій ефективності, критерій Стьюдента, критерій Фішера* та ін.;

б) поєднання словоназви «критерій» з обов'язковими рядами словоназв, що базуються на синтагматиці поєднуваних семантичних словоназв із експлікаторами їхнього синсемантизму (правобічна синтагматика): *критерій вибору роботи, критерій підготовки матеріалу дослідження, критерій класифікації методів аналізу тексту*;

в) поєднання словоназви «критерій» із корельованою за змістом прикметниковою чи дієприкметниковою словоназвою (лівобічна синтагматика): *об'єктивні критерії, надійні критерії, обґрунтовані критерії, виважені критерії, параметричні критерії, синтагматичні критерії, нові критерії, оновлені критерії*.

Для розв'язання завдання дослідження, сутність якого в доведенні важливості принципу послідовності як важливого чинника в практиці підготовки й використанні словників, проаналізовано матеріали зафіксованих у кількох словниках інтернаціональних полів іменникових словоназв предметних денотатів [4; 5; 10; 1; 13; 30; 34; 35].

Переглядаючи, наприклад, «Сучасний словник іншомовних слів» [34], можна констатувати, що в ньому послідовно витримано принцип послідовності інтерпретації багатьох іншомовних терміноодиниць, зокрема понятійних номінацій предметних денотатів способом відповідних однослівних чи кількаслівних номінувань українською мовою та наступною інформацією про функціональне призначення позамовної поняттєвої реалії, номінованої терміном: *коаліція* (лат. *coalitio* – союз) – об'єднання, союз (держав, політичних партій) для досягнення спільної мети... [34, с. 359]; *лейтмотив* (нім. *leitmotiv* – основна тема, думка) – мотив, музична тема..., що слугує характеристикою якоїсь ідеї...; головна думка, мотив, що визначає діяльність, поведінку людини й т.ін. [34, с. 408]; *метилвіолет* (метил і франц. *violet* – фіолетовий) – синтетичний барвник, застосовують для фарбування мікроскопічних препаратів, виготовлення чорнил, лаків... [34, с. 450]; *люстрин* (франц. *lustrine*, лат. *lustrum* – освітлюю, очищаю) – тонка блискуча вовняна або напіввовняна тканина, у минулому використовували для пошиття чоловічих піджаків [34, с. 424]; *літій* (гр. *lithos* – камінь) – хімічний елемент; легкий, сріблясто-білий метал, застосовують у ядерній енергетиці, металургії під час виготовлення скла тощо [34, с. 417].

Подібну закономірність можна ілюструвати прикладами з енциклопедичних та довідниково-словникових видань: *крапка* – розділовий знак, який ставиться в кінці речення. У давньоруських писемних пам'ятках крапка вживалася для відокремлення слів та більших відрізків тексту один від одного. У цій же функції використовувалися хрестик і вертикальна хвиляста лінія [35, с. 259]; *евфемізм* – слово або вислів, троп, що вживається для непрямого прихованого, зокрема пом'якшеного ввічливого позначення певних предметів, явищ дій замість прямої їх назви [35, с. 154]; *канікули* – встановлена МОН України перерва в заняттях у навчально-виховних закладах різних рівнів, загальна мета проведення канікул – створення умов для відпочинку і відновлення фізичної і пізнавальної активності учнів, студентів і педагогів... [10, с. 378]; *засоби навчання* – будь-які засоби, прилади, обладнання та устаткування, що використовуються для передавання інформації в процесі навчання [10, с. 313].

На окрему увагу заслуговують питання металінгвістичного відтворення понятійно-термінологічних утворень і їхньої фіксації в інтерпретаційних полях номінацій розширеної

структури, у тому числі із прикметниковими назвами на зразок: *філософський світогляд, міфологічний світогляд, релігійний світогляд* (у філософії) [28, с. 14–15] або: *технічна цивілізація, біологічна цивілізація, біотехнічна цивілізація, духовно-медіативна цивілізація* [23, с. 61]; *психічний розвиток, фізичний розвиток, розумовий розвиток, духовний розвиток, естетичний розвиток тощо* (у педагогіці) [23, с. 52].

Деяка неувважність щодо послідовності в дотриманні цього принципу може мати різне пояснення, ураховуючи й недостатність інформації у сфері наукового вивчення відповідних реальностей. Пор., наприклад, тлумачні характеристики терміноназв, уміщених у різних словниках: *бактерія* – мікроскопічний одноклітинний організм; *мікроб* [31, с. 92]; мікроб – мікроскопічний клітинний організм, видимий лише під мікроскопом; бактерія [31, с. 733]; *мікроби* – (мікро і грец. Bios – життя) – те саме, що й мікроорганізми [31, с. 453]; *бактерія* (нім. Bacteric, грец. Bacteria – палочка) – мікроскопічний, переважно одноклітинний організм [31, с. 89]; *вірус* (лат. Virus – отрута) – один із найдрібніших мікроорганізмів, що викликає інфекційне захворювання [31, с. 142]. Хоч, як засвідчують подані вище приклади, у тлумаченнях витримана орієнтація на зовнішню критеріальну одиницю – *розмір*.

На жаль, проаналізовані кілька джерел підруничкової та посібничкової літератури, не кажучи вже про статті в журнальних виданнях, виявляють порушення цього важливого, на нашу думку, принципу інтерпретації терміноназв (послідовності) у використанні й дотриманні обраного принципу.

Істотний недолік у використанні понятійно-термінологічної назви «критерій» убачаємо в не завжди окресленому обсязі визначальних параметрів, що дозволяють кваліфікувати цю назву як окремішню одиницю і послідовно вживати її в різних презентаційних матеріалах. Так, наприклад, велику увагу сьогодні звертають на таку форму поширення педагогічного досвіду, як майстер-клас, що є способом подолання консерватизму чи популяризації оригінальної авторської літератури, яка претендує на узагальнення – метод. Автори пропонують використовувати критерії: презентативність, ексклюзивність, оптимальність, технологічність, артистичність (Т. В. Грищина, Г. С. Данилова, А. М. Єрмола, О. І. Пометун). Водночас, наприклад, В. М. Моторна вважає, що «для визначення ефективності підготовки і проведення майстер-класу використано критерій якості підготовки та проведення...» [24, с. 109]. Отже, як бачимо, помітне ототожнення різних критеріїв (критерію якості та критерію проведення) і порушення логіки послідовності [24, с. 109].

Наголошуючи на принципі послідовності, звертаємо увагу на ієрархію (обов'язковість у дотриманні й використанні металінгвістичних одиниць у понятійно-термінологічній системі). Варто наголосити на тому, що саме такий підхід має бути витриманий не лише у всіх (від найнижчого до найвищого) процесах пізнавальної, наукової, навчальної діяльності, але й у їхньому лінгвальному відтворенні, представленні, донесенні інформації до об'єктів, для яких така інформація призначена.

Саме тут вступає в дію параметр, за яким науковці виокремлюють науковий стиль чи наукову мову (кількісне співвідношення дієслівних та іменникових словоназв на користь іменникових).

Беручи до уваги специфіку номінувань у понятійно-термінологічній системі, логічним є акцентування не лише на ієрархії дієсловоназв, але й на ієрархії іменникових номінацій високого рівня абстракції у межах відчуття, сприймання, мислення. Отже, у зазначеній ієрархії «критерій» може бути представлений як одиниця, функція якої зосереджена на використанні і відтворена в ієрархії іменникових словоназв: сприйняття, розуміння, усвідомлення, аналіз, застосування / використання).

Увага до експлікаторів синсемантизму словоназви «критерій» пояснюється, окрім усього іншого, також параметром, що визначає наукову сутність термінотворчого процесу. Наголошуємо на тому, що неабияку роль у цьому плані відіграють особливості первинних експлікаторів синсемантизму словоназви. Пор.: *критерій якості...*, *критерій результативності...* (первинні експлікатори синсемантизму виражені абстрактними іменниками) і *критерій визначення якості...*, *критерій отримання результативності...* (первинні експлікатори синсемантизму виражені віддієслівними іменниками). Кожну з таких структур обов'язково супроводжують відповідні показники як у межах певної галузі науки, так і в загальнонауковому форматі.

Хотілося б особливо наголосити на теоретико-практичному аспекті наших міркувань про «критерій», зокрема: увазі до т.зв. «чужих критеріїв», попередньо кимось не лише запропонованих, але й апробованих, використаних, зреалізованих, представлених у вигляді надійних показників позитиву. При цьому науковець (методист, викладач, учитель, автор посібника, статті і под.) не афішує показників використаних критеріїв, «доведених кимось до відповідної кондиції», а представляє лише «приховані» результати як надійну основу для цільового призначення у навчально-виховному процесі.

Це, зокрема, стосується великої кількості формулювань завдань, різних вправ, добору конкретного матеріалу, на якому базуються завдання, вправи, тести. Викладач, учитель, методист мають бути обов'язково не лише обізнані з попередніми критеріями, підтвердженими надійними показниками їхньої ефективності, але й повинні вірити в апробовану практикою їхню позитивну результативність у різних варіантах «текстового начиння» пропонованих запитань, завдань, тестів.

Проблемними, як і дискусійними, можуть бути питання, пов'язані із заявленими в дослідженні думками автора, одне із яких ми пов'язуємо із понятійно-термінологічною одиницею «показник». Характеризуючи динаміку цього «феномена», наприклад, частковість, що виявляється в показниках ціннісного ставлення молоді до праці в період змін, і як результат цього прояву позитивних і негативних тенденцій щодо ставлення до праці у студентів, провідні вчені чітко диференціюють і використовують у наукових працях показники відповідних критеріїв (праці філософів Н. Л. Замкової, І. А. Зязюна, В. Г. Кременя, В. І. Шахова; праці психологів: І. Д. Беха, С. Д. Максименка, О. М. Паламарчук; праці педагогів: О. В. Акімової, Р. С. Гуревича, А. М. Коломієць, Н. Г. Ничкало, В. А. Петрук, В. А. Фрицюк та ін.).

Розв'язання поставлених у дослідженні завдань неодмінно базується на інформації, яка також передбачає неухильне дотримання принципу послідовності. Інформація, що стосується критеріїв і показників, може бути *застарілою, наявною, загальною, цікавою, неперевіреною, недостатньою* – наявність такої інформації спонукає до пошуків, перевірки в процесі пізнання.

Оновлена, цікава, нова, корисна, сучасна інформація засвідчує відповідний стан пізнання; *наукова, вивірена, достатня* інформація вказує на результативність пізнавального процесу. Закономірно принцип послідовності супроводжують також дієсловоназви: на першому етапі інформацію *збирають, добувають, розглядають, нагромаджують* і под.; на другому – *відбирають, обробляють, вивчають, узагальнюють* тощо; лише на третьому – *запам'ятовують, зберігають, відтворюють, поширюють*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі.

1. Наукове мислення, його результати й вербалізація цих процесів засобами мови останнім часом зазнали значних змін, що торкнулися насамперед фундаментальних принципів осмислення об'єктів, їхніх категорійних ознак, розширення й поглиблення пізнавальних можливостей людини. Ці зміни істотно вплинули на переорієнтацію наукових аксіом, появу оновлених і нових теоретичних висновків, зорієнтованих на практику.

2. Як засвідчують різновекторні характеристики «критерію» як мірила (вимірювання показників) учених, їх можна узагальнено представити у вигляді основних вимог: критичність (чутливість до змін); повнота (здатність визначати ступінь досягнення мети чи здатність охоплювати аспекти проблеми); вимірність (властивість кількісно-якісно вимірювати щось); дієвість (підпорядкованість діям суб'єкта). Усі ці вимоги, зрозуміла річ, є досить умовними як у їхньому змістовому наповненні, так і в застосуванні в наукових дослідженнях та в практичному використанні наявних (готових) даних.

3. Поданий у статті опис «зовнішніх» «та «внутрішніх» ознак слівоназв, особливості яких впливають з аналізу інформативних полів їхніх словникових фіксацій, дозволяє поки що гіпотетично порушувати деякі питання можливості (надалі й практичної доцільності) дотримання принципу послідовності в інтерпретативних полях словникових фіксацій терміноназв.

4. До номінації (як металінгвістичної одиниці) «критерій» у статусі терміна повинні бути зреалізовані такі найголовніші параметри:

- а) здатність позначати поняття;
- б) наявність дефініції;
- в) однозначність у межах термінологічного поля.

5. Загальний висновок про «критерій», який впливає із вищеподаного аналізу, як і постійної уваги до динаміки й відносності складових у тріаді «поняття – словоназва поняття – терміноназва», можна вербалізувати такими іменниковими словоназвами: *поява, освоєння, засвоєння, узаконення*.

Наукове потрактування результатів поставлених у дослідженні завдань вимагає подальшої серйозної експериментальної роботи, використання обсягової емпіричної бази: словників, монографічних праць лінгвістів та педагогів, оновлених і нових підходів у розв'язанні складних проблем сучасної науки.

Науковець як людина, що творить науку, формує й формулює наукові істини, а викладач, учитель як люди, що творчо використовують наукові істини, повинні бути одностайними у внутрішньому переконанні й глибокому усвідомленні головної істини – відносності знань і результатів їхнього використання на практиці. Саме в цьому, на нашу думку, полягає перспектива подальшої роботи над будь-яким дослідженням, ураховуючи й представлене в пропонованій статті.

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
- 2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови. Київ : Університетське вид-во «Пульсари», 2004. 398 с.
- 3. Головащук С. І. Словник-довідник з українського літературного слововживання. Київ : Рідна мова, 2000. 351 с.

4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Вид-во «Либідь», 1997. 376 с.
5. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: сполучники. Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. 340 с.
6. Городенська К. Г. Синтаксичні засади категорійного словотвору. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Філологія*. Вінниця, 2000. Вип. 2. С. 6–9.
7. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Шевченко Л. С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід: навчальний посібник. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012. 348 с.
8. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології у навчальному процесі на наукових дослідженнях: навч. посібник для студ. пед. ВНЗ і слухачів інститутів післядипломної освіти. Київ : Освіта України, 2006. 366 с.
9. Гуревич Р. С., Жиліна Л. В., Кадемія М. Ю. Проектна діяльність учнів ПТНЗ на основі інформаційно-комунікаційних технологій. Вінниця : «Планер», 2009. 100 с.
10. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
11. Єрмоленко В. Я., Бибик В. С., Тодор О. Г. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 221 с.
12. Загнітко А. П. Організація самостійної роботи у Всеукраїнському віртуальному лінгвістичному діалозі: лінгвометодологічні та лінгвокомп'ютерні засади. *Українська мова і література в школах України*. Вид-во: Педагогічна преса, 2019. № 12(152). С. 3–15.
13. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т.т. 1 Донецьк : ДонНУ, 2012. 402 с.
14. Іваницька Н. Б. Функціонально-семантична класифікація українських та англійських дієслів : монографія. Київ : КНТЕУ, 2004. 196 с.
15. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : монографія. Вінниця : СПД Главацька, 2011. 636 с.
16. Іваницька Н. Л. Змістова й формальна складові інтерпретаційного поля термінів у галузевих словниках сучасної української літературної мови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2019. Вип. 23. С. 20–28.
17. Іваницька Н. Л. «Модель» у металінгвістичній системі наукових теоретичних постулатів. *Збірник наукових статей Донецького національного університету ім. Василя Стуса*. Вінниця, 2016. С. 7–12.
18. Іваницька Н. Л. Повнозначне слово української мови в сучасних категорійних вимірах: монографія. Вінниця : Нилан-ЛТД, 2017. 266 с.
19. Іваницька Н. Л. Розширення семантичного обсягу іменникових словоназв предметних денотатів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2004. Вип. 20. С. 34–42.
20. Іваницька Н. Л. Сучасна українська граматична наука: традицій й оновлені орієнтири. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький : ХНУ, 2007. Вип. 3 Ч. 1. С. 241–244.
21. Іваницька Н. Л. Сучасні тенденції розвитку мовної освіти в Україні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2015. Вип. 44. С. 24–28.
22. Коломієць А. М. Роль природничо-математичних дисциплін у розвитку креативного мислення майбутнього вчителя початкових класів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: зб. наук. праць*. Київ; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2003. С. 341–346.
23. Малафіїк І. В. Дидактика новітньої школи: навч. посібник. Київ : Вид. дім «Слово», 2015. 632 с.

24. Моторна Л. В. Теорія і методика організацій та проведення майстер-класу. *Сучасні педагогічні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців у коледжах і технікумах: досвід, проблеми, перспективи*: зб. наук. праць. Вінниця : ФОП Рогальська, 2017. Вип. 4. С. 104–111.
25. Омельчук С. Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців: монографія. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 356 с.
26. Омельчук С. Формуємо лексикографічну компетентність сучасного учня старшої школи на засадах дослідницького підходу (на матеріалі вивчення лексикографії в 10 класі). *Українська мова і література в школах України*. 2018. № 5. С. 26–30.
27. Перебийніс В. І. Системні та функціональні характеристики мовних одиниць. *Вісник ХНУ*. 2004. № 635. С. 138–141.
28. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія: підручник. Київ : Академвидав, 2007. 592 с.
29. Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : [монографія]. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. 432 с.
30. Словник синонімів української мови : в 2 т. / [уклад. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.]. Київ : Наук. думка, Т. 1, 1999. 1026 с.; Т. 2, 2000. 944 с.
31. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11.
32. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг.ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1973. 438 с.
33. Сучасна українська літературна мова / [за заг. ред. М. Я. Плющ]. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Вища шк., 2000. 430 с.
34. Сучасний словник іншомовних слів. Київ : Довіра, 2000. 789 с.
35. Українська мов. Енциклопедія / ред. Русанівський В. М., Тараненко О. О. Київ : Укр. енциклопедія, 2000. 752 с.
36. Чайка І. В., Іваницька Н. Б. Понятійно-термінологічна визначеність слово назви «самоактуалізація». *Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень*: зб. наук. праць. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2018. Вип 10 (3). С. 226–229.
37. Шевченко Ю. Сучасна українська мова: довідник. Київ : Либідь, 1993. 336 с.

REFERENCES

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / [uklad. i holov. red. V. T. Busel]. Kyiv; Irpin : VTF "Perun", 2004. 1440 s.
2. Vykhovanets I.R., Horodenska K.H. Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy : akadem. hramatyka ukr. movy. Kyiv : Universytetske vyd-vo «Pulsary», 2004. 398 s.
3. Holovashchuk S.I. Slovnyk-dovidnyk z ukrainskoho literaturnoho slovovzhyvannia. Kyiv : Ridna mova, 2000. 351 s.
4. Honcharenko S.U. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk. Kyiv : Vyd-vo «Lybid», 2007. 376 s.
5. Horodenska K.H. Hramatychnyi slovnyk ukrainskoi movy: spoluchnyky. Kherson : Vyd-vo KhDU, 2007. 340 s.
6. Horodenska K.H. Syntaksychni zasady katehoriinoho slovotvoru. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vinnytsia, 2000. Vyp. 2. S. 6-9.
7. Hurevych R.S., Kademiia M.Iu., Shevchenko L.S. Informatsiini tekhnolohii navchannia: innovatsiinyi pidkhd: navchalnyi posibnyk. Vinnytsia: TOV firma «Planer», 2012. 348 s.
8. Hurevych A.S., Kademiia M.Iu. Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii u navchalnomu protsesi na naukovykh doslidzhenniakh: navch. posibnyk dlia stud. ped. VNZ i slukhachiv instytutiv pisliadyplomnoi osvity. Kyiv : Osvita Ukrainy, 2006. 366 s.
9. Hurevych A.S., Zhylina L.V., Kademiia M.Iu. Proektna diialnist uchniv PTNZ na osnovi informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii. Vinnytsia : «Planer», 2009. 100 s.

10. Entsyklopediia osvity / akad. ped nauk Ukrainy; hol. red. V.H. Kremen. K: Yurinkom Inter, 2008. 1040 s.
11. Iermolenko V.Ia., Bybyk V.S., Todor O.H. Ukrainska mova: korotkyi tлумachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv / za red. S.Ya. Yermolenko. Kyiv : Lybid, 2001. 221 s.
12. Zahnitko A.P. Orhanizatsiia samostiinoi roboty u Vseukrainskomu virtualnomu linhvistychnomu dialozi: linhvometodolohichni ta linhvokompiuterni zasady. *Ukrainska mova i literatura v shkolakh Ukrainy*. Vyd-vo: Pedahohichna presa, 2019. № 12(152). S. 3-15.
13. Zahnitko A.P. Slovnyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy: u 4 t.t 1 Donetsk : DonNU, 2012. 402 s.
14. Ivanytska N. B. Funktsionalno-semantychna klasyfikatsiia ukrainskykh ta anhliiskyykh diiesliv : monohrafiia. Kyiv : KNTEU, 2004. 196 s.
15. Ivanytska N. B. Diieslivni systemy ukrainskoi ta anhliiskoi mov: paradyhmatyka i syntahmatyka : monohrafiia. Vinnytsia : SPD Hlavatska, 2011. 636 s.
16. Ivanytska N. L. Zmistova y formalna skladovi interpretatsiinoho polia terminiv u haluzevykh slovnykakh suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia : TOV firma «Planer», 2019. Vyp. 23. S. 20-28.
17. Ivanytska N.L. «Model» u metalinhvistychnii systemi naukovykh teoretychnykh postulativ. *Zbirnyk naukovykh statei Donetskoho natsionalnoho universytetu im. Vasylia Stusa*. Vinnytsia, 2016. S.7-12.
18. Ivanytska N.L. Povnoznachne slovo ukrainskoi movy v suchasnykh katehoriinykh vymirakh : monohrafiia. Vinnytsia : Nylan-LTD, 2017. 266 s.
19. Ivanytska N.L. Rozshyrennia semantychnoho obsiahu imennykovykh slovonazv predmetnykh denotativ. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. 2004. Vyp. 20. S. 34-42.
20. Ivanytska N.L. Suchasna ukrainska hramatychna nauka: tradytsii y onovleni oriientyry. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva*. Khmelnytskyi : KhNU, 2007. Vyp. 3 Ch.1. S. 241-244.
21. Ivanytska N.L. Suchasni tendentsii rozvytku movnoi osvity v Ukraini. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia*. 2015. Vyp. 44. S. 24-28.
22. Kolomiets A.M. Rol pryrodnycho-matematychnykh dystsyplin u rozvytku kreatyvnoho myslennia maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv*: zb. nauk. prats. Kyiv; Vinnytsia : DOV «Vinnytsia», 2003. S. 341-346.
23. Malafii I.V. Dydaktyka novitnoi shkoly: navch. posibnyk. K.: Vyd. dim «Slovo», 2015. 632 s.
24. Motorna L.V. Teoriia i metodyka orhanizatsii ta provedennia maister-klasu. *Suchasni pedahohichni tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv u koledzhakh i tekhnikumakh: dosvid, problemy, perspektyvy*: zb. nauk. prats. Vinnytsia : FOP Rohalska, 2017. Vyp. 4. S. 104-111.
25. Omelchuk S. Suchasna ukrainska linhvodydaktyka: normy v terminolohii i movna praktyka fakhivtsiv: monohrafiia. Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2019. 356 s.
26. Omelchuk S. Formuiemo leksykohrafichnu kompetentnist suchasnoho uchnia starshoi shkoly na zasadakh doslidnytskoho pidkhotu (na materialii vyvchennia leksykohrafii v 10 klasi). *Ukrainska mova i literatura v shkolakh Ukrainy*. 2018. № 5. S. 26-30.
27. Perebyinis V.I. Systemni ta funktsionalni kharakterystyky movnykh odynts. *Visnyk KhNU*. 2004. № 635. S. 138-141.
28. Prychepii Ye.M., Chernii A.M., Chekal L.A. Filosofiia: pidruchnyk. Kyiv : Akademvydav, 2007. 592 s.
29. Popova I. S. Fundamentalni katehorii metamovy ukrainskoho syntaksysu (odynytsia, zviazok, model) : [monohrafiia]. Dnipropetrovsk : Vyd-vo DNU, 2009. 432 s.

30. Slovník synonymiv ukraïnskoi movy : v 2 t. / [uklad. A. A. Buriachok, H. M. Hnatiuk, S. I. Holovashchuk ta in.]. Kyiv : Nauk. dumka, T. 1, 1999. 1026 s.; T. 2, 2000. 944 s.
31. Slovník ukraïnskoi movy : v 11t. Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980. T. 1–11.
32. Suchasna ukraïnska literaturna mova. Leksyka i frazeolohiia / za zah.red. I.K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka, 1973. 438 s.
33. Suchasna ukraïnska literatura mova / [za zah. red. M. Ya. Pliushch]. 2-e vyd., pererob. i dop. Kyiv : Vyshcha shk., 2000. 430 s.
34. Suchasnyi slovník inshomovnykh sliv. Kyiv : Dovira, 2000. 789 s.
35. Ukraïnska mov. Entsyklopediia / red. Rusanivskyi V.M., Taranenko O.O. Kyiv : Ukr. entsyklopediia, 2000. 752 s.
36. Chaika I.V., Ivanytska N.B. Poniatiino-terminolohichna vyznachenist slovo nazvy «samoaktualizatsiia». *Aktualni problemy suchasnoi nauky ta naukovykh doslidzhen*: zb. nauk. prats. Vinnytsia : TOV firma «Planer», 2018. Vyp 10(3). S. 226–229.
37. Shevchenko Yu. Suchasna ukraïnska mova: dovidnyk. Kyiv : Lybid, 1993. 336 s.

Іваницька Ніна Лаврентіївна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Иваницкая Нина Лаврентьевна, доктор филологических наук, профессор кафедры украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Ivanytska Nina, Doctor of Philology, Professor, Ukrainian Language Department, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Завальнюк Інна Яківна, доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Завальнюк Инна Яковлевна, доктор филологических наук, профессор, декан факультета филологии и журналистики имени Михаила Стельмаха Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Zavalniuk Inna, Doctor of Philology, Professor, Dean of Faculty of Philology and Journalism named after Mykhailo Stelmakh, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 04.11.2020

Статтю прийнято до друку: 11.11.2020

УДК 81:39

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-33-45

ПОНЯТТЯ «МОВА» У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ ПРАЗЬКОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО ГУРТКА

Леся Солдатова

Київський університет імені Бориса Грінченка
Україна, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2
e-mail: l.soldatova@kubg.edu.ua
ORCID: 0000-0002-0250-1007

Статтю присвячено дослідженню сутності одного з важливих питань лінгвістичної термінології – поняттю «мова» в дослідженнях представників Празького лінгвістичного гуртка.

Існує потреба детермінації використовуваних понять та закономірностей їхнього розвитку в глобальному мисленні у різні історичні періоди розвитку людства для створення інформативної цілісності.

Поняття «мова» інтернаціоналізоване у всіх соціумах й активне у використанні. Без його розуміння складно проводити дослідження, формувати правила та норми використання комунікативних інструментаріїв.

За структурними позиціями тлумачної формули змісту поняття (ТФЗП) проведено детальний аналіз внутрішньо понятійних, смислорозрізнявальних та структуроутворювальних зв'язків і відношень. У дослідженнях представників Празького лінгвістичного гуртка виявлено спільні елементи та протилежності всередині поняття «мова» та поза ним для витлумачення його сутності, основ і принципів існування, узаємозв'язків та взаємозалежностей, законів і закономірностей, законів нормування мови для досягнення аутентичного кодування інформації, визначення функціональної сутності та протилежностей усередині поняття, які характеризують процес його розвитку в різні історичні періоди.

У дослідженні використано та доповнено структуру ТФЗП, яка відповідає основним загальнонауковим знанням, затвердженням практикою буття людства, та дає змогу унормовувати уявлення про поняття. Такий метод дослідження сприяє загальному пізнанню понять та чітко окреслених спеціальних понять (термінів), які є динамічними й схильними до розвитку.

За результатами проведеного дослідження представлені пов'язані елементи змісту, сутність, зв'язки та відношення всередині поняття за структурними позиціями ТФЗП і синтезовано дефініцію поняття «мова» в дослідженнях представників Празького лінгвістичного гуртка.

Ключові слова: мова, інформація, концепт, тлумачна формула змісту поняття, Празький лінгвістичний (мовознавчий) гурток.

ПОНЯТИЕ «ЯЗЫК» В ИССЛЕДОВАНИЯХ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ПРАЖСКОГО ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО КРУЖКА

Леся Солдатова

Киевский университет имени Бориса Гринченко
Украина, г. Киев, ул. Бульварно-Кудрявская, 18/2
e-mail: l.soldatova@kubg.edu.ua
ORCID: 0000-0002-0250-1007

Статья посвящена исследованию сущности одного из важных вопросов лингвистической терминологии – понятие «язык» в исследованиях представителей Пражского лингвистического кружка.

Существует необходимость детерминации используемых понятий и закономерностей их развития в глобальном мышлении в разные исторические периоды развития человечества с целью создания информативной целостности.

Понятие «язык» интернационализировано во всех социумах и распространено в использовании, без понимания которого сложно проводить исследования, формировать правила и нормы использования коммуникативных инструментов.

По структурным позициям толковательной формулы содержания понятия (ТФСП) автором был проведен детальный анализ внутренне понятийных, смысловых различительных и структурообразующих связей и отношений.

В исследованиях представителей Пражского лингвистического кружка выявлены общие элементы и противоположности внутри и вне понятия «язык» для понимания сущности, основ и принципов существования, взаимосвязей и взаимозависимостей, законов и закономерностей, законов нормирования языка для достижения подлинного кодирования информации, определения функциональной сущности и противоположностей внутри понятия, характеризующих процесс его развития.

В исследовании была использована и дополнена структура ТФСП, которая соответствует основным общенаучным знаниям, утвержденным практикой бытия человечества, и дает возможность нормировать представление о понятии.

Такой метод исследования способствует общему познанию понятий и четко очерченных специальных понятий (терминов), которые обладают динамичностью и склонностью к развитию в разные исторические периоды.

По результатам проведенного исследования были выявлены связанные элементы содержания, сущность, связи и отношения внутри понятия по структурным позициям ТФСП и синтезирована дефиниция понятия «язык» в исследованиях представителей Пражского лингвистического кружка.

Ключевые слова: *речь, информация, концепт, толковательная формула содержания понятия, Пражский лингвистический кружок.*

THE CONCEPT OF “LANGUAGE” IN THE RESEARCHES OF THE PRAGUE LINGUISTIC CIRCLE REPRESENTATIVES

Lesia Soldatova

Borys Grinchenko Kyiv University
18/2 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv (Ukraine).
e-mail: l.soldatova@kubg.edu.ua
ORCID: 0000-0002-0250-1007

Introduction. *The article reveals the essence of one of the most important issues of linguistic terminology – the concept of "language" in researches of the Prague linguistic circle linguists. It is necessary in the processes of human lives and societies.*

Purpose. *It is essential to determine already applied concepts and patterns of their development in global thinking in different historical periods of human development in order to create an informative integrity.*

The concept "language" is internationalized and widespread in all societies. It is difficult to conduct research, to form rules and regulations for the use of communicative tools without understanding this concept.

Methods. *The detailed analysis of internal conceptual relationships, distinctive meanings and structure forming connections of the concept "language" is performed by the use of the explanatory formula of notion content (EFNC). Common elements and opposites, foundations and*

principles of existence inside and outside, basics and principles of existence, correlation and interdependency, the laws and patterns, language normalization laws for achieving authentic coding information, the identification of the functional essence and existing contradictions inside that characterize the process of the concept development and existence were revealed in researches the Prague linguistic circle scholars.

The structure of EFNC was used and supplemented. It corresponds to the basic general scientific knowledge approved by the practice of human existence, gives the possibility to normalize ideas about the concept, contributes to the general knowledge of concepts and clearly defined special concepts (terms) that have dynamism and proneness to development in different historical periods.

Results. *The definition of the concept "language" was synthesized according to the structural positions of EFNC on the authority of the presented elements of content, essence, connections and relations within the concept.*

Originality. *Analysis of internal conceptual relationships, distinctive meanings and structure forming connections of the concept "language" was done by the explanatory formula of notion content (EFNC); the definition of the concept "language" was synthesized.*

Conclusion. *The concept of "language" is a special kind of human activity, mutual needs (man ↔ language), the heritage of mankind (spiritual and nation cultural codes), the attribute of national rights protection, mediator and component (in the process of communicative information), culture and civilization, concept of the theoretical level, structure and system of constants (oral and written language) and signs, means (imperfect) and tools (communication, mind detection, understanding the essence of things), an element of scientific research (complex, multifold with correlations), which are in interconnection and constant movements, the purpose of which is the reflection and authentic transmission of information, the creation and preservation of "pictures of the world" (codes of information images of each language).*

Functional essences are authentic formation, coding, storage and transmission of accumulated information regardless of time and space with cognitive, information-communicative, socio-creative, communicative and expressive functions.

Key words: *the Prague linguistic circle, explanatory formula of notion content, information, concept.*

Постановка проблеми. Важливим для багатьох наукових досліджень є сутність поняття «мова», актуальним – синтез повної та однозначної дефініції цього поняття на кожному етапі розвитку пізнання, яке не було б заміною одного поняття іншим (іншими) або спотвореним у філологічних, філософських, психолінгвістичних та інших науках.

Незважаючи на те що результати досліджень представників Празького лінгвістичного гуртка (ПЛГ) цікавили дослідників [В. М. Алпатов, Т. В. Булигіна, Н. Р. Джавршян, Л. Г. Зубкова, М. П. Кочерган та ін.], сутність поняття «мова» залишилася поза увагою.

Варто з'ясувати сутність поняття «мова» представниками ПЛГ для виявлення й узагальнення його особливостей, чим і зумовлена **актуальність** обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності поняття «мова» є досить важливим для багатьох наукових досліджень. «Мова – це динамічна система» [1, с. 15], тому дослідники, починаючи з індійської лінгвістичної традиції (VIII ст. до н. е. – II ст. н. е.) і до сьогодні, вивчають це поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що сутність поняття «мова» у представників ПЛГ окреслено неповно. Вивчаючи поняття «мова» у XX ст., деякі дослідники

не розглядають праці представників ПЛГ загалом [18], інші – не приділяють уваги сутності поняття «мова» у представників ПЛГ [9], а треті якщо й згадують про наявність цього поняття в працях представників ПЛГ, то не системно, без узагальнень і синтезу дефініції [11].

Мета і завдання статті полягають у дослідженні сутності поняття «мова», виявленні й систематизації спільних, закономірно пов'язаних елементів змісту сутності та протилежностей усередині поняття та поза ним на основі наукових досліджень лінгвістів ПЛГ; синтезі дефініції «мова» для діалектичного примноження знання про сутність цього поняття.

Виклад основного матеріалу. Представники ПЛГ, досліджуючи сутність поняття «мова» та відмежовуючи її від інших мовних утворень, застосовували структурний і функціональний підходи.

Представимо структуру, зв'язки та відношення всередині поняття за структурними позиціями ТФЗП [21, с. 32–40].

1. Опис поняття. Сутність усезагальної зони буття, частиною і/або одиницею якої є досліджуване поняття.

1.1. Опис буття поняття, його сутності за результатами аналізу попереднього знання [20, с. 20–22].

1.2. Виявлення буття поняття, явища його сутності за результатами аналізу досліджуваного періоду.

1.2.1. Посередник у процесі формування комунікативної інформації між минулим і теперішнім і носій культури і цивілізації.

Б. Гавранек визначав гармонійну єдність «мови» як «посередника» формування та зберігання зв'язку історії, культури народу та літературної мови, яка в комунікативних процесах є «носієм і посередником культури і цивілізації» [6].

1.2.2. Надбання людства: духовний і культурний коди нації (соціумне підґрунтя станів образів інформації) у соціумі та середовищі існування: «...мова є складовою частиною культури» [26, с. 379]. «Мовна система рідної мови має багато спільного з моральними принципами, на яких ми виховані» [16].

1.2.3. Засіб помітний у мові А. Едличка і В. Матезіуса:

1.2.3.1. Засіб спілкування і розуміння людини в соціумі. А. Едличка наголошував: «Літературна мова – це засіб суспільної комунікації» [10].

1.2.3.2. Засіб виявлення розуму і розуміння сутності речей. Мова – засіб формування інформації розумовими процесами суб'єкта (суб'єктів), які мають специфічні особливості, і людський метод розуміння сутності речей для інтроспекції (метод поглибленого дослідження і пізнання людиною моментів власної активності) в суб'єкт-суб'єктному і/або суб'єкт-об'єктному комунікативному процесі. В. Матезіус уважав: «Мова убога і неяскрава завжди свідчить про неглибоке і неповне знання предмета» [16].

1.2.3.3. Засіб відображення реальності, процесу формування та передання інформації, яка відображається в структурах мозку «двох суб'єктів – того, хто посилає знак, і того, хто його сприймає... третім постійним моментом, що визначає внутрішню будову знака тією реальністю, яку знак відображає» [3, с. 68].

1.2.4. Засіб та інструмент (знаряддя) діяльності людини. Засіб та інструмент (знаряддя) «суспільної комунікації» [10] в соціумі та між соціумами. Для перетворення стану дійсності в суб'єкт-суб'єктних і / або суб'єкт-об'єктних комунікативних процесах в інший

стан процесами автентичного формування, кодування, збереження та передання накопиченої інформації незалежно від часу та простору:

- у комунікативному процесі: «мова повинна відрізнятися «точністю», яка визначена, або кодифікована» [7];

- у розумовому процесі: «Оброблена літературна мова є знаряддям тонким і безвідмовним» [15].

Але представники Празького лінгвістичного гуртка вважали мову недосконалим засобом відображення та фіксації інформації в структурах мозку: «Ознакою норми літературної мови в зіставленні з побутово-розмовною мовою є її єдність» [10].

В. Матезіус для вдосконалення вимагав постійного унормування («правильна» мова): «...найбільш важливим і вирішальним критерієм правильності сучасної літературної мови є схожість сучасної норми з нормою» [15]. Учений застерігав: «Мова, норми якої розхитані... це ненадійний інструмент» [15], але чітко не визначав свого розуміння поняття «норма»;

- А. Едличка поділяв погляди В. Матезіуса: «...потрібно прагнути до стабільності мовної норми і її потрібно дотримуватися» [10];

- «Кодифікована норма». Й. Вахек застерігав, що недоліки в структурі, які існують у літературній мові в момент її кодифікації, можуть стати «гальмом» [5].

Деякі представники ПЛГ допускали й описували «креативне» порушення норм:

- Я. Мукаржовський писав: «Що стійкіше в певній мові літературна норма, то різноманітніші можливості її порушення і більші можливості для поетичної творчості. І, навпаки, що слабкіше відчувається норма мови, то менше можливостей для її порушення і вияву поетичної творчості» [17];

- Й. Вахек наголошував на певній шкоді від нормалізації: «...сильна нормалізація літературних мов часто породжує деякі недоліки в їхніх фонологічних системах» [5].

1.2.5. Недосконалий засіб. Інформація про стани, події дійсності і т. ін. повинна бути завжди конкретна, а основним законом її функціонування є автентичність. Б. Гавранек називав це «точністю» [6].

1.2.6. Атрибут. Літературна мова – «захист національних прав» [6], «атрибут народної самосвідомості» [6].

1.2.7. Поняття «мова» (langue) і «мовлення» (parole). М. Коржинек, Й. Вахек, М. Трубецької розділяли ці поняття. Мовлення протиставляють мові [13]:

- мовлення як наукова інтерпретація фактів: «...певні явища дійсності, які становлять об'єкт цього аналізу, абстракції і т. ін.» [13];

- мова, як концепт теоретичного рівня [8];

- «...мова має справу з абстрактними правилами і кінцевим, що обчислюються, інвентарем одиниць, а мовлення оперує незліченною безліччю конкретних явищ» [23, с. 8–9].

Й. Вахек класифікував мову:

- усна мова (акустичний образ) – «...система знаків, які можуть проявлятися акустично» [2];

- друкована мова – «посилений варіант писемної мови» [2];

- писемна мова – «...система знаків, які можуть реалізовуватися графічно» [2].

На думку Р. Якобсона, писемна мова є «трансформером усного мовлення» [26, с. 314].

1.2.8. Картина світу. Кожна мова має свої власні засоби вираження кодів образів інформації, які відрізняються від аналогічних засобів іншої мови зовнішнім виглядом, смисловим змістом й емоційним забарвленням, тобто кожна мова має свою особливу

систему номіналізації. Б. Трнка писав, що, «...ті самі формальні засоби, які виконують функцію показників в одній мові, в іншій можуть бути позбавлені цієї ролі» [22].

1.2.8.1. Неповторна якісна та кількісна визначеність вираження об'єктів та подій у просторі та часі. «...в мові закріплюється суспільно-історичний досвід людини – як загальнолюдський, так і національний» [24, с. 39].

На унікальності «картин світу» різних соціумів наголошував В. Матезіус: «Окремі мови і окремі говірки тієї самої мови мають у цьому плані свої відмінні риси» [16] в соціумі та у середовищі існування.

1.2.9. Система (об'єкт), яка потребує наукового дослідження, вивчення, нормування, опису. Елементи системи самі можуть бути системами.

1.2.9.1. В. Матезіус, М. Коржинек, Й. Вахек указували на системність мови. Мова – це система засобів вираження, «система дуже складна і до того ж багатопланова» з корелятивними зв'язками систем буття (перебувають у взаємній залежності, у взаємному зв'язку) для забезпечення стабільності: «...кожен її елемент пов'язаний з іншими одночасно в декількох різних напрямках» [16].

1.2.9.2. М. Коржинек приділяв багато уваги науковому дослідженню мови як системи норм (констант), які є засобом кодування та передання інформації («мовні норми») [13].

Й. Вахек розглядав функції «норм» (констант) як правопис ↔ вимова: узагальнення, фіксування інформації, однозначність смислових елементів, тобто нормування для забезпечення автентичного «переходу від однієї норми до іншої» [2] і виділяв дві різні норми нормування для усної мови та мови писемної: «Наявність двох мовних норм у цивілізованих мовах не викликає сумніву» і «Обидві норми доповнюють одна одну» [2].

1.2.9.3. Система знаків, яка потребує автентичності. Р. Якобсон писав про «мову» як систему систем [25, с. 102–117] і «...мова є однією із систем знаків» [25, с. 371].

Й. Вахек уважав, що «сутність мови як системи знаків полягає у невмотивованості відносин між звуковою формою і значенням» [3] і «...прагне до ясності і недвозначності знакової системи» – автентичності [2].

На думку В. Матезіуса, мова – це система знаків у розумовій діяльності людини, але «система виразних і комунікативних знаків є абстракцією та існує тільки в ідеалі» [16].

1.2.9.4. Система доцільних засобів вираження, «вірогідність якої можна виміряти лише тим, як вона корелює з метою» [15], тобто інформаційна щільність.

1.2.9.5. Система елементів. Й. Вахек розглядав мову як «систему елементів, систему складну», а «не як конгломерат випадкових елементів» [3, с. 261], а М. Трубецької із цього приводу зауважував, що «...мова являє собою ієрархічно організоване ціле» [23, с. 8–9].

1.2.9.6. Система в постійному русі, тобто динамічна і схильна до розвитку: мова заходиться в постійному русі: «...жодна мова не складає абсолютно врівноважену систему» [5]. Політичні, соціальні, економічні й релігійні умови та події є зовнішніми чинниками, а «...зовнішні чинники можуть впливати на розвиток мови» [5].

Представники ПЛГ прийнятим способом пізнання сутності поняття «мова» вважали її синхронний опис («без урахування попередніх стадій») [13], але не виключали діахронний.

Й. Вахек поділяв ці погляди і не відділяв синхронію від діахронії, а структурний підхід – від атомістичного (попереднього) [5].

1.2.9.7. Система систем («підсистем, або рівнів») [5].

1.2.10. Мова як структура. Мова – складне багатопланове утворення.

1.2.10.1. Б. Гавранек розглядав мову як структуру, сукупність усіх мовних елементів:

- мовне ціле (національна мова, шкільна мова, наукова мова, народна, «жива» мова, «народна» мовна свідомість) [7], у якому кожний елемент проявляє себе як частина цілого і представляє собою соціальне явище»:

- мова в індивідуальному використанні (розмовна, мова повідомлень) [6];
- мова в суспільно закріпленому використанні (мова естетична, поетична, наукова, ділова) [6];
- розмовна і «функціональна мова (функціональні діалекти)» [7].

1.2.10.2. А. Едличка розглядав сфери використання мови:

- «мова громадської сфери» і «мова приватної сфери спілкування» [10];
- літературна і книжна мова [10];
- «штучна» (літературна мова) та «природна» (народна мова) [10], які потребують нівелювання небезпечного розриву між ними.

1.2.11. Особливий вид і «продукт» людської діяльності: перехід від зовнішньої структури до внутрішнього руху думки – відображення розумових та мозкових процесів, тобто «об'єктивного мислення» [6].

2. Виявлення функціональної сутності поняття, явища.

2.1. Когнітивна функція для забезпечення процесів мислення, пізнання та орієнтації у світі: «... висловлювати реальність, впливати на неї прямо або хоча б побічно» [3, с. 68].

2.2. Інформаційно-комунікативна функція – допомога пізнанню загалом та реальному комунікативному процесу спілкування з навколишнім світом (символами та їх образами) для відображення у свідомості станів буття:

- «Мова виражає точно, повно і ясно найтонші спостереження і думки» [15];
- «...завдання літературної мови пов'язувати якомога більше ціле, з потреби повного і певного висловлювання (особливо писемного), завдяки чому досягають найбільшої зрозумілості і визначеності вираження» [6];
- виражати «найрізноманітніші явища дійсності» [16].

2.3. Комунікативна – контактовстановлювальна функція людини з соціумом, соціуму та людини в соціумі: «Літературна мова – це засіб масової комунікації» [10].

2.4. Соціумотворча функція. Для свого існування та розвитку людям потрібна мова, а мові для існування й розвитку потрібні люди: «мова існує в мовному колективі» [4].

2.5. Комунікативно-експресивна функція мови з метою емоційного впливу, «комунікативні та експресивні потреби якого (колективу – Л. П. С.) вона покликана обслуговувати» [4].

2.6. Функції мовленнєвої діяльності. Р. Якобсон виділив різні лінгвістичні функції, які переплітаються і мають неоднакові форми реалізації: реферативну, емотивну, конотативну, фатичну, поетичну та метамовну [26, с. 326].

3. Основи і принципи існування буття поняття – взаємозв'язки та взаємозалежність у бутті: мова ↔ люди [5].

3.1. Мова як форма, сукупність усіх мовних елементів в індивідуальному і суспільно закріпленому використанні мови [6].

3.2. Узаємодія і взаємна обумовленість. У бутті все взаємопов'язане, відбуваються взаємопереходи та породження одним одного для досягнення психофізіологічності й функціональності (прагнення до «спрощення»): «Сучасний мовний розвиток виявляє тенденцію до зближення літературної та побутово-розмовної мови» [10].

4. Причинність і детермінізм. Внутрішні протиріччя: «Не заперечуємо наявності протилежно спрямованих диференціальних тенденцій» [10].

У бутті все взаємопов'язано, має системні відносини і причинно зумовлено, має об'єктивну доцільність та об'єктивну зумовленість (детермінізм): мова ↔ соціум [5].

5. Характеристики за основними категоріями пізнання буття. Закони нормування мови. Б. Гавранек наголошує на потребі «створювати і стабілізувати норми цієї мови, розвивати в неї багатство і різноманітність засобів, що відповідають усім потребам і всім завданням, які висувуються до літературної мови» [6], тобто «вимога зрозумілості (загальнодоступності)» [6], інтелектуалізація літературної мови (яку можна було б назвати також раціоналізацією) [6].

6. Специфічні характеристики понять (які належать до певної галузі знань):

6.1. Повнота та однозначність семантичного базису. М. Коржинек приділяв велику увагу науковій мові, указуючи на неточну термінологію, яка «здатна ввести в оману» [13]. В. Скаличко звертав увагу на те, що «багато граматичних термінів страждають відомою неточністю» [19].

На думку С. Карцевського «зайво і навіть шкідливо перекладати технічні наукові терміни» [12, с. 67], тому «наука зацікавлена у створенні однакової інтернаціональної термінології» [12, с. 72].

6.2. Інформаційна щільність та комунікативна швидкість. Й. Вахек ставив вимоги до інформаційної щільності та комунікативної швидкості мови:

- для писемної: «...від запису потрібна передусім швидка і точна інформація... досягнення ясності і недвозначності» [2];

- для усної: «...відповідь повинна бути швидка, закінчена й увиразнювати як емоційну, так і змістовну сторону фактів, які нас цікавлять» [3].

6.3. Некоректності лінгвістики викликані нестійкими нормами. В. Матезіус застерігав, що «мова, норми якої розхитані,... здатна... спотворювати задум мовця або письменника помилковими асоціаціями чи немилозвучністю» [15].

7. Мова як потрібність (коли одне буття потребує існування і розвитку іншого для свого існування та розвитку – взаємовплив, безперервний «ланцюг»):

- «...усна норма транспонується в писемну і навпаки» [2], тобто перебувають у внутрішній єдності при виникненні буття;

- «...норма літературної мови відрізняється від норми народної мови більшою функціональною та стилістичною диференціацією, більшою усвідомленістю і обов'язковістю своїх канонів» [6];

- мова потрібна для впливу на розвиток для свого існування та розвитку життя суспільства, а мові для існування і розвитку потрібне життя суспільства: «жодна мова не існує у вакуумі» [5].

8. Характеристика розвитку поняття. Розвиток протилежностей всередині поняття є рушійною силою процесу розвитку мови, взаємодією різних, протилежних сторін, виражених тенденціями:

8.1. «Нормування» і постійні «зміни»: мова «в ході свого розвитку не може не піддаватися зовнішньому впливу» [5].

8.2. Взаємопроникнення норми літературної мови і норми народної мови:

- нормами літературної мови є «...передусім письмові висловлення, однак беруть до уваги також і усні висловлення» [10];

- «...розшарування мовного цілого на місцеві діалекти» та «функціональне розшарування літературної мови» і под. [7].

9. Критерії прогресу та прогноз розвитку. В. Матезіус вважав, що «виразна гнучкість мови» є критерієм прогресу [16]. Для А. Едличка розвитком є внутрішня динаміка та розвиток норм [10], які зумовлені інтернаціоналізацією, розвитком різних галузей знань, потребою адаптації між лінгвістичними трансформаціями інформації тощо.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі.

Аналіз результатів проведеного дослідження дозволив зробити висновок, що представників ПЛГ об'єднувало розуміння сутності поняття «мова» як особливого виду людської діяльності, взаємопотреби (людина ↔ мова), надбання людства (духовний і культурний коди нації), атрибута захисту національних прав, посередника і складової частини (у процесі формування комунікативної інформації), носія культури і цивілізації, концепту теоретичного рівня, структури і системи констант (усної та писемної мови) і знаків, засобу (недосконалого) та інструмента (спілкування, виявлення розуму, розуміння сутності речей), елемента наукового дослідження (складний, багатоплановий з корелятивними зв'язками), які перебувають у взаємозв'язку та постійному русі, метою яких є відображення та автентичне передавання інформації, створення та збереження «картин світу» (кодів образів інформації кожної мови).

Функціональними сутностями є автентичні формування, кодування, збереження та передавання накопиченої інформації незалежно від часу та простору з когнітивною, інформаційно-комунікативною, соціумотворчою та комунікативно-експресивною функціями.

Перспективи подальших досліджень полягають у синтезі коректної і достатньої дефініції поняття «мова» методом використання ТФЗП для кожного історичного періоду й теоретичного контексту сьогодення передусім.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бебих В. В. Семантичний потенціал терміна відповідно до його належності до термінологічної системи. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Тернопіль : Осадця Ю. В., 2018. Вип. I (29). С. 13–19.
2. Вахек Й. К проблеме письменного языка. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/vahек-probleme-pismennogo-106451.html> (дата звернення: 15.07.2020).
3. Вахек Й. Лингвистический словарь Пражской школы. Москва : Прогресс, 1964. 351 с.
4. Вахек Й. Письменный язык и печатный язык. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/vahек-pismennyiy-yazyik-pechatnyiy-106452.html> (дата звернення: 15.07.2020).
5. Вахек Й. Пражские фонологические исследования сегодня. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/vahек-prajskie-fonologicheskie-issledovaniya-106427.html> (дата звернення: 15.07.2020).
6. Гавранек Б. О. Задачи литературного языка и его культура. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/gavranek-zadachi-literaturnogo-yazyika-ego-106443.html> (дата звернення: 15.07.2020).
7. Гавранек Б. О функциональном расслоении литературного языка. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/gavranek-funktsionalnom-rassloenii-106447.htm> (дата звернення: 15.07.2020).
8. Данеш Фр., Вахек Й. Пражские исследования в области структурной грамматики на современном этапе. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/danesh-vahек-prajskie-issledovaniya-oblasti-106442.html> (дата звернення: 15.07.2020).
9. Джавршян Н. Р. Пражский лингвистический кружок и становление культурной семиотики в 20–30-е годы XX века: автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук. Москва, 2008. 20 с.

10. Едличка А. О пражской теории литературного языка [About the Prague theory of the literary language]. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/edlichka-prajskoy-teorii-literaturnogo-106453.html> (дата звернення: 15.07.2020).
11. Зубкова Л. Г. Эволюция представлений о Языке. Москва : Языки славянской культуры, 2015. 763 с.
12. Карцевский С. И. Язык, война и революция. Берлин : Рус. Универ. изд-во, 1923. 72 с.
13. Коржинек Й. М. К вопросу о языке и речи. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/korjinek-voprosu-yazyike-106441.html> (дата звернення: 15.07.2020).
14. Матезиус В. Задачи сравнительной фонологии. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/matezius-zadachi-sravnitelnoy-106423.html> (дата звернення: 15.07.2020).
15. Матезиус В. О необходимости стабильности литературного языка. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/matezius-neobhodimosti-stabilnosti-106444.html> (дата звернення: 15.07.2020).
16. Матезиус В. Язык и стиль. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/matezius-yazyik-stil-106448.html> (дата звернення: 15.07.2020).
17. Мукаржовский Я. Литературный язык и поэтический язык. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/mukarjovskiy-literaturnyy-yazyik-poeticheskyy-106446.html> (дата звернення: 15.07.2020).
18. Плисецкая А. Д. Эволюция концепта ЯЗЫК в лингвистической науке XX века: дис. ... кандидата филол. наук . Москва, 2008. 276 с.
19. Скаличка В. Асимметричный дуализм языковых единиц. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/skalichka-asimmetrichnyiy-dualizm-yazykovyih-106429.html> (дата звернення: 15.07.2020).
20. Солдатова Л. П. Сутність та історизм розвитку змістового наповнення поняття «мова» у період кінця XIX ст. – першої третини XX ст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*, Одеса. Вип. 37, т. 3, 2018. С. 20–22.
21. Солдатова Л. П. Поняття «дискурс»: проблеми визначення. *Мовні і концептуальні картини світу*: зб. наук. праць. Вип. 46, ч. 4. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. С. 32–40.
22. Трнка Б. Несколько мыслей о структурной морфологии. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/trnka-neskolko-mysley-strukturnoy-106438.html> (дата звернення: 15.07.2020).
23. Трубецкой Н. С. Основы фонологии. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1960. 372 с.
24. Шмуля Л. Мовна картина світу як результат пізнання та концептуалізації об'єктивної дійсності. *Вчені записки таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 31 (70), № 3, частина 1. Серія : Філологія (мовознавство). 2019. Вип. 28. С. 39–45.
25. Якобсон Р. О. В поисках сущности языка. Семиотика. Москва : Радуга, 1983. С. 102–117.
26. Якобсон Р. О. Избранные работы. Москва : Прогресс, 1985. 460 с.

REFERENCES

1. Bebykh V. V. Semantychnyi potentsial termina vidpovidno do yoho nalezhnosti do terminolohichnoi systemy [The semantic potential of a term according to its belonging to the terminological system]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Movoznavstvo*. – Ternopil: Osadtsa Yu.V., 2018. Vyp. I (29). S. 13–19.
2. Vakhek Y. K probleme pis'mennogo yazyka [On the problem of written language]. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/vahek-probleme-pismennogo-106451.html>.
3. Vakhek Y. Lingvisticheskiy slovar' Prazhskoy shkoly [Dictionary of the Prague School of Linguistics]. Moskva : Progress, 1964. 351 s.

4. Vakhek Y. Pis'mennyy yazyk i pechatnyy yazyk [Written language and printed language]. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/vahek-pismennyiy-yazyik-pechatnyiy-106452.html>. (data zvernennia: 15.07.2020).
5. Vakhek Y. Prazhskkiye fonologicheskiye issledovaniya segodnya [Prague Phonological Studies Today]. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/vahek-prajskie-fonologicheskie-issledovaniya-106427.html>. (data zvernennia: 15.07.2020).
6. Gavranek B. Zadachi literaturnogo yazyka i yego kul'tura [Tasks of the Literary Language and Its Culture]. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/gavranek-zadachi-literaturnogo-yazyika-ego-106443.html>. (data zvernennia: 15.07.2020).
7. Gavranek B. O funktsional'nom rassloenii literaturnogo yazyka [On the functional stratification of the literary language]. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/gavranek-funktsionalnom-rassloenii-106447.htm>. (data zvernennia: 15.07.2020).
8. Danesh Fr., Vakhek, Y. Prazhskkiye issledovaniya v oblasti strukturnoy grammatiki na sovremennom etape [Prague studies in structural grammar today]. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/danesh-vahek-prajskie-issledovaniya-oblasti-106442.html>. (data zvernennia: 15.07.2020).
9. Dzhavrshyan N. R. Prazhskiy lingvisticheskiy kruzhok i stanovlenie kulturnoy semiotiki v 20–30-e godyi XX veka [The Prague Linguistic circle and the formation of cultural semiotics in the 1920s and 1930s]: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. Moskva, 2008. 20 s.
10. Yedlichka A. O prazhskoy teorii literaturnogo yazyka [About the Prague theory of the literary language]. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/edlichka-prajskoy-teorii-literaturnogo-106453.html>. (data zvernennia: 15.07.2020).
11. Zubkova L. G. Evolyutsiya predstavleniy o Yazyke [Evolution of Ideas about Language]. Moskva : Yazyki slavyanskoy kul'tury, 2015. 763 s.
12. Kartsevskiy S. I. Yazyk, voyna i revolyutsiya [Language, War and Revolution]. Berlin : Rus. Univer. izd-vo, 1923. 72 s.
13. Korzhinek Y. M. K voprosu o yazyike i rechi [On the question of language and speech]. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/korjinek-voprosu-yazyike-106441.html>. (data zvernennia: 15.07.2020).
14. Matezius V. O. Zadachi sravnitel'noy fonologii [The tasks of comparative phonology]. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/matezius-zadachi-sravnitelnoy-106423.html>. (data zvernennia: 15.07.2020).
15. Matezius V. O neobkhodimosti stabil'nosti literaturnogo yazyka [On the Necessity of Stability of the Literary Language]. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/matezius-neobkhodimosti-stabilnosti-106444.html>. (data zvernennia: 15.07.2020).
16. Matezius V. Yazyk i stil' [Language and style]. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/matezius-yazyik-stil-106448.html>. (data zvernennia: 15.07.2020).
17. Mukarzhovskiy Y. A. Literaturnyy yazyk i poeticheskiy yazyk [Literary language and poetic language]. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/mukarjovskiy-literaturnyy-yazyik-poeticheskiy-106446.html>. (data zvernennia: 15.07.2020).
18. Plisetskaya A. D. Evolyutsiya kontsepta YAZYIK v lingvisticheskoy nauke XX veka [Evolution of the LANGUAGE concept in the linguistic science of the 20th century.]: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Moskva, 2008, 276 s.
19. Skalichka V. Asimmetrichnyy dualizm yazykovykh yedinit [Asymmetric dualism of language units]. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/skalichka-asimmetrichnyiy-dualizm-yazyikovyih-106429.html>. (data zvernennia: 15.07.2020).
20. Soldatova L. P. Sutnist' ta istorizm rozvytku zmistovoho napovnennya ponyattya «mova» u period kintsya XIX st. – pershoi tretyny XX st. [Historicism and development of the essence of concept "language" (the end of the XIX – the first third of the XX century)]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya «Filolohiya»*, Odesa. Vyp. 37, t. 3, 2018. S. 20–22.

21. Soldatova L. P. Ponyattya «dyskurs»: problemy vyznachennya [Towards linguistic terminology normalization]. *Movni i kontseptual'ni kartyny svitu: zb. nauk. prats.* Vyp. 46, ch. 4. Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr «Kyyivs'kyi universytet», 2013. S. 32–40.
22. Trnka B. Neskol'ko mysley o strukturnoy morfologii [Some thoughts on structural morphology]. URL : <https://sci.house/obschaya-lingvistika-scibook/trnka-neskolko-mysley-strukturnoy-106438.html>. (data zvernennia: 15.07.2020).
23. Trubetskoy N. S. Osnovy fonologii [Principles of Phonology]. Moskva : Izd-vo inostrannoy literatury, 1960. 372 s.
24. Shmulia L. Movna kartyna svitu yak rezultat piznannia ta kontseptualizatsii obiektyvnoi diisnosti. *Vcheni zapysky tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii.* Tom 31 (70), № 3, 2020. Chastyna 1. Serii: Filolohiia (movoznavstvo). Vyp. 28. 2019. S. 39–45.
25. Jakobson R. O. V poiskakh sushchnosti yazyka. Semiotika [In search of the language essence. Semiotics]. Moskva : Raduga, 1983, S. 102–117.
26. Jakobson R. O. (1985) Izbrannyye raboty [Selected works]. Moskva : Progress, 1985. 460 s.

Солдато́ва Ле́ся Петро́вна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Київського університету імені Бориса Грінченка (Україна).

Солдато́ва Ле́ся Петро́вна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры иностранных языков Киевского университета имени Бориса Гринченко (Украина).

Soldatova Lesia, candidate of philological sciences (PhD), associate professor, associate professor of the Department of Foreign Languages at Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine).

Стаття надійшла: 17.11.2020

Статтю прийнято до друку: 24.11.2020

II. ФУНКЦІОНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ. ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2'06-3

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-46-54

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВИЯВ СЕМАНТИЧНОГО ОБСЯГУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ПРОЗІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА

Валентина Богатько

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: bogatkovv@i.ua

ORCID: 0000-0002-3634-9488

Ніна Кухар

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: gulevich.nina68@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9293-6804

У статті проаналізовано способи реалізації семантичного обсягу стійких виразів у художньому тексті В. Лиса; визначено найбільш частотні національно марковані групи фразеологічних одиниць із компонентами «очі», «серце», «душа»; простежено використання письменником прийомів розширення компонентного складу узуальних стійких висловів та градації.

Ключові слова: фразеологічна система, стійкі вислови, національно марковані одиниці, компонент фразеологічної одиниці, стилістичні прийоми.

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ПРОЯВЛЕНИЕ СЕМАНТИЧЕСКОГО ОБЪЕМА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ПРОЗЕ ВЛАДИМИРА ЛИСА

Валентина Богатько

Винницкий государственный педагогический университет

имени Михаила Коцюбинского

Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32

e-mail: bogatkovv@i.ua

ORCID: 0000-0002-3634-9488

Нина Кухар

Винницкий государственный педагогический университет

имени Михаила Коцюбинского

Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32

e-mail: gulevich.nina68@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9293-6804

В статье проанализированы способы реализации семантического объема устойчивых выражений в художественном тексте В. Лыса; определены наиболее частые национально маркированные группы фразеологизмов с компонентами «глаза», «сердце», «душа»; установлено использование писателем приемов расширения компонентного состава узуальных устойчивых выражений и градации.

Ключевые слова: *фразеологическая система, устойчивые выражения, национально маркированные единицы, компонент фразеологической единицы, стилистические приемы.*

FUNCTIONAL MANIFESTATIONS OF THE SEMANTIC VOLUME OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE PROSE OF VOLODYMYR LYS

Valentyna Bohatko

Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University of Vinnytsia

32, Ostrozkyi Str., Vinnytsia, Ukraine

e-mail: bogatkovv@i.ua

ORCID: 0000-0002-3634-9488

Nina Kukhar

Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University of Vinnytsia

32, Ostrozkyi Str., Vinnytsia, Ukraine

e-mail: gulevich.nina68@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9293-6804

Introduction. *The paper highlights the problem of investigating phraseological unit functions based on Volodymyr Lys' literary texts. Activization of set expressions in the language system is motivated by social practice and specific extralingual factors, particularly by the influence of fiction.*

Purpose. *The topicality of the research is determined by the main objectives of phraseology – accumulation of empirical sources and application of modern techniques to outline their stylistic potential.*

The texts of Volodymyr Lys' novels «Solo dlia Solomii» and «Diva Mlynysycha» are the material of the analysis.

The works of this author, according to authoritative literary critics, represent new aspects of national literature and remain at the peak of popularity among readers.

The article aims to describe and analyze the semantic scope of set units of the language system and its stylistic functions in V. Lys' novels.

Taking into consideration the fact that phraseological units are the prominent element of the distinctiveness of a literary text due to their emotional component, the determination of the functional manifestation of the semantic volume of these units in V. Lys' novels has an important utilitarian value.

In consequence of the extended selection of set expressions in the texts of V. Lys, registration units were concluded and described according to the functional-semantic criterion.

Results. *Fixed set expressions as representatives of the ethnocultural picture of the world, including a group of comparative constructions, phraseologisms with phlorosem components,*

phraseologism-curse, ironic-negative semantic set expressions form the majority of phraseological units.

Conclusion. *We claim that the method of appliance of several set expressions on a conceptual basis to enhance an expression is the feature of the writer's idiosyle.*

We consider the analysis of V. Lys' phraseological innovations and the study of the phraseological system of his works from the point of view of linguoculturology to be promising.

Key words: *phraseological system, set expressions, nationally-marked units, phraseological unit component, stylistic devices.*

Постановка проблеми. Фразеологічна система мови залишається в центрі наукових пошуків з огляду на її динамічність і стилістичну спроможність. Стійкі вислови, що відображають національно-мовну картину світу, їхня структура, механізм творення і трансформації залежать від суспільної мовної практики, а отже, перебувають у стані активізації, який зумовлений екстралінгвальними чинниками. До них зараховуємо вплив художньої літератури, яка перебуває в сегменті «масова література», зокрема твори-бестселери.

Основним завданням фразеологів залишається нагромадження фактологічного матеріалу й пошук ефективних методик його опису, вивчення чинників і способів фразеотворення, аналіз стійких висловів у функційному аспекті, зокрема стилістичних можливостей цих одиниць у художньому тексті.

Про популярність прози Володимира Лиса як репрезентанта нових аспектів національного письменства, його продуктивність і перебування на піку читацької популярності написано чимало й відомими літературознавцями, і пересічними поціновувачами [2, с. 80].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовотворчість письменника розглянуто в низці лінгвістичних розвідок, з-поміж яких виокремимо статтю Л. С. Спанатій «Діалектизми та їх місце в мовному і метамовному дискурсі (на матеріалі роману «Століття Якова В. Лиса)», що вміщує аналіз особливостей використання письменником діалектних лексем західнополіського говору [14].

Стаття В. А. Філінюк «Лінгвопоетика власних назв (на матеріалі роману Володимира Лиса «Соло для Соломії)» присвячена дослідженню онімного простору, який кваліфіковано як ознаку ідіостилу прозаїка [16].

У розвідці В. В. Богатько «Структурно-семантична специфіка еліптичних речень у прозових творах Володимира Лиса» проаналізовано структурно-стилістичні можливості еліптичних речень у художньому тексті; окреслено коло значень, виражених за допомогою еліптичних структур; зацентовано на особливості творення експресивного ефекту за допомогою аналізованих конструкцій [1].

Метою нашої статті є опис фразеологізмів як текствірних елементів прози Володимира Лиса, установлення особливостей їхньої семантичної структури та стилістичного потенціалу.

Об'єктом нашого дослідження стали романи Володимира Лиса, а предметом – семантико-стилістичне навантаження стійких висловів у прозових творах письменника.

Виклад основного матеріалу. Використання фразеологізмів в якості стилістичних засобів є традиційним способом увиразнення художнього мовлення, що обумовлено природою цих мовних одиниць, зокрема їх емотивною складовою. Оцінна семантика стійких

висловів, а також трансформаційні процеси в системі фразеологічних одиниць стали предметом аналізу С. Коновець [10], О. Скиби [15].

У працях Н. Голубевої [5] окреслено функції фразеологізмів у контексті прецедентності. Особливості функціонування фразеологічних зворотів та їх видозмін у художньому тексті проаналізовано в дисертаційній роботі О. Важеніної «Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала», 2018 [3].

Застосувавши прийом суцільної вибірки фразеологічних одиниць із прозових текстів Володимира Лиса, ми уклали реєстр стійких сполучень і класифікували їх за функційним критерієм (лінгвальний матеріал складає близько 520 одиниць). Це уможливило визначити продуктивність використання та стилістичний ефект відповідних одиниць у досліджуваних контекстах і підтвердити припущення про текстотвірну роль фразеологізмів у прозі Володимира Лиса.

Основний масив стійких висловів складають *питомі*, власне українські загальнономовні фразеологізми (477 одиниць): «Звістка була **солодка, як мед**, тривожна, як далекий пронизливий звук, що вражає насамперед серце» (2, с. 11); «Загорєнські баби, як ту історію оповідали, **вмивалися рясними сльозами**, що не заважало Луциху позаочі відьмою називати та всіляко неїну доньку обговорювати» (2, с. 17); «Дехто вважав її відьмою, а не просто ворожкою і знахаркою (баба таки **добре зналася** на всякому лікувальному, помічному зіллі), але на середину двадцятих років двадцятого також століття час, коли відьом сплювали на вогнищах або **вбивали в груди осиковий кілок**, минув» (2, с. 14).

На противагу загальнономовним фразеологічним одиницям значно меншою частотністю використання вирізняються *біблейні* та *інномовні стійкі вирази* (відповідно 26 та 17 одиниць): «Німець стояв, **мов соляний стовп**, серед зимної пустелі» (1, с. 63); «І тут йому провітло у голові, й він прийняв майже **Соломонове рішення**» (1, с. 308); «Ні, без випивки не обійтися, вони ще ніколи не пили удвох, **не пили** з Васильком, Василечком **на брудершафт**» (1, с. 201); «Матвій подумав, що, звісно, спершу ліпше було переговорити з самою Марисею, та зійде й так, **підє ва-банк**, як поляки мовлять» (2, с. 140).

Мовознавці неодноразово наголошували, що стійкі вислови є найбільш виразними репрезентантами національно-культурної картини світу.

Укладений реєстр підтверджує перевагу фразеологізмів, що пов'язані з етнокультурою України, у мовній тканині романів Володимира Лиса: «Ну добре, Тимошу й Пилипові **гарбузи піднесла**, як свататися прийшли, хай, хоть і женихи не з останніх, з хазяйствених сімей» (1, с. 86); «Ни вельми на лиці вдатною, то й **засиділася у дівках**» 1, с.159); «...– Нихай, подожду тиждень-два, ни буду травити Пилипові душу, а там і **заплюю старостів** до Парасочки» (1, с. 19); «І **троїсті музики грали**, і все було, як у людей» (1, с. 208).

Український національний колорит відображає група фразеологічних одиниць з компонентами–флоризмами: «– Ну як такий нидогадливий, то **сади горох по капусті**...» (2, с. 17); «– Бог, він тоже **не біб товче**» (2, с. 33); «То хай би вона вигорєла, тая дівка проклята, ци на ній **цвіту насіяно**, ци то світ клином зійшовся» (2, с. 51).

Лексикографічні джерела містять численну групу стійких виразів із компонентом «мак». У досліджуваному матеріалі ми зафіксували понад двадцять випадків використання таких фразеологічних одиниць: «Такі в них у хаті діла, брат як ни сокиру, то жменю цвяшків позичає, мати перед невісткою рясний **мак сіють**, хотя, звісно, найбільший виграти у нього...» (1, с. 105); «А тутечки гіркоти, може, й **на макове зернятко**» (1, с. 207).

Національно маркованими також є фразеологізми-прокляття із частками *бодай, щоб, хай*, які самостійно репрезентують найвищий ступінь експресії: *«Мати Настина тожже гав-гав на те: **щоби вам язики поодсихали, губи до цицьок розтяглися**, окаянним, то ж розволновалась дочка про гибель молодого мужа, з яким одну тику ніченьку й провела, пройшло, і дитина того передчасно на світ появилася, добре, що вижила»* (1, с. 17); *«Чує моє серце – **вернуться, холєра б їх узяла**»* (1, с. 86); *«То хай би вона вигорела, тая дівка проклята, ци на ній цвіту насіяно, ци то світ клином зійшовся»* (2, с. 51).

Відомо, що українцям властивий гумор, тому чимало народних за походженням фразеологічних одиниць виникли на гумористичній основі. Ними активно послуговується Володимир Лис, надаючи цим виразам іронічно-негативного звучання з ознаками народного світобачення: *Правду кажуть: **за дурною головою і ногам нима спокою**»* (1, с. 214); *«Ми така пара, як **валянок із черевиком**»* (1, с. 227); *«Робота в неї, звісно, **не бий лежачого** – час від часу то щось віднести в контору колгоспу чи сільраду, або когось покликати, але ж треба сидіти цілісінкй день»* (2, с. 235).

Для посилення стилістичного ефекту, письменник удається до розширення компонентного складу усталеного фразеологізму: ***два чоботи пара, два дідька*** (*«Намагається проганяти ті думки роботою, тут вони з жінкою – **два чоботи пара, два дідька**, що за ніч штири поля кукілем співають засіяти»* (1, с. 105); ***чекати з моря погоди і вітру на лопаті*** (*«То ти праведниця, що **жде з-за моря погоди й вітру на лопаті**»* (1, с. 193); ***слово не горобець, але й не латка*** (*«Слово, воно, звісно, **не горобець**, али **й не латка**, щоб до діла пришивати»* (1, с. 206); ***таргани з блохами в голові*** (*«Тож вар'ятка, **тарганів** укупі з **блохами повна голова**»* (1, с. 213).

Змістове наповнення романів, сюжетні перипетії, колоритні персонажі Володимира Лиса неможливо уявити без образних одиниць мовлення, які передають думки й почуття сконденсовано, експресивно, глибоко змістовно, яскраво, чуттєво–емоційно.

Аналіз зібраного матеріалу дає підстави вважати, що активно вживаним засобом творення портретної характеристики є *компаративні фразеологізми*: *«– Ти, **мов нова копійка**, братику, – Соломія»* (1, с. 118); *«Під час танцю в клубі на міській окраїні довгий і худий, як **тичка**, хлопець сказав: – Ви не ображайтеся, я от придивляюся третій вечір до вас...»* (2, с. 263); *«Ни нашого поля ягода та й з виду, як **опеньок засушений**»* (2, с. 162).

Структурно-семантична своєрідність таких одиниць полягає в тому, що для характеристики якості або дії автор послуговується порівняльними конструкціями, з-поміж них виокремимо порівняльне підрядне речення з формальними показниками – сполучниками *як, мов, немов, наче, неначе, ніж* або орудний порівняльний: *«Звістка була **солодка, як мед**, тривожна, як далекий пронизливий звук, що вражає насамперед серце»* (1, с. 11); *«Щодо статури, то Соломійка із пухкенької, якою здавалася на початку, формувалася не у худющу, але й не гладку дівчинку із гарненькими, **наче вилитими** вельми вмілим майстром ніжками, на які вона зіп'ялася за три тижні до рочки»* (1, с. 29); *«І **очі**, як Віталія одважилася заглянути, її власні нагадали – **наче у воді втоплені**, казала мама»* (1, с. 51); *«Дивиться пильно – **очі як два буравчики**, а з них розтоплене масло витікає»* (1, с. 109); *«Того й казали дідю, ніч з-за вугла визирав, а очі **мовби дьогтем помазані**»* (2, с. 114); *«Чого ж ти стоїш, сину, як **стовпець укопаний**, кланяйся та руки цілуй їхній ясновельможности»* (2, с. 114).

Володимир Лис здебільшого виокремлює *очі* як портретну деталь, часто порівнюючи їх – *очі, як дві волошки серед макового цвіту, наче вилиті, очі, як дві зорі*. Для прикладу: *«З **вицвілих очей** господині, коли підвела їх до гості, раптом проглянула така бездонна*

далечінь, що Соломії зробилося лячно» (1, с. 16); «Файна дівка була в Луцких – дарма, що тоненька, **очі, як дві волошки серед макового цвіту**» (1, с. 17).

Укладений реєстр засвідчує кількісну перевагу зворотів із загальною семантикою «психологічний стан людини», найчастіше такі одиниці мають стрижневим компонентом лексеми «душа» (зафіксовано 84 одиниці) і «серце» (47 одиниць): «Добре, що Явдоха, сусідка, колежанка по ланці, навстріч йшла, постояли, поговорили, трохи **відвела душу**» (1, с. 269); «– А то ваше діло, – гордо кресонула своїми блакитними очищами, а **душа заспівала й полетіла на небо, як пташка, котру на волю з клітки випустили**» (1, с. 84); «**Щемно-щемно на душі у Соломки**» (1, с. 84); «**Штурханами, паском (десь із років чотирьох), кілька разів аж до посиніння, брутальними словами, позирками, від яких бідолашній Лідці душа ховалася в п'ятки, й хотілося стати маленькою мишкою, яку вона раз бачила під припічком**» (2, с. 181); «**І вже не пішла – побігла. Бо серце з грудей от-от вискочить**» (1, с. 161); «**На братові каракулі дивилася, й відлягало від серця**» (1, с. 56); «**Особливо жінки, хоч декого щось і кольнуло в серці**» (1, с. 160).

Письменник використовує фразеологізми з указаним компонентом для передачі конкретних почуттів: «**Мо', й нещасніший за неї, бо в неї постраждало тіло, не сперечайся, тіло твоє постраждало, а душу ти сама в комору, у погріб тіло зачинила, тико я знаю, що душа твоя плаче і проситься, аби випустили її на сонечко**» (1, с. 49) і прихованих, неокреслених: «**Соломійка нібито й нагнівалася, али татові слова непомітно стали проростати у її душі**» (1, с. 88).

Стійкі вислови з лексемою «серце» передають різні емоційні стани персонажів: радість: **серце з грудей вискакує** («**І вже не пішла – побігла. Бо серце з грудей от-от вискочить**» (1, с. 161)); душевний спокій: **від серця відлягати** («**На братові каракулі дивилася, й відлягало від серця**» (1, с. 56)); заздрощі: **кольнуло в серці** («**Особливо жінки, хоч декого щось і кольнуло в серці**» (1, с. 160)); приховані почуття: **ховати серце на денце** («**Тільки та все життя проносила (не, вже туперка не) свою тайну в собі, пересилила себе, сховала, як мовлять, серце на денце, а вона виплеснула свої почуття, вчинила тяжкий гріх, бо ж у церкві повінчані**» (1, с. 137)); занепокоєння, тривогу: **серце чує** («**Чує моє серце – вернутися, холера б їх узяла**» (1, с. 86)); **серце стислося** («**Серце стислося ще більше...**» (2, с. 39)); **гунає серце** («**Вона чує, як гучно гунає її серце, готове от-от вискочити з грудей**» (1, с. 81)); образу: **різати серце** («**Оте Петрове: «То покликати на весілля не забудьте» неприємно різнуло Соломійчине серце**» (1, с. 90)); почуття провини: **заноза в серці** («**Бо, можна сказати, в иншого, у того Стьопки-тюхтія з-перед носа вкрав, нахрапом взяв. А заноза ж, певно, в серці лишилася**» (1, с. 25)).

Ми зауважували вище, що звороти із компонентом «очі» (око) у прозі Володимира Лиса увиразнюють переважно портретну характеристику, порівняно рідше вони вживаються для передачі внутрішнього стану героїв (15 одиниць): «**Очі його викочувалися з орбіт**» (2, с. 256); «**Полізло до голови слово зовсім не очікуване, й те слово було «Степан», і око зновика блиснуло, ведмедеве око, хай і не справжнього ведмедя, а того Маланчиного, а чого б то?»** (1, с. 15).

Подібну функцію виконує група фразеологізмів із компонентом «голова»: «**Ат, чим він забиває собі голову, чим переймається**» (2, с. 293); «**Полізло до голови слово зовсім не очікуване, й те слово було «Степан», і око зновика блиснуло, ведмедеве око, хай і не справжнього ведмедя, а того Маланчиного, а чого б то?»** (1, с. 15); «**Лють зненацька закипіла в Панасових грудях, кров ударила в голову**» (2, с. 26); «**Думки плуталися в голові**» (1, с. 75).

Виокремимо оригінальний стилістичний прийом Володимира Лиса, яким він послуговується для передачі протилежних емоційних станів: автор використовує стійкі вислови із семою «тактильні відчуття» (тепло–холодно). Наприклад, порівняємо почуття страху: «*Антін не на жарт злякався, аж всередині похололо*» (1, с. 240); «– *Юде, – сказав німець, та якось так задоволено, що в Соломійки мороз по шкірі пробіг*» (1, с. 60); «*Легкий морозець пробіг шкірою, полоскотав спину*» (2, с. 21) та емоційне піднесення: «*Хтіла тої звістки, аж терпко і гаряче було воднораз, коли вперше про те подумала*» (1, с. 11); «*Зирнула вбік і раптом ні з того ні з сього в жар кинуло. Бо поруч з нею стояв чоловік, що в залі очиськами циганськими наскрізь палив*» (1, с. 287).

Виразною ознакою стилю Володимира Лиса є також стилістичний прийом нанизування на певну поняттєву основу численних фразеологічних синонімів, що посилюють експресію вислову: «*Світ перевертається. Содом і Гоморра*» (1, с. 81); «*Що судилося, того возом не об'їдеш, конем не обскачеш, а нечисті порядкувати на мему обійсті не дам*» (1, с. 120); «*І тут йому просвітліло у голові, й він прийняв майже Соломонове рішення*» (1, с. 308); «*І тут, у загнаного в глухий кут голови прокидається одчайдушність: помирати – так з музикою*» (1, с. 308); «... *Ну з наших, тих, що на нас зуба має, лихим оком дивиться...*» (2, с. 127); «*Хоч злися, хоч бий, хоч до ніг припадай, хоч плач, хоч скач, як то кажуть...*» (2, с. 48).

Висновки. Залишаючись найбільш динамічним компонентом мовної системи, фразеологія перебуває в центрі наукових пошуків, засвідчуючи тенденцію до ускладнення, увиразнення, урізноманітнення функцій сталих зворотів. Суспільно-мовна практика сучасних письменників, поєднана з прагненням до мовотворчості, актуалізує і трансформує фразеологізми. У романах Володимира Лиса використано велику групу узуальних стійких висловів та численні метафоризовані сполучення слів, фразеологічні трансформації й модифікації з додатковим естетично-емотивним потенціалом. Ми дослідили лише окремі риси авторського використання стійких виразів як текстотвірних елементів художньої прози.

Перспективним вважаємо аналіз фразеологічних інновацій Володимира Лиса та розгляд фразеологічної системи його творів з погляду лінгвокультурології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богатько В. Структурно-семантична специфіка еліптичних речень у прозових творах Володимира Лиса. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Філологія (мовознавство)*. Вип. 25, 2017. С. 50–57.
2. Бородіца С. Рецепція прози Володимира Лиса в сучасному українському літературознавстві. *Філологічні науки. Літературознавство. 1 (326). Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 2016. С. 80–85.
3. Важеніна О. Г. Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала : дис. ... кандидата філол. наук. Вінниця, 2018. 309 с.
4. Важеніна О. Г. До проблеми розмежування фразеологічних трансформацій, модифікацій та варіацій. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонДУ, 2000. Вип. 6. С. 310–313.
5. Голубева Н. А. Прецедентные единицы в грамматике : традиции и новаторство. *Высшее образование сегодня*. 2008. № 5. С. 47–49.
6. Глуховцева І. Я. Трансформація сталих виразів як одна з корінних ознак прецедентного тексту. *Лінгвістика* : зб. наук. праць. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. № 2 (14). С. 117–126.

7. Давиденко Л. Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова». Київ, 1992. 23 с.
8. Дудик П. С. Стилїстика української мови : [навч. посіб.]. Київ : ВЦ «Академія», 2005. 368 с.
9. Каптур Г. А. Національно-культурна семантика народних фразем. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. Луцьк : РВВ «Вежа», 2004. № 6. С. 134–138.
10. Коновець С. П. Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови». Київ, 2002. 19 с.
11. Кузь Г. Т. Вигуківі фразеологізми української мови : етнолінгвістичний та функціональний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2000. 19 с.
12. Левченко О. П. Фразеологічна символіка : Лінгвокультурологічний аспект : [монографія]. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. 265 с.
13. Панасенко А. Ф. Склад і функціонування порівняльних фразеологізмів. *Урок української*. 2005. № 5/6. С. 25–26.
14. Спанатій Л. С. Діалектизми та їх місце в мовному й метамовному дискурсі. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Філологія. Мовознавство*. 2013. Т. 219, Вип. 207. С. 109–112.
15. Скиба Н. Г. Активні фразеотворчі процеси в українській публіцистичній і художній прозі кінця XX – початку XXI ст. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2005. 20 с.
16. Філінюк В. А. Лінгвопоетика власних назв (на матеріалі роману Володимира Лиса «Соло для Соломії»). *Записки з ономастики*: збірник наукових праць. Вип. 18. Одеса : Астропринт, 2015. С. 704–716.
17. Янченко К. В. Володимир Лис: «Українською мовою, холера, можна творити класну літературу!» *Високий замок*. 2014. 8 січ. С. 3.

ДЖЕРЕЛА

1. Лис В. С. Діва Млинища : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 368 с.
2. Лис В. С. Соло для Соломії: роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 368 с.

REFERENCES

1. Bohatko V. Struktarno-semantychna spetsyfika eliptychnykh rechen u prozovykh tvorakh Volodymyra Lysa. *Naukovi zapysky [Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho]. Serii : Filolohiia (movoznavstvo)*. Vyp. 25, 2017. S. 50–57.
2. Boroditsa S. Retseptsiia prozy Volodymyra Lysa v suchasnomu ukrainskomu literaturoznavstvi. *Filolohichni nauky. Literaturoznavstvo*. 1 (326). *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 2016. S. 80–85.
3. Vazhenina O. H. Avtorska transformatsiia zahalnonarodnykh frazeolohizmiv u khymernii prozi Yevhena Hutsala : dys. ... kandydata filol. nauk. Vinnytsia, 2018. 309 s.
4. Vazhenina O. H. Do problemy rozmezhuvannia frazeolohichnykh transformatsii, modyfikatsii ta variatsii. *Linhvistychni studii : zb. nauk. prats. Donetsk : DonDU*, 2000. Vyp. 6. S. 310–313.
5. Holubeva N. A. Pretsedentnye edynytsy v hrammatyke : tradytsyy u novatorstvo. *Vyssee obrazovanye sehodnia*. 2008. № 5. S. 47–49.
6. Hlukhovtseva I. Ya. Transformatsiia stalykh vyraziv yak odna z korinnykh oznak pretsedentnoho tekstu. *Linhvistyka : zb. nauk. prats. Luhansk : DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka»*, 2008. № 2 (14). S. 117–126.

7. Davydenko L. B. Syntaksychni funktsii i strukturno-semantychni modyfikatsii frazeolohichnykh odynyts : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kandydata filol. nauk : spets. 10.02.02 «Ukrainska mova». Kyiv, 1992. 23 s.
8. Dudyk P. S. Stylistyka ukrainskoi movy : [navch. posib.]. Kyiv : VTs «Akademiiia», 2005. 368 s.
9. Kaptur H. A. Natsionalno-kulturna semantyka narodnykh frazem. Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Lutsk : RVV «Vezha», 2004. № 6. S. 134–138.
10. Konovets S. P. Komunikatyvno-prahmatychni osoblyvosti aktualizatsii frazeolohizmiv u dyskursi suchasnoi presy (za materialamy ispanskykh periodychnykh vydan) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kandydata filol. nauk : spets. 10.02.05 «Romanski movy». Kyiv, 2002. 19 s.
11. Kuz H. T. Vyhukovi frazeolohizmy ukrainskoi movy : etnolinhvistychnyi ta funktsionalnyi aspekty : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 «Ukrainska mova». Ivano-Frankivsk, 2000. 19 c.
12. Levchenko O. P. Frazeolohichna symbolika : Lihvokulturolohichnyi aspekt : [monohrafiia]. Lviv : LRIDU NADU, 2005. 265 s.
13. Panasenko A. F. Sklad i funktsionuvannia porivnialnykh frazeolohizmiv. Urok ukrainskoi. 2005. № 5/6. S. 25–26.
14. Spanatii L. S. Dialektyzmy ta yikh mistse v movnomu y metamovnomu dyskursi. Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»]. Ser. : Filolohiia. Movoznavstvo. 2013. T. 219, Vyp. 207. S. 109–112.
15. Skyba N. H. Aktyvni frazeotvorchi protsesy v ukrainskii publitsystychnii i khudozhnii prozi kintsia XX – pochatku XXI st. avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 «Ukrainska mova». Kyiv, 2005. 20 s.
16. Filiniuk V. A. Lihvopoetyka vlasnykh nazv (na materialy romanu Volodymyra Lysa «Solo dlia Solomii»). Zapysky z onomastyky: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 18. Odesa : Astroprynt, 2015. S. 704–716.
17. Yanchenko K. V. Volodymyr Lys: «Ukrainskoiu movoiu, kholiera, mozha tvoryty klasnu literaturu!» Vysoky zamok. 2014. 8 sich. S. 3.

DZHERELA

1. Lys V. S. Diva Mlynshcha : roman. Kharkiv : Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2016. 368 s.
2. Lys V. S. Solo dlia Solomii : roman. Kharkiv : Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2016. 368 s.

Богатько Валентина Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Богатько Валентина Васильевна, кандидат филологических наук, доцент украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Bohatko Valentyna, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Кухар Ніна Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Кухар Нина Ивановна, кандидат филологических наук, доцент украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Kukhar Nina, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 20.11.2020

Статтю прийнято до друку: 27.11.2020

УДК 811.161.2' 373

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-55-63

ВІДОБРАЖЕННЯ ВІРУВАНЬ УКРАЇНЦІВ У ФРАЗЕОЛОГІЇ

Тамара Маркотенко

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Україна, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1

e-mail: tamaramarkotenko@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2157-3508

Лариса Мельник

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Україна, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1

e-mail: melniklarisa7@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5999-4156

У статті проаналізовано вислови, що відображають віру й вірування українців, передають звичаї та обряди, пов'язані з народженням і хрещенням дитини. Автори зазначають, що в українській фразеології часто приховані пережитки дохристиянських вірувань, християнських ідей, звичаїв, обрядів, тому дослідження походження й семантики фразеологізмів можливе лише в поєднанні з аналізом відповідних реалій. Залучення зібраних авторами фразеологізмів, стійких виразів із художньої літератури, архівних матеріалів НАН України дозволило проаналізувати фразеологічні одиниці в діахронії та синхронії.

Ключові слова: українська мова, фразеологічні одиниці, культурно-національна конотація, християнська віра, вірування, звичаї, обряди.

ОТРАЖЕНИЕ ВЕРОВАНИЙ УКРАИНЦЕВ ВО ФРАЗЕОЛОГИИ

Тамара Маркотенко

ГУ «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко»

Украина, г. Старобельск, пл. Гоголя, 1

e-mail: tamaramarkotenko@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2157-3508

Лариса Мельник

ГУ «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко»

Украина, г. Старобельск, пл. Гоголя, 1

e-mail: melniklarisa7@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5999-4156

В статье проанализированы высказывания, отражающие веру и верования украинцев, передают обычаи и обряды, связанные с рождением и крещением ребенка. Авторы отмечают, что в украинской фразеологии часто скрыты пережитки дохристианских верований, христианских идей, обычаев, обрядов, поэтому исследование происхождения и семантики фразеологизмов возможно только в сочетании с анализом

соответствующих реалий. Привлечение собранных авторами фразеологизмов, устойчивых выражений из художественной литературы, архивных материалов НАН Украины позволило проанализировать фразеологические единицы в диахронии и синхронии.

Ключевые слова: украинский язык, фразеологические единицы, культурно-національна коннотація, християнська віра, веровання, звичаї, обряди.

THE REFLECTION OF UKRAINIANS' BELIEFS IN PHRASEOLOGY

Tamara Markotenko

Taras Shevchenko Luhansk National University
Gogol Sq. 1, Starobilsk, Ukraine
e-mail: tamaramarkotenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2157-3508

Larysa Melnyk

Taras Shevchenko Luhansk National University
Gogol Sq. 1, Starobilsk, Ukraine
e-mail: melniklarisa7@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5999-4156

Introduction. *The relationship between Ukrainian ethnoculture and phraseology, the genesis, composition and semantic structure of phraseology has been the subject of research by well-known Ukrainian linguists for many years. However, today there is not enough research to reflect the faith and beliefs of Ukrainians in phraseology.*

Purpose. *Remnants of Christian customs, worldviews, ideas, and pre-Christian beliefs are often hidden in Ukrainian phraseology, so the analysis of phraseological units is possible only in combination with the analysis of the realities conveyed by these phraseological units. The article analyzes the phraseology that reflects the faith and beliefs of Ukrainians, conveys the customs and rituals associated with the birth of a child.*

Methods. *Adequate interpretation of cultural space involves the application of an integrated approach to the study of phraseological semantics with the involvement of not only linguistic but also psychological, ethnographic, anthropological, general cultural data, which modern science encompasses.*

Results. *The results of the study showed that in the Ukrainian language there are phraseological units associated with customs and rites associated with the birth of a child, namely to hold (hold) a child / children to the cross, enter the cross, carry to the cross, to bring to faith, to hold to the cross, to go to the cross, grandmother's porridge, to break porridge, etc.*

Analysis of pre-Christian beliefs, the custom of children's church baptism, traditions of ritual Christian washing of the newborn and celebration of the child's birth allowed us to reveal the essence of phrase formation, led to understanding the ontological properties of the phrase as a sign of secondary nomination.

The analysis of the phraseological units reveals that the same expression was used in different meanings by both Ukrainians and neighboring Slavic peoples, depending on the combination of pre-Christian beliefs and Christian rites or their variations among the population.

The semantics of maternity phraseology of all thematic groups is characterized by anthropocentrism, focus on conceptual areas related to human life and activity. Prototypes of such phrases reproduce the spiritual world of the Ukrainian people, important facts of their national culture.

Originality. *The article presents not only phraseology collected by scientists or used by writers, but also materials from the archives of the National Academy of Sciences of Ukraine, which allowed us to analyze the expressions in diachrony and synchrony.*

Conclusion. *Phraseologisms that convey the customs and rituals associated with the child's birth and baptism are marked by a clear cultural and national connotation. The analysis of phraseology testifies to a deep faith in God, phraseology condemns sinfulness, supports the preservation of the Christian faith, provides a kind of encyclopedia of life, some information about the life philosophy of the Ukrainian people.*

Key words: *Ukrainian language, phraseological units, cultural-national connotation, Christian faith, beliefs, customs, rituals.*

Постановка проблеми. Вербалізуючи ціннісно-сміслові об'єкти культурно-мовної спільноти, фразеологія в лаконічній мовній формі зберігає особливості менталітету того чи того народу. Дослідження способів фразеологічного вираження етнічного менталітету виводить на проблему співвідношення української мови і культури в її когнітивно-дискурсивному ракурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження слов'янських лінгвістів (О. Потебні, Б. Ларіна, В. Мокієнка, В. Телії, М. Алефіренка, Д. Добровольського, В. Хлебди, С. Георгієвої та ін.) дали змогу виявити основні проблеми природи й сутності фразеомутворення, виокремити онтологічні властивості фраземи як знаку вторинної номінації, її статусу в системі мови й мовленні.

Когнітивно-дискурсивна парадигма сучасної фразеології передбачає можливість пізнання взаємозв'язку мовних і позамовних чинників, що зумовлюють, за висловом російської дослідниці Л. Золотих, «лінгвокреативний статус фраземи в мовній свідомості людини».

Узаємозв'язок етнокультури й фразеології, генезис, склад і семантичну структуру фразеології досліджували українські мовознавці Н. Бабич, В. Білоноженко, М. Демський, А. Івченко, В. Калашник, А. Коваль, Л. Коломієць, В. Кононенко, Л. Мельник, Р. Міняйло, Л. Скрипник, Г. Удовиченко, В. Ужченко, Д. Ужченко, О. Юрченко та ін.

Аналізуючи культурно-національну конотацію українських фразеологізмів, Л. Мельник зазначає: «Фразеологізм є діалектично суперечливою єдністю змісту і форми, раціонального й емоціонального, експліцитного й імпліцитного, образного й безобразного. Постійна взаємодія, детермінованість його складників – важливе джерело динамізму фразеологічних одиниць (ФО), актуалізації їх внутрішньої форми. Вони виконують не тільки (і не стільки) номінативну функцію, а й (скільки) експресивно-оцінну, прагматичну (функцію мовленнєвого впливу), когнітивну, коли вербалізуються елементи матеріальної і духовної культури – могутньої екстралінгвістичної підоснови фразеологічного корпусу» [9, с. 5].

Потреба вияву й багатовимірного опису зв'язку фразеологізмів із кодом культури визначає **актуальність** нашого дослідження, **мета** якого – розглянути ФО, що віддзеркалюють віру й вірування українців, передають звичаї та обряди, пов'язані з народженням і хрещенням дитини; розкрити зв'язок етимологічно-образної основи цих фразеологізмів і їхньої культурно-національної конотації.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українській фразеології часто сховані рудименти дохристиянських вірувань, християнських звичаїв, світогляду, уявлень, тому аналіз ФО можливий тільки в поєднанні з аналізом реалій, відтворюваних фразеологізмами.

У мові закарбувалися звичаї та обряди, пов'язані з народженням і хрещенням дитини. Питання про хрещення виникло тоді, коли християнство стало державною релігією [16, с. 51]. Ця подія відбулася в 325 році на першому Вселенському (Нікейському) соборі. Назва обряду є похідною від дієслова *хрестити* «здійснювати над ким-небудь обряд хрещення» [18, XI, с. 141], яке також є відіменним утворенням від лексеми *хрест* – «предмет і символ культу християнської релігії» [18, XI, с. 139]; символ творіння та знищення перетину Небесного і земного, спасіння через страждання [14, с. 135].

ФО *держати (тримати) до хреста дитину (дітей)* – «тримати дитину (дітей) під час обряду хрещення; бути хрещеним батьком або хрещеною матір'ю» [11, IV, с. 759], у *хрест увійти*, у *хрест увести*, до *хреста понести* [17, IV, с. 413], *вводити в віру* [11, IV, с. 760], *тримати до хресту*, *хрестити дитину*, *ристити дитину*, *ирстити дитину* [1, с. 299] пов'язані з обрядом хрещення: *Отець Харитін... стрів одну вбогу молодицю-сусідку й попросив її держати до хреста дитину* (І. Нечуй-Левицький).

Церковне хрещення дитини – релігійний обряд, який відправляють над новонародженим або дорослим на знак прилучення їх до християнської церкви [18, XI, с. 143]; обряд вирвання нового члена церкви від влади диявола чи нечистого взагалі [10, с. 211]. Обряд церковного хрещення та частування після цього має назви в говорах південно-західного наріччя *ірищене*, *іришині*, *ріщи́не*, *ирсти(е)ни(е)* [13, I, с. 326], *христини* [2, с. 140]. У словах *ріщи́не(і)*, *рестини*, *ристини* відбулася афере́за, яка в гуцульських говірках є поширеним явищем. У назвах *іри́шині*, *ирстини* з'явилися приставні [і] та [и]. Не варто плутати церковний обряд хрещення з частуванням після цього обряду: *Ксьондз розпочав хрестити дитину. В одчинених дверях стовпились жінки й старі баби, сусіди, запрошені Суфичинською на христини* (І. Нечуй-Левицький).

Б. Грінченко ФО у *хрест увійти*, у *хрест увести*, до *хреста понести* тлумачить так: «охреститися, бути охрещеним, понести хрестити», ілюструючи це прикладом із народної пісні: *Учора ізвечора сина вродила, ік білому світу у хрест увела* [17, IV, с. 413].

В. Оліфіренко, Ф. Пустова зазначають: після народження дитини, уночі в хаті горить лампа або свічка доти, доки дитину не похрестять, доки її не *введуть у хрест* [12, с. 43]. Вислів *йти до хреста* закарбувався в народній пісні: *Йти, дитиночку, до хресточку та й пильнуй свою крижмочку, Аби чиста, як папірчик, аби ти ще взріла вінчик. Божий ангел, схорони тя та й додому доведи тя, Щоби крижма впильнувалась – життя твоє не звалялось* [8, с. 6].

Обряд залучення в християнство називають хрещенням тільки у слов'янських народів. І в грецькій, і в римській церкві його назва пов'язана з обмиванням; французьке *baptême*, англійське *baptism* походять від грецького *βάπτισμα* – купання, обмивання, те саме означає й німецьке *taufe*, хоч перекладаються ці лексеми українською мовою як «хрещення». Ю. Суботін пояснює це тим, що спочатку в християнстві поклоніння хресту не було, обряд сприймався як обмивання, що очищує, це й закріпилося в назві [19, с. 25].

Підтвердженням цього слугує і той факт, що Йоан Хреститель грецькою й латинською зветься в дослівному перекладі Йоан Омиватель. Лише в IV ст., як стверджують християнські богослови, мати римського імператора Костянтина Єлена знайшла хрест, на якому був розіп'ятий Ісус. Доказом того, що хрест справжній, істинний, послужило зцілення хворої. Після цього й почалося поклоніння хресту як священному предмету. Омивання

водою задовго до християнства застосовувалося в різних східних культах. Спостерігаючи, як вода змиває бруд із тіла, люди вважали, що вода також може очищати людину від «брудну внутрішнього», тобто від заподіяних поганих учинків.

У П'ятикнижжі Мойсея ідеться про те, що священники, входячи до жертовника чи в скінію зборів, повинні омивати руки й ноги, щоб очиститися. Крім того, раз на рік, у день свята труб – першого місяця нового року – відбувалося ритуальне обливання, очищення вірян від гріховних нечистот.

Ритуальні обмивання відрізняються від церковних ритуалів. У призначений день хто-небудь із рідних приходив у дім породіллі й брав на себе (за домовленістю) роль кума. Кумів могло бути два, три й більше. Вони здійснювали родову опіку над новонародженим і нарівні з батьками несли моральну відповідальність за виховання дитини, а в разі смерті батьків заміняли йому їх. Оформлення кумівства закріплювалося звичаєм «обмивання дитини в річці, озері, у дерев'яних коритах чи діжках».

Дітей несли до водоймища, купали, повивали, співали обрядові пісні й призначали новонародженому ім'я на вибір батьків чи старшого з роду [16, с. 52]. Попервах християни проводили хрещення в природних водоймищах, а до самого хрещення допускалися до V–VI ст. лише дорослі, які свідомо приймали нове віросповідання [8, с. 28]. До XV ст. участь кумів у церковному обряді категорично не допускалася й кумівство переслідувалося як «злостязическое непотребство» [16, с. 5]. Але обряд кумлення був надзвичайно поширений, хоч і мав локальні особливості. На Київщині кумилися між собою дівчата, молоді жінки, що мали малих дітей: кума несла кумі хліб, шматок полотна для дитини, саме в це полотно загортали дитину, коли несли хрестити [3, с. 26]. Пізніше до участі в хрещенні церква допускала одного кума і закріпила це правилом Стоглавого собора (1551 р.). Потім у хрещенні стали брати участь кум і кума [16, с. 53].

Ю. Суботін пояснює вибір хрещених батьків тим, що християнство спочатку існувало у вигляді сект і майбутньому християнину призначалися духовні батьки, «стійкі у вірі», які повинні підготувати того, хто вступає до секти, бути поручителями за подальше духовне життя й поведінку хрещеника перед Богом [19, с. 39].

Нині поширений вислів *обмивати дитину* пов'язаний зі святкуванням народження дитини, на яке збирається переважно чоловіче товариство (друзі, співробітники батька) у день народження або наступного дня. Ця традиція докорінно змінена і не має нічого спільного з ритуальним обмиванням дитини одразу після народження [7, с. 43]. З гостиною пов'язані й ФО *замочити пупа* (Сумщина), луг. *промивати очі дитині, очі драсти, примочити дитину, п'яти мити, брати батька на «ура»* – підкидати, тягти за вуха батька, вітаючи з новонародженим.

Для позначення хрещення слугують також ФО *робити ім'я* [13, II, с. 328], *хрестити ім'ям яким* – «давати ім'я при хрещенні, називати когось» [11, IV, с. 760].

В обряді хрестин значне місце посідали розважальні дії: кумів піднімали на «ура», повитуху «катали» по селу на бороні, возі [6, с. 47]. Обряди, що виконувалися під час обіду на честь новонародженого, – ритуальні дії, склалися історично значно пізніше, вони могли виникнути під час патріархально-общинних відносин. Але уявлення й повір'я, що перебувають у їхній основі, зберегли залишки старих переконань, пов'язаних із язичницьким жертвопринесенням (пригощання з нагоди народження дитини).

Найвиразнішим рудиментом цих повір'їв є взаємозв'язок обрядових функцій баби-повитухи, ритуальних предметів-символів і предметів-пригощань.

Головним моментом хрестин було розбивання горщика з кашею. Звідси – численні вирази: *бабина каша, розбити кашу, викинути на кашу* «дати гроші на подарунок новонародженому», *йти (хромать) на кашу* «йти на хрестини» та ін. Сутність обряду бабиної каші була такою: баба-повитуха готувала кашу й приносила її в горщику на хрестини. Усі присутні торгувалися за право розбити горщик. Найвищу ціну давав хрещений батько. Піднявши горщика високо над столом, він розбивав його так, щоб черепки й каша лишилися на столі. Кожен із гостей брав грудочку каші, а молоді жінки ще й черепок. Це мало забезпечити молодому подружжю продовження роду [21, с. 103].

Роздавання каші супроводжувалося приказкою: *Роди, Боже, жито-пшеницю, а в запічку – дітей копицю*. Звичай бабиної каші побутував у північних районах України: на Поліссі, Волині, півночі Слобожанщини. У сучасній родильній обрядовості цих районів він подекуди зберігається, проте в трансформованому вигляді: готує кашу не баба, а господиня дому або старша жінка з родини; кашу купують, а не розбивають тощо [21, с. 103]. У Чорнобильському, Іванківському районах кашу ставили вкінці, а роздавали торт [4, зош. 3].

Вислів *ходити в рай* особливо «затемнений». Рай – 1. За релігійними уявленнями – місце, де блаженствують праведники після смерті. 2. За біблійною оповіддю – сад, у якому жили перші люди Адам і Єва до гріхопадіння. 3. Красива, благодатна місцевість. 4. Чудове, спокійне, щасливе життя. 5. Насолода, блаженство, щастя [11, III, с. 870]; за Б. Грінченком, рай – 1. Жилище прародителів. 2. Жилище праведних [17, IV, с. 45]. *Ходити в рай* – «на второй день крестинъ обычай омовения рукъ роженицы и пр., после чего участники (кроме роженицы) идут в шинокъ угощаются за деньги бабки; все это называется ходить в рай» [17, IV, с. 45].

Ознайомлення з архівними матеріалами НАН України дає підстави констатувати, що згаданий вислів функціонував у різних значеннях: «*Після миття рук повитуха підводила матір з дитиною до столу і, узявши її через рушник за руки, тричі обводила коло столу, що означало йти в рай. Якщо при очищенні були присутні інші жінки, то й вони брали участь у церемонії. Повитуха пригощала жінок «вареною», тобто напоєм із ягід, заправленою горілкою й перцем*» [4, зош. 2, 3, 4.]. Обряд ходіння в рай побутував на сході Харківської губернії – у селах Куп'янського і Старобільського повітів. У селах Зарічне і Смородьковка Охтирського і Куп'янського повітів поняття (*идти*) в рай витлумачувалося як синонімічне до «похристин» (продовження хресного обіду на другий день).

До фразеосемантичного ряду «очищення» належать ФО *злити на руки, очистити руки, змити кров з рук, обмивання рук, зливки* [2, с. 89], *розмивки* [20, с. 61], *помити руки, злити на руки, зливання, обмивання* [5, с. 27]. За народною уявою, особи, що перебувають у стані «переходу», є нечистими, саме тому вони уособлюють небезпечну, злу силу. Такими уявленнями можна пояснити потребу в обряді очищення. Цей обряд виявляється в зливанні обрядової води. Практикувалося три форми обряду, у яких найважливішим було: 1) обмивання рук породіллі; 2) обмивання рук повитухи; 3) взаємне обмивання рук. Обряду «зливок» не було на Поліссі, у західноукраїнському регіоні, обмеженому зі сходу приблизно річкою Збруч. Але відсутність обряду не була повною. Мотивація обряду відзначалася однотипністю: очищення бабiniх рук забезпечувало їй право продовжувати свою місію. Пор.: *Треба злити бабі на руки, щоб очистилася і могла йти до іншої породіллі; як помили бабі руки – далі може йти, ...вона могла бабувати після цього* [5, с. 267].

У Білорусі обряд відомий під назвою «*муравінки*», у Болгарії він був найголовнішою складовою святково-обрядового комплексу «*бабин ден*». Вислови *йти до церкви на вивід, очисна молитва, отримати [очисну] молитву, нечиста жінка; вивід* [17, I, с. 149] пов'язані з

церковним обрядом очищення. *Вивід* – «первое посещение церкви женщиною через шесть недель после рождения ею ребенка для получения очистительной молитвы» [17, I, с. 149]; обряд, під час якого священник «виводить» матір від злих сил, оскільки поширене повір'я, що зразу після пологів породілля і дитина нечисті [2, с. 160]. Згідно з християнським писанням, породілля сорок днів «нечиста» [15, с. 182].

Після закінчення цього терміну їй потрібно отримати в церкві благословення – освячення або очисну молитву, за допомогою якої виганяли з породіллі «нечисту силу». Митрополит Іларіон так пояснює цю обрядодію, а також її назву: «Очищення ж самої породіллі наступає на 40-й день по родах, – це Виводини, чи правдивіше Вводини матері й дитини до Церкви, бо до цього часу мати до церкви не може ходити» [10, с. 210].

За «Новим тлумачним словником української мови», *очищати* (*очищувати, очистити*) у свідомості вірян – відпускати гріх (гріхи), робити чистим перед Богом; звільняти від гріхів [11, III, с. 173]. При очищенні мати приносить дитину й стоїть у бабинці, аж поки не відчитають над нею очищальних Молитов, а потім дитину вцерковлюють. Це церковне очищення від первородного гріху [10, с. 211].

З усього комплексу обрядів очищення донині зберігся, завдяки церкві, тільки церковний вивід. Істотна частина зливки відійшла в минуле разом із головною дійовою особою – бабою-повитухою. Для семантики ФО родильної обрядовості усіх тематичних груп характерний антропоцентризм, тобто спрямованість на понятійні сфери, пов'язані з життям і діяльністю людини. Прототипи таких фразем відтворюють духовний світ українського народу, важливі факти його національної культури.

Висновки дослідження й перспективи подальших наукових розвідок. Зберігаючи інтертекстуальний зв'язок із кодом етнокультури, фразеологізми містять на передньому плані семантики конотативний елемент. Цьому особливо сприяють національно марковані компоненти, етимологічно-образна основа ФО, оскільки образ найчастіше спирається на реальні, відомі тільки певному народові. Проаналізовані фразеологізми, які відтворюють звичаї та обряди, пов'язані з народженням і хрещенням дитини, марковані виразною культурно-національною конотацією. Вони імплікують глибоку віру в Бога, таврують гріховність, відстоюють збереження християнської віри, порушують морально-етичні проблеми життя, розкривають самотність національного характеру українців, подають своєрідну енциклопедію життя, певні відомості з філософії буття українського народу, формулюють сутність існування людини на землі тощо.

Дослідження ролі фразем у процесах категоризації світу вимагає розгляду таких аспектів концептосфери української мови, як фразеологічна семантика і мовна картина світу, фразеологічна семантика і модель світу, фразеологічна семантика і образ світу. Аналіз етнокультурно конотованих фразеологізмів української мови крізь призму названих базових категорій може слугувати предметом подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігусяк М. З лексики родильного обряду у гуцульських говірках. *Український діалектологічний збірник*. Київ, 1997. Кн. 3. С. 293–301.
2. Гаврилюк Н. К. Картографирование явлений духовной культуры : (По материалам родильной обрядности украинцев). Киев : Наук. думка, 1981. 279 с.
3. Гримич М. Зелені свята. *Родовід*. 1993. № 5. С. 21–30.
4. ІМФЕ НАН України, ф. 14-5, од. зб. 449, зош. 2, 3, 4.
5. Київське Полісся : Етнолінгвістичне дослідження / С. С. Березанська та ін. Київ, 1989.

6. Кухарьонук Н., Російська С. Родильна обрядовість на Поліссі. *Народна творчість та етнографія*. 1985. № 6. С. 45–48.
7. Логвин В. Родильна обрядовість українців: минуле й сучасне. *Родовід*. 1994. № 7. С. 38–43.
8. Маковій Г. П. Затоптаний цвіт : народознавчі оповідки. Київ : Укр. письменник, 1993. 205 с.
9. Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Луганськ, 2001. 206 с.
10. Митрополит Іларіон (І. Огієнко). Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія. Київ : Обереги, 1992. 424 с.
11. Новий тлумачний словник української мови. 42000 слів : У 4-х т. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконті, 1998. Т. 1-4.
12. Оліфіренко В., Пустова Ф. Таємниця духовного скарбу. Із популярного народознавства. *Донбас*. 1994. № 1-6. С. 43-54.
13. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1984. Ч. 1-2.
14. Потапенко О. І., Дмитренко М. К., Потапенко Г. І., Словник символів. Київ : Ред. часопису «Народознавство», 1997. 143 с.
15. Романов Б. А. Люди и нравы древней Руси. Ленинград : Наука, 1966. 242 с.
16. Руднев В. А. Обряды народные и обряды церковные [Текст] Ленинград : Лениздат, 1982. 159 с.
17. Словарь української мови / Упоряд. з дод. власн. матеріалу Борис Грінченко: В 4 т. – Надрук. з вид. 1907-1909 рр. фотоспособом. Київ : Наук. думка, 1996–1997. Т. 1-4.
18. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. I-XI.
19. Субботин Ю. К. Православные таинства. Москва : Политиздат, 1990. 111 с.
20. Супруненко В. П. Народина: Витоки нації, символи, вірування, звичаї та побут українців. Запоріжжя : Березиня 1993. 135 с.
21. Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна. Київ : Либідь, 1994. 256 с.

REFERENCES

1. Bihusiak M. Z leksyky rodylnoho obriadu u hutsulskykh hovirkakh. *Ukrainskyi dialektolohichnyi zbirnyk*. Kyiv, 1997. Kn. 3. S. 293–301.
2. Gavrilyuk N. K. Kartografirovanie yavleniy dukhovnoy kultury : (Po materialam rodilnoy obryadnosti ukraintsev). Kiev : Nauk. dumka, 1981. 279 s.
3. Hrymych M. Zeleni sviata. *Rodovid*. 1993. № 5. S. 21–30.
4. IMFE NAN Ukrainy, f. 14-5, od. zb. 449, zosh. 2, 3, 4.
5. Kyivske Polissia : Etnolintstychne doslidzhennia / S. S. Berezanska ta in. Kyiv, 1989.
6. Kukharonok N., Rosiiska S. Rodylna obriadovist na Polissi. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*. 1985. № 6. S. 45-48.
7. Lohvyn V. Rodylna obriadovist ukraintsv: mynule y suchasne. *Rodovid*. 1994. № 7. S. 38–43.
8. Makovii H. P. Zatoptanyi tsvit : narodoznavchi opovidky. Kyiv : Ukr. pysmennyk, 1993. 205 s.
9. Melnyk L. V. Kulturno-natsionalna konotatsiia ukrainskykh frazeolohizmiv : dys. ... kandydata filol. nauk : 10.02.01 «Ukrainska mova». Luhansk, 2001. 206 s.
10. Mytropolyt Ilarion (I. Ohiienko). Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu : istorychno-relihiina monohrafiia Kyiv : Oberehy, 1992. 424 c.
11. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. 42000 sliv : U 4-kh t. / Uklad. V. Yaremenko, O. Slipushko. Kyiv: Akonit, 1998. T. 1-4.
12. Olifirenko V., Pustova F. Taiemnytsia dukhovnoho skarbu. Iz populiarnoho narodoznavstva. *Donbas*. 1994. № 1-6. S. 43–54.

13. Onyshkevych M. Y. Slovník boikivskykh hovirok : u 2 ch. / AN URSS, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni. Kyiv : Nauk. dumka, 1984. Ch. 1-2.
14. Potapenko O. I., Dmytrenko M. K., Potapenko H. I., Slovník symboliv. Kyiv : Red. chasopysu «Narodoznavstvo», 1997. 143 s.
15. Romanov B. A. Lyudi i nryy drevney Rusi. Leningrad : Nauka, 1966. 242 s.
16. Rudnev V. A. Obryady narodnye i obryady tserkovnye [Tekst] Leningrad : Lenizdat, 1982. 159 s.
17. Slovar ukrainskoi movy / Uporiad. z dod. vlasn. materialu Borys Hrinchenko: V 4 t. – Nadruk. z vyd. 1907-1909 rr. fotosposobom. Kyiv : Nauk. dumka, 1996-1997. T. 1-4.
18. Slovník ukrainskoi movy: v 11 t. / AN URSS. In-t movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Kyiv : Nauk. dumka, 1970-1980. T. I–XI.
19. Subbotin Yu. K. Pravoslavnye tainstva. Moskva : Politizdat, 1990. 111 s.
20. Suprunenko V. P. Narodyny : Vytoky natsii, symboly, viruvannya, zvychai ta pobut ukrainsiv. Zaporizhzhia: Berehynia 1993. 135 s.
21. Ukrainska mynuvshyna : iliustrovanyi etnohrafichniy dovidnyk / A. P. Ponomarov, L. F. Artiukh, T. V. Kosmina. Kyiv : Lybid, 1994. 256 s.

Маркотенко Тамара Савеліївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін навчально-наукового інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна).

Маркотенко Тамара Савельевна, кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры филологических дисциплин учебно-научного института педагогики и психологии ГУ «Луганський національний університет имени Тараса Шевченко» (Украина).

Markotenko Tamara, Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philological Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Pedagogy and Psychology of the Luhansk Taras Shevchenko National University (Ukraine).

Мельник Лариса Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін навчально-наукового інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна).

Мельник Лариса Владимировна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры филологических дисциплин учебно-научного института педагогики и психологии ГУ «Луганський національний університет имени Тараса Шевченко» (Украина).

Melnyk Larysa, Ph.D. in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philological Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Pedagogy and Psychology of the Luhansk Taras Shevchenko National University (Ukraine).

Стаття надійшла: 06.11.2020

Статтю прийнято до друку: 13.11.2020

УДК 811.161.2'373.611

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-64-71

**ВЕКТОРНО-ОБ'ЄКТНІ ВАЛЕНТНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТВІРНИХ ДІЄСЛІВ
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «АГРАРНЕ ВИРОБНИЦТВО
(РОСЛИННИЦТВО)»**

Роман Познанський

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

e-mail: romanwriteme195@yahoo.com

ORCID 0000-0003-0540-6977

У статті порушено питання важливості й актуальності для сучасного мовознавства дієслівної валентності, яка є однією з найскладніших граматичних категорій.

Матеріалом дослідження слугують дієслова лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)». У валентних структурах дієслів цього лексико-семантичного поля виявлено результативні, векторно-об'єктні, темпоральні, квантитативні, дистрибутивні валентності, які певною мірою реалізуються у віддієслівних похідних здебільшого вербального блоку. Саме векторно-об'єктній валентності твірних дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» присвячено пропоновану статтю.

Ключові слова: векторно-об'єктна валентність, дериват, семантичне поле, вербатив, семантична позиція.

**ВЕКТОРНО-ОБЪЕКТНЫЕ ВАЛЕНТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ОБРАЗУЮЩИХ ГЛАГОЛОВ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «АГРАРНОЕ
ПРОИЗВОДСТВО (РАСТЕНИЕВОДСТВО)»**

Роман Познанский

ДВНЗ «Прикарпатский национальный университет
имени Василия Стефаника»

Украина, г. Ивано-Франковск, ул. Шевченка, 57

e-mail: romanwriteme195@yahoo.com

ORCID 0000-0003-0540-6977

В статье затронуты вопросы важности и актуальности для современного языкознания глагольной валентности, которая является одной из самых сложных грамматических категорий.

Материалом исследования становятся глаголы лексико-семантического поля «аграрное производство (растениеводство)». В валентных структурах глаголов этого лексико-семантического поля обнаруживаем результативные, векторно-объектные, темпоральные, квантитативные, дистрибутивные валентности, которые в определенной степени реализуются в отглагольных производных части вербального блока. Именно векторно-объектной валентности образующих глаголов лексико-

семантического поля «аграрное производство (растениеводство)» посвящается предлагаемая статья.

Ключевые слова: векторно-объектная валентность, дериват, семантическое поле, вербатив, семантическая позиция.

VECTOR-OBJECT VALENCE CHARACTERISTICS OF FORMATIVE VERBS OF LEXICO-SEMANTIC FIELD “AGRICULTURAL PRODUCTION (CROP PRODUCTION)”

Roman Poznansky

State Higher Educational Institution “Vasyl Stefanyk Precarpathian National University”

Shevchenko Str., 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine

e-mail: romanwriteme195@yahoo.com

ORCID 0000-0003-0540-6977

Introduction. *The article raises the issue of importance and relevance of verb valence for modern linguistics, which is one of the most difficult grammatical categories. Its research is an important issue of theoretical morphology and syntax, as it addresses the fundamental issues of grammar of the modern Ukrainian language. The study of the category of valence in modern linguistics is dictated by the desire of researchers to understand language as an organic whole, hierarchically organized, consisting of other subsystems subordinate to the whole. The principle of valence of a language sign deals with the specifics of language and is determined strictly dynamically. Linguists pay a special attention to the issue of valence of the verb, as the part of speech that has the most complex and diverse connecting possibilities.*

The material of our study is the verbs of the lexical-semantic field "agricultural production (crop production)". In general, in the valence structures of verbs of this lexical-semantic field we find productive, vector-object, temporal, quantitative, distributive valences, which to some extent are realized in verb derivatives of a mostly verbal realm. Our article is aimed at studying vector-object valence of verbs of the lexical-semantic field “agricultural production (crop production)”.

Purpose. *Our task is to identify and analyze the vector-object valence capabilities of verbs of the lexical-semantic field "agricultural production (crop production)" and compare the abovementioned valence abilities with the ones of productive, temporal, quantitative, and distributive valences.*

Methods. *The purpose and objectives of the aforementioned research led to the use of various methods and techniques, including structural-semantic and descriptive methods, using methods of component and transformational analysis, dichotomous approach, methods for determining word-forming derivation, quantitative analysis, linguistic modeling, identifying valences of creative words. Methods for identifying the valences of creative words, determination of word-forming derivation, linguistic modeling make it possible to build specific and typical word-forming paradigms of verbs of the semantic field "agricultural production (crop production)", and to identify features of their structure and semantics.*

Results. *Resulting from the study, the following semantic positions within the the lexical-semantic field “agricultural production (crop production)” are identified: "perform an action by directing it around or on the entire surface of the object", "perform an action by separating something from something or part of an object" and "additionally or slightly perform an action";*

and on examples proved that the vector-object valence is actively realized within the abovementioned semantic positions.

Originality. Analysis of the implementation of the vector-object valence by the verbs of the semantic field "agricultural production (crop production)" has not yet become the subject of special research, which determines the relevance and originality of this article.

Conclusion. Research results testify to the fact that spacious modifications of the analyzed generators reflect both vector and object valence. Actions that denote such derivatives, having a local orientation, also affect the object. In most cases, this changes the object. Derivatives with spacious modifications are actively actualized in semantic positions: "perform an action by directing it around or on the entire surface of the object", "perform an action by separating something from something or part of an object" and "additionally or slightly perform an action". It should be noted that the above analyzed meanings are characterized by the greatest depth of places or positions of the paradigm and actualized in derivatives formed from the bases of verbs of all eight microfields of the lexical-semantic field "agricultural production (crop production)".

Key words: vector and object valence, derivative, semantic field, verb, semantic position.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Проблема вивчення валентності досить важлива й актуальна для сучасного мовознавства. Вона є підґрунтям змісту дієслова, адже акумулює, організовує довкола себе різноманітні компоненти значення, у ній перетинаються загальнокатегоріальні, лексичні, граматичні ознаки дієслів. З огляду на це її варто кваліфікувати як «надкатегорію». З погляду вивчення дериваційної спроможності різних класів твірних основ питання сутності й природи валентності, її типів заслуговують спеціальної уваги і потребують висвітлення, адже валентні властивості посідають вагоме місце в процесах породження похідного, тобто «справжню роль мотивувального слова можна зрозуміти й описати у словотворі після того, як саме слово постане перед нами у всій реальній різноманітності можливих сполучуваностей з іншими словами» [3, с. 32].

Дослідження категорії валентності у сучасному мовознавстві продиктоване бажанням учених розуміти мову як органічне ціле, ієрархічно організоване, що складається з інших, підпорядкованих цьому цілому, підсистем. Принцип валентності мовного знака стосується самої специфіки мови і визначається досить динамічно. Особливу увагу лінгвістів привертають питання валентності дієслова – частини мови, яка має найскладніші і найрізноманітніші сполучувальні можливості, оскільки слова функціонують не ізольовано, а завжди поєднуються з певними контекстними партнерами «відповідно до тих норм, які існують у певній мові» [6, с. 8].

Важливим аспектом комплексного аналізу дієслівної валентності є дослідження векторно-об'єктної валентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорії дієслівної валентності присвячено чимало праць у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві [2; 3; 5; 7], приділено увагу цій проблемі й у працях, зосереджених на дослідженні віддієслівного словотворення [9, с. 12]. У науковий обіг поняття валентності ввів французький синтаксист Л. Теньєр для позначення сполучувального потенціалу дієслова в реченні.

У лінгвістичному енциклопедичному словнику «валентність» (від лат. *valentia* – сила) витлумачено як властивість лексичної одиниці вступати в синтаксичні зв'язки з іншими елементами. В енциклопедії «Українська мова» її потрактовано як здатність

слова визначати кількість і якість залежних від нього словоформ, зумовлену його семантичними і граматичними властивостями [10, с. 59].

Серед досліджень, присвячених валентнісним особливостям дієслова як частини мови, що виступає здебільшого граматичним центром речення, а, отже, наділена валентнісними властивостями більше, ніж інші частини мови, варто виділити праці українських учених І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, Т. Є. Масицької та ін. У нашому дослідженні використано розширене поняття валентності, запропоноване С. Д. Кацнельсоном: «валентність – здатність дієслова певним чином реалізуватися у реченні і вступати у певні комбінації з іншими словами» [4, с. 133]. У статті використовуємо введені Т. С. Морозовою поняття векторної валентності та валентності ступеня інтенсивності дії, оскільки, на думку дослідниці, «існує зв'язок між можливістю / неможливістю сполучуваності дієслова з прислівниками певної семантики і структурою словотвірної парадигми дієслова» [7, с. 8].

Однак аналіз реалізації векторно-об'єктної валентності дієсловами лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» ще не слугував предметом спеціального дослідження, що зумовлює **актуальність** пропонованої наукової студії.

Мета статті – виявити й проаналізувати векторно-об'єктні валентні можливості дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)».

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» виділено вісім лексико-семантичних груп (мікрополів) дієслів [9, с. 8], зокрема:

1. Дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту.
2. Дієслова на позначення процесів обробітку насіння (дієслова насінництва).
3. Дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння.
4. Дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання.
5. Дієслова на позначення процесів збирання урожаю.
6. Дієслова на позначення процесів підготовки реманенту.
7. Дієслова на позначення процесів завдання шкоди аграрному господарству.
8. Дієслова на позначення процесів, які людина не здійснює, зокрема:
 - а) пов'язані з ростом та дозріванням рослин;
 - б) пов'язані зі знищенням, загибеллю рослин.
9. Дієслова загальної аграрної семантики.

Векторна валентність, яка передбачає поєднання дієслова з просторовими прислівниками на зразок *знизу, зверху, збоку, навколо, всередину*, транспонується в дієслова, що позначають просторові модифікації дії. Ця валентність найбільш характерна для дієслів на позначення руху. У «чистому» вигляді вона не властива для дієслів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)». Просторові модифікації аналізованих твірних відображають одночасно і векторну, і об'єктну валентності [1, с. 182]. Дії, які позначають такі похідні, маючи локальну спрямованість, одночасно впливають і на об'єкт. При цьому відбувається, зазвичай, зміна об'єкта. Похідні з просторовими модифікаціями актуалізовані в семантичних позиціях: «виконувати дію, спрямовуючи її навколо або на всю поверхню об'єкта», «виконувати дію, відокремлюючи щось від чого-небудь або частину від предмета» та «додатково або трохи виконувати дію».

У семантичній позиції **«виконувати дію, спрямовуючи її навколо або на всю поверхню об'єкта»** представлені похідні, утворені від дієслів, для яких коректним є поєднання з прислівником *навколо* та синтагмою *«на всю поверхню»*. Твірними для девербативів з указаним значенням послужили дієслова таких мікрополів:

- дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту: *оборати, зорати, висапати, обкопати, скопати, вгноїти, вгноювати, поборознити, поборознувати, поборонувати, побукерувати, повакувати, повапнити, повапнувати, погноїти, погноювати, повдобрювати, повивертати, повикорчовувати, поволочити, подернувати, подискувати, подренувати, поємкувати, позрошувати, помеліювати, поорати, попаювати, поперевернувати, поперемішувати, попідмлювати, полужити, поралити, порити, порихлити, порозпушувати, поскородити, поущільнювати, пофрезерувати, почизелювати, поямчити; попоперевертати, посапати, покопати, покорчувати, повикорчовувати, покультивувати, позорювати; переборонувати, передренувати, переорати, перепаявати, перевернувати, перералити, перерихлити, пересапувати, перекопати, перекопувати;*

- дієслова на позначення процесів обробітку насіння (дієслова насінництва): *поперевіювати, повилузувати, повилуцувати, повисушувати, посортувати, пересортувати;*

- дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння: *пересадити, пересіяти, пересаджувати, попересаджувати, повисаджувати, повисіювати, обсадити;*

- дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання: *побукетувати, перевалашити, повалашити, повершкувати, повкутувати, позразкувати, покульцювати, пооббризувати, пообв'язувати, пообчищати, попідгортати, попідливати, попідживляти, попідживлювати, попроріджувати, порозприскувати, пощеплювати, перещепити, переполоти, пополивати, пересапати, посапати, перетичити, позагортати, поперевертати; обгребти, обчімхати, обсапати, обполоти;*

- дієслова на позначення процесів збирання урожаю: *вибрати, побритити, побункерувати, побуртувати, перебуртувати, повершити, повизолювати, повикопувати, повиломлювати, поскошувати, перекосити, викосити, перев'язати, перетичити, вижати, викопати (всю картоплю), перемолотити, обкосити, обвалкувати, обв'язати, обжати;*

- дієслова на позначення підготовки реманенту: *перегострити, переклепати;*

- дієслова на позначення процесів завдання шкоди аграрному господарству: *перетоптати, поперетоптувати, повикорінювати, повимивати, повипалювати, вирізати, вирубати, повищипувати, позаглушувати, повиломлювати, переломити, повикорчовувати, позривати, повимикувати, повиривати, пообчімхувати, пов'ялити, перев'ялити, перетолочити, потолочити, витолочити, вімикати, позрізати, перемікати, обтоптати, стоптати, обрубати, перетолочити.*

Деривати з указаною семантикою не засвідчені від дієслів на позначення процесів, які людина безпосередньо не здійснює, оскільки поєднання таких дієслів із прислівниками *навколо* та синтагмою *«на всю поверхню»* не завжди є можливим.

У семантичній позиції **«виконувати дію, відокремлюючи щось від чого-небудь або частину від предмета»** маніфестовані лексеми, що позначають дії, у результаті яких відбувається відокремлення різних об'єктів або часткове пошкодження, роз'єднання

частин одного об'єкта, його зруйнування. В утворенні девербативів з аналізованим словотвірним значенням беруть участь основи дієслів таких мікрополів:

- дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту: *відорати, відкопати*;
- дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання: *відтичити, відполоти*;
- дієслова на позначення процесів збирання урожаю: *відкосити, відгрібати, відграбати, відгорнути, відгромадити*;
- дієслова на позначення процесів завдання шкоди аграрному господарству: *відтоптати, відрізати, відрубати, відломити, відчахнути (гілку), відчімхнути, відчухрати*;
- дієслова на позначення процесів, які людина безпосередньо не здійснює, зокрема:
 - а) пов'язані з ростом та дозріванням рослин: *відбрунькуватися, відгалужуватися*.
 - б) пов'язані зі знищенням, загибеллю рослин: *відгнивати, відламуватися*.

Семантична позиція «**додатково або трохи виконувати дію**» містить похідні, утворені на базі твірних, для яких коректним є поєднання з прислівниками *додатково, трохи, збоку, скраю, зверху, знизу*. Девербативи із зазначеною семантикою зафіксовані від дієслів таких мікрополів:

- дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту: *підборонувати, підорати, доорати, дообробляти, досапати, докопати, прикопати, підкопати, підгноїти* тощо;
- дієслова на позначення процесів обробітку насіння: *підсушити, підмолотити*;
- дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння: *підсадити, підсіяти, досіяти*;
- дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання: *підполоти, підсапати, підтичити, підщепити, підбілити* 1)'покривати на зиму кору дерева вапном для захисту від тварин, передусім зайців, які її об'їдають'; 2)'обдирати кору з дерева';
- дієслова на позначення процесів збирання урожаю: *підкосити, підвалкувати, дожати, підкопати (картоплю)*;
- дієслова на позначення процесів підготовки реманенту: *підклепати (косу), підгострити (плуг, сапу)*;
- дієслова на позначення процесів завдання шкоди аграрному господарству: *підтоптати, підрубати, підломити, підтолочити, підв'ялити* 'обдерти кору на дереві, що росте, щоб воно висохло на пні';
- дієслова на позначення процесів, які людина безпосередньо не здійснює, зокрема:
 - а) пов'язані з ростом та дозріванням рослин: *дозрівати, притигати*;
 - б) пов'язані зі знищенням, загибеллю рослин: *підгнивати, підгоряти, підмерзати*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Внутрішньодієслівний словотвір вербативів лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» найширше репрезентований у віддієслівній деривації, яка виявляється передусім у найбільшій протяжності вербального блоку словотвірних парадигм, що зумовлене реалізацією різноманітних валентних характеристик твірного дієслова – результативних, векторно-об'єктних, темпоральних, квантитативних, дистрибутивних. Тільки дієсловами дериваційно реалізуються аспектно-результативна валентність та валентності, які передбачають ознаки дії, що виражені в реченні прислівниками.

Загалом аналізовані твірні лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» реалізують векторно-об'єктну валентність лише у трьох семантичних позиціях: «виконувати дію, спрямовуючи її навколо або на всю поверхню об'єкта», «виконувати дію, відокремлюючи щось від чого-небудь або частину від предмета» та «додатково або трохи виконувати дію», що пояснюється передусім тим, що в українській мові дієслова процесу виробництва значно активніше виявляють свої темпоральні, квантитативні, дистрибутивні модифікації [8, с. 180]. Валентність становить собою складну міжрівневу категорію, що перебуває в точці перетину граматики і лексики, синтаксису і семантики. У зв'язку з цим теорія валентності посідає одне з провідних місць у методиці лінгвістичних досліджень, зокрема у вивченні дериваційних процесів. Пропонована стаття доповнює й розширює наявні в сучасному мовознавстві дослідження векторно-об'єктної валентності. Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо в аналізі просторових модифікацій, реалізованих дієсловами інших лексико-семантичних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Київ : Либідь, 1993. 394 с.
2. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.
3. Загнітко А. П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова. Київ : НМК ВО, 1990. 64 с.
4. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. Львів : Наука, 1972. 216 с.
5. Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVII ст. Семантика і словотвір. Львів : НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. 284 с.
6. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності. Луцьк : Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1998. 208 с.
7. Морозова Т. С. Структура словообразовательных парадигм русского глагола : автореф. дисс. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.02. Москва, 1980. 20 с.
8. Познанський Р. В. Реалізація темпоральної валентності дієсловами семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)». *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету* : зб. наук. праць. Вип. 13. Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015. С. 175–181
9. Познанський Р. В. Словотворча спроможність дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата филол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2014. 20 с.
10. Українська мова. Енциклопедія / ред. кол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2000. 752 с.

REFERENCES

1. Bezpoiasko O. K., Horodenska K. H., Rusanivskyi V. M. Hramatyka ukrainskoi movy [Grammar of Ukrainian Language]. Kyiv : Lybid, 1993.
2. Vykhovanets I. Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti [Parts of Speech in Semantic and Grammatical Aspect]. Kyiv : Nauk. dumka, 1988.
3. Zahnitko A. P. Struktura ta iierarkhiia valentnykh znachen diieslova [Structure and Hierarchy of Valence Meanings of Verb]. Kyiv : NMK VO, 1990.
4. Katsnelson S. D. Typolohyia yazyka i rechevoe myshlenye [Typology of Russian Language and Speech Thinking]. Leningrad : Nauka, 1972.

5. Krovytska O. Nazvy osib v ukrainskii movnii tradytsii XVI–XVII st. Semantyka i slovotvir [Names of Persons in Ukrainian Language Tradition in 16-17 Centuries. Semantics and Word Building]. Lviv : NAN Ukrainy, Instytut Ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, 2002.
6. Masytska T. Y. Hramatychna struktura diieslivnoi valentnosti [Grammatical Structure of Verbal Valence]. Luts'k : Volynskyi Derzhavnyi Universytet im. Lesi Ukrainky, 1998.
7. Morozova T. S. Structure of Word Building Paradigms of Russian Verb. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow, 1980.
8. Poznanskyi R. V. Realizatsiia temporalnoi valentnosti diieslovamy semantychnoho polia "ahrarne vyrobnytstvo (roslynnytstvo)" [Realization of Temporal Valence by Verbs of Semantic Field "Agricultural Production (Crop Production)"]. *Filolohichni studii: Naukovyi visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu : zb. nauk. prats.* Vyp. 13. Kryvyi Rih, 2015. S. 175–181.
9. Poznanskyi R. V. Word Building Power of Verbs of Semantic Field "Agricultural Production (Crop Production)". Candidate's thesis. Ivano-Frankivsk 2014.
10. Ukrainian Language. Encyclopedia. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia, 2000.

Познанський Роман Васильович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і країнознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Україна).

Познанский Роман Васильевич, кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков и страноведения ДВНЗ «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника» (Украина).

Poznanskyi Roman, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Division of Foreign Languages and Country Studies, State Higher Educational Institution "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University" (Ukraine).

Стаття надійшла: 11.11.2020

Статтю прийнято до друку: 18.11.2020

УДК 811.161.2'34:94

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-71-77

СЕМАНТИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ ІСТОРИЧНОГО ТВОРУ

Наталія Родюк

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: nataliia.rodruk@vspu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-1002-9731

Стаття присвячена дослідженню функціонування етнокультурознавчої лексики та її впливу на національну мовну картину світу. Проаналізовано екстралінгвістичний компонент у мові художньої історичної прози Пантелеймона Куліша. З'ясовано параметри виділення національно маркованої лексики та класифіковано її за семантичними критеріями.

Ключові слова: національна мовна картина світу, національно-культурний компонент, безеквівалентна лексика, фонова лексика, історичний твір.

СЕМАНТИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЦИОНАЛЬНО МАРКИРОВАННОЙ ЛЕКСИКИ ИСТОРИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Наталья Родюк

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского
Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32
e-mail: nataliia.rodruk@vspu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-1002-9731

Статья посвящена исследованию функционирования этнокультуроведческой лексики и ее влиянию на национальную языковую картину мира. Проанализирован экстралингвистический компонент в языке художественной исторической прозы Пантелеймона Кулиша. Выявлены параметры выделения национально маркированной лексики и классифицировано ее по семантическим критериям.

Ключевые слова: национальная языковая картина мира, национально-культурный компонент, безэквивалентная лексика, фоновая лексика, историческое произведение.

SEMANTIC AND THEORETICAL ANALYSIS OF NATIONALLY MARKED VOCABULARY OF HISTORICAL WORK

Nataliia Rodruk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
32, Ostrozhskego St., Vinnitsia, Ukraine
e-mail: nataliia.rodruk@vspu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-1002-9731

Introduction. *The article addresses the question of the functioning of ethnocultural vocabulary and its influence on the national linguistic picture of the world. Culture is a set of achievements of society in the field of science, education, art and other spheres of spiritual life. The components of culture that may be national-specific are considered. The first place among national-specific components is occupied by language. It is a sign that the speakers connect to a certain society. The language content plan varies from language to language and is ultimately correlated with material culture.*

Purpose. *The purpose of the research is a comprehensive analysis of ethnocultural vocabulary of P. Kulish's historical prose, the selection of the national-cultural component at the denotative and connotative levels. The purpose is solved with the the following tasks: to find out the meaning of the concept of "nationally marked vocabulary"; to classify the nationally marked vocabulary of historical works of P. Kulish and highlight its semantics.*

Methods. *The following methods were used in the research: theoretical analysis of the scientific literature; comparison, induction, deduction, systematization and generalization.*

Results. *The article analyzes the extralinguistic component in the language of Panteleimon Kulish's historical fiction. The parameters of selection of nationally marked vocabulary are clarified and classified according to semantic criteria.*

Originality. *The national-cultural component is part of the system of ways and means of forming a nationally specific text, it is one of the elements of the organization of language material, therefore, the study of national-cultural component helps to identify features of the national language picture in its specific reproduction through the language of historical work. The national-cultural component in the vocabulary always acts as a style-creating tool that reflects the national features of the described people and the nationally marked vocabulary of the historical work is even more stylistically colored, because historicisms belong to a pronounced stylistic category.*

Conclusion. *The national-cultural component is a component of the national language picture of the world, through which a particular language community perceives the environment. It is considered one of the most important factors in reproducing the ethnocultural specifics of historical prose text, as evidenced by the frequency of use of words with a national-cultural component and the variety of forms of its expression. Semantic indicators "ethnicity", "historical correlation", "locality" are elements of the national-cultural component.*

Key words: *national linguistic picture of the world, national-cultural component, non-equivalent vocabulary, background vocabulary, historical work.*

Постановка проблеми. Культура – це сукупність досягнень суспільства в галузі науки, освіти, мистецтва та інших сферах духовного життя. Розглянемо ті компоненти культури, які можуть виявляти національно-специфічний характер. Перше місце серед національно-специфічних компонентів посідає мова як знак належності носіїв до певного соціуму. План змісту мови варіюється від мови до мови та максимально співвідноситься з матеріальною культурою.

Ідею існування національних мовних картин світу сформулював В. Гумбольдт ще на початку XIX ст. У XX ст. вивчення мовної картини світу пов'язувалося з гіпотезою лінгвістичної відносності Е. Сепіра та Б. Уорфа, здобутками етнолінгвістики, ідеями лінгвістичної філософії тощо. У сучасному лінгвістичному контексті картину світу розглядають як багатогранний ментальний феномен, що зв'язує мову з мисленням, з навколишнім світом, з культурно-етнічними реаліями та змістом найскладніших абстрактних понять і категорій, що функціонують у мові.

Національна мовна картина світу – це зафіксоване в лексиці відповідної мови специфічне бачення (тобто логічне осмислення, відчуття й оцінювання) реального світу й усього, що привносить у нього людська свідомість. Скільки існує мов, стільки й національних мовних картин світу, кожна з яких відображає унікальний результат багатовікової роботи колективної етнічної свідомості над осмисленням і категоризацією буття людини [5, с. 158]. Найбільш яскраво національно-специфічні особливості світосприйняття народу віддзеркалює національно маркована лексика, вивчення якої є актуальною проблемою в сучасній лінгвокультурології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження спирається на досягнення вітчизняних і зарубіжних учених (Н. Арутюнова, А. Вежицька, Є. Верещагін, В. Жайворонок, Ю. Караулов, В. Костомаров, М. Кочерган, В. Манакін, Г. Півторак, Ю. Сорокін, В. Телія, А. Швейцер та ін.), які працюють у таких галузях знання, як лінгвістика, етно-, психо-, соціолінгвістика, когнітивна лінгвістика.

Мета і завдання статті. Метою дослідження є комплексний аналіз етнокультурознавчої лексики художньої історичної прози П. Куліша, виділення в ній на денотативному та конотативному рівнях національно-культурного компонента. Мета передбачає розв'язання таких **завдань**: з'ясувати зміст поняття «національно маркована лексика»; класифікувати національно марковану лексику, дібрану з історичних творів П. Куліша, й окреслити її семантику.

Виклад основного матеріалу. Важливою теоретичною основою дослідження лексико-семантичної системи мови є поняття «національна мовна картина світу». Її вивчення дає змогу виявити специфіку сприйняття дійсності відповідним етносом. Комплекс національно-культурних компонентів створює не тільки систему загальних українознавчих понять, але й національну мовну картину світу з властивими їй стереотипами, що ґрунтуються на етнічній культурі.

Поняття національно-культурного компонента в працях лінгвістів розкривається по-різному. Більшість учених вважає, що національно-культурний компонент є елементом семантичної структури слова (Є. Верещагін, А. Волошина, М. Комлев, В. Костомаров). З іншого боку, національно-культурний компонент розглядають як сукупність «мікрокомпонентів» слова, як слова-поняття, визначальні для духовної та матеріальної культури народу (А. Вежбицька, Н. Данилюк, В. Кононенко, Н. Любчук). Отже, національно-культурний компонент – це семантичні складники слів, за допомогою яких український мовний код фіксує національні особливості у світобаченні конкретним етносом навколишнього середовища.

Національно-культурний компонент уходить у систему способів і засобів формування національно специфічного тексту, є одним з елементів організації мовного матеріалу, а отже, опрацювання національно-культурного компонента допомагає виявити особливості національної мовної картини світу в її конкретному відтворенні через мову історичного твору. Національно-культурний компонент у лексиці завжди виступає як стилетворчий засіб, що відбиває національні особливості описуваного народу, а національно маркована лексика історичного твору – як яскраво виражена стилістична категорія.

Основою національно-культурного компонента є національний менталітет, тобто особливий спосіб сприйняття світу конкретним етносом. Слова, значення яких відбивають національну специфіку, лінгвісти об'єднали в окрему лексичну групу – етнокультурознавчу – і розглядають її з різних позицій: з'ясовують вплив національно-культурного компонента, семантики слова, досліджують особливості відображення культурних явищ у мові. Слова з національно-культурним компонентом уходять до складу етнокультурознавчої лексики, яка розподіляється на безеквівалентні та фонові слова. Основна семантична структура безеквівалентної лексики вміщує традиційно закріплений набір інформації, пов'язаної з історією, побутом, культурою України.

У нашому дослідженні термін безеквівалентна лексика окреслено як слова, у поняттєвих семантичних долях яких відбиваються уявлення про культурно-специфічні предмети певного народу, явища етнокультурної дійсності та поняття, з ними пов'язані. Згадані лексичні одиниці не мають здебільшого однозначних семантичних відповідників у системі лексичних засобів іншої мови. Оскільки об'єктом пропонованого дослідження є мова художньої історичної прози П. Куліша, то до безеквівалентної лексики також відносимо історизми, які містять національне змістове наповнення. Як засвідчує дослідження, архаїзми здебільшого не вирізняються національним колоритом, оскільки семантично не зв'язані з певною історичною епохою, а також є синонімами сучасних лексичних відповідників.

До фонові лексикі належать слова, непоняттєві семи яких містять позамовні, екстралінгвістичні, культурно-ментальні відомості, що виникають у свідомості людини внаслідок національно-специфічних асоціацій, прямо не пов'язаних з основним лексичним значенням слова. До складу фонові лексикі у нашому дослідженні зараховано й слова-символи.

Основними компонентами значення слова можна вважати денотативний (предметно-логічний) та різноманітні різновиди конотативного компонента значення [3, с. 291]. Денотативний компонент значення потрактовують як частину значення знака, що в узагальненій формі відображає предмети та явища позамовної дійсності. Денотативний компонент має у своїй основі поняття, що характеризує позамовний об'єкт; віднесеність до предмета позамовного характеру – основна риса денотативного компонента значення [4, с. 44]. Конотативний компонент витлумачують як «додаткову інформацію стосовно поняття» [4, с. 89].

На рівні денотативного значеннєвого компонента національні особливості відображаються в тій частині лексичного значення, що має у своєму складі предмети або явища позамовної дійсності в узагальненій формі, які виявляються здебільшого в основному лексичному понятті слова. Семи «локальність», «етнічна приналежність» передаються в словникових дефініціях лексемами та словосполученнями на зразок: «український», «в Україні», «типовий для українців» тощо. На нашу думку, такі лексеми входять до складу безеквівалентних найменувань. Зауважимо, що для виявлення сем із національно-культурною специфікою проаналізовано 14 словників. Для наочності відібрано лише те лексичне значення, яке найточніше відбиває національну маркованість аналізованої лексеми, тому не завжди подаємо покликання на «Словник української мови». Наприклад, *жупан* – «старовинний український і польський верхній чоловічий одяг заможного населення переважно з сірого або синього сукна. На Україні в 16–17 ст. жупани носили в основному козаки, з 19 ст. – міщани» (УРЕС, 1, с. 629); *кирея* – «старовинний український чоловічий і жіночий верхній розстібний одяг. Шили кирею з домотканого сукна темно-коричневого або сірого кольору. Носили її в негоду, взимку, надягаючи на верхній одяг» (УРЕС, 2, с. 73); *покуть* – «в українській селянській хаті – куток, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього» (СУМ, 7, с. 57); *курінь* – «житло козаків, що складали окрему частину запорізького козацького війська» (СУМ, 4, с. 409); *кіш* – «місце перебування запорізьких козаків; Запорізька Січ» (СУМ, 4, с. 171); *сотня* – «на Україні в XVI–XVIII ст. – адміністративно-територіальна та військова одиниця; складова частина полку» (СУМ, 9, с. 472); *бунчук* – «коротке древко з прив'язаним кінським хвостом як символ влади (у козацких отаманів, гетьмана)» (Ожегов, с. 56); *корогва* – «бойовий прапор українського козацтва і шляхетської Польщі в 16–18 ст.» (УРЕС, 2, с. 158); *клейноди* – «відзнаки та атрибути влади української козацької старшини 16–18 ст. До клейнодів належали корогва (прапор), бунчук, булава, військова печатка, литаври, духові труби тощо» (УРЕС, 2, с. 93); *сурма* – «старовинний український духовий музичний інструмент; дерев'яна трубка (в неї вставлявся пищик) з циліндричним каналом і п'ятьма боковими отворами. Застосовувався у Війську Запорізькому» (УРЕС, 3, с. 333); *кобзар* – «український народний співак, що грає на кобзі» (Ожегов, с. 241).

На рівні конотативного компонента в структурі лексичного значення слова, що характеризує ситуацію спілкування, та суб'єктивного, національно спрямованого ставлення учасників акту комунікації до певного предмета мовлення, сема з національно-культурною

специфікою виявляється в найменуваннях із культурно конотативним змістом, тобто в словах-символах.

Як зазначає Л. Дяченко, символічне значення того чи того значення слова виникає на основі важливої соціальної ролі предмета чи явища, які позначені цим словом, у рамках окремої національної культури [2, с. 111]. Природно, що символами стають слова, які позначають референти, які постійно фігурують у побуті, природі і справляють на людину певне враження своїми якостями. Отже, символічне значення переноситься з асоціацій, виражених конкретно-чуттєвим планом референта, в узагальнено-абстрагований план.

Найбільш багатогранно та рельєфно конотативні особливості виявляються в групі слів з рослинною та тваринницькою семантикою. Поряд з майже однаковими або найбільш близькими конотаціями в лексемах такого типу існують істотні етнічні розбіжності між номенами в українській та російській мовах. Отже, *тополя* – символ України, засмученої матері, дівчини, нещасливої долі, *ряст* – символ життя, *ластівка* – символ матері, коханої дівчини, *голуб (голубка)* – символ щирої любові, злагоди, ніжності, *гарбуз* – символ відмови у весільній обрядовості, *верба* – символ запліднення, України.

До слів-символів, що трапляються в історичних творах П. Куліша, відносимо також: а) символи-фауноніми: *віл, зозуля, кінь, кіт (кішка), коза, півень, сокіл*; б) символи з рослинною семантикою: *гай, дуб, жито, липа, луг, мак, просо, пшениця, сіно, солома, хміль*; в) інші символи: *колиска, криниця (колодязь), місяць, плуг, сап'янці, свічка*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, національно-культурний компонент є складником національної мовної картини світу, через яку конкретна мовна спільнота сприймає довкілля. Його вважають одним із важливих чинників відтворення етнокультурної специфіки тексту історичної прози, про що свідчить частотність уживання слів із національно-культурним компонентом та різноманітність форм його вираження. Семи «етнічна приналежність», «історична співвіднесеність», «локальність» є елементами національно-культурного компонента. Перспективою подальшого дослідження стане системне вивчення способів вербалізації екстралінгвістичних концептів у мові історичних творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар М. В. Класифікація національно маркованих одиниць. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія*. Вип. 30. Київ, 2015. С. 31–36.
2. Дяченко Л.М. Логіко-семіотичні особливості мотиваційних моделей слів-символів в українській та російській мовах. *Проблеми зіставної семантики: доповіді та повідомлення Міжнар. наук. конф.* Київ, 1997. С. 110–114.
3. Жовтобрюх М.А. Мова української преси (до середини дев'яностих років XIX ст.). Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. 415 с.
4. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова. Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1979. 156 с.
5. Чернишенко І.А. Фактори формування національних мовних картин світу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2007. Вип. 32. С. 158–162.
6. Шалякіна А. В. Культурно маркована лексика як когнітивний компонент міжкультурної комунікації(на матеріалі американського варіанту англійської мови). *Science and Education a New Dimension. Philology*, VI(51), Issue: 176, 2018. P. 65–68.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

- Ожегов Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов. Москва: Русский язык, 1986. 797 с.
- СУМ Словник української мови: в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 1-11.
- УРЕС Український Радянський Енциклопедичний Словник: в 3 т. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986-1987. Т. 1-3.

REFERENCES

1. Bondar M. V. Klasyfikatsiia natsionalno markovanykh odynyts. *Naukovyi visnyk kafedry Yunesko KNLU. Seriia: Filolohiia. Pedahohika. Psykholohiia*, Vyp. 30. Kyiv, 2015. S. 31-36.
2. Diachenko L. M. Lohiko-semiotychni osoblyvosti motyvatsiinykh modelei sliv-symvoliv v ukrainskii ta rosiiskii movakh. *Problemy zistavnoi semantyky: dopovidi ta povidomlennia Mizhnar. nauk. konf.* Kyiv, 1997. S. 110-114.
3. Zhovtobriukh M.A. Mova ukrainskoi presy (do seredyny devianostykh rokiv XIX st.). Kyiv : Vyd-vo AN URSS, 1963. 415 s.
4. Sternyn Y. A. Problemy analiza struktury znacheniya slova. Voronezh : Yzd-vo Voronezhsk. un-ta, 1979. 156 s.
5. Chernyshenko I. A. Faktory formuvannia natsionalnykh movnykh kartyn svitu. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Zhytomyr, 2007. Vyp. 32. S. 158162.
6. Shaliakina A. V. Kulturno markovana leksyka yak kohnityvnyi komponent mizhkulturnoi komunikatsii (na materialy amerykansko variantu anhliiskoi movy). *Science and Education a New Dimension*. Philology, VI(51), Issue: 176, 2018. P. 65-68.

Родюк Наталія Юрївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Родюк Наталья Юрьевна, кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Rodiuk Nataliia, Ph.D. in Philology, Associate Professor, Chairperson of Department of Ukrainian Language, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia (Ukraine).

Стаття надійшла: 19.11.2020

Статтю прийнято до друку: 26.11.2020

III. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СТИЛІСТИЧНІ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНІ ВИЯВИ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 811.161.2 : 81'38

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-78-88

ГРАМАТИЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕРТАНЬ У ТЕКСТАХ НОВЕЛ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО (НА МАТЕРІАЛАХ ЗБІРКИ «ЗРОБИ ЦЕ НІЖНО...»)

Леся Алтицева

Національна академія Служби безпеки України
Україна, м. Київ, вул. Максимовича, 22
e-mail: lesya.altytseva@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5829-9189

Лариса Голіченко

Національна академія Служби безпеки України
Україна, м. Київ, вул. Максимовича, 22
e-mail: golichenko_15@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3966-8599

У статті проаналізовано звертання в мові художніх творів. Специфіку сучасних звертань відображено через тексти новел Ірен Роздобудько як однієї з найбільш успішних українських письменниць сьогодення, твори якої досить актуальні. Особливу увагу приділено аналізу граматичних форм звертань та їхніх структурних особливостей у текстах. Розглянуто основні підходи до вивчення звертання в лінгвістиці, висвітлено погляди мовознавців на його граматичну природу.

Ключові слова: звертання, кличний відмінок, вокатив, вокативне речення, адресат, поширене звертання, непоширене звертання.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ И СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБРАЩЕНИЙ В ТЕКСТЕ НОВЕЛ ИРЕН РОЗДОБУДЬКО (ПО МАТЕРИАЛАМ СБОРНИКА «СДЕЛАЙ ЭТО НЕЖНО...»)

Леся Алтицева

Национальная академия Службы безопасности Украины
Украина, Киев, ул. Максимовича, 22
e-mail: lesya.altytseva@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5829-9189

Лариса Голиченко

Национальная академия Службы безопасности Украины
Украина, Киев, ул. Максимовича, 22
e-mail: golichenko_15@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3966-8599

В статье проанализированы обращения в языке художественных произведений. Специфику современных обращений отражено через тексты новелл Ирен Роздобудько как одной из наиболее успешных современных украинских писательниц, произведения которой достаточно актуальны. Особое внимание уделено анализу грамматических форм обращений и их структурных особенностей в текстах. Рассмотрены основные подходы к изучению обращения в лингвистике, освещены взгляды языковедов на его грамматическую природу.

Ключевые слова: *обращение, звательный падеж, вокатив, вокативные предложения, адресат, распространено обращение, не получил распространения обращения.*

GRAMMATICAL AND STRUCTURAL FEATURES OF APPEALS IN THE TEXTS OF IREN ROZDOBUDKO'S NOVELS (ON THE MATERIALS OF THE COLLECTION "DO IT GENTLY...")

Lesya Altytseva

National Academy of Security Service of Ukraine
Ukraine, Kyiv, street Maksimovicha, 22
e-mail: lesya.altytseva@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5829-9189

Larysa Golichenko

National Academy of Security Service of Ukraine
Ukraine, Kyiv, street Maksimovicha, 22
e-mail: golichenko_15@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3966-8599

Formulation of the problem. *For a long time, appeal as a component of a sentence has been in the field of scholastic view and has been the subject of their linguistic research. However, there are still a lot of unresolved issues in Ukrainian linguistics. In traditional grammar, appeal is studied in the formal-grammatical aspect. Therefore, the study of the syntactic nature of sentences with references, taking into account the semantic-syntactic, structural-semantic, communicative-functional parameters and clarifying the communicative-pragmatic potential of the address in the literary text still retains its relevance for linguistics.*

The purpose of the article is to determine the grammatical forms and structural features of appeals in novels of Iren Rozdobudko. The achievement of the goal involves the following tasks:

- 1) to collect factual material;
- 2) to determine the grammatical forms of appeals in Iren Rozdobudko's novels;
- 3) to analyze the structure of appeals in the novel collection "Do it gently..."

The subject of research was the grammatical and structural features of appeals in the works of Iren Rozdobudko.

In the texts of Iren Rozdobudko's novels, communicative acts take the form of dialogues, sometimes polylogues and internal monologues. In dialogue, polylogue is dominated by one's own appeal. Although sometimes there are semi-rhetorical appeals addressed to a group of people, community, established forms – appeals to God. In Iren Rozdobudko's texts, such forms function both as semi-rhetorical appeals to the Lord and as exclamations of religious content.

There is no clearly defined position in the sentence of the address. The position of the address in the sentence is mainly due to its functions at a certain stage of development of the communicative act. After analyzing the grammatical peculiarity of the use of appeals in the texts of novels, we noticed that Iren Rozdobudko consistently used appeals in the singular form. In some places there is a noun uncharacteristic of the Ukrainian language in the function of appeals. Adjectives and pronouns also act as a call communication in the analyzed texts. According to the structural features, most of the appeals used in the novels are uncommon. Among the common appeals we can distinguish two-component ones. There are relatively few of them in the novels. Such structures include two nouns; evaluative adjectives and possessive pronouns can be a means of disseminating appeals. Emotional and evaluative nuances are clearly expressed in such appeals. To enhance emotionality, the author resorts to combinations in one sentence of several, mostly two, appeals. The three-component address used by Iren Rozdobudko in her work is typical of official communication. The structure has two nouns and an adjective dear.

In novels the collections of appeals were unevenly distributed. The number of appeals used in the text is influenced by the form of communicative acts.

We have examples of dialogues in which the author does not use appeals. Their function is performed by personal pronouns. Or there is no nomination of the addressee at all: the address of the communiqué is conveyed by verb forms or motivational exclamations and the corresponding intonation.

Research findings and prospects for further research. *Thus, the study of grammatical and structural features of appeals in the novel collection has shown, first, that in the choice of grammatical form of appeal, the grammatical form of the singular noun is preferred; secondly, unstructured appeals predominate on a structural basis; thirdly, the grammatical form and structure of appeals in the sentence is determined by the level of acquaintance, closeness of relations between communications, attitude to each other, situation, circumstances and conditions of communication, etiquette and traditional norms of communication, objective characteristics of communications, their social status; fourth, the communicative acts in which the appeal is recorded are mostly in the form of dialogues, less often internal monologues. In the dialogue, the polylogue is dominated by their own appeal, sometimes semi-rhetorical appeals. Monological texts are characterized by rhetorical and semi-rhetorical appeals.*

We see the prospect of further research in the analysis of communicative-functional, pragmatic manifestations of appeal in literary texts of Ukrainian literature, in particular in the novels by Iren Rozdobudko.

Conclusion. *The article provides consideration of the appeal of the modern Ukrainian language in the literary text. The specificity of modern appeals is reflected in the novels by Iren Rozdobudko as one of the most successful contemporary Ukrainian writers, whose works are relevant and reflect modernity. Particular attention is paid to the analysis of grammatical forms of appeals and their structural features in the texts. The article considers the main approaches in linguistics to the study of appeal, highlights the views of linguists on its grammatical nature.*

Key words: *address, exclamatory case, vocative, vocative sentence, addressee, common address, uncommon address.*

Постановка проблеми. Здавна звертання як компонент речення перебуває в полі зору науковців, будучи об'єктом їхніх мовознавчих досліджень. Проте в українському мовознавстві до сьогодні є ще чимало нерозв'язаних питань у цій царині. У традиційній граматиці звертання досліджено у формально-граматичному аспекті. Саме тому вивчення

синтаксичної природи речень із звертаннями з урахуванням семантико-синтаксичних, структурно-семантичних, комунікативно-функціональних параметрів та з'ясування комунікативно-прагматичного потенціалу звертання в художньому тексті й досі для мовознавства актуальне.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історії лінгвістики вивченню звертання в структурі речення, його функціональних та семантичних особливостей наукові праці присвятили як українські мовознавці, зокрема: С. П. Бевзенко, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, М. Я. Плющ, І. К. Кучеренко, А. Н. Мановицька, О. М. Масюкевич, І. Т. Яценко та ін., так і російські: Ф. І. Буслаєв, С. І. Войтович, В. Є. Гольдін, І. П. Іванова, А. О. Костильов, І. В. Мальцев, О. М. Пешковський, О. О. Шахматов та ін.

У 1875 році Ф. І. Буслаєв у праці «Історична граматики російської мови» уперше використав термін «звертання», розглядаючи його як засіб для вираження відносин між співрозмовниками [2, с. 277]. У сучасних дослідженнях науковці схильні надавати перевагу терміну «вокатив» на означення адресата мовлення [6; 8; 9].

Слова та сполуки слів, що виступають у ролі звертань, не втрачають семантичних і морфологічних ознак частин мови. Більшість мовознавців, зокрема Л. А. Булаховський, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, П. С. Дудик, І. К. Кучеренко, М. Ф. Наконечний, І. І. Огієнко, М. Я. Плющ, О. О. Потєбня, Є. К. Тимченко та ін., у своїх працях визнає, що основна морфологічна форма звертання – кличний відмінок (однини і множини) іменника чи його еквівалента. У радянські часи з ідеологічних міркувань упроваджено термін «клична форма», який функціонував у мовознавстві до 1990 року. У третьому виданні «Українського правопису» (Київ, 1990) кодифіковано термін «кличний відмінок». Таку заміну уможливила монографія «Система відмінків української мови» українського мовознавця І. Р. Вихованця, у якій він уперше долучив кличний відмінок до відмінкової парадигми іменника [3, с. 138–140].

Субстантивовані частини мови (прикметники, дієприкметники, порядкові числівники) можуть також виконувати функцію звертання. Дослідивши граматичні форми звертань, мовознавці зазначають, що в експресивному мовленні трапляються звертання, виражені також особовими займенниками.

Сучасної мовознавці І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Н. М. Костусяк, Т. Є. Масицька, О. Г. Межов, І. А. Мельник, М. В. Мірченко, М. В. Скаб та ін. аналізують звертання, використовуючи багатоаспектні (формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний та комунікативний) підходи до вивчення одиниць мови.

Із синтаксичного погляду звертання – явище багатофункціональне. З-поміж функцій, властивих звертанням, основними вважають дві: 1) номінативну – функцію називання адресата; 2) апелятивну – функцію впливу на адресата [1, с. 15; 7, с. 592].

Мовознавці Н. О. Алексєєва і Н. Г. Толстокора називають чотири варіативні функції: конотативну, орієнтовану на адресата мовлення; експресивну (оцінно-характеризувальну); фактичну (установлення контакту); метамовну (організувальну та регулювальну) [1, с. 15].

Розглядаючи звертання як компонент комунікативного акту, лінгвісти визнають, що звертання – важливий компонент у цьому процесі. Учасниками комунікативного акту визначають адресанта (мовець), адресата (сприймач мовлення, особа, якій призначене висловлення), неадресата (особа, яка може сприйняти це висловлення) [10, с. 6].

Останнім часом зростає увага сучасної лінгвістики до вивчення специфіки звертань у мові художніх текстів. Так, мовознавці Г. В. Волчанська (2010 р. – функції звертання в

прозових творах Володимира Винниченка) [4], О. Г. Межов (2014 р. – функціональне навантаження вокативів у творах Василя Стуса) [8]; Д. В. Гульпа (2014 р. – форми звертання у творчості Т. Шевченка та Ш. Петєфі) [5]; С. Я. Єрмоленко (2018 р. – вокатив у сучасній українській мові (на матеріалі прози Оксани Забужко) [6]; Н. М. Пославська, А. Коляда (2019 р. – формули мовленнєвого етикету в текстах українських народних казок) [12] звертають увагу на функціонально-структурний аспект звертань у художньому тексті.

Мета і завдання статті. Мета статті полягає у визначенні граматичних форм та структурних особливостей звертань у новелах Ірен Роздобудько. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань:

- 1) класифікувати фактичний матеріал;
- 2) визначити граматичні форми вираження звертань у текстах новел Ірен Роздобудько;
- 3) проаналізувати структуру звертань у новелах збірки «Зроби це ніжно...».

Предметом дослідження стали граматичні й структурні особливості звертань у творах Ірен Роздобудько, а **об'єктом** – новели Ірен Роздобудько як репрезентативний фон для вивчення граматичних і структурних особливостей звертань.

У роботі проаналізовано 168 речень зі звертаннями, у яких виявлено 178 (якщо не враховувати повторювані звертання – 111) прикладів звертань, отриманих шляхом суцільного добору з текстів новел Ірен Роздобудько.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні помітне стрімке зростання популярності прози Ірен Роздобудько. Досліджуючи її творчість, літературознавці зазначають, що художній світ письменниці самотній, вирізняється тонким психологізмом, філософічністю (Г. В. Бітківська, Н. В. Зборовська, А. А. Кокотюха та ін.). Збірка новел уперше опублікована в 2013 році, а тому дозволяє проаналізувати особливості звертань на сучасному етапі розвитку української мови. Книга поділена на розділи, які охоплюють двадцять одну новелу. Широкий спектр тем, використання різних форм розповіді (першоособова форма оповіді, внутрішні діалоги, діалоги, полілоги), висвітлення подій кількох часових меж – усе це зумовило вибір матеріалу для дослідження граматичних та структурних особливостей звертань, а в подальшому – й комунікативно-функціональної і прагматичної їхньої специфіки в складі дискурсу, адже вживання звертальних форм залежить від його типу.

У текстах новел Ірен Роздобудько комунікативні акти мають форму діалогів, зрідка – полілогів та внутрішніх монологів. У діалогах, полілогах переважають власне звертання, напр.: – *Вам допомогти, **дідусю?*** – запитала *Настя* (1, с. 91); – *Допоможи, **зозулько,*** – сказав він, *тицьнувши їй до рук кошика, і боязко покосився на пащеку ліфта* (1, с. 91), хоч інколи трапляються напівриторичні звертання, адресовані групі людей, громаді, напр.: – *Отямтеся, **миряне!** Не моя на те воля, – рішення мерії!* (1, с. 116); – *Йой, **людоньки добрі...*** (1, с. 123); *А потім приїхала надіслана облогою «бригада» – і під обурені вигуки <...>, під крики: «**Фашисти,** що ви робите?!», винесли труну до автобуса і помчали на кладовище* (1, с. 223). Такі звертання мають ознаки як власне звертань, так і риторичних, оскільки, звертаючись до групи осіб, до громади, адресант не розраховує на отримання інформації, а сподівається на відповідну реакцію, увагу, припинення неадекватних дій. Як і риторичні звертання, напівриторичні передають емоційний стан автора чи ліричного героя.

Монологічним текстам властиві риторичні звертання, напр.: *Але насправді, **Маго...** Насправді, **Маріє...** Насправді, **Анно...** Насправді, **Єво...** все це вміщується на дні тієї чаши, яку ти принесла в дім* (1, с. 207); *Я підводжу очі до неба і питаю: «Що далі, **Жанно?** Хто*

допоможе нам вийти з темряви?» (1, с. 297). Ліричний герой, роздумуючи про сенс життя, звертається до уявного адресата – жінки, яка уособлює усіх жінок, імена яких згадано в тексті, використовуючи метафоричні звертання. Риторичні звертання не спонукають адресата до відповіді, а відтворюють його душевний стан. Конструкцій із риторичними звертаннями в аналізованих текстах порівняно небагато.

Окремо розглянемо усталені конструкції, до складу яких уходить теонім у кличному відмінку. У текстах Ірен Роздобудько теоніми функціонують і як напівриторичні звертання до Господа, і у значенні вставних слів. Непоширені напівриторичні звертання, виражені іменником у кличному відмінку, виражають безпосереднє звернення до Господа з проханням про захист, виражають смиренність і підсвідому віру в те, що поганого не станеться, адже Господь знає, що відбувається, а отже, вбереже від лихого й захистить; виражають упевненість, що усі дива – то воля Господа. Усі звернення до Господа – реакція на різні ситуації, які викликають гострі відчуття тривоги, страху, стурбованості, шоку чи радості, щастя тощо. Герої новел звертаються до Господа в тривожних думках, про що свідчать дієслова, які номінують дії, що супроводять процес звернення до Господа: *зітхає, думає, подумала*. У реченнях із напівриторичними звертаннями авторка, дотримуючись пунктуаційних норм, виділяє звертання комами, напр.: *У відповідь чує лише грюкіт дверей <...>, **зітхає**: пішов годувальник, бережи його, **Господи**...* (1, с. 114); ***Господи**, твоя воля, **думає** Серафим* (1, с. 118); *І я **подумала**: дива твої, **Господи** – як швидко* (1, с. 159).

Використані в тексті вставні слова виражають різку реакцію на певну ситуацію – гнів, обурення, досаду, роздратування, незгоду, осуд, огиду та ін., напр.: *<...> А ще візьми ляльку, ну з тих, що в коробках зі слюдяним віконцем продаються – такі собі, **прости Господи**, цицькаті, на довгих ніжках* (1, с. 67); *– Та що ж я, сестро... тьху, **прости Господи** – громадянку, з ним робитиму? – пручається Серафим* (1, с. 120). У новелах Ірен Роздобудько функціонує лише теонім Господь у формі кличного відмінка. Таких теонімів, як Бог, Отець, не виявлено.

Проаналізувавши граматичну специфіку вживання звертань у текстах новел, ми звернули увагу на те, що Ірен Роздобудько загалом послідовно вживає звертання у формі кличного відмінка однини. Переважно це непоширені власне звертання, напр.: *– Ну, що робитимемо, **хазяєчко**?!* (1, с. 7); *– Пий свій коктейль, **ласунко**, – сказав він...* (1, с. 11); *– Що дивишся, **заразо**? Ані руш! От **тварюко**! – примовляла Миколчина мати, ще різкіше орудуючи рушником* (1, с. 44); *– Ти не турбуйся, **Петрику**. У мене все гаразд* (1, с. 63); *<...> Тільки, **онучку**, не забудь квіти взяти* (1, с. 67); *– Берись, **хазяйко**, до роботи! – каже Лерик* (1, с. 75).

Звертання, оформлені формою кличного відмінка множини, можуть бути спрямовані до конкретних осіб як власне звертання, напр.: *– Ну як, **герої**, лишаєтесь на господарстві? – грайливо спитала бабуся* (1, с. 5). Звертання адресоване не конкретним особам, а групі осіб, набувають ознак напівриторичного звертання, напр.: *– **Люди**, ви що, з глузду з'їхали, нащо їй пиво?* (1, с. 125); *– **Люди**, та ви що? – страшиється клерк. – Я там диригентом працюю...* (1, с. 129). Речень із риторичними звертаннями, граматично оформленими множиною, у новелах не виявлено.

У функції кличного комуніката в аналізованих текстах виступають також прикметники та займенники. Так, у десятих реченнях функцію вокатива виконує субстантивований прикметник *старий*, який ужито в значенні «друг, товариш, давній знайомий», напр.: *– О, **старий**! – кричить Петрик* (1, с. 57); *Коротше, **старий**, я в Каліфорнії* (1, с. 202); *З твоєю допомогою, **старий**. Адже ти мені допоможеш, чи не так?*

До речі, цікава ідея, **старий** (1, с. 203). Як звертання функціонує субстантивована проста форма найвищого ступеня порівняння прикметника у реченні – *Радість моя, Петрику... Розумничку... Найкращий... Я з тобою! Завжди...* (1, с. 64). В одній із новел трапився іменник – антропонім субстантивованого типу **сухоребрый**, що у двох реченнях функціонує в ролі звертання: – *Будь обережним, Сухоребрый, – каже Полішон* (1, с. 277); – *Заспокойся, Сухоребрый. – <...> Ти маєш рацію... Не ятри душу* (1, с. 278). Спостерігаємо прикметники й у неповному реченні як складові поширених синонімічних звертань: *Моя дорога, моя єдина...* (1, с. 81).

Вокативну функцію виконує особовий займенник *ви* в значенні однини у реченні: – *А ви – звертається до Бодкура, – аж наступного року мені повірите!* (1, с. 287), хоч здебільшого особові займенники супроводжують звертання прикладкового типу.

У новелі «Жанетта з Домремі (данина автора кумиру своєї юності)» натрапляємо на нетипове для української мови звертання у листі-зверненні Жанни до загарбників, який укладено з урахуванням традицій офіційного листування певного історичного періоду: *Король Англії і ви, герцог Бедфорд, що називає себе регентом Королівства Франції, ви, Гійом де Пуль, Жан, сир де Табло, і ви, Тома, сир де Скаль, що іменує себе намісником герцога Бедфорда, дослухайтесь до розуму, дослухайтесь до Царя Небесного <...>* (1, с. 293). Цей лист-звернення має чотирьох адресатів, до кожного з яких апелює адресант. Звертання у реченні утворюють групу однорідних звертань, поєднаних сурядним сполучниковим зв'язком. Для номінації адресатів використано релятиви на позначення правителя та шляхетських титулів Англії: *король, герцог, регент, сир*; характерні для Англії тієї епохи форми звертань до аристократів: *Гійом де Пуль, сир де Табло, сир де Скаль*; антропоніми на позначення їхніх імен, прізвищ: *Бедфорд, Жан, Тома*. За формою вираження перше в реченні звертання складне, поширене неузгодженим означенням. Морфологічна форма – іменник у називному відмінку однини та іменник у родовому відмінку (*король Англії* – ім.+означення). Три інші звертання мають ознаки напівпредикативності, ускладнені поширеними прикладками, морфологічно виражені особовим займенником *ви* у значенні один (*ви, Гійом де Пуль, Жан, сир де Табло* – ос. займ. + прикладка), до того ж два з цих звертань мають підрядні частини (*ви, герцог Бедфорд, що називає себе регентом Королівства Франції; ви, Тома, сир де Скаль, що іменує себе намісником герцога Бедфорда* – ос. займ.+ прикладка + підр. частина).

Приклади вживання числівників, дієприкметників у функції звертань в аналізованих текстах відсутні.

У творах подекуди трапляється нехарактерний для української мови називний відмінок у функції звертань, наприклад у вокативному реченні: <...> **Король Англії!** *Якщо ви так не зробите, то я <...> хоч би де я спіткала ваших людей у Франції, – змушу їх піти <...>* (1, с. 293). Одне із двох звертань ужито в називному відмінку в реченні: <...> *Чудово пам'ятаю, як ти, Поллішоне, гриз свій закривавлений кулак, а ти, Жан з Меца, ридав, мов дитина!* (1, с. 295). Форму називного відмінка також має «домашнє слово» (так тлумачить слово «*лапа*» авторка в тексті): – *Лапа, – сказав тато. – Лапа, пробач...* (1, с. 12). Це звертання використано в новелі «Одна доба з життя Лії N» п'ять разів. Називний однини бачимо й у реченні: – *Я хочу іншого життя, – тітонька, – відказувала Марія <...>* (1, с. 236). Називний відмінок мають і метафоричні звертання у вокативних реченнях: – *Козел малий!!! Ноги повисмикую!!!* (1, с. 97); – *Козел! На, здохни! – кричить Марадонна і кидає цьому навіженному свій м'яч* (1, с. 101).

Спираючись на класифікацію, розроблену М. Я. Плющ, диференціюємо звертання за формою вираження на поширені і непоширені [9, с. 367].

За структурними ознаками більшість використаних у текстах новел звертань – непоширені, напр.: – *Ти не турбуйся, **Петрику*** (1, с. 63); – *Вам допомогти, **дідусю?*** – *запитала Настя* (1, с. 91); – *Допоможи, **зозулько***, – *сказав він <...>* (1, с. 91); *<...> і те, як мені було страшно, що ти, **чортяко**, помреш у мене на печач* (1, с. 203); – *Запізнюєшся, **Петровичу!** Вітаю!* (1, с. 115); *А якщо розмірковують, то, певне, **брате**, не все гаразд...* (1, с. 185); – *Будь-яка робота Богу до ладу, **матінко!*** *<...>* – *докірливо каже о. Серафим* (1, с. 113); – *Нема правди на світи, **синку*** (1, с. 122); – *Отямтеся, **миряне!*** (1, с. 116).

У текстах новел чимало звертань прикладкового типу, що супроводжують займенники другої особи однини і множини. Лише в одному реченні займенник *ви* реалізує граматичне значення множини, напр.: *А я, Герольд Амблевіль Сухоребрій, бився в залізні ґрати тієї брами, доки **ви, любі мої друзі**, не відтягли мене від неї, адже чоло моє було геть закривавлене...* (1, с. 295). В усіх інших реченнях займенник *ви* має значення однини, так звана пошанна форма, яка властива в українській мові не лише офіційному, а й неофіційному спілкуванню здавна. Варіювання займенників *ти* і *ви* (у значенні однини) посилює оцінно-характеризувальну функцію звертань: указує на міжособистісні стосунки між адресатом й адресантом, на ставлення мовця до адресата. Зокрема, пошанна форма звертання передає регламентовані правила етикету, напр.: у листі – *Король Англії і **ви, герцог Бедфорд**, <...>, **ви, Гійом де Пуль, Жан, сир де Табло, і ви, Тома, сир де Скаль**, <...>, дослухайтеся до розуму <...>* (1, с. 293); у зверненні до служителя церкви, напр.: – *От **ви, отче**, кажете, що геєна вогняна алчних терзає...* (1, с. 112). Займенник *ви* може виражати (закріплене в традиціях) шанобливе ставлення до старшого за віком адресата (хоч такі звертання не завжди засвідчують справжню повагу), напр.: *А **ви, бабуцю**, сиділи б дома... – відказує їй хлопець* (1, с. 117), а також може посилювати апелятивну функцію звертання (для створення позитивного враження), напр.: *Зупинився біля мене, каже: чи не танцюєте **ви, дівчино**, в ансамблі Вірського <...>* (1, с. 123).

Займенник *ти* вказує на приязне ставлення до адресата, на близькі (інтимні, приятельські) стосунки між адресантами, напр.: – *А що **ти, зозулько**, чорніша за чорну хмару? – запитав її дід* (1, с. 92); – *Така непересічна особистість, як **ти, Марусю**, нікому не дасть спокою <...>, – посміхнувся Дмитро, доливаючи в її кухлик молока* (1, с. 230); – *Кинув би **ти, голубе мій**, свою роботу* (1, с. 113); *<...> мені було страшно, що **ти, чортяко**, помреш у мене на плечах* (1, с. 203).

У декількох реченнях поряд зі звертаннями авторка використовує вигуки, напр.: – *Агов, подруго, що це в тебе двері навстіж?! (1, с. 95); – Агов, водило, давай – рушай вже! – кричать звідусіль* (1, с. 118); – *А-ну, братва, тягніть сюди цукор! Миттю!* (1, с. 101); *<...> зітхає мати Сливки. – Ох, дурепо, дурепо! <...> Ох, дурна дівка, ох дурна...* (1, с. 105). Власне звертання в перших трьох реченнях супроводжують вигуки волевиявлення. Вигук *агов* залежно від контексту або привертає увагу адресата (у першому реченні), або спонукає його до дії (у другому реченні). Емоційний вигук, що передає докір, обурення, ужито в риторичному (до відсутнього адресата, в уявному діалозі) окличному вокативному реченні. Речення такого зразка слугують засобом вираження найвищої експресії.

З-поміж поширених звертань можемо виділити двокомпонентні. Їх порівняно небагато в новелах збірки. До складу таких структур входять два іменники, напр.: – *Чому так пізно, **панове солдати?*** – *суворо запитала Марія <...>* (1, с. 273); – *Не ходіть туди, **Маріє Григорівно**, – зупинила її бонна* (1, с. 265). Такі звертання типові для офіційного

спілкування. У них яскраво виражені емоційно-оцінні відтінки, а в реченні вони виконують апелятивну функцію. Засобом поширення звертань можуть бути оцінні прикметники та присвійні займенники. Пор.: – *Стій, чортяко конопатий! Не пуцу!* – *гукає «че»* (1, с. 111); – *Що ж, йдіть, мої любі!* – *Марія Олександрівна ледь стрималась, аби не розцілувати обох* (1, с. 232). Характерне поєднання іменника з прикметником чи займенником і для прикладкових звертань, напр.: – *Як би тобі, милий друже, сказати,* – *Варвара Дмитрівна <...> воліла триматися загальної думки* (1, с. 249); – *Як же ж ти, сину мій, дійшов до такого життя?* (1, с. 121). Прикметник уходить і до структури двокомпонентного риторичного звертання, який використовують для привернення уваги сторонніх, напр.: <...> *Їзте, люди добрі, тепер я така як треба!* (1, с. 73); – *Йой, людоньки добрі... Як до міста я поїхала – й-о ...Безграмотна, безпритульна...* (1, с. 123).

Для посилення емоційності авторка вдається до поєднань в одному реченні кількох, здебільшого двох, звертань. Можуть бути поєднані поширене та непоширене звертання, напр.: *Дмитро писав їй листа <...>: «Друг мій, Машио! Мені дуже хочеться Вас бачити <...>»* (1, с. 249). Як бачимо, Ірен Роздобудько не узгоджує у звертанні-прикладці граматичні значення роду та відмінка, надаючи перевагу іменнику чоловічого роду, яке в контексті передає узагальнені ознаки без указівки на стать, та називному відмінку. Уживання фемінітива та зміна відмінкової форми змінює семантику звертання, пор.: *друг мій, Машио – друже мій, Машио – подруго моя, Машио*. Відібрані для аналізу приклади – звертання, які використовують герої у листах. Уживання двох і більше поширених звертань указують на надмірну емоційність. Адресант у такий спосіб намагається висловити свої почуття, які з певних причин не висловив, або ж тривалий час не мав змоги висловлювати, напр.: <...> *Мила моя, хороша Машио! Написавши цей вигук, я замислився з пером у руках<...>* (1, с. 232); *Моя дорога, моя єдина... Ні, не так* (1, с. 81).

Трикомпонентне звертання (два іменники і прикметник *шановний*), яке використала Ірен Роздобудько у творі, типове й етикетне для офіційного спілкування. Прикметник *шановний* виражає повагу (шану) до адресата, напр.: ... *Шановний сеньоре Пабло (ніколи не думав, що звертатимуся до тебе <...>* (1, с. 203). У контексті це звертання не сприймається як етикетне, оскільки, окрім функцій, властивих звертанням, слугує засобом увиразнення тексту.

У текстах новел збірки звертання розподілені нерівномірно. На кількість ужитих звертань у тексті впливає форма комунікативних актів. У новелах, що мають форму внутрішніх монологів, звертання або відсутні («Єлизавета вирішує померти»), або приклади їхнього використання поодинокі («Не така, як усі...», «Зроби це ніжно...»). Маємо приклади діалогів, у яких авторка не вживає звертань. Їхню функцію виконують особові займенники (переважно питальні речення), напр.: – *Ти, певно, з пошти йдеш – одразу запитала вона. – Пальто несеш?* (1, с. 33); – *Ну, а чого ти не їси?* – *питає Лерик <...>* (1, с. 74); – *Ну, ти чого?* – *запитав він* (1, с. 72); – *Ви – фея?* (1, с. 85). Або ж номінація адресата взагалі відсутня: звернення комунікантів передано дієслівними формами або спонукальними вигуками (переважно питальні й спонукальні речення) та відповідною інтонацією, напр.: – *Малюєш?* – *зазирнув до кімнати тато?* (1, с. 9); – *Поїхали додому!* – *і міцніше стисла його руку* (1, с. 11); – *Гайда пити до нас молоко!* (1, с. 43); – *Розумієш,* – *сказала стара, – є жінки, які лиш УДАЮТЬ, що вони феї* (1, с. 86).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, дослідження граматичних та структурних особливостей звертань у збірці новел засвідчило, що, по-перше, у виборі граматичної форми звертання авторка надає перевагу граматичній

формі кличного відмінка однини іменників; по-друге, за структурною ознакою у текстах новел переважають непоширені звертання; по-третє, граматична форма та структура звертань у реченні зумовлена рівнем знайомства, близькістю стосунків між комунікантами, їхнім ставленням один до одного, ситуацією, обставинами й умовами перебігу комунікації, етикетними та традиційними нормами спілкування, об'єктивними характеристиками комунікантів, їхнім соціальним статусом; по-четверте, комунікативні акти, у яких зафіксовано звертання, мають здебільшого форму діалогів, полілогів, рідше – внутрішніх монологів. У діалогах, полілогах переважають власне звертання, подекуди трапляються напівриторичні звертання, натомість монологічним текстам властиві й риторичні, і напівриторичні звертання.

Проаналізувавши граматичну природу й структурні особливості звертань, перспективу подальшого дослідження вбачаємо в аналізі комунікативно-функціональних, прагматичних виявів звертань у мові українських художніх творів, зокрема й у текстах новел Ірен Роздобудько.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексєєва Н. О., Толстокора Н. Г. Звертання як синтаксична одиниця. Теоретичний і дидактичний аспекти. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2010. № 35/36. С. 14–24.
2. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. 623 с.
3. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1987. 231 с.
4. Волчанська Г. Функції звертання в прозових творах Володимира Винниченка. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. 2010. Вип. 92. С. 293–299.
5. Гульпа Д. Форми звертання у творчості Т. Шевченка та Ш. Петефі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2014. Вип. 1 (31). С. 314–320.
6. Єрмоленко С. Вокатив у сучасній українській мові (на матеріалі прози Оксани Забужко). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. № 36. Т. 1. С. 30–33. URL : http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v36/part_1/10.pdf (дата звернення: 18.11.2020).
7. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : БАО, 2011. 992 с.
8. Межов О. Функціональне навантаження вокативів у творах Василя Стуса. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2014. Серія 44. С. 181–188.
9. Скаб М. С. Семантико-синтаксичні функції українського вокатива. *Мовознавство*. 1987. № 5. С. 62–65.
10. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1994. 670 с.
11. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас [та ін.]; за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища шк., 2001. 430 с.
12. Пославська Н., Коляда А. Формули мовленнєвого етикету в текстах українських народних казок. *Проблеми гуманітарних наук. Серія : Філологія*. 2019. Випуск 44. С. 69–82. URL : <http://phph.dspu.edu.ua/article/view/187338/201125> (дата звернення: 18.11.2020).

ДЖЕРЕЛА

1. Роздобудько Ірен. Зроби це ніжно.... Новели. 2-е вид. Київ : Нора-друк, 2013. 302 с.

REFERENCES

1. Aleksieieva N. O., Tolstokora N. H. Zvertannia yak syntaksychna odyntytsia. Teoretychnyi i dydaktychnyi aspekty. Vyvchaimo ukrainsku movu ta literaturu. 2010. № 35/36. S. 14–24.
2. Buslaev F. Y. Ystorycheskaia hramatyka russkoho yazyka. Moskva : Uchpedhyz, 1959. 623 s.

3. Vykhoivanets I. R. Systema vidminkiv ukrainskoi movy : monohrafiia. Kyiv : Nauk. dumka, 1987. 231 s.
4. Volchanska H. Funktsii zvertannia v prozovykh tvorakh Volodymyra Vynnychenka. *Naukovi zapysky. Seriiia : Filolohichni nauky*. 2010. Vypusk 92. S. 293–299.
5. Hulpa D. Formy zvertannia u tvorchosti T. Shevchenka ta Sh. Petefi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia : Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. 2014. Vypusk 1 (31). S. 314–320.
6. Iermolenko S. Vokatyv u suchanii ukrainskii movi (na materialy prozy Oksany Zabuzhko. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. 2018. № 36. T. 1. S. 30–33. URL : http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v36/part_1/10.pdf (data zvernennia : 18.11.2020).
7. Zahnitko A. P. Teoretychna hramatyka suchasnoi ukrainskoi movy. Morfolohiia. Syntaksys. Donetsk : BAO, 2011. 992 s.
8. Mezhev O. Funktsionalne navantazhennia vokatyviv u tvorakh Vasylia Stusa. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriiia : Filolohichna. 2014. Seriiia 44. S. 181–188.
9. Skab M. S. Semantyko-syntaksyschni funktsii ukrainskoho vokatyva. *Movoznavstvo*. 1987. № 5. S. 62–65.
10. Slynko I. I., Huivaniuk N. V., Kobylanska M. F. Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemni pytannia : navch. posib. Kyiv : Vyshcha shk., 1994. 670 s.
11. Suchasna ukrainska literaturna mova : pidruchnyk / M. Ya. Pliushch, S. P. Bevzenko, N. Ya. Hrypas [ta in.]; za red. M. Ya. Pliushch. Kyiv : Vyshcha shk., 2001. 430 s.
12. Poslavska N., Koliada A. Formuly movlennievoho etyketu v tekstakh ukrainskykh narodnykh kazok. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriiia : Filolohiia*. 2019. Vypusk 44. S. 69–82. URL : <http://phph.dspu.edu.ua/article/view/187338/201125> (data zvernennia : 18.11.2020).

SOURCES

1. Rozdobudko Iren. Zroby tse nizhno.... Novely. 2-e vyd. Kyiv : Nora-druk, 2013. 302 s.

Алтицева Леся Юрївна, кандидат філологічних наук, доцент, викладач кафедри ділового українського мовлення Національної академії Служби безпеки України (Україна).

Алтицева Леся Юрьевна, кандидат филологических наук, доцент, преподаватель кафедры делового украинского вещания Национальной академии Службы безопасности Украины (Украина).

Altitseva Lesya, Candidate of Philology, Associate Professor, Lecturer at the Department of Business Ukrainian Broadcasting of the National Academy of the Security Service of Ukraine (Ukraine).

Голіченко Лариса Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри ділового українського мовлення Національної академії Служби безпеки України (Україна).

Голиченко Лариса Николаевна, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой делового украинского вещания Национальной академии Службы безопасности Украины (Украина).

Golichenko Larisa, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Business Ukrainian Broadcasting of the National Academy of the Security Service of Ukraine (Ukraine).

Стаття надійшла: 03.11.2020

Статтю прийнято до друку: 10.11.2020

УДК: 811.161.2'373

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-89-96

**ЕПІТЕТ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В МЕЖАХ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО Й АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ «ЧАС»
(НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ
ВІННИЧЧИНИ ХХ СТОЛІТТЯ)**

Алла Горобець

Вінницький національний аграрний університет

Україна, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3, 21008

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7186-6782

Статтю присвячено аналізу епітетних конструкцій у складі лексико-семантичного й асоціативного поля «час» у мовотворчості письменників Вінниччини ХХ століття. Подано тлумачення терміна «епітет», визначено основні підходи до його сприйняття. Проаналізовано традиційні й оказіональні епітетні конструкції.

Окреслено структуру епітетів: поняття і його характеристика, означення, побудоване на основі образу. Схарактеризовано подвійні епітетні конструкції, які ґрунтуються на поєднанні несумісних ознак темпоральної номінації на основі колористичних характеристик, смакових, тактильних відчуттів, емоційно-почуттєвої сфери людини, її психофізичного стану чи ознак зовнішності.

Визначено семантичні типи епітетних конструкцій із ядерною лексемою «час», що в досліджуваному контексті має різні значення: періоди історії, періоди життя окремої людини. Виявлено основні функції епітетів – естетичну (орнаментальну), експресивну, посилювальну і функцію виділення основної ознаки.

Ключові слова: епітет, лексико-семантичне поле, асоціативне поле, темпоральність, художні засоби.

**ЭПИТЕТ КАК ВЫРАЗИТЕЛЬ ТЕМПОРАЛЬНОСТИ В ПРЕДЕЛАХ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО И АССОЦИАТИВНОГО ПОЛЯ «ВРЕМЯ» (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ПИСАТЕЛЕЙ
ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ ХХ ВЕКА)**

Алла Горобец

Винницкий национальный аграрный университет

Украина, г. Винница, ул. Солнечная, 3

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7186-6782

Статья посвящена анализу эпитетных конструкций в составе лексико-семантического и ассоциативного поля «время» в языкотворчестве писателей Винницкой области ХХ века. Представлены толкования термина «эпитет» и определены основные подходы к его восприятию. Детально проанализированы традиционные и окказиональные эпитетные конструкции.

Очерчена структура эпитетов: понятие и его характеристика, определение, построенное на основе образа. Схарактеризованы двойные эпитетные конструкции, основанные на сочетании несовместимых признаков темпоральной номинации на основе

колористических характеристик, вкусовых, тактильных ощущений, эмоционально-чувственной сферы человека, его психофизического состояния или признаков внешности.

Определены семантические типы эпитетных конструкций с ядерной лексемой «время», что в исследуемом контексте имеет разные значения: периоды истории, периоды жизни отдельного человека. Обнаружены основные функции эпитетов: эстетическая (орнаментальная), экспрессивная, усилительная и функция выделения главного признака.

Ключевые слова: эпитет, лексико-семантическое поле, ассоциативное поле, темпоральность, художественные средства.

**EPITHET AS A REPRESENTATIVE OF TEMPORALITY WITHIN THE
BOUNDARIES OF THE LEXICO-SEMANTIC AND ASSOCIATIVE FIELD "TIME"
(ON THE LANGUAGE MATERIAL OF ART WORKS OF THE VINNYTSA
REGION WRITERS OF THE XX CENTURY)**

Alla Horobets'

Vinnytsia National Agrarian University

3 Soniachna St., Vinnytsia, Ukraine

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7186-6782

The article reveals the analysis of epithet constructions in the lexical-semantic and associative field "time" on the basis of the language of prose works of Vinnytsia writers of the XX century: "Four Fords", "Human Blood is not Water", "Truth and Guilt" by M. Stelmakh, "An Unusual Find in an Old House, or the Life of a Hindu Tia" by V. Kobets, "Time of Pedestals" by L. Pastushenko, "Black Earrings" by V. Zemlyak, "Pain and Anger", "Village Teachers" , "In the Grove the Sun Bloomed", "School Bread" by E. Hutsalo, "One Night after the War" by A. Zviryk.

The purpose of the article is to define the concept of "epithet", analysis of epithet constructions in the language of fiction of Vinnytsia writers of the twentieth century, their importance in the perception of temporal categories. Achieving the goal requires solving **the main tasks**: to trace the structural features of epithet constructions in the studied texts; to determine the main functions inherent in epithets to denote temporal concepts; to find out the peculiarities of the perception of temporal concepts expressed by the figurative semantics of epithet constructions.

Methods. Observation of linguistic material, descriptive, techniques of functional-semantic and contextual analysis.

Results. The article provides an interpretation of the concept of "epithet" and identifies the main approaches to its understanding. Traditional and occasional epithet constructions are analyzed in detail. It is determined that most of the epithets within the lexical-semantic and associative field "time" are occupied by occasional epithets, which are based on the author's expression of figurative associations and the formation of figurative meanings based on the author's personal experience and imagination. No less vivid are the epithets that were formed on the basis of the use of folk motifs, so they are called traditional epithets.

The structure of epithet constructions is defined: the concept and its characteristics, the definition constructed on the basis of an image. Characteristic of the analyzed texts are double epithet constructions, which are based on a combination of incompatible features of temporal nomination hinged on color characteristics, taste, tactile sensations, a person's emotional sphere, their psycho-physical condition or appearance with a temporal concept.

Different semantic types of epithet constructions with the nuclear token "time" are analyzed and defined, which in the studied context has different meanings: periods of history, periods of life of an individual, etc.

In terms of the use of epithet constructions in the language of literary texts, the main functions of epithets are revealed: aesthetic (ornamental), which predominates in literary language, as well as expressive, amplifying and the function of highlighting the main feature. Since one of the main features of written speech is the monologue nature of the utterance, with the help of apt epithets writers achieve subconscious communication with the reader.

Originality. *Within the lexical-semantic and associative field "time" structural types of double epithet constructions, in particular antonymous ones, are distinguished, which are divided into two types: 1) antonymous epithet constructions, in which different temporal concepts are opposed; 2) antonymous epithet constructions in which features are opposed. The semantic features of temporal epithets within the core of the lexical-semantic field "time" are determined separately.*

Conclusions. *Epithets denoting temporality were widely used by writers of the Vinnytsia region of the twentieth century, resorting to the creation of images of a traditional nature (appeal to folklore motifs) and occasional (supplemented by the result of the author's imagination). Occasional epithets in the studied works of art are mainly based on the figurative transfer of signs 1) psycho-physical condition of man, human and animal appearance, emotional and sensory spheres (anthropomorphic signs), 2) natural-climatic, weather conditions (natural signs) and 3) moods, which predominate in a certain period of history and clearly express the day, which is described in the text (historical features) on the basis of temporal concepts: seasonal nominations, names of parts of the day, short periods of time (hour, minute), months, etc. The variety of epithets, the main part of which is the nuclear token time, impresses with the ambiguity and variety of expression of semantic nuances through skillful selection of artistic meanings: close, sweet, stormy, which correspond to different tactile, taste characteristics and signs of rapid movement. The concept of double epithet constructions is singled out, within which the definition of the concept of antonymous epithet constructions is given (on the material of the studied texts to denote temporal concepts).*

Key words: *epithet, lexical-semantic field, associative field, temporality, artistic device.*

Постановка проблеми. У межах лексико-семантичного й асоціативного поля «час» великого значення набувають художні засоби, які додають звичній текстовій інформації експресивності й допомагають досягти максимальної взаємодії з емоційно-почуттєвою сферою реципієнта. На нашу думку, з-поміж художніх засобів на особливу увагу заслуговують епітети, оскільки виділяючи головну ознаку й образно характеризуючи темпоральне явище, вони здатні якнайповніше відобразити глибинне значення часових понять, про які йдеться в художньому тексті. Особливістю темпоральних епітетів є те, що вони позначають найбільш абстрактне і найбільш суперечливе поняття, усім добре відоме і водночас досить суб'єктивне. Досліджуваний матеріал дає підстави стверджувати, що значна частина епітетних конструкцій ґрунтується на схожих образних системах, що найімовірніше об'єднує письменників Вінниччини ХХ століття в ментальну єдність. Це свідчить або про схоже авторське бачення темпоральності, або про те, що всі письменники розраховували на спільну читацьку аудиторію. У будь-якому разі епітетні конструкції в межах часових понять потребують детального лінгвістичного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Епітети як виразні художні засоби досліджують здебільшого в літературознавстві. З лінгвістичного погляду епітет вивчали

О. Волковинський (структуру епітетів) [2], В. Жирмунський (теоретичне обґрунтування терміна «епітет») [3], М. Сапун (види епітетів) [4] та ін. Проте на мовному матеріалі художніх творів письменників Вінниччини в межах лексико-семантичного й асоціативного поля «час» епітети є недостатньо вивченими, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Мета статті полягає у визначенні поняття «епітет», аналізі епітетних конструкцій у мові художньої прози вінницьких письменників ХХ століття, окресленні їхньої стилістичної значущості у сприйнятті темпоральних категорій.

Реалізація мети потребує розв'язання таких **завдань**:

- простежити структурні особливості епітетних конструкцій у досліджуваних текстах;
- визначити основні функції, властиві епітетам на позначення часових понять;
- з'ясувати особливості сприймання часових понять, виражених образною семантикою епітетних конструкцій.

За **матеріал дослідження** правлять прозові твори «Чотири броди», «Кров людська – не водиця», «Правда і кривда», «Велика рідня» Михайла Стельмаха, «Незвичайна знахідка в старій хаті, або Житіє «індуса» Тія» Василя Кобця, «Час п'єдесталів» Леоніда Пастушенка, «Чорні сережки» Василя Земляка, «Біль і гнів», «Сільські вчителі», «У гаї сонце зацвіло», «Шкільний хліб» Євгена Гуцала, «Однієї ночі після війни» Анатолія Звірика.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. До визначення категорійного статусу епітета здавна зверталось чимало дослідників. Аристотель тлумачив сутність епітета як «прикрашальне слово», визначаючи основні його функції: орнаментальну й акцентуації головної ознаки [1, с. 76]. Сучасні мовознавці витлумачують термін «епітет» здебільшого традиційно, як наявність «ситуативно-оказіонального поєднання означення та означуваного, що завдяки дуальній організації приводить до художнього взаємозбагачення поняття та його прикмети» [2, с. 272].

Академічний тлумачний словник української мови подає таке визначення поняття «епітет»: «художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії» [5, с. 484]. В. Жирмунський зазначає, що термін «епітет» має два значення. У широкому значенні епітет – будь-яке визначення, один із прийомів поетичного стилю, а у вузькому – це «слово або кілька слів, доданих до звичайної назви предмета, для того щоб посилити його виразність, наголосити на одній з ознак в предметі – на тій, яку в конкретній ситуації важливо висунути на передній план, рекомендувати особливий увазі читача» [3, с. 69].

Розглядаючи архітектоніку й образне наповнення епітетних конструкцій, О. Волковинський визначає епітетну конструкцію як перцептивно-композиційну єдність за ознакою вираження цілісної мовленнєвої форми, яка має впорядкований звуковий і словесний матеріал, а також як явище «активізованої апперцепції», яка через значне емоційно-змістове наповнення виходить за межі перцепції [2, с. 273]. Загалом до епітетної структури входить здебільшого означення (якість, ознака, характеристика) та означуване (предмет, поняття, явище).

Епітети на позначення темпоральності у мовотворчості вінницьких письменників ХХ століття ґрунтуються на тісному взаємозв'язку семантичних відношень: з одного боку, семантика природних явищ, погодних ознак: *ледь розквітлої юності, зоряні вечори: Жаль було цієї ледь розквітлої юності* (Стельмах, Чотири броди, с. 297); *Куди тепер залетіли і де поділися голуби й голубочки, що стрічали тут зоряні вечори і перше кохання?* (Стельмах, Правда і кривда, с. 17), а з іншого – антропоморфних характеристик, виражених

особливостями характеру або зовнішніх ознак вікових періодів: *гордої молодості, шалена ніч: Тепер ми з вами поговоримо в іншому місці, хоча мені жаль вашої гордої молодості* (Стельмах, Чотири броди, с. 91); *Шалена ніч [ураган]* (Трублаїні, З півночі мчав ураган, с. 407). Влучне використання антропоморфних і природничих епітетів на позначення темпоральності дає змогу авторам досліджуваних художніх текстів відтворити тісний взаємозв'язок людини з довкіллям, її духовно-психічного стану з відтінками пір року, частин доби, погодними умовами тощо, зокрема за такими характеристиками:

- смаковими: *Я, звісно, знаю, що кожна людина має солодкий час любові* (Стельмах, Чотири броди, с. 240); *Та солодкий час швидко минається, а приходить реальність, від якої нікуди навіть на коні не втечеш* (Стельмах, Чотири броди, с. 240);

- дотиковими: *Холодний світанок застав цих людей* (Трублаїні, Лахтак, с. 258);

- колористичними (кольори й відтінки): *Вицілює її уста, брови, очі, що тепер тримають у собі не синю вечорину, а втемнілу печаль віків* (Стельмах, Чотири броди, с. 248); *От і наближається він із синьої ночі, з місячної дрімоти, чи з метелиці, чи з років...* (Стельмах, Чотири броди, с. 110); *Глуна ніч* (Стельмах, Велика рідня, с. 499); *Це ті перлові світанки, коли ти вже з росою і косариками вижинаєш посивіле жито* (Стельмах, Правда і кривда, с. 112); *У нас на Поділлі криги розбиває блакитноокий березень* (Стельмах, Чотири броди, с. 43); *Вона таки попала не в зелену весну, коли зозуля кує літа босоногим дівчаткам* (Звірик, Однієї ночі після війни, с. 113).

Кожна з названих груп епітетів має певні особливості, оскільки ґрунтується на окремому спектрі образної семантики. Деякі з аналізованих епітетних конструкцій є фразеологізованими і ґрунтуються на фольклорних мотивах: *темна ніч* – неосвічений, неписьменний (про людину): *Темна ти ніч, темне село* (Стельмах, Чотири броди, с. 148); *чорний день* – у переносному значенні позначає поняття скрутних обставин, проте на основі асоціативних перетворень виражений колористичним означенням *чорний*, який символічно відтворює біль, ніч, пільму, смуток, страх: *От я й бажаю приплисти до свого тихого берега, щось збудувати на ньому про чорний день, для себе...* (Стельмах, Правда і кривда, с. 326).

Найактивніше лексему *вечір* письменники-подоляни поєднують з означенням *синій*: *Знову згадалося, як ішли синього вечора через луги* (Гуцало, Шкільний хліб, с. 242), а іноді цей прикметник повторюють двічі: *синій-синій*, імовірно, на основі зорового сприймання сутінків, пор.: *Якось синього-синього вересневого вечора він поспішав до неї з робітфаку* (Стельмах, Чотири броди, с. 10).

Епітетну конструкцію *рожева задумана година*, виявлену в аналізованих текстах, можна зіставити з часом мрійливості молодої людини, дещо наївної у своїх мріях, оскільки семантика рожевого кольору виражає мрійливість, ніжність, юність, а також недосвідченість і схильність до помилкових уявлень про навколишню дійсність, пор.: *Над серпневим мовчазним степом з густого призахідного різнобарв'я ткалась і курилась ота рожева задумана година, яку добрі люди називають – ще не вечір, але вже й не день* (Стельмах, Чотири броди, с. 70).

Іноді автори художніх творів удаються до простішого шляху передавання кольору або відтінку, торкаючись асоціацій із кольором або відтінком певних продуктів харчування. Зокрема, епітет *молочний день* у реченні *Надворі – молочний день: білі, пухкі хмари вкучали небо, плывуть і наче не плывуть* (Гуцало, Білі і гнів, с. 171) ґрунтується на асоціативних перенесеннях ознаки відтінку білого кольору на колір неба, затягнутого темно-білими хмарами.

Як зазначає М. Сапун, широке використання епітетів у художніх творах зумовлене потребою в образній характеристиці певної реальності, наданні їй експресивності й виділенні ознак, помічених автором на інтуїтивному рівні [4, с. 248]. Дослідниця виділяє традиційні епітети (ґрунтуються на прикметниково-іменниковому поєднанні, що виражає народні означення, фольклорні мотиви) та okazіональні (доповнені авторськими характеристиками), серед яких епітети, які характеризують явища й об'єкти живої природи; епітети, які образно передають елементи психічного стану людини; епітети, які виражають реальність людського життя і часові відрізки, а також колористичні епітети [4].

Як засвідчує обстежений матеріал, епітети, які використано на позначення часових відрізків, надають додаткової експресивності й образності семантиці інших елементів, пов'язаних із темпоральністю, оскільки вони побудовані за асоціативною моделлю: риса характеру, стан, настрої – темпоральна номінація: *лиха година* (домінантне поєднання), *прикра година*, *добрий вечір*, *лютю зиму*, *непевна хвилинка*, *спокійне дитинство*, *роботяща весела весна*, *світанки молоді й щасливі*, *вечори замислені й печальні*, *щасливої години*, *тривожні години*, *тиху, лагідну осінь*. Напр.: *Скільки того незвичного є на світі, що не цінуєш у щоденні, а потім зупиняєшся перед ним у **прикру** чи **лиху годину*** (Стельмах, Дума про тебе, с. 370); *Хай його **лиха година** розпитує* (Стельмах, Чотири броди, с. 248); *Була в мене **лиха година**, а зараз ще гірше...* (Стельмах, Чотири броди, с. 493); *Куди ж вас несе **лиха година**?* (Стельмах, Чотири броди, с. 488); *Настав **лихий рік*** (Стельмах, Чотири броди, с. 51); *Голодний, Оксаночко, як вовк у **лютю зиму*** (Стельмах, Чотири броди, с. 328); *Перед очима коливалась і коливалась **роботяща весела весна*** (Стельмах, Велика рідня, с. 424); *Якими виростуть оці діти, що не знали **ясного, спокійного дитинства**?* (Гуцало, Біль і гнів, с. 244); ***Добрий вечір** добрим людям, – приємною міддю загучало вітання вершника* (Стельмах, Чотири броди, с. 71); ***Світанки** у вас **молоді й щасливі**, бо **вечори замислені й печальні*** (Гуцало, У гаї сонце зацвіло, с. 139); *Він теж чекав тієї **щасливої години*** (Земляк, Чорні сиріжки, с. 300); *У думках перебирає **тривожні години**, коли він з партизанського лісу навідувався до Бондарів, і ті без нарікання ділили з ним хліб і сіль, сподіваючись на кращі часи* (Стельмах, Кров людська – не водиця, с. 62–63).

У художньому просторі ХХ ст. важливого значення набуває прикметник *тихий*, що в темпоральному плані характеризує мирний період, коли людина почувається спокійною і захищеною, а не цілковиту тишу впродовж усієї осені. Пор. у реченні *Найбільше любить **тиху, лагідну осінь**, чії свічки поволі догорають, випинаючи над землею чорні, обгорілі тнотики гілок* (Пастушенко Л., Час п'єдесталів, с. 29) автор указує на скороминучість осінньої пори, підсилюючи виклад образом *чорні обгорілі тнотики гілок*, і через семантику кольору (*чорні*) і стану (*обгорілі*) наголошує не лише на тому, що минає осінь, а й на тому, що завершується спокій.

Серед аналізованих речень помічаємо яскраві зразки використання подвійних епітетів: *ясного, спокійного дитинства, світанки молоді й щасливі, вечори тривожні й печальні*, де посиленою експресивною ознакою темпоральності є однорідні епітети. В досліджуваних художніх текстах трапляються також антонімічні епітетні відношення, які виявляють себе двобічно: як образні звороти, які виражають протиставлення ознак того самого темпорального явища: *Стояли **погожі і страшні дні*** (Кобець В., Незвичайна знахідка в старій хаті, або Життя «індуса» Тія, с. 152) і як образні звороти, що є протиставленням самих явищ, через що й ознаки набувають рис протиставлення: *На шальках пам'яті заходила **сумирна минушина і кривава сьогоднішність*** (Стельмах, Дума про тебе, с. 265); *На човнику принесли його в ту **страшну ніч**, а тепер прийшов **страшний день***

(Стельмах, Чотири броди, с. 483). Як засвідчує обстежений матеріал, у художній літературі Вінниччини ХХ ст. переважають однорідні епітети, натомість менш уживані епітети з антонімічними відношеннями у їхній структурі цілком реалізують посилювальну й орнаментальну функції навіть шляхом поодинокого їхнього використання, адже досить влучно актуалізують контрастні характеристики предмета чи явища.

До складу епітетних конструкцій темпорального змісту досить часто входить ядерна лексема *час*. На означення часу подільські письменники минулого століття добирали прикметники *нелегкий, тісний, мирний, страчений, бурхливий, тяжкий, неспокійний, непевний, суєтний, солодкий*. Усі вони послужили яскравим виразником доби, у яку довелося жити літературним героям і самим письменникам, або ж виразником певних особистих моментів у житті персонажів. Деякі з поширених конструкцій набули фразеологізованого вигляду й стали *традиційними*, напр.: *мирний час, тяжкий час, нелегкий час, неспокійний час, непевний час*: *Не раз у мирний час Лаврін бачив цього старого вулика* (Стельмах, Чотири броди, с. 509); *Ловив [рибу] тихцем у мирний час* (Стельмах, Чотири броди, с. 426); *І досі в негоду стогнуть оці береги, бо тяжкий час ходив по них і втиснув свої сліди у пам'яті землі* (Стельмах, Чотири броди, с. 198); *Неспокійний час: вовки в лісах завелись* (Стельмах, Велика рідня, с. 382); *Теж не позаздриш собі у цей непевний суєтний час, бо ж хіба тепер вгадаєш, чиї зорі вийдуть на небо* (Стельмах, Велика рідня, с. 35). Відтак, ці епітетні конструкції не є витвором уяви письменника, а «списані» з реалій тогочасного життя. Вони мають здебільшого негативний емоційний відтінок, сповнені смутку і тривоги, непевності й хвилювань. Звичною характеристикою традиційних епітетів є перенесення ознаки «настрій», характерної для людей, що проживали в певний історичний період, на сам період.

Поряд із традиційними епітетними конструкціями на позначення ядра лексико-семантичного й асоціативного поля «час» є *оказіональні* епітети, які створюють новий образ темпоральності в історії художньої літератури: *тісний час* (образ тісного часу утворений на основі перенесення ознаки ув'язнення, позбавлення волі на період, який це ув'язнення, найімовірніше, охопить у житті персонажа), *страчений час* (образ утворений шляхом перенесення ознаки репресій і масових смертей ХХ століття на назву всього історичного періоду), *бурхливі часи* (образ бурхливих часів побудований на використанні опосередкованого нагадування про революцію та дві світові війни, які випали на віхи ХХ століття), *солодкий час* (особистий період у житті персонажа, пов'язаний із безтурботним коханням). Пор.: *Ви мені обличте ці штучки – теорію нелегкого часу! Я Вам з нелегкого часу викрою тісний час* (Стельмах, Чотири броди, с. 90); *Коли б тільки можна було повернути страчений час, коли б можна було повернути батька* (Стельмах, Чотири броди, с. 465); *Хто може полічити, скільки в оті бурхливі часи середній районний працівник провів безсонних ночей, витратив свої сили, згубив здоров'я!* (Стельмах, Велика рідня, с. 365); *Та солодкий час швидко минається* (Стельмах, Чотири броди, с. 240).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Епітети на позначення темпоральності досить активні в художніх творах письменників Вінниччини ХХ ст. Автори однаково часто вдаються як до створення образів традиційного (звернення до фольклорних мотивів), так і *оказіонального* (доповнені результатом авторської уяви) характеру. Оказіональні епітети в досліджуваних текстах переважно ґрунтуються на образному перенесенні ознак 1) психофізичного стану людини, зовнішності людини і тварини, емоційно-почуттєвої сфери (антропоморфних ознак), 2) природно-кліматичних, погодних умов (природних ознак) та 3) настроїв, які переважають у певний період історії,

характеризуючи добу, яку описують у творі, на ознаки часових понять: сезонних номінацій, місяців, назв частин доби, коротких проміжків часу (година, хвилина) тощо.

Різноманітність епітетів, основним складником яких є ядерна лексема *час*, вражає багатоплановістю вираження семантичних відтінків шляхом майстерного добору художніх означень: *тісний, солодкий, бурхливий*, які співвідносяться з різними дотиковими, смаковими характеристиками й ознаками стрімкого руху. Спостережено також наявність *подвійних епітетних конструкцій*, серед яких виокремлено *однорідні* епітети й *антонімічні* епітетні структури. У дослідженні принагідно зацентровано на функційно-стилістичній значущості темпоральних епітетів, зокрема встановлено, що в контексті прозового художнього твору вони виконують орнаментальну, експресивну, посилювальну функції, а також функцію виділення головної ознаки.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі лексико-семантичного й асоціативного поля «час» у складі інших художньо-зображальних засобів, активно вживаних у мові творів вінницьких письменників минулого століття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аристотель. Поетика. Київ: Мистецтво, 1967. 134 с.
2. Волковинський О. Епітет як носій та елемент стилю. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови*. 2013. Вип. 21. С. 272–277.
3. Жирмунский В. М. Теория литературы. Ленинград : Наука, 1977. URL : <http://www.studfiles.ru/preview/460735> (дата звернення: 12.10.2020).
4. Сапун М. Епітети в системі образних мовних засобів Г. Косинки. *Мовознавчий вісник : зб. наук. праць / за ред. Г. І. Мартинової*. Вип. 12/13. Черкаси, 2011. С. 248–252.
5. Словник української мови : в 11 томах. Т. 2. 1971. 484 с.

REFERENCES:

1. Arystotel'. Poetyka. Kyiv : Mystetstvo, 1967. 134 s.
2. Volkovyns'kyi O. Epitet yak nosiy ta element stylyu. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya: inozemni movy*. Vol. 21. 2013. S. 272–277.
3. Zhyrmunskyy V. M. Teoryya lyteratury. Lenynhrad : Nauka., 1977. URL :<http://www.studfiles.ru/preview/460735> (data zvernennia: 12.10.2020).
4. Sapun M. Epitety v systemi obraznykh movnykh zasobiv H. Kosynky. *Movoznavchyy visnyk: zbirnyk naukovykh prats'*. Vol. 12–13. 2011. S. 248–252.
5. Slovnyk ukrayins'koyi movy : v 11 tomakh. T. 2. 1971. 484 s.

Горобець Алла Володимирівна, аспірантка кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, асистент кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету (Україна).

Горобець Алла Владимировна, аспірантка кафедри українського мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, асистент кафедри українського та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету (Україна).

Horobets Alla, post-graduate student of the Ukrainian Language Department at Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Assistant of the Department of Ukrainian and Foreign Languages, National Agrarian University, Vinnytsia (Ukraine).

Стаття надійшла: 12.11.2020

Статтю прийнято до друку: 19.11.2020

УДК 811.161.2'367.5:821.161.2-3-93
DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-97-104

ПАРЦЕЛЬОВАНІ КОНСТРУКЦІЇ В МОВІ СУЧАСНОЇ ПРОЗИ ДЛЯ ДІТЕЙ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Руслана Горобець

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: ruslana_horobets@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6659-3337

У статті досліджено лінгвостилістичні особливості парцеляції в прозових творах для дітей сучасних українських письменників. Розглянуто основні та доповнювальні функції парцеляції як засобу експресивного синтаксису, визначено основні типи парцелятивів, схарактеризовано комунікативно-прагматичні параметри й стилістичну специфіку їхнього використання в контекстах, створених для дітей. Доведено, що найбільш продуктивними в мові сучасних українських творів для дітей є парцельовані присудки, обставини й додатки.

Ключові слова: парцеляція, парцелят, парцельований член речення, комунікативно-прагматичний аспект, сучасна українська проза для дітей.

ПАРЦЕЛЛИРОВАННЫЕ КОНСТРУКЦИИ В ЯЗЫКЕ СОВРЕМЕННОЙ ПРОЗЫ ДЛЯ ДЕТЕЙ: КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНЫЙ АСПЕКТ

Руслана Горобець

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского
Украина, г. Винница, 21001, ул. Острожского, 32
e-mail: ruslana_horobets@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6659-3337

В статье исследованы лингвостилистические особенности парцелляции в прозаических произведениях для детей современных украинских писателей. Рассмотрены основные и дополняющие функции парцелляции как средства экспрессивного синтаксиса, определены основные типы парцелятивов, охарактеризованы коммуникативно-прагматические параметры и стилистические особенности их использования в произведениях, созданных для детей. Доказано, что наиболее продуктивными в языке современных украинских произведений для детей является парцеллированные сказуемые, обстоятельства и приложения.

Ключевые слова: парцелляция, парцелят, парцеллированный член предложения, коммуникативно-прагматический аспект, современная украинская проза для детей.

PARCELLED STRUCTURES IN THE LANGUAGE OF MODERN CHILDREN'S PROSE: COMMUNICATIVE-PRAGMATIC ASPECT

Ruslana Horobets

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Ukraine, Vinnitsia, Ostrozhko Str., 32

e-mail: ruslana_horobets@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6659-3337

Introduction. *The article analyzes the phenomenon of parcelling in the structure of a literary text intended for children's reading, in interaction with it, from the communicative-pragmatic and linguistic-stylistic points of view has not been studied. The analysis under consideration will provide a comprehensive description of the nature and functional features of this phenomenon in the formation of the text array.*

Purpose. *Determining the linguistic-stylistic and expressive-expressive possibilities of parcels in the language of prose texts for children, outlining the perspectives of research of parceled constructions.*

Methods. *Methods of linguistic observation and linguistic analysis are used to determine the semantic and functional features of parcelled structures.*

Results. *It is determined that parcelled constructions are characterized by conciseness, brevity, emotionality, ease, expressive power, increased dynamics in the reproduction of information, especially when arranged in a chain. To emphasize the most important details of the overall picture of the message, elements of the characters' behavior, etc., writers who write for children most actively use parcelled main members of the sentence, especially predicates, and parcelled circumstances and definitions as actualized means of reproducing slowing or accelerating events in the work.*

Originality. *At the heart of parcelling is the objective ability of language to implement a communicative task through the techniques of text articulation. The use of parcelled constructions in literary texts is explained by their bright expressiveness and the tendency of modern speech to save language forms while preserving the content. Parsing simplifies syntactic constructions, aligns complex constructions and helps to articulate the text in accordance with the compositional idea, helps to highlight the details of the overall picture or the most important elements of the described.*

Conclusions. *Thus, the analysis of parcelled structures in the language of modern prose for children allows us to state that they quite successfully update the most important components of expression, clarify, deepen and expand information, as well as influence the young reader, encourage them to empathize, evoke appropriate emotions. At the same time, the functioning of parcelled units in the examined texts deepens the communicative and pragmatic factors, the author's potential, their worldview and ideological and emotional depth of consciousness.*

Key words: *parcelation, parcelet, parcelled member of a sentence, communicative-pragmatic aspect, modern Ukrainian prose for children.*

Постановка проблеми. Феномен парцеляції є одним із найбільш значущих та актуальних питань сучасної лінгвостилістики. Явище парцеляції належить до синтаксичних універсалій, що перебувають на межі мови й мовлення та зв'язують комунікативний і лінгвостилістичний аспекти його бачення. Парцельовані конструкції – потужний виразний засіб стилістичного синтаксису. Сенса парцелювання єдиної синтаксичної структури «полягає

в тому, щоб надати мовленню динаміки, щоб спеціально порушити звичні синтагматичні моделі задля емоційного увиразнення, емоційного виділення тих чи тих слів і словосполучень» [7, с. 174].

В основі парцеляції перебуває об'єктивна здатність мови за допомогою прийомів членування тексту реалізовувати комунікативне завдання. Використання парцельованих конструкцій у художніх текстах пояснюється їхньою яскравою експресивністю та тенденцією сучасного мовлення до економії мовних форм при збереженні змісту. Парцеляція спрощує синтаксичні конструкції, вирівнює складні побудови й допомагає почленувати текст відповідно до композиційного задуму, сприяє виділенню деталей загальної картини чи найістотніших елементів описуваного.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Парцельовані конструкції як явища динамічного (експресивного) синтаксису неодноразово ставали об'єктом уваги вітчизняних (І. Вихованець, К. Городенська, П. Дудик, С. Єрмоленко, І. Завальнюк, А. Загнітко, Н. Івкова, Н. Коноplenко, Л. Конюхова, С. Марич, В. Федонюк) та зарубіжних мовознавців (Ш. Баллі, Ю. Ванников, В. Виноградов, В. Матезіус, О. Пешковський, М. Поспелов, О. Реформатський, О. Сковородников, Л. Теньєр, Н. Формановська, Л. Щерба, Р. Якобсон).

Найчастіше різновиди парцельованих конструкцій та їхній виражальний потенціал лінгвісти досліджували на матеріалі текстів художнього (О. Александрова, С. Марич, Н. Плющ, О. Пономарів та ін.) та публіцистичного (Г. Акімова, І. Завальнюк, Т. Коновалов, Н. Коноplenко, Л. Конюхова, В. Чабаненко) стилів. Проте явище парцеляції в структурі художнього тексту, призначеного для дитячого читання, у взаємодії з ним, із комунікативно-прагматичного та лінгвостилістичного поглядів не досліджувалося, що й надає нашій науковій розвідці **актуальності**. Пропонований аналіз уможливить різнобічний опис сутності та функційних особливостей цього явища у формуванні текстового масиву.

Метою статті є визначення лінгвостилістичних та експресивно-виражальних можливостей парцелятив у мові прозових текстів для дітей, окреслення перспективи дослідження парцельованих конструкцій. Зазначена мета зумовлює реалізацію таких **завдань**: визначити функційно-стильове призначення й емоційно-експресивний потенціал парцельованих конструкцій; обґрунтувати комунікативно-прагматичні чинники їхнього використання в мові сучасної прози для дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті сучасних комунікативно-зорієнтованих лінгвістичних тенденцій важливого значення набуває розгляд парцельованих комунікативів як маркерів впливу на співрозмовника, як конструкцій, які, з одного боку, виражають погляд мовця на певну ситуацію, а з іншого – створюють експресивність художнього дискурсу, увиразнюють його динаміку й емоційність. Як зауважує А. Загнітко, у внутрішньореченневих синтаксичних інноваціях особливе місце належить парцеляції – членуванню єдиного цілого на окремі компоненти з метою актуалізації останніх і надання їм інформативної виокремленості та ситуативної значущості [4, с. 526].

Комунікативна функція в конкретних мовних ситуаціях реалізується або як функція впливу (прагматична функція), або як функція встановлення контакту між адресантом і адресатом. Прагматична функція пов'язана з використанням мови для інтелектуального, емоційного або вольового впливу на адресата мовлення, яким у художньому тексті виступає читач [1, с. 36].

Як слушно зауважує Н. Формановська, кожен текст орієнтований на адресата. Адресант, передаючи повідомлення орієнтоване на адресата, висловлює в ньому свої установки, емоції, оцінки, ставлення й створює суб'єктивний, модусний план висловлення [6,

с. 42]. Комунікативно-прагматичний підхід до вивчення лінгвістичних явищ дає змогу проаналізувати способи виявлення авторської позиції в тексті, зрозуміти, як за допомогою мовних засобів письменник висловлює свої почуття, емоції, ставлення, з якою метою за допомогою парцеляції виокремлює ту чи ту частину висловлення, яке «послання» адресанта (автора твору), передане за допомогою мовних ресурсів, зокрема парцеляції, повинен декодувати адресат (читач).

На думку А. Загнітка, парцеляція постає похідною від ситуативно-прагматичних завдань, належить до поверхневих процесів синтаксису, які посилюють значущість окремих частин речення, а глибинна сутність реченнєвої структури є системно відтвореною. Це дає змогу лінгвістові тлумачити парцеляцію як проміжну структуру між мовою і мовленням [4, с. 463–466]. Л. Мацько витлумачує парцеляцію як прийом стилістичного синтаксису, що полягає в розчленуванні цілісної змістово-синтаксичної структури на інтонаційно й пунктуаційно ізольовані комунікативні частини – окремі речення [5, с. 369].

Комунікативна недостатність парцелятивів різної структури лягла в основу тлумачення парцеляції, поданого в енциклопедії «Українська мова»: «спосіб мовленнєвого оформлення єдиної синтаксичної одиниці-речення кількома комунікативними одиницями-фразами» [2, с. 426]. С. Чорнобривець розширює цю дефініцію, зауважуючи, що увиразнення частин речення шляхом розчленування синтаксично і за змістом зв'язаних компонентів на кілька висловлень – це особливий спосіб досягнення певного стилістичного ефекту [8, с. 82].

Питання класифікації парцельованих конструкцій теж залишається невирішеним. Характеризуючи парцеляцію як мовне явище, варто враховувати всі його особливості: сутність засобу парцеляції, синтаксичні зв'язки частин комунікативно розчленованої структури, ступінь близькості базової структури й парцелята або низки парцелятивів, ступінь їхньої емоційно-експресивної насиченості.

Пропонуємо виділяти структурні моделі парцельованих конструкцій, ураховуючи такі загальні ознаки:

- синтаксичну роль парцелята в межах простого речення;
- віддаленість парцелята від опорного слова та основної частини загалом;
- позицію щодо основної частини;
- поширність парцелята;
- кількість парцелятивів у межах однієї конструкції.

У мові сучасної прози для дітей види парцельованих структур функціонують по-різному: найактивніше – неповні парцельовані речення й окремі лексеми-парцеляти. Зауважимо, що головні члени речення відокремлюються частіше, ніж другорядні.

Парцельовані **підмети** трапляються рідше, ніж присудки, і здебільшого переважають у таких побудовах: а) неповних контекстуальних реченнях із семантикою, яка дублює інформацію, зазначену в попередньому (рідше – наступному) реченні: *Вони були кентаврами. Усі!* (4, с. 12); *НЛО! Нерозпізнаний Літаючий Об'єкт! Інопланетяни!* (7, с. 88). б) неповних реченнях емоційно-оцінного характеру: *Ну й біжи вже ти додому! До тьоті, до мами й сестрички! Пігмей! Вареник! Редиска!* (7, с. 76); *Вареник! Слабак! Ти мені більше не друг!* (7, с. 77).

Парцельовання **присудків**, здебільшого однорідних, уміщує вияв двох важливих завдань: прагнення адресанта охопити увесь діапазон дій або станів предмета та звернути увагу адресата на багатоаспектний його вияв.

Парцельовані присудки належать, зазвичай, до одного семантичного класу слів, тобто конкретизують дію, окреслену в базовому реченні. Пор.: *[І тут не встиг Климцьо*

озирнутись], як Червонолап був назовні. Знявся в повітря і полетів на став (3, с. 8); Але тепер він пропав! Зник! (5, с. 17); Климцьо став нашипінки, глянув навкруги. Прислухався (3, с. 6); Боже, треба ж бути такою дурепою, аби це написати, а потім ще й прочитати хлопцеві, якого вона... вона... Любить?! Кохає?! (5, с. 17); Сліди петляли між заметів. Губились... (3, с. 11). Як бачимо, парцельовані прості дієслівні присудки, займаючи постпозицію, стають семантико-стилістичними центрами висловлень, актуалізують дію, окреслену в базовому реченні, семантично доповнюють її, допомагають автору глибше передати емоційно-психічний стан персонажа, його бажання чи наміри.

Спостережено, що парцельовані присудки є переважно контактними: Вовки не витримали. Кинулись геть (3, с. 12); Рятуйте! Я не вмію плавати! Тону-у! Потопаяю! Ой! (7, с. 58). Дистантних парцельованих присудків в обстеженому матеріалі не виявлено.

Менш уживані в мові «дитячих» текстів парцельовані присудки, поєднані сполучниковим зв'язком: Іванко першим побачив сліди батога у Габріеля на спині і все зрозумів. І заплакав (4, с. 70); Це ж знову бідний Валера два дні ходитиме з опухлим червоним вухом. І за штани держатиметься... (7, с. 73)

Цікаво виявляють себе в мові обстежених текстів парцельовані присудки, що виражають послідовність подій, ланцюгово відтворюють динаміку явища чи процесу, напр.: Напоїли хлопці знайду молоком. Відігріли. Викупали (3, с. 4); Вовки відсахнулись. Затріпали мокрими лапами. Завили (3, с. 11); Вертоліт злетів вище. Почав падати на них. Гнівно форкав. Зривав із криги сніг. Дмухав гострим колючим вітром (3, с. 12); Олень тікав. Груз у снігу і геть знемігся (3, с. 11); Веснянка впає у куці. Вдарився й знепритомнів (7, с. 14).

3-поміж другорядних членів активністю вирізняються парцельовані обставини й означення. Парцельованих додатків не виявлено.

Парцельовані **обставини** найуживаніші серед парцельованих другорядних членів речення, до того ж переважають одно- та двочленні контактні парцеляти. Парцельовані обставини в дистантній позиції використовують зрідка. Пор.: Ой, як гарно! Ой, як весело! Ой, як гарно! Ой, як весело! (7, с. 58); Він, узагалі, майже весь час був поруч із Танею... Але в них усе нормально... Тихо. Мирно (5, с. 12); Упіймати! У лісі!.. Влітку (7, с. 73); Вася схопив дзеркальце, сунув за пазуху і поповзом переховався мерцій під інший куц. І саме вчасно (7, с. 83); Ні, на героя Вася не схожий. Аж ніяк (7, с. 70). Активність парцелювання обставин зумовлена, на нашу думку, здатністю обставин як членів речення актуалізовувати часові, причинові, способу дії, місця тощо життєві ситуації

Щодо частиномовного вираження, то найбільш продуктивними є парцельовані обставини, виражені прислівниками та применниково-відмінковими формами. Пор.: Одягайся, ходімо шукати мамау. Тільки швидко (1, с. 14); Щоб забули про тебе. Ховайся! Швидше! (7, с. 83); Авжеж... її теж, мабуть, виручати треба, її теж захопила вража сила... Звичайно... (7, с. 93); Дядьку, вас там кличуть. У дуже важливій справі (2, с. 44); А тепер ходімо! І без зайвого пуску! (2, с. 46). У поданих прикладах парцеляти, виражені прислівниками, структурно спрощують висловлення, інші – дещо ускладнюють його, проте обидва способи вираження обставинних парцелятів сприяють семантичній актуалізації домінантних адвербіальних характеристик.

Парцельовані **означення** у мові творів, призначених для дитячого читання, використовують так само активно, бо, як слушно зауважує І. Завальнюк, «виокремлення об'єкта, увиразнення його індивідуальної ознаки типовіше для художнього мовлення з його описами, характеристиками персонажів, предметів, подій тощо» [3, с. 297]. Найбільш поширені контактні парцельовані узгоджені означення, які зреалізують функцію

уточнення, конкретизації, підсилення змісту компонентів препозитивного речення, а неузгоджені означення зазнають парцеляції зрідка. Пор.: *Чудова казкова країна. І незвичайна* (7, с. 8); *Але цей плащ... Мокрий, слизький і пухирчастий, мов жаб'яча шкіра* (7, с. 56); *Йде лисиця, на лапці корзинка, а в корзині гарні півники на паличках. Жовті, зелені, ще й червоні, як вогонь* (6, с. 14); *Поглянь, який гарний у нього костюм. Із довгими білими рукавами* (8, с. 72). Парцеляти-означення, розміщені дистантно, трапляються рідше, проте є семантично розлогішими, експресивно-оцінними. Пор.: *Звичайнісінькі собі громадяни. Ну, може, не дуже симпатичні. Бо роздратовані* (7, с. 79); *Іноземці, кажеш... З якоїсь Ландії. Дуже несимпатичні...* (7, с. 82).

У досліджуваних текстах спостережено тенденцію до ланцюгового розташування парцельованих узгоджених і неузгоджених означень (зафіксовано від двох до дев'яти компонентних одиниць у межах парцеляти), що не лише удокладнює виклад, сприяє актуалізації його означальних характеристик, а й посилює спонтанність авторського вияву експресії, який трансформує думку в процесі роботи над текстом. Пор.: *Поталанило Олешкові з Олельком: ішов їхній тато з косовиці коло млина, на греблі, прибудного песика знайшов. Чудного такого. Окатенького* (3, с. 4); *Сьогодні знову НЛО бачив... Яскраве таке. Фіолетово-жовте* (7, с. 88). *Уявіть собі: вдома вона справді побачила безліч різнокольорових парасольок! Червоних, зелених, синіх, коричневих, жовтих, з ромашками і гвоздиками, трояндами й фіалками, в горошок і смужку, з найвигадливішими візерунками* (6, с. 17).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, аналіз парцельованих структур у мові сучасної прози для дітей дає змогу стверджувати, що вони досить вдало актуалізують найважливіші компоненти висловлення, уточнюють, поглиблюють і розширюють інформацію, а також впливають на маленького читача, спонукають його співпереживати описуване, викликають відповідні емоції. Водночас функціонування парцельованих одиниць в обстежених текстах поглиблює комунікативно-прагматичні чинники, потенції автора, його світосприйняття й ідейно-емоційну глибину свідомості.

Парцельовані конструкції вирізняються лаконічністю, стислістю, емоційністю, невимушеністю, експресивною силою, підвищеною динамікою у відтворенні інформації, особливо тоді, коли розташовуються ланцюгово. Для акцентування на найбільш істотних деталях загальної картини повідомлення, елементів поведінки героїв тощо письменники, які пишуть для дітей, найактивніше використовують парцельовані головні члени речення, передусім присудки, а також парцельовані обставини й означення як актуалізовані засоби відтворення уповільнювального чи пришвидшеного розвитку подій у творі.

Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в аналізі формально-синтаксичних та функційно-стилістичних особливостей парцелювання складних сполучникових речень у мові сучасних прозових творів для дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбач І. М. Художній текст та його комунікативно-прагматичний аспект. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2012. Вип. 29. С. 32–38.
2. Жайворонок В. В. Парцеляція. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Київ: «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 426.
3. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : монографія. Вінниця : Нова Книга, 2009. 400 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: синтаксис Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.

5. Мацько Л. І., Мацько О. М., Сидоренко О. М. Стилістика української мови. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.
6. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. Москва : Русский язык, 2002. 213 с.
7. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : Вид-во Запорізького держ. ун-ту, 2002. 351 с.
8. Чернобрывец С. Г. Разграничение парцелляции и присоединения на семантико-синтаксическом уровне. *Исследования по семантике* : сб. науч. ст. Симферополь, 1987. С. 80–84.

ДЖЕРЕЛА

1. Воскресенська Н. Дивовижні пригоди Наталки в країні Часу. Київ : Грані-Т, 2007. 112 с.
2. Гаврош О. Неймовірні пригоди Івана Сили, Найдужчої людини світу. Львів : Видавництво Старого Лева, 2010. 194 с.
3. Григорук А. Гусак Червонолап. Київ : ВДЛ «Веселка», 1971. 16 с.
4. Дяченко М., Дяченко С. Габріель і сталевий Лісоруб. Вінниця : «Теза», 2005. 96 с.
5. Ільченко О. Чорне озеро кохання. Київ : Грані-Т, 2009. 120 с.
6. Мензатюк З. Тисяча парасольок. Київ : Веселка, 1990. 49 с.
7. Нестайко В. Казкові пригоди і таємниці: повісті-казки. Київ : Веселка, 2003. 447 с.
8. Сняданко Н. Країна поламаних іграшок та інші подорожі. Київ : Грані-Т, 2010. 80 с.

REFERENCES

1. Horbach I. M. Khudozhnii tekst ta yoho komunikativno-prahmatychnyi aspekt. *Problemy semantky slova, rechennia ta tekstu*. 2012. Vyp. 29. S. 32–38.
2. Zhaivoronok V.V. Partseliatsiia. *Ukrainska mova. Entsyklopediia / redkol.: Rusanivskiy V. M., Taranenko O. O. (spivholovy), Ziabliuk M.P. ta in. Kyiv: «Ukr. entsykl.» im. M. P. Bazhana, 2000. S. 426.*
3. Zavalniuk I. Ya. Syntaksyschni odynytsi v movi ukrainskoi presy pochatku KhKhI st.: funktsionalnyi i prahmalinhvistychnyi aspekty: monohrafiia. Vinnytsia: Nova Knyha, 2009. 400 s.
4. Zahnitko A. P. Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: syntaksys. Donetsk : DonNU, 2001. 662 s.
5. Matsko L. I., Matsko O. M., Sydorenko O. M. Stylistyka ukrainskoi movy. Kyiv : Vyshcha shk., 2003. 462 s.
6. Formanovskaia N. Y. Rechevoe obshchenye: kommunykativno-prahmatycheskyi podkhod. Moskva : Russkiy yazyk, 2002. 213 s.
7. Chabanenko V. A. Stylistyka ekspresyvykh zasobiv ukrainskoi movy: monohrafiia. Zaporizhzhia: Vyd-vo Zaporizkoho derzh. un-tu, 2002. 351 s.
8. Chernobryvets S. H. Razghranychenye partselliatsyy y prysoedyneniya na semantiko-syntaksyscheskom urovne. *Yssledovaniya po semantike*: sb. nauch. st. Symferopol, 1987. S. 80–84.

DZHERELA

1. Voskresenska N. Dyvovyzhni pryhody Natalky v kraini Chasu. Kyiv : Hrani-T, 2007. 112 s.
2. Havrosh O. Neimovirni pryhody Ivana Syly, Naiduzhchoi liudyny svitu. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva, 2010. 194 s.
3. Hryhoruk A. Husak Chervonolap. Kyiv : VDL «Veselka», 1971. 16 s.
4. Diachenko M., Diachenko S. Habriel i stalevyi Lisorub. Vinnytsia : «Teza», 2005. 96 s.
5. Ilchenko O. Chorne ozero kokhannia. Kyiv : Hrani-T, 2009. 120 s.
6. Menzatiuk Z. Tysiacha parasolok. Kyiv : Veselka, 1990. 49 s.
7. Nestaiiko V. Kazkovi pryhody i taiemnytsi: povisti-kazky. Kyiv : Veselka, 2003. 447 s.
8. Sniadanko N. Kraina polamanykh ihrashok ta inshi podorozhi. Kyiv : Hrani-T, 2010. 80 s.

Горобець Руслана Ігорівна, аспірантка кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, асистент кафедри української мови (Україна).

Горобець Руслана Игоревна, аспірантка кафедри українського мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, асистент кафедри українського мови (Україна).

Horobets Ruslana, post-graduate student of the Ukrainian Language Department, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 05.11.2020

Статтю прийнято до друку: 12.11.2020

УДК 811.161.2'06

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-104-111

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ЧИННИКИ СЕМАНТИЧНОЇ ТА ГРАМАТИЧНОЇ СПОЛУЧУВАНOSTІ ДІЄСЛІВ «ГРАТИ / ЗІГРАТИ» У ПРОФЕСІЙНИХ ТЕКСТАХ

Соломія Сташків

Інститут української мови Національної академії наук України

Україна, м. Київ, вул. Грушевського, 4

e-mail: solomia94@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0724-1934

*У статті досліджено сполучуваність дієслів **грати / зіграти** із семантично залежними від них непередикатними іменниками. Умотивовано чотирикомпонентний склад валентної рамки дієслова **грати**, з'ясовано комунікативно-прагматичні чинники, що визначають вербалізацію різних наборів валентно зумовлених непередикатних іменників. Наголошено на відмінностях реалізації валентностей дієслова **зіграти**.*

Установлено типові детермінанти, використовувані в реченнях із цими дієсловами.

*Зроблено висновок про типову експлікацію в музичних текстах двох валентно передбачених компонентів: суб'єктного та інструментального і суб'єктного та об'єктного. Обґрунтовано обмеженішу вербалізацію трьох і чотирьох валентно зумовлених іменників, семантично пов'язаних із дієсловом **грати**.*

Ключові слова: дієслова **грати / зіграти**, залежний непередикатний іменник, семантична сполучуваність, граматична сполучуваність, комунікативно-прагматичні чинники, валентність.

КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ СЕМАНТИЧЕСКОЙ И ГРАММАТИЧЕСКОЙ СОЧЕТАЕМОСТИ ГЛАГОЛОВ «ИГРАТЬ-СЫГРАТЬ» В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ТЕКСТАХ

Соломия Сташків

Институт украинского языка Национальной академии наук Украины

Украина, г. Киев, ул. Грушевского, 4

e-mail: solomia94@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0724-1934

*В статье исследованы сочетаемость глаголов **играть / сыграть** с семантически зависимыми от них непредикатными существительными. Обоснован четырёхкомпонентный состав валентной рамки глагола **играть**, выяснены коммуникативно-прагматические факторы, определяющие вербализацию различных наборов валентнообусловленных непредикативных существительных. Выделены отличия реализации валентности глагола **сыграть**.*

Установлены типичные детерминанты, используемые в предложениях с этими глаголами.

*Сделан вывод о типичной экспликации в музыкальных текстах двухвалентных предусмотренных компонентов: субъектного и инструментального, субъектного и объектного. Обоснована ограниченная вербализация трех- и четырехвалентных предопределенных существительных, семантически связанных с глаголом **играть**.*

Ключевые слова: глаголы **играть / сыграть**, зависимое непредикатное существительное, семантическая сочетаемость, грамматическая сочетаемость, коммуникативно-прагматические факторы, валентность.

COMMUNICATIVE-PRAGMATIC FACTORS OF SEMANTIC AND GRAMMATIC CONNECTIVITY OF THE VERB “PLAY” (HRATY / ZIHRATY) IN PROFESSIONAL TEXTS

Solomiia Stashkiv

NASU Institute of Ukrainian Language

Ukraine, Kyiv, 4 Hrushevskoho str.

e-mail: solomia94@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0724-1934

Introduction. An ability of a word to build connections with other words is explained through the lenses of valence theory. As it is one of the most important parts of the syntax, it should be deepened by analysis of grammar and syntax connectivity of verbs in the boundaries of a chosen layer of lexis. In this article, the connectivity of the verb “**play**” with semantically dependant non-predicative nouns is investigated.

Purpose. For the realization of the aim, some of the goals were achieved: 1) the quality and quantity content of dependent-from verbs “**play**”(hraty / zihraty) non-predicative noun components under the influence of different communicative-predicative causes, was investigated; 2) typical determinants, used in sentences with these verbs, were elicited.

Methods. *For analysis of communicative factors of semantic and grammatic connectivity of verbs “play” (hraty / zihraty) the valency theory and a descriptive method of investigation of language units were used.*

Results. *The motivation of the 4-component content of the verb's “play” valent frame was established. As well, some communicative-predicative causes were discovered; they determine verbalization of different sets of valent-driven non-predicative nouns. It is emphasized on the realization difference of the verb's “play” valence. Typical determinants that were used in the sentences with those verbs were found. The conclusion was drawn on the typical explication of two valent-predicted components in the musical texts: subjective and instrumentive, as well as subjective and objective. Narrower verbalization of three or four valent-driven nouns, semantically connected with the verb “play”, is justified.*

Originality. *The topicality of this topic is based on the fact that specifics of the valent frame of verbs “play”(hraty / zihraty) was analyzed for the first time.*

Conclusions. *The semantics of the verb “play” (hraty / zihraty) predetermines a four-component set of non-predicative nouns, the realization of which depends on the speakers' communicative will. A typical situation is an explication of two (subjective and instrumentive, subjective and objective) valent-predicted nouns. Three valent-driven noun components (subjective, objective, instrumentive and subjective, objective, and addressive) are expressed less. Verbalisation of the addressee is more consistent in sentences with a verb predicative “zihraty”, but it can not be used when the one's profession is conveyed or syncretic subjective-instrumentive meaning. For sentences with the verb “play” (hraty / zihraty), spatial, temporal, and method facultative expanders are intrinsic.*

Key words: *verbs “play” (hraty / zihraty), dependent non-predicative noun, semantic connectivity, grammatic connectivity, communicative-pragmatic factors, valence.*

Постановка проблеми. Здатність слова вступати у зв'язки з іншими словами пояснюють крізь призму теорії валентності. Оскільки це один із найважливіших напрямків синтаксису, то його варто поглибити, проаналізувавши граматичну і синтаксичну сполучуваність дієслів у межах окремого пласту лексики.

У пропонованій статті розглянемо валентнісні потенції дієслівної пари *грати/іграти*, яка належить до словникового складу музичної лексики, якщо йдеться про гру на музичному інструменті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Валентність була предметом зацікавлення багатьох українських науковців. Насамперед І. Р. Вихованець увів це поняття в українське мовознавство. У широкому розумінні вчений трактує її як сполучуваність, яка регулюється семантичною сумісністю опорного і залежного слова [1, с. 41; 2, с. 108; 3, с. 269]. А. П. Загнітко [4, с. 286], Т. Є. Масицька [6, с. 7], Г. В. Кутня [5, с. 9] та ін. експлуатують аналогічне пояснення.

Мета статті – дослідити кількісний і якісний склад залежних від дієслів *грати/іграти* непередикатних іменникових компонентів під впливом різних комунікативно-прагматичних чинників, установити типові детермінанти, використані в реченнях із цими дієсловами.

Аналіз реалізації валентнісного потенціалу дієслів *грати / іграти*, які належать до слів музичної лексики і мають специфіку своєї валентної рамки, буде здійснено вперше, що зумовлює **актуальність** пропонованої теми.

Виклад основного матеріалу. Дієслово – центральна частина мови, бо виражає дію і стан, що є визначальною характеристикою ознакових слів [2, с. 42]. Здатність дієслова (як частини мови, що зазвичай перебуває у предикативній позиції) приєднувати іменникові аргументи зумовлює кількісний склад речення, що робить його основним носієм валентності. Дієслівний предикат, на думку українських мовознавців, може приєднати від одного до шести [2, с. 112] або семи залежних непередикатних іменникових компонентів [4, с. 112]. Валентність як семантико-синтаксична категорія зумовлює сполучуваність слів, що «відбувається внаслідок взаємодії активної валентності дієслова та пасивної валентності іменника» [3, с. 269].

Валентний потенціал дієслів зумовлений їхніми лексичними значеннями. У тлумачному одинадцятитомному «Словнику української мови» перше значення дієслова *грати* витлумачено як акт виконання чого-небудь на музичному інструменті [8]. Лексичне значення цього дієслова зумовлює чотири залежні компоненти: суб'єкта-діяча (переважно музиканта) і компоненти з об'єктним (пісня, мелодія, музичний твір і т. д), інструментальним (знаряддя гри, переважно музичний інструмент) та адресатним (істота) значеннями. Експлікація всіх цих аргументів у реченні не є обов'язковою. Їхня кількість залежить від комунікативної мети висловлювання.

Дієслово *грати*, займаючи предикативну позицію в реченні, може бути оточене неоднаковою кількістю синтаксем різної якості [7, с. 36]. У класифікації Т. Є. Масицької його зараховано до групи дієслів, що виражають уміння або заняття чим-небудь [6, с. 64], а в концепції О. Г. Межова воно є дієслівним предикатом активної фізичної дії [7, с. 33].

Ситуацію, коли дієслово *грати* приєднує один компонент, представляє просте двоскладне, переважно непоширене, речення, напр.: *Син грає. Мати грає. Діти грають.* У таких реченнях від цього дієслова залежить компонент зі значенням суб'єкта-діяча в позиції підмета. Характерною особливістю зазначеного типу речень є те, що вони спеціалізовані на вираженні професійного заняття людини [6, с. 66].

Суб'єктний компонент виражають іменники в називному відмінку, які виконують не лише первинну для них функцію суб'єкта і, відповідно фізичної дії [1, с. 78], а ще й характеризують його щоденне заняття. У такому непоширеному двоскладному реченні реалізовано лівобічну валентність, що «є початковою реалізацією валентності дієслівного предиката» [5, с. 12].

Нерідко в суб'єктній позиції називного відмінка вжито синкретичний компонент, що поєднує значення особи музиканта й інструмента, на якому він грає, напр.: *Скрипка грає. Гітара грає. Гармонія грає. Ой волики та загули, трембіти заграли/ Молодого Петрусенька навіки сховали* (1, с. 460). У таких реченнях немає інструментального компонента у формі орудного чи прийменникового місцевого відмінків, бо він злився в позиції називного відмінка підмета із суб'єктом – виконавцем гри. Саме І. Р. Вихованець кваліфікував як синкретичний називний відмінок у функції інструментального суб'єкта, утвореного від орудного інструментального. Він зазначив: «Редукція первинного називного суб'єкта і переміщення в позицію називного орудного у функції знаряддя або засобу зумовлюють конденсацію вторинним називним двох значень – суб'єктності та інструментальності» [1, с. 83].

Коли дієслівний предикат *грати* приєднує більше ніж один компонент, тоді реалізуються його правобічні валентні позиції: «одна з трьох позицій субстанціальних синтаксем – об'єктна, інструментальна або локативна» [6, с. 101]. Проте вибір синтаксеми зумовлений комунікативною метою.

Якщо потрібно повідомити, на якому інструменті грає суб'єкт, то в реченні обов'язково вербалізований інструменталь, тобто валентно зумовлений компонент, що є назвою музичного інструмента, на якому грає професійно чи просто вміє грати особа. Напр.: *Тепер грають на металевих фабричних струнах, але пам'ятають, що «баранова ліпша, грубша, має ліпший голос».* (4, с. 62); *Професійний весільний музикант Ю. І. Шинкарек грає на басі. Тому на малій денцівці охоче грають і діти [...]* (4, с. 68); *Грають на вербівці хлопці, іноді (на Закарпатті) жінки* (4, с. 90); *Найславетніші національні герої (за словами М. Мешка з с. Луг на Тисі) грали «в дримбу»* (4, с. 40).

Морфологічним засобом вираження інструментального компонента є форма місцевого відмінка із прийменником *на*, напр.: *Батько любив співати, грав трохи на скрипці [...]* (6, с. 5); *В основному грають на 2-му обертоні, менше на 1-му і 3-му* (4, с. 96); Безумовно, *грати на цимбалах* під час ходіння може лише той, хто добре володіє технікою гри на них [...] (7, с. 19).

У фольклорних текстах та в періодиці 20-х рр. ХХ ст. знаходимо форму знахідного відмінка із прийменником *на* зі значенням музичного інструмента, на якому хтось грає, напр.: *Грав також на контрабас, на скрипку і на гітару.* (5, с. 7); *...зробив собі знов вербову дутку і злізає з гори і грає на дутку і танцює* (2, с. 54–55).

Як бачимо, інструментальну синтаксему дієслова *грати* експлікують форми місцевого та знахідного відмінків із прийменником *на*, а не спеціалізована форма орудного відмінка, на якій акцентують дослідники [6, с. 139, 7, с. 210]. Тут орудний відмінок виконує інструментальну функцію знаряддя, за допомогою якого грають на музичному інструменті, напр.: *Галичани й закарпатці грали коротким широким смичком, подібним до контрабасового, і тримали його також «пістолетом»* (4, с. 69); [...] *на чанзі грають паличками* кінці яких нічим не покрито (7, с. 8).

Експлікація об'єктного компонента, зумовленого валентністю дієслова *грати*, спричинена потребою назвати об'єкт, на який спрямована дія позначати «ідеальний предмет, який охоплюється діяльністю людини» [6, с. 103]. Напр.: *Грали на контрагуслях партію «басує» подвійними нотами* (4, с. 67); *Нерідко тромбон грає [...] віртуозну мелодичну партію...* (4, с. 117). Об'єктна синтаксема має форму знахідного відмінка, виражена іменником зі значенням музичного твору. А. П. Загнітко зарахував речення такого зразка до креативних суб'єктно-об'єктних відношень, де суб'єкт створює об'єкт [4, с. 281].

Тривалентне дієслово *грати* трапляється в текстах не так часто, передусім тоді, коли потрібно назвати музиканта як суб'єкта – виконавця дії, об'єкт, що називає переважно музичний жанр чи твір узагалі, та особу, якій присвячено музичний твір, тобто адресата, напр.: *У кінці обряду, перед забиванням труни і опусканням її в могилу, трембіти грають, направляючи розтруби вниз до голови небіжчика – останнє напутнє побажання йому перед далекою дорогою* (4, с. 113). Об'єкт, на який спрямована дія, виражений у властивому для нього знахідному відмінку, а адресат – у давальному [1, с. 90, 106; 6, с. 109; 7, с. 188].

Із трьома залежними валентно зумовленими компонентами дієслова *грати* / *зіграти* вживані ще й тоді, коли потрібно акцентувати на музичному інструменті та об'єкті, напр.: *У Брустурах грають на трембіті і співанки* (4, с. 112); *Пастухи і мисливці грали на телинці і ліричну непричудовану музику для власної насолоди під час свят чи відпочинку* (4, с. 77).

Нарешті, у музичних текстах знаходимо речення, де наявні всі чотири валентні компоненти, передбачені семантикою дієслова *грати*. А. П. Загнітко вказує на значно меншу кількість чотиривалентних дієслів, ніж дво- і тривалентних [4, с. 293]. Напр.: *Деякі майстри трембітного виконавства, особливо, із «самої трембітної» Брустуро-Космацької зони,*

грають на трембітах імпровізаційні *наспіви* як *для себе*, так і *для змагання* на кращий *наспів* один за одним (4, с. 112). *Музикант грав гостям соло на скрипці. Вчителька грала учням мелодію до пісні на фортепіано.* У першому реченні адресат виражений прийменниково-відмінковою формою родового відмінка *для себе*. О. Г. Межов застерігав, що в таких ситуаціях родовий відмінок у комбінації з прийменником *для* «частково нейтралізує свою цільову семантику і стає функціональним еквівалентом давального відмінка адресата» [7, с. 200]. Проте прийменник *для* надає ще й відтінку мети і реалізує функцію призначення, що характерно для предикатів активної фізичної дії.

Дієслово *зіграти* використовують рідше, ніж *грати*. Особливістю його валентного оточення як предиката є наявність адресата, якому присвячено гру, напр.: *Зіграй мені мелодію дощу* (3) *Будь ласка, зіграй мені два попередні рядки ще раз. Скрипалю, зіграй нам танець!* Це дієслово приєднує в типових комунікативних ситуаціях три валентних компоненти: суб'єкта, об'єкт, на який нашароване результативне значення, та адресата.

Речення з дієслівним предикатом *грати* мають також факультативні поширювачі, або детермінанти – валентно не пов'язані члени речення. На жаль, проблема виокремлення детермінантів та їхньої кількості в сучасному мовознавстві є відкритим питанням. І. Р. Вихованець виділяв три групи детермінантів [1, с. 54–55]:

- просторові;
- темпоральні, які охоплюють значення мети, умови, часу, місця, причини, відповідності, допусту і под.;
- детермінанти зі значенням зіставлення / протиставлення, включення/виключення, заміщення і т. д.

Факультативні поширювачі є валентно непов'язаними компонентами і утворені внаслідок згортання підрядної або сурядної частини складного речення. Вони автономні і не залежать від предикативного центру речення.

Детермінанти, як відомо, мають різні форми вираження: прийменниково-відмінкові форми, морфологізовані прислівники, безприйменникові непрямі відмінки, дієприслівники, дієприслівникові звороти, детермінантні підрядні частини з обставинним значенням, малочисельна група складених відмінкових форм [1, с. 54–55].

Типовим поширювачем речень із дієсловом *грати* є детермінантний другорядний член, що визначає місце грання, напр.: *Йде вона додому, люде ся питають / Де йдете, сусідо, – там музики грають?* (1, с. 404); *Перед селянкою все музики грають / А селянина сльози обливають* (1, с. 463); *В основному на березі грають мелодії «співанок», популярних пісень і танців для власного задоволення* (4, с. 75); *У галицьких районах на святках поряд з вітальною мелодією грали наспів, який супроводжував ритуальний танець – ходу колядників / «плес»/* (4, с. 112); *Вчимося грати на гітарі вдома.*

Другим поширювачем речень із дієсловом *грати* слугує детермінантний другорядний член зі значенням часу грання, який виражають назви свят, пори року, доби тощо напр.: *На Ч. Тисі трембіта грає в основному на Різдво і на похоронах* (4, с. 113); *На телінці грають, головне, легіні (хлопці), найчастіше навесні та влітку* (4, с. 77); *Та заграли тамбурики тамтенької ночі, заплакала дівчинонька свої чорні очі* (4, с. 47–48).

Факультативні поширювачі часу в цих реченнях граматично виражені прислівниками або прийменниково-відмінковими формами чи формами родового відмінка із залежним означальним словом.

Так само широковживаним поширювачем речень із дієсловом *грати* є детермінантний другорядний член зі значенням способу грання, напр.: *Навколо скрипаля, що грає соло,*

проходить тричі за ходом сонця шлюбна пара [...] (4, с. 66); Дуже часто трембітарі грають ансамблем, у 2-3-4 інструменти (4, с. 114); Грають на цимбалах **сидячи, тримаючи** інструмент на колінах, або стоячи з інструментом у положенні, утримуваному на ремені (4, с. 55); Грали на гітарі **щипком**: великим пальцем – баси; вказівним, середнім і безіменним – акорди (4, с. 57); При такому стані гуцули легко грають «**деташе**» (прийом виконання на струнних та щипкових музичних інструментах) мінімальною (головним чином – верхньою) частиною смичка у дуже швидкому темпі (4, с. 63); Грали на кардонах **брязканням** усією долонею правої руки (4, с. 59); На звичайній жоломізі, як правило, грали **поперемінно** на окремих трубах або **унісонно**. (4, с. 97); [...] цимбаліст **грає** свою партію у **нижньому регістрі** [...] (7, с. 18); Під час гри молдавські цимбали кладуть на стіл або на коліна [...], і тоді музикант має можливість грати на них **стоячи** або **рухаючись** (7, с. 11); Більшість цимбалістів грають **сидячи** (7, с. 19); Вчимося **грати** на гітарі з **нуля** (7, с. 23).

Спеціалізованими формами вираження факультативних поширювачів способу дії є дієприслівник (*сидячи, стоячи*) та прислівник (*поперемінно, унісонно*), рідше цю роль виконує іменник в орудному відмінку (*ансамблем, щипком*).

Рідше вживаний у реченнях із дієсловом *грати/зіграти* детермінантний другорядний член зі значенням мети. Напр.: *Важливо зіграти всі п'єси... для концертного виступу*. Факультативний поширювач мети є результатом згортання підрядної умовної частини складнопідрядного речення і валентно не залежить від дієслова *грати*, що є прямою вказівкою на те, що прийменниково-іменникова конструкція належить до класу детермінантів [1, с. 44].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, дієслово *грати/зіграти* своєю семантикою зумовлює чотирикомпонентний набір непредикатних іменників, реалізація яких у реченнях залежить від комунікативних намірів мовців. Типовою є експлікація двох (суб'єктного та інструментального або суб'єктного та об'єктного) валентно передбачених іменників. Обмеженіше виражені в реченнях три валентно зумовлені іменникові компоненти: суб'єктний, об'єктний, інструментальний та суб'єктний, об'єктний, адресатний. Вербалізація адресата послідовніша в реченнях із дієслівним предикатом *зіграти*, проте він не може бути вжитий тоді, коли передають професійне заняття людини або синкретичне суб'єктно-інструментальне значення. Для речень із дієсловом *грати/зіграти* характерні просторові, темпоральні та способові факультативні поширювачі.

Отримані результати є частиною великої наукової теми «Семантична та граматична сполучуваність слів музичної лексики у фольклорних та музичних текстах». Перспектива подальшої роботи полягатиме в дослідженні решти ключових для музичної сфери дієслів, що вможливить вироблення засад семантичного і граматичного аналізу вузькоспеціалізованої лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови. Київ : Наукова думка, 1987. 232 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови / за ред. члена кореспондента НАН України І. Р. Вихованця. Київ: Українське видавництво «Пульсари», 2004. 400 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: морфологія. Донецьк : ДонДУ, 1996. 437 с.

5. Кутня Г. В. Семантико-синтаксична категорія валентності у контексті аналізу предикатів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 2009. Вип. 64 (2). С. 9–16
6. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності. Луцьк : Редакційно-видавничий відділ Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 1998. 208 с.
7. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць. Луцьк : Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
8. ГРАТИ. URL : <http://sum.in.ua/s/ghraty> (дата звернення: 06. 04. 2020).

ДЖЕРЕЛА

1. Дей О. І. Балади. Родинно-побутові стосунки. Київ: Наукова думка, 1988. 528 с.
2. Етнографічний збірник / Етнографічна комісія наукового товариства імені Шевченка. Львів : 1905. Т. 1 : Галицькі народні казки (№1-25) / зібрав О. Роздольський. 196 с.
3. Зіграй мені мелодію дощу : афіша розваг Луцька. URL : <https://afisha.lutsk.ua/events/zigray-meni-melodiyu-doshchu> (дата звернення: 06.04. 2020).
4. Мацієвський І. В. Музичні інструменти гуцулів. Вінниця : Нова книга, 2012. 464 с.
5. Музика: місячник музичної культури / видає музичне тов-о ім. Леонтовича. 1923, квітень. № 1. 32 с.
6. Музика: місячник музичної культури / видає музичне тов-о ім. Леонтовича. 1923, квітень. № 2. 30 с.
7. Незовибатько А. Д. Українські цимбали. Київ : Музична Україна, 1976. 57 с.

REFERENCES

1. Vykhovanets I. R. Systema vidminkiv ukrainskoi movy. Kyiv : Naukova dumka, 1987. 232 s.
2. Vykhovanets I. R. Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti. Kyiv : Naukova dumka, 1988. 256 s.
3. Vykhovanets I. R., Horodenska K. H. Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy / za red. chlena korespondenta NAN Ukrainy I. R. Vykhovantsia. Kyiv : Ukrainske vydavnytstvo «Pulsary», 2004. 400 s.
4. Zahnitko A. P. Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: morfolohiia. Donetsk : DonDU, 1996. 437 s.
5. Kutnia H. V. Semantyko-syntaktychna katehoriia valentnosti u konteksti analizu predykativ. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna*, 2009. Vyp. 64 (2). S. 9-16
6. Masytska T. Ye. Hramatychna struktura diieslivnoi valentnosti. Lutsk: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky, 1998. 208 s.
7. Mezhev O. H. Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaktychnykh odynyts. Lutsk : Volynskiy natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky, 2012. 464 s.
8. HRATY. URL : <http://sum.in.ua/s/ghraty> (data zvernennia: 06. 04. 2020)

Сташків Соломія Іванівна, аспірантка відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови Національної академії наук України (Україна).

Сташків Соломія Іванівна, аспирантка отделения грамматики и научной терминологии Национальной академии наук Украины (Украина).

Stashkiv Solomiia, post-graduate student of the Grammatic and scient therminology Department at NASU Institute of Ukrainian Language (Ukraine).

Стаття надійшла: 18.11.2020

Статтю прийнято до друку: 25.11.2020

УДК 811.161.2'366.56'367

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-112-122

КОГНІТИВНЕ ПІДГРУНТЯ БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ ІЗ НЕОЗНАЧЕНО-ПРЕДМЕТНИМ СУБ'ЄКТОМ

Наталія Ясакова

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Україна, м. Київ, вул. Сковороди, 2

e-mail: n.yasakova@ukma.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6810-8080

У статті проаналізовано когнітивне підгрунття безособових речень української мови із неозначено-предметним суб'єктом. Дієслівний головний член таких структур має форму третьої особи однини теперішнього (майбутнього) часу або однини середнього роду минулого часу. Виокремлено такі семантичні різновиди неозначено-предметного суб'єкта: невідомий, неактуальний, незбагнений і неозначений локус-суб'єкт. Кожен із різновидів виявляє особливості, притаманні людині у сприйнятті довкілля і розумінні власних відчуттів.

Ключові слова: безособове речення, суб'єкт безособового речення, неозначений суб'єкт, когнітивне підгрунття речення, семантика речення, класифікація безособових речень.

КОГНИТИВНАЯ ОСНОВА БЕЗЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С НЕОПРЕДЕЛЕННО-ПРЕДМЕТНЫМ СУБЪЕКТОМ

Наталья Ясакова

Национальный университет «Києво-Могилянская академия»

Украина, г. Киев, ул. Сковороды, 2

e-mail: n.yasakova@ukma.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6810-8080

Статья анализирует когнитивную основу безличных предложений украинского языка с неопределенно-предметным субъектом. Глагольный главный член таких структур имеет форму третьего лица единственного числа настоящего (будущего) времени или единственного числа среднего рода прошедшего времени. Выделены такие семантические разновидности неопределенно-предметного субъекта: неизвестный, неактуальный, непостижимый и неопределенный локус-субъект. Каждая из разновидностей выявляет особенности, присущие человеку в восприятии окружающей среды и понимании собственных ощущений.

Ключевые слова: безличное предложение, субъект безличного предложения, неопределенный субъект, когнитивная основа предложения, семантика предложения, классификация безличных предложений.

COGNITIVE BASIS FOR IMPERSONAL SENTENCES WITH AN INDEFINITE OBJECTIVE SUBJECT

Nataliia Yasakova

National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

2, Skovorody str., Kyiv, Ukraine

e-mail: n.yasakova@ukma.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6810-8080

Introduction. *The article analyzes impersonal sentences of the Ukrainian language, which describe the action of an indefinite subject. Although many works deal with impersonal constructions, the interpretation of their semantics remains controversial. Researchers do not pay enough attention to the fact that the subjects of such constructions of the Ukrainian language have peculiar semantic characteristics, which significantly affect the sentence semantics.*

Purpose. *This article is aimed at analyzing the cognitive basis for impersonal sentences with an indefinite objective subject.*

Methods. *The article is part of a comprehensive study of the nature and means of representing personality semantics in the Ukrainian literary language. A descriptive method, as well as transformational analysis, which allowed clarifying the semantics of the subject, were used in the study of impersonal sentences.*

Results. *In the Ukrainian language, impersonal sentences without a subjective syntaxeme can denote the action of indefinite subjects of two types: personal and objective. The verbal main member of indefinite objective sentences has the form of the third person singular of the present (future) tense or the singular of the neuter gender of the past tense. The indefiniteness of the subject of impersonal sentences is of a different nature. It may come from the irrelevance of the subject's nomination, the obscurity or incomprehensibility of its denotation, as well as the need to describe the state of the denotation, which has no clearly defined spatial boundaries. Accordingly, the following semantic varieties of indefinite objective subject should be distinguished in sentences without subject syntaxeme: the unknown, irrelevant, incomprehensible and indefinite locus subject. Each of the varieties shows the features that are inherent in human perception of the environment and understanding of his own feelings.*

Sentences with an unknown subject describe an object or phenomenon that the speaker perceives only in part due to various obstacles (considerable distance, darkness, fog, etc.). Such a subject can be precisely identified from the context. The irrelevant subject does not need further clarification, because it is perceived by native speakers as obvious, but in the transformation of the sentence it can be represented by a separate lexical item. Sentences with an incomprehensible subject demonstrate the remnants of a mythological world outlook, where numerous forces act beyond human control and comprehension. Sentences with the indefinite locus subject reflect the most general perception of space.

Originality. *The study offers an original interpretation of the cognitive basis for and classification of impersonal sentences with an indefinite subject in the Ukrainian language. Such structures are presented as one of the syntactic means of expressing third person semantics.*

Conclusions. *Indefinite objective semantics is a specific option of the categorical meaning of the third person, which in the Ukrainian language is implemented by impersonal sentences without a subjective syntaxeme. The asymmetry of formal grammatical and semantic syntactic structures specific for impersonality, makes it possible to represent in the language not only the*

agentlessness of the subject, but also its specific indefiniteness. Due to lack of specialized syntaxeme, the subject is verbalized indirectly, primarily through a dynamic feature. This way of organizing the syntactic structure makes it possible to focus on the communicatively most important and most understandable for the speaker aspects of the situation depicted.

Key words: *impersonal sentence, subject of impersonal sentence, indefinite subject, cognitive basis for the sentence, sentence semantics, classification of impersonal sentences.*

Постановка проблеми. Потрактування безособових речень досі залишається суперечливим, а лінгводидактична література подає традиційну класифікацію односкладних структур, яка враховує водночас формально-граматичні та семантико-синтаксичні ознаки. В одному ряду опиняються типи конструкцій, виокремлені за різними критеріями: за морфологічним вираженням головного члена й особовим статусом суб'єкта (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові), лише за морфологічним вираженням головного члена (інфінітивні), за характером дії (безособові). Відзначаючи нерівнорядність усіх типів односкладних речень, А. Загнітко, слушно акцентує на потребі розглядати їх з урахуванням «нерівнорядності формально-граматичної і семантико-синтаксичної площин реченнєвої структури». Хоч «статус безособових речень не піддають сумніву, оскільки головний член таких конструкцій позбавлений вказівки на окреслення діяча чи носія стану», носій предикативності, на думку вченого, здебільшого співвіднесений із субстанційним компонентом і поза останнім не реалізує своєї семантики, тож, підстава для виокремлення безособових речень потребує корекції [8, с. 21].

Нині означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові речення чимало українських граматистів кваліфікують як двоскладні з лексично не вираженим (нульовим) підметом. До односкладних структур за такого підходу зараховують безособові дієслівні речення, інфінітивні речення, прислівникові та іменні [2, с. 94–100], а терміни «безособове» та «односкладне дієслівне» речення у дослідженнях уживають як синоніми [11, с. 7]. Така типологія простих речень посилює актуальність питань щодо семантичної специфіки безособовості, яка втілюється в окрему групу конструкцій, що протистоять решті простих структур.

Аналіз семантики безособового речення не може обмежитися типологією елементарних речень, що репрезентують власне семантичну структуру таких синтаксичних одиниць, простеженням дериваційних зв'язків із конструкціями іншого типу, хоч такі спостереження, справді, дуже цікаві й вражають багатством тих способів бачити світ, які властиві українській мові. Пор.: *Берег залило – Берег залило водою – Вода залила берег; Картопля викопана – Картоплю викопано – Картоплю викопали*. Важливі відомості про типи предикатних і непередикатних знаків, що формують семантику безособових структур, потребують удокладнення, доповнення описом семантичних характеристик, що вирізняють безособові речення на тлі інших структур. Водночас потрібне вивчення й тих рис, які є спільними з реченнями інших типів і дають змогу виявити групи синтаксичних структур, що репрезентують утілення різних семантичних категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві чимало праць висвітлюють власне семантичну, формально-синтаксичну і семантико-синтаксичну організацію, особливості функціонування безособових структур. Такі речення стали об'єктом спеціальних досліджень [1], потрактовані в контексті розв'язання ширших питань класифікації односкладних речень [8], типології синтаксичних категорій [14], кореляцій формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак головного компонента

односкладних речень [11], мовної репрезентації суб'єкта і об'єкта [15], функційно-семантичної категорії персональності [20; 21], а також проблем стилістики та культури мовлення [7, с. 114–120; 10].

Хоч більшість сучасних лінгвістів не ототожнюють безособовість із безсуб'єктністю та обстоюють семантичну двокомпонентність формально односкладних структур, семантична специфіка суб'єкта таких речень не отримала належного висвітлення. Зокрема, поза увагою дослідників залишається той факт, що в масиві безособових речень наявні щонайменше дві лінії протиставлення таких структур за означеністю / неозначеністю суб'єкта та за його належністю до категорії осіб / неосіб. Пор.: *Мені сумно; Тобі пощастило* (суб'єкт означений) – *Гроші вкрадено* (суб'єкт неозначений); *За дверима гупнуло* (суб'єкт неозначений); *Доріжку засипано землею* (суб'єкт – особа) – *Доріжку засипало землею* (речення описує наслідок дії стихійних сил) – *Доріжка засипана землею* (речення описує стан предмета без окреслення типу каузатора). Крім того, по-різному потрактовано суб'єктне значення низки предикатів безособових структур. Напр., у реченнях на зразок *Градом побило жито; Хату знесло повинню* одні науковці вбачають предикати зовнішнього стану предмета, де суб'єкт виражений іменником у формі знахідного відмінка (*жито, хату*) [11, с. 12], інші – предикати дії з орудним суб'єкта (*градом, повинню*) [13, с. 350; 15, с. 98; 20, с. 195–197].

Мета цієї розвідки – проаналізувати когнітивне підґрунтя безособових речень із неозначеним предметним суб'єктом у контексті вивчення категорійних виявів функційно-семантичної категорії персональності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Належність до певної особи є обов'язковою характеристикою субстанційних компонентів речення: суб'єкта, об'єкта й адресата. У різних за синтаксичною будовою реченнях семантичний суб'єкт може бути представлений суб'єктною синтаксемою, що виражена за допомогою неоднакових відмінкових форм іменника, дієслівною формою головного члена, або й встановлюватися зі значення інших компонентів структури, пор.: *Я хочу морозива – Мені хочеться морозива; Автор доповнив статтю – Стаття доповнена автором; До зброї!; Скальпель!; Швидше!* За формально-граматичної безособовості речення, як узагальнює О. Болюх, «семантеми зі значенням діяча або носія стану не знаходять утілення у відповідних їм синтаксемах, або ж порушуються кореляції між семантико-синтаксичними функціями компонентів і засобами їх вираження» [1, с. 3]. Тож, належність до особи суб'єкта безособових речень не можна встановити, орієнтуючись на типові формально-граматичні показники.

Відсутність формально-граматичних показників особи, що часто властива головним членам безособових речень, не характерна для всіх синтаксичних одиниць цього типу. З-поміж речень, які традиційно зараховують до безособових, чимало таких, де головний член, виражений дієсловом, має формальні показники третьої особи, напр.: *Дощить; Тягне свіжістю; Пацієнта нудить; Болить у грудях*. Ще О. Потебня відзначив суперечність у використанні назви «безособові» щодо речень, у яких особа вказана. «У таких реченнях під особою розуміється не стосунок до граматичної особи, а визначеність підмета, а під безособовістю – невизначеність підмета», – пояснював учений [16, с. 363]. Цілком логічною видається думка Г. Золотової, що речення взагалі не може відбутися без приписування ознаки її носієві, без співвіднесення змісту з дійсністю в категоріях часу, модальності і особи. Граматична специфіка безособових речень, за словами знаної російської граматистки, полягає в структурно-семантичній маркованості інволютивного стану, тому їх варто називати інволютивними [9].

Через неточність термін «безособовий» критикували і в галузі морфології. І. Вихованець слушно зазначив, що назва «безособові дієслова» не відбиває морфолого-синтаксичної природи дієслівних одиниць, що не виражають особових протиставлень, а вживаються тільки в третій особі однини, і відповідну групу дієслів варто кваліфікувати як одноособові [4, с. 38]. Виправданий у морфології термін «одноособовий», який чітко номінує властивість групи дієслів, у вимірах синтаксису не застосовний, адже безособові речення неоднорідні за особовою належністю суб'єкта.

Усталений термін «безособовість» не позначає специфічної модифікації персональної семантики і найчастіше справді вказує на неконтрольованість описуваної в реченні дії (стану). Суб'єкт безособових речень, за словами М. Плющ, «ніби відсунений на задній план, на ньому не фіксується увага [...]». Модальність безособового речення відрізняється нашаруванням кількох додаткових відтінків. Напр., дієслово з постфіксом *-ся* виражає не пасивність, а інертну, неактивну дію-стан особи» [15, с. 76]. Докладно аналізуючи структури з давальним суб'єкта в безособовому реченні, М. Плющ наголошує на специфіці семантичних трансформацій, що супроводжують перетворення активних конструкцій у деміпасивні, напр.: *Молодь мріє про майбутнє – Молоді мріється про майбутнє*. На її переконання, безособове речення виражає синтаксичне значення деагенсивності носія стану, закріплене за моделлю речення [15, с. 75–76].

Отже, характерною рисою багатьох безособових речень є деагенсивність суб'єкта, що на формально-граматичному рівні втілюється у відсутності синтаксеми на його позначення або використанні неспеціалізованих відмінкових форм, що порушує симетрію між семантичною, семантико-синтаксичною і формально-граматичною структурами речення. Деагенсивним може бути суб'єкт I, II і III осіб, напр.: *Мені байдуже; Тобі байдуже; Олені байдуже*. Водночас не всі безособові речення мають особову парадигму. Оскільки не всі дії або стани можуть стосуватися людини, природно, що низка дієслів є одноособовими, а деяким безособовим реченням властиві суб'єкти лише третьої особи, напр.: *Світає; Хлющить; Нарешті розпогодилось*. Крім того, з-поміж безособових речень із третьоособовим суб'єктом вирізняються такі структури, що мають своєрідну синтаксичну організацію і зорієнтовані на мовну репрезентацію дій (станів) лише суб'єктів певного типу – неозначено-предметних.

Хоч традиційно з-поміж безособових не виокремлюють речення з неозначено-предметним суб'єктом, на нашу думку, вони становлять чітко окреслену групу структур без суб'єктної синтаксеми і протистоять тим безособовим реченням без суб'єктної синтаксеми, що описують результат дії неозначених осіб. Дієслівний головний член неозначено-предметних речень має форму третьої особи однини теперішнього (майбутнього) часу або однини середнього роду минулого часу, напр.: *...Зашикребло в горлі. І знову заболіло під грудьми* (А. Дімаров); *Там же зблиснуло. Ніби хтось викресував вогонь* (В. Рутківський). Натомість неозначено-особове значення властиве реченням із головним членом, що виражений предикатами результативного стану на *-но, -то*, напр.: *Посеред ставу убито чотири палі товстеньких, а угорі пов'язано вірвовками, та вп'ять якомсь-то хитро та мудро попереплутувано...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Її [Катерини Білокур – Н. Я.] біографії досі не написано* (О. Забужко).

Неозначеність предметного суб'єкта безособових речень може мати різну природу: зумовлюватися неактуальністю, невідомістю, незрозумілістю для ненаукового, первісного світосприйняття, складністю розмежування суб'єкта з іншими предметами. Відповідно виокремлюємо такі семантичні різновиди неозначено-предметного суб'єкта у реченнях без

суб'єктної синтаксеми: невідомий, неактуальний, незбагнений суб'єкти і неозначений локус-суб'єкт [20, с. 191–200; 21]. Кожен із різновидів оприявнює особливості, притаманні людині у сприйнятті довкілля і розумінні власних відчуттів.

Невідомий суб'єкт. Через значні перешкоди у сприйнятті органами чуття предметів і явищ дійсності мовець може кваліфікувати предметний суб'єкт як невідомий, напр.: *За Десною горіло* (О. Довженко); *...Раптом почув, як звідти, знадвору, гупнуло у вікно* (Ю. Андрухович). Відсутність суб'єктної синтаксеми дає змогу передати частковість сприйняття предметів, які перебувають за межами поля зору або на значній відстані від мовця. Предметний суб'єкт репрезентований тільки через динамічну ознаку, що її називає дієслово, яка недостатня для його ідентифікації і, отже, номінації. Коли суб'єкт не представлений у реченні спеціалізованою синтаксемою, він сприймається як максимально неозначений. Пор.: *Гупнуло у вікно – Щось гупнуло у вікно – Сніжка гупнула у вікно*. Водночас невідомість є тимчасовою характеристикою такого суб'єкта: мовець може з'ясувати каузатора дії (стану), а в тексті він може бути названий згодом, напр.: *Над головою в мене стугонить. То миша качає на горіщі кукурудзяний качан* (Г. Тютюнник).

Хоч речення без суб'єктної синтаксеми з дієслівним головним членом у формі третьої особи однини теперішнього (майбутнього) часу або однини минулого часу частіше вживають для позначення дій (станів) неозначено-предметних суб'єктів, загальність значення предметності дає змогу використовувати такі конструкції і щодо невідомих суб'єктів-осіб. У такому разі про те, що діячем є особа, може свідчити лексична семантика дієслова або пропонований контекст, напр.: *За дверима засміялось, потім сплюнуло і прорипіло єхидно і так само, як і перше, злобно...* (І. Багрянний); *А од танку засувом стукнуло. На порозі – Галька* (А. Головка).

Такі неозначено-предметні та неозначено-особові речення властиві тільки розмовному, художньому, рідше – публіцистичному стилям. Завдяки семантиці неозначеності, слабкому розмежуванню особового та предметного значень суб'єкта вони дають змогу передати найзагальніше сприйняття ситуації дійсності, де представлена дія (стан) множини суб'єктів, напр.: *Парад був грандіозний. Лопотіло і майоріло, гупало і ревло* (Л. Костенко).

Неактуальний суб'єкт. Певні предмети мають характерні властивості, що виявляються в типових ситуаціях дійсності, відомих усім носіям мови. Для ідентифікації таких предметів достатньо в реченні окреслити найважливіші параметри ситуації, зокрема назвати динамічну ознаку. У безособових реченнях із неактуальним суб'єктом дієслівний головний член має такий виразний семантичний зв'язок із певним типом суб'єктів, що вербалізація останніх є зайвою, напр.: *Капало зі стріх* (М. Коцюбинський); *Завіяло дороги* (М. Рильський); *У кабінеті світиться* (М. Трублаїні). Як указує М. Гіро-Вебер, неназваний актант є таким, імовірність якого при дієслові в цьому контексті максимальна, отже, його пропуск відповідає загальним законам синтаксису [6, с. 342]. У реченнях цієї групи, крім головного члена, нерідко представлені локативні або об'єктні синтаксеми, що набувають суб'єктних рис, напр.: *В печі тріщало* (І. Багрянний); *Очі випалило на фронті* (О. Гончар). Суб'єктна синтаксема у безособовому реченні, де семантика головного члена однозначно вказує на тип суб'єкта дії або стану, може бути виражена іменником у формі орудного чи рідше знахідного відмінка, напр.: *Хіба його не присипало землею в окопі?* (Є. Гуцало); *Але вранці прорвало воду, а я таки мусив викликати сантехніка* (Л. Костенко). У такому разі предметний суб'єкт безособового речення є означеним.

Інструментальне значення, що властиве орудному відмінкові іменника, зумовило потрактування безособових конструкцій з орудним суб'єкта як речень із неозначеним суб'єктом, що має риси стихійної сили. Такої думки дотримувався, зокрема, Є. Тимченко [18, с. 75]. С. Смеречинський відзначав широке вживання в народній мові безпідметових конструкцій, де присудок стосується «неназваного діяча, що уявляється й чинить ... як невідома, таємна субстанція (сила, причина) і виступає та діє активно», а орудний відмінок виражає значення знаряддя «таємної» сили [17, с. 22–23].

Суб'єктна семантика орудного відмінка у безособових реченнях на зразок *Градом побило полуницю* не дає змоги інтерпретувати їх як різновид речень із неозначено-предметним суб'єктом. Вони можуть бути трансформовані в двоскладну конструкцію з означеним суб'єктом (*Град побив полуницю*) і не можуть бути трансформовані у структуру з неозначеним суб'єктом (*Щось побило градом полуницю*).

Реченнями з означеним суб'єктом вважаємо також такі, де іменник в орудному відмінку називає джерело запаху, вказує на його характер, напр.: *Запаморочливо пахло в'янучим листям, хмелем і калиною...* (П. Загребельний); *Тхнуло вогкістю...* (В. Шевчук). Джерелом запаху може бути не тільки предмет, що його номінує іменник, адже квітами можуть пахнути парфуми, одяг, шкіра тощо. Водночас суб'єктне значення є супровідним для орудного при дієслівних головних членах, що позначають нюхові відчуття. Суб'єктне значення орудного послаблюється, якщо в реченні наявні інші синтаксеми, які виконують цю функцію, напр.: *А в хаті лісника Гречаного вже пахло упрілим борщем ...* (В. Шкляр); *Од нього* [міліціонера] *пахло холодом, шинельним сукном, реміняччям* (А. Дімаров).

Незбагнений суб'єкт. У реченнях із неозначеними суб'єктами цього типу семантика дієслівного головного члена передбачає активного діяча, проте в семантико-синтаксичній структурі речення відповідна синтаксема відсутня, а дієслово постає як функційно одноособове. Суб'єктних рис набуває об'єктна синтаксема, але її семантика не узгоджується зі семантикою головного члена, адже останній потребує агенса. Напр.: *Десь їх, напевно, розметало тепер по всіх світах* (І. Багрянний). ...*Занесло на закруті й кинуло в яму* (Ю. Винничук).

Каузатори певних дій не зрозумілі з погляду побутового світобачення, що орієнтується на сприйняття за допомогою органів чуття. Крім того, не всі дії (стани) мають каузатора, вони можуть бути випадковими. Однак людина внаслідок тривалої еволюції виробила такий спосіб осмислення явищ довкілля, за якого факти дійсності витлумачуються як наслідки впливу певних діячів. Саме такий спосіб мислення дав змогу первісній людині вижити: більше шансів урятуватися мали ті, хто вбачав прихованого каузатора за природними явищами (шелестом листя, хрустом гілок, рухом тіней). Первісні, наївні уявлення про світобудову відбиває мова, зокрема структура безособового речення.

Неозначений суб'єкт такого типу можна потрактовувати як вияв міфологічної свідомості. Незбагнений суб'єкт бачимо в прокльонах, які демонструють віру в магічну силу слова, напр.: *...бодай вас сточило, як шашіль сволок...* (М. Коцюбинський); *Щоб тебе різало по живому, щоб тебе по душі смугувало* (Є. Гуцало); в описі симптомів і наслідків хвороб, неконтрольованих станів, напр.: *Та не вам кажучи, прикинулась бешиха, та усю пику мені роздуло...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Мені вух не позакладало: чую* (І. Нечуй-Левицький); *Собаку ламало, але він тримався і ходив на роботу* (С. Жадан).

На думку О. Потебні, в основі багатьох висловлювань у різних мовах лежить уявлення про міфічну істоту, що діє в природі або людині, оволодіває людиною [16, с. 320]. Зникнення міфічного суб'єкта або його означеності частково може бути спричинене табу, невідомістю

діяча або розвитком критичної думки. Неозначеність суб'єкта, за О. Потебнею, є «наслідком критичної думки, що запідозрює або заперечує існування міфічної субстанції, перетворюючи її дії на явища» [16, с. 322].

Сучасний варіант потрактування виявів міфічного суб'єкта в безособових реченнях української мови репрезентує розвідка Г. Чернобай. Дослідниця розглядає безособові речення зі значенням зовнішніх станів природи і внутрішніх станів людини, спираючись на теорію О. Потебні про міфічний суб'єкт і використовуючи власну методику асоціативного експерименту [19, с. 5–11]. Незважаючи на наведені ще О. Потебнею аргументи про поширення безособових речень і уявлень про міфічного суб'єкта в носіїв багатьох мов, Г. Чернобай робить сміливі висновки про те, що «міфологічний суб'єкт» безособових речень є «невід'ємною частиною міфологічної картини світу давніх слов'ян» і твердить про його «національно-маркований характер»: «на власне-семантичному рівні – національно-маркований культурологічний суб'єкт, у якому збережено дохристиянські вірування українців; на концептуалогічному рівні – це суб'єкт, у якому сконденсовано первісні етнокультурні концепти СТРАХУ та ВІРИ перед божествами, від яких залежало життя і здоров'я людей» [19, с. 12].

На нашу думку, ознаки міфологічного сприйняття дійсності виразно збереглися лише в деяких безособових реченнях, а властива невербалізованому суб'єкту абстрактність і брак наукових даних про дохристиянські вірування слов'ян не дають змоги встановити його етнокультурний характер. Безособові речення з незбагненим суб'єктом, де дієслівні головні члени передбачають активного діяча, можна кваліфікувати як одне з багатьох свідчень про первісні уявлення людини, що їх зберігає мова.

Навряд чи виправданим є пошук каузатора у семантичній структурі будь-якого безособового речення, що позначає позамовну ситуацію стану. Саме такий підхід пропонує Н. Гальона, розглядаючи суб'єктну валентність дієслівних предикатів, оскільки вважає, що «для виникнення стану та його перебігу, підтримання потрібна не просто причина, а активний каузатор – витворювач» [5, с. 44]. Дослідниця обстоює думку, що в таких реченнях «каузатор стану має семантичну роль суб'єкта, оскільки спричинює стан, водночас носій стану є об'єктом, а не суб'єктом» [5, с. 45], і виокремлює дев'ять груп предикатів, які мають семантичну валентність каузатора. З-поміж них – предикати на позначення температури і вологості зовнішнього середовища (*теплішає, холоднішає*), предикати на позначення зміни пори року (*весніє, осеніє*), предикати на позначення зміни часу доби (*вечоріє, розвидняється, світає*) [5, с. 45]. Не вбачаємо у семантичній структурі речень із такими предикатами, зокрема й у тих, які наводить авторка статті, каузатора стану: *Прохолоднішає на ніч* (Г. Тютюнник); *За вікном весніє*; *Уже світає* (О. Гончар). Натомість, очевидно вважаємо наявністю суб'єкта-носія стану.

Неозначений локус-суб'єкт. Невелика кількість дієслів позначають стан природи: *вечоріти, смеркати, дощити, розвиднятись* тощо. При таких дієсловах у структурі речення не може бути залежного іменника, оскільки вони називають особливі стани всеохопного характеру, які поширюються на все середовище, а не окремий предмет [3, с. 114]. Коли всеохопний стан позначається за допомогою функційно одноособового дієслова, що зазвичай виражає особові протиставлення, суб'єкт окреслюється чіткіше, може набувати рис незбагненого, тобто сприйматися як вияв міфологічного світобачення, напр.: *Уже в ніч пішло...* (О. Довженко); *Відчутно повертало на весну* (О. Гончар); *Мабуть, заходить на грозу* (В. Шевчук).

Неозначеність суб'єкта всеохопного стану зумовлена нечіткістю меж і недискретністю денотата та загальністю його сприйняття. Оскільки такий тип суб'єкта загалом не може бути позначений окремою лексемою, можемо зробити висновок про дифузність відповідної когнітивної структури. Як слушно вказала О. Кубрякова, невербалізоване значення є невиразним, неусвідомленим, а поява спеціального позначення дає змогу перетворити дифузне і неозначене в щось виокремлене [12, с. 306].

Суб'єктних характеристик можуть набувати локативні синтаксеми, проте навіть у разі такого посилення означеності суб'єкта не можна говорити про обмеженість вияву всеохопного стану: *Надворі помалу сіріло* (І. Багрянний); ... *Навкруги посухеніло* (О. Гончар). У випадку, коли локатив указує на чіткі межі вияву предикативної ознаки, означеність посилюється, а стан втрачає всеохопність, напр.: *Ось у хаті зразу почервоніло* ... (Панас Мирний); *В лісі посухеніло* (М. Коцюбинський).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Неозначено-предметна семантика є специфічним варіантом категорійного значення третьої особи, яке в українській мові реалізують безособові речення без суб'єктної синтаксеми. Дієслівний головний член таких речень має форму третьої особи однини теперішнього (майбутнього) часу або однини середнього роду минулого часу. Неозначеність предметного суб'єкта, що його репрезентують безособові структури, може зумовлюватися невідомістю, неактуальністю, незрозумілістю у вимірах побутового світобачення або дифузністю просторових меж. Отже, виокремлюємо такі різновиди суб'єкта: невідомий, неактуальний, незбагнений і неозначений локус-суб'єкт. Асиметричність формально-граматичної та семантико-синтаксичної структур, характерна для безособовості, дає змогу репрезентувати в мові специфічну неозначеність предметного суб'єкта, що не завжди є деагенсивним.

Безособові речення з неозначено-предметним суб'єктом демонструють особливе осмислення і мовне вираження уявлень про предмети і явища довкілля. Більшість із них репрезентують синтаксичний спосіб позначення складних для сприйняття елементів дійсності – речення з невідомим, незбагненим суб'єктами і неозначеними локус-суб'єктами. Деякі структури зберігають залишки міфологічного сприйняття світу з характерним для нього уявленням про обов'язковість активного каузатора і реальність надприродних сил.

Завдяки відсутності спеціалізованої синтаксеми предметний суб'єкт вербалізується опосередковано, передусім через динамічну ознаку. Такий спосіб організації синтаксичної структури уможливорює зосередження уваги на комунікативно найважливіших і зрозумілих аспектах зображуваної ситуації.

Грунтовного вивчення потребують референційні аспекти семантики безособових речень із неозначеним предметним суб'єктом, особливості функціонування в різноманітних ситуаціях спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болюх О. В. Семантико-синтаксична структура безособового речення : автореф. дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1992. 16 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
4. Вихованець І. Чи є безвалентні дієслова? *Лінгвістичні студії*. 1997. Вип. 3. С. 38–41.
5. Гальона Н. П. Валентність суб'єкта як різновид семантичної валентності предиката в українській мові. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2015. Вип. 9. С. 39–47.

6. Гиро-Вебер М. К определению понятия «субъект» в синтаксисе русского языка. *Теория функциональной грамматики. Полевые структуры* [Я. Э. Ахапкина, А. В.Бондарко, М. Д. Воейкова и др.]. Санкт-Петербург : Наука, 2005. С. 333–345.
7. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти. Вінниця : Нова Книга, 2009. 400 с.
8. Загнітко А. Проблема односкладного речення у сучасній лінгвістиці. *Лінгвістичні студії*. 1997. Вип. 3. С. 17–26.
9. Золотова Г. А. Понятие личности/ безличности и его интерпретации. *Russian Linguistics*. 2000. Vol. 24. P. 103-115. URL : <https://docplayer.ru/26696057-Ponyatie-lichnosti-bezlichnosti-i-ego-interpretacii-russian-linguistics-vol-24-july-pp.html> (дата звернення: 01.11.2020).
10. Ковалів П. Безособові речення на -но, -то, їх значення та норми вживання. Авґсбург : [б. в.], 1947. 16 с.
11. Коваль Л. М. Головний компонент односкладного речення у між'ярусних співвідношеннях : автореф. дис. ...доктора філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2015. 34 с.
12. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
13. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
14. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк : Вежа, 2001, 340 с.
15. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 203 с.
16. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 5 т. Москва : Просвещение, 1958–1985. Т. III : Об изменении значения и заменах существительного. 552 с.
17. Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією і стилістикою). Харків : Радянська школа, 1932. 283 с.
18. Тимченко Є. Вокатив і інструменталь в українській мові. Київ : Українська академія наук, 1926. 117 с.
19. Чернобай Г. С. Міфологічний суб'єкт безособового речення в українській мові : автореф. дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2014. 18 с.
20. Ясакова Н. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові. Київ : НаУКМА, 2016. 328 с.
21. Ясакова Н. Семантична типологія і мовна репрезентація неозначено-предметного суб'єкта. *Studia Ucrainica Varsoviensia* 4. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016. S. 311–324.

REFERENCES

1. Boliukh O. V. Semantyko-syntaksychna struktura bezosobovoho rechennia : avtoref. dys. ... kandydata filol. nauk : 10.02.01 «Ukrainska mova». Kyiv, 1992. 16 s.
2. Vykhovanets I. R. Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys: pidruchnyk. Kyiv : Lybid, 1993. 368 s.
3. Vykhovanets I. R. Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti. Kyiv : Naukova dumka, 1988. 256 s.
4. Vykhovanets I. Chy ye bezvalentni diieslova? Linhvistychni studii. 1997. Vyp. 3. S. 38–41.
5. Halona N. P. Valentnist subiekta yak riznovyd semantychnoi valentnosti predykata v ukrainskii movi. Systema i struktura skhidnoslovianskykh mov. 2015. Vyp. 9. S. 39–47.
6. Giro-Veber M. K opredeleniyu ponyatiya «subekt» v sintaksise russkogo yazyka. Teoriya funktsionalnoy grammatiki. Polevye struktury [Ya.E. Akhapkina, A. V.Bondarko, M. D. Voeykova i dr.]. Sankt-Peterburg : Nauka, 2005. S. 333–345.

7. Zavalniuk I. Ya. Syntaksychni odynytsi v movi ukrainskoi presy pochatku KhKhI stolittia: funktsionalnyi i prahmalinhvistychnyi aspekty. Vinnytsia : Nova Knyha, 2009. 400 s.
8. Zahnitko A. Problema odnoskladnoho rechennia u suchasni linhvistytsi. Linhvistychni studii. 1997. Vyp. 3. S.17–26.
9. Zolotova G. A. Ponyatie lichnosti/ bezlichnosti i ego interpretatsii. *Russian Linguistics*. 2000. Vol. 24. P. 103-115. URL : <https://docplayer.ru/26696057-Ponyatie-lichnosti-bezlichnosti-i-ego-interpretatsii-russian-linguistics-vol-24-july-pp.html> (data zvernennia: 1.11.2020).
10. Kovaliv P. Bezosobovi rechennia na -no, -to, yikh znachennia ta normy vzhyvannia. Avgzburg : [b. v.], 1947. 16 s.
11. Koval L. M. Holovnyi komponent odnoskladnoho rechennia u mizhiarusnykh spivvidnoshenniakh : avtoref. dys. ...doktora filol. nauk : 10.02.01 «Ukrainska mova». Kyiv, 2015. 34 s.
12. Kubryakova Ye. S. Yazyk i znanie: Na puti polucheniya znaniy o yazyke : Chasti rechi s kognitivnoy tochki zreniya. Rol yazyka v poznanii mira. Moskva : Yazyki slavyanskoy kultury, 2004. 560 s.
13. Mezhev O. H. Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaksychnykh odynyts. Luts'k : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2012. 464 s.
14. Mirchenko M. V. Struktura syntaksychnykh katehori. Luts'k : Vezha, 2001, 340 s.
15. Pliushch M. Ya. Katehori. subiekta i obiekta v strukturi prostoho rechennia. Kyiv : Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2018. 203 s.
16. Potebnya A. A. Iz zapisok po russkoy grammatike : v 5 t. Moskva : Prosveshchenie, 1958–1985. T. III : Ob izmenenii znacheniya i zamenakh sushchestvitelnogo. 552 s.
17. Smerechynskyi S. Narysy z ukrainskoi syntaksy (u zviazku z frazeolohiieiu i stylistykoiu). Kharkiv : Radianska shkola, 1932. 283 s.
18. Tymchenko Ye. Vokatyv i instrumental v ukrainskii movi. Kyiv : Ukrainska akademiia nauk, 1926. 117 s.
19. Chernobai H. S. Mifolohichnyi subiekt bezosobovoho rechennia v ukrainskii movi : avtoref. dys. ... kandydata filol. nauk : 10.02.01 «Ukrainska mova». Kyiv, 2014. 18 s.
20. Yasakova N. Katehoriia personalnosti: pryroda, struktura ta reprezentatsiia v ukrainskii literaturnii movi. Kyiv : NaUKMA, 2016. 328 s.
21. Yasakova N. Semantychna typolohiia i movna reprezentatsiia neoznachenno-predmetnoho subiekta. *Studia Ucrainica Varsoviensia* 4. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016. S. 311–324.

Ясакова Наталія Юрївна, доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Україна).

Ясакова Наталья Юрьевна, доктор филологических наук, заведующий кафедрой украинского языка Национального университета «Києво-Могилянська академія» (Україна).

Yasakova Nataliia Doctor of Philology, head of Department of Ukrainian Language of National University of «Kyiv-Mohyla Academy» (Ukraine).

Стаття надійшла: 03.11.2020

Статтю прийнято до друку: 10.11.2020

IV. МОВА СУЧАСНИХ ЗМІ

УДК 811.161.1'38:[070:172.15](477)

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-123-132

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ГАЗЕТНИЙ ТЕКСТ: ЗМІСТОВА КОНЦЕПЦІЯ, СТРУКТУРНА СПЕЦИФІКА, ЖАНРОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ

Інна Горобець

Вінницький національний аграрний університет

Україна, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3

e-mail: innahorobets@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1748-936X

У статті проаналізовано підходи до виокремлення категорій газетних текстів, розкрито поняття «медіалінгвістика», «медіатекст» з урахуванням жанрово-стильових особливостей. Особливу увагу приділено газетно-публіцистичному стилю, якому властива висока суб'єктивність і тісний особистісний зв'язок автора тексту, власне тексту та реципієнта. Установлено, що інформацію й текст зазвичай не ототожнюють, оскільки кожен сприймає інформацію, висвітлену в тому самому тексті, по-різному. Простежено, що сучасні засоби масової інформації дедалі виразніше впливають на свідомість сучасного реципієнта. Жанрову своєрідність газетних текстів структуровано й проаналізовано за групами: аналітичною, інформаційною й художньо-публіцистичною. Визначено прагмалінгвістичні функції лексико-синтаксичного повтору в жанрових різновидах сучасних українських газет.

Відповідно до тематики, рубрики, змістової концепції і жанрової специфіки періодичних видань у структурі мас-медійних текстів проаналізовано основні їхні компоненти: заголовок (підзаголовок), лід, зачин, основну частину тексту, кінцівку. Акцентовано, що найвищий ступінь експресивності властивий кінцівці, яка найвиразніше контактує з читачем, адже її мовне оформлення (наявність низки виражальних засобів: обірваних, еліптичних речень, риторичних фігур), спонукає читача до активного аналізу й прийняття потрібних рішень, на відміну від інших – інформативних – частин тексту.

Серед етапів сприймання тексту визначено такі: ознайомлення з темою статті, виявлення до неї інтересу; поверхнєве візуальне ознайомлення з текстом і мінімальна розумова обробка отриманої інформації; поглиблене розуміння тексту, яке призводить до зміни словникового запасу й розширення мовної картини світу реципієнта. У процесі дослідження з'ясовано, що газетний текст виходить за межі лінгвістичних категорій, а це дає підстави розмірковувати про появу нового наукового напрямку – медіалінгвістики, яка займається вивченням особливостей мови засобів масової інформації, зокрема медіатексту.

Ключові слова: *змістова концепція, структурна специфіка, жанрова диференціація, медіалінгвістика, медіатекст, сучасний український газетний текст.*

СОВРЕМЕННЫЙ УКРАИНСКИЙ ГАЗЕТНЫЙ ТЕКСТ: СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ КОНЦЕПЦИЯ, СТРУКТУРНАЯ СПЕЦИФИКА, ЖАНРОВАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ

Инна Горобец

Винницкий национальный аграрный университет

Украина, г. Винница, ул. Солнечная, 3

e-mail: innahorobets@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1748-936X

В статье проанализированы подходы к выделению категорий газетных текстов, раскрыто понятие «медиалингвистика», «медиатекст» с учетом жанрово-стилевых особенностей. Особое внимание уделено газетно-публицистическому стилю, которому свойственна высокая субъективность и тесная личностная связь автора текста, собственно текста и реципиента. Установлено, что информацию и текст обычно не отождествляют, поскольку каждый воспринимает информацию, освещенную в том же тексте, по-разному. Прослежено, что современные средства массовой информации все явственнее влияют на сознание современного реципиента. Жанровое своеобразие газетных текстов структурировано и проанализировано по группам: аналитической, информационной и художественно-публицистической. Определены прагматико-лингвистические функции лексико-синтаксического повтора в жанровых разновидностях современных украинских газет.

В соответствии с тематикой, рубрикой, содержательной концепцией и жанровой спецификой периодических изданий в структуре масс-медийных текстов проанализированы основные их компоненты: заголовок (подзаголовок), лид, зачин, основную часть текста, конец. Акцентировано, что высшая степень экспрессивности присущая концу, который отчетливо контактирует с читателем, ведь его языковое оформление (наличие ряда выразительных средств: оборванных, эллиптических предложений, риторических фигур), побуждает читателя к активному анализу и принятию нужных решений, в отличие от других – информативных – частей текста.

Среди этапов восприятия текста определены следующие: ознакомление с темой статьи, выявление к ней интереса; поверхностное визуальное ознакомление с текстом и минимальная умственная обработка полученной информации; углубленное понимание текста, которое приводит к изменению словарного запаса и расширение языковой картины мира реципиента. В процессе исследования установлено, что газетный текст выходит за пределы лингвистических категорий, а это дает основания рассуждать о появлении нового научного направления – медиалингвистики, которая занимается изучением особенностей языка средств массовой информации, в частности медиатекста.

Ключевые слова: *содержательная концепция, структурная специфика, жанровая дифференциация, медиалингвистика, медиатекст, современный украинский газетный текст.*

MODERN UKRAINIAN NEWSPAPER TEXT: CONTENT CONCEPT, STRUCTURAL SPECIFICITY, GENRE DIFFERENTIATION

Inna Gorobets

Vinnytsia National Agrarian University

3 Soniachna St., Vinnytsia, Ukraine

e-mail: innahorobets@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1748-936X

Introduction. *The article analyzes the approaches to distinguishing the categories of newspaper texts, reveals the concept of "media linguistics", "media text" taking into account the genre and style features. Particular attention is paid to the journalistic style, which is characterized by high subjectivity and close personal connection between the author of the text, the text itself and the recipient. It is established that information and text are usually not identified, because everyone perceives the information covered in the same text differently. It has been observed that modern mass media are more and more clearly influencing the consciousness of the modern recipient. The genre originality of newspaper texts is structured and analyzed by groups: analytical, informational and artistic-journalistic. Pragmalinguistic functions of lexical-syntactic repetition in genre varieties of modern Ukrainian newspapers are determined.*

Purpose. *The purpose of this article is to clarify the specific features of modern Ukrainian newspaper texts.*

The goal is realized by performing the following tasks: 1) to characterize the features of the structure of texts of Ukrainian newspapers in 2016–2020; 2) to describe the mechanisms of the semantic concept - perception and understanding of newspaper texts; 3) to characterize the genre differentiation of newspaper texts of the specified period.

Results. *According to the subject, rubric, semantic concept and genre specifics of periodicals in the structure of mass media texts their main components are analyzed: title (subtitle), ice, beginning, main part of the text, ending. It is emphasized that the highest degree of expressiveness is inherent in the limb, which is most in contact with the reader, because its language design (the presence of a number of means of expression: ragged, elliptical sentences, rhetorical figures) encourages the reader to actively analyze and make decisions, unlike others – informative – parts of the text.*

Conclusion. *Among the stages of perception of the text are the following: acquaintance with the topic of the article, identification of interest in it; superficial visual acquaintance with the text and the minimum mental processing of the received information; in-depth understanding of the text, which leads to a change in vocabulary and expansion of the linguistic picture of the recipient's world. The study found that the newspaper text goes beyond linguistic categories, which gives reason to think about the emergence of a new scientific field - media linguistics, which studies the features of the language of the media, including media text.*

Key words: *semantic concept, structural specificity, genre differentiation, media linguistics, media text, modern Ukrainian newspaper text.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності.
Зміни в комунікативних процесах кінця ХХ – початку ХХІ ст., що відображають потужний вплив на реальне життя сучасних мас-медіа, актуалізували проблеми, пов'язані з витлумаченням медіатексту.

Тексти масової інформації в сучасному світі є однією з найпоширеніших форм побутування мови, тому інтерес науковців до мови цих текстів незмінно зростає. Мова українських газет є не лише засобом впливу на читача, але й активним виразником сучасної суспільної, політичної ситуації в державі, а також психологічного мікроклімату в певній групі соціального середовища. Дедалі частіше в мас-медійних текстах трапляється вживання неологізмів, іншомовних слів, сленгів, які активно входять у щоденне життя нашої етнічної спільноти. Отже, мова українських газетних текстів як відображення сучасної епохи матиме надзвичайно важливе значення для дослідників у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категоріям газетного тексту приділено значну увагу в працях З. Тураєвої, І. Гальперіна (категорія інформативності), О. Назаренко, Н. Болотнової (категорія комунікативності). Мовні особливості газетного тексту проаналізовано в наукових розвідках Є. Покровської, Н. Громової. Дослідниця І. Завальнюк визначає жанрово-стильові риси сучасних газетних текстів, а А. Євграфова аналізує структуру газетного тексту, виділяючи лід як компресовану форму мовлення.

Поняття «медіалінгвістика» розкрито в словнику Л. Шевченко, а також у посібнику Т. Добросклонської, а об'єкт цієї дисципліни – медіатекст – детально аналізує М. Яцимівська. І. Соколова серед медійних текстів виділяє тексти-анонси й акцентує на важливості поширеного в них лексико-синтаксичного повтору.

Формулювання мети і завдань статті. Мета пропонованої статті полягає в з'ясуванні специфічних ознак сучасних українських газетних текстів. Мета реалізується шляхом виконання таких завдань: 1) схарактеризувати особливості структури текстів українських газет 2016–2020 рр.; 2) описати механізми змістової концепції – сприйняття й розуміння газетних текстів; 3) схарактеризувати жанрову диференціацію газетних текстів означеного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом особливої популярності набула українська газетна періодика, виражена різноманітністю жанрів, структури, специфікою авторського стилю залежно від прагматичної спрямованості матеріалу, цільової аудиторії, призначення і сфери діяльності суспільства. Досліджений матеріал дає підстави стверджувати, що автори газетних текстів дбають про те, щоб їхні публікації не були нав'язливими, адже вони не лише інформативні, але й формують суспільну думку. Широке різноманіття засобів масової інформації, недосвідченість цільової аудиторії в критичному аналізі інформації спричинили посилену конкуренцію між газетами однакової спрямованості. Засоби масової інформації понад усе намагаються зберегти свою цільову аудиторію, тому підпорядковують жанрово-стильові різновиди смакам і потребам читачів та прагнуть привернути їхню увагу до проблеми, порушеної в тексті, і до ЗМІ загалом. Увагу читачів привертають за допомогою графічних засобів: ілюстрацій, фотоматеріалів, карикатур, схем, графіків, діаграм. Звертаючись до візуального сприймання, автор через картинку затримує увагу читача на конкретній статті на деякий час.

Важливим чинником привернення уваги читача є заголовок. Використання красномовного влучного заголовка забезпечує успіх газетної публікації. Як слушно зауважує Н. Громова, «завдання газетного заголовка – інтригувати читача» [3, с. 27], для того щоб не втратити його увагу, автор веде з ним постійне спілкування в тексті статті. Такого спілкування досягають шляхом запитань, які є беззаперечними актуалізаторами уваги. Отже, автор надає читачеві право бути не стороннім спостерігачем, а майже учасником подій, описуваних у тексті, або ж спонукає до прийняття доленосних рішень: «текст статті повинен його [читача – І. Г.] утримувати в напрузі під час читання, тому більшість статей містить

запитання, на які автор дає відповідь, аргументує її, а потім висуває наступне запитання, щоб втримати увагу читачів [3, с. 27].

Однією з головних особливостей газетних текстів є позиція автора. На основі проаналізованого мовного матеріалу можемо визначити моделі авторської позиції: АВТОР-СПОСТЕРІГАЧ, АВТОР-ЕКСПЕРТ, АВТОР-МАНІПУЛЯТОР. Звісно, публіцистика тяжіє до об'єктивності, тому авторська позиція схожа на позицію спостерігача, особи сторонньої. У такому разі ступінь авторської позиції дорівнює найнижчому показнику. Позиція автора як експерта з конкретних ситуацій дозволяє йому зберігати об'єктивність, однак безумовно вказує на його професіоналізм і, як наслідок, переконує читача розділити його твердження. Позиція автора-експерта посідає серединне місце, оскільки однаково незалежними тут є і автор, і читач. Позиція автора-маніпулятора полягає в емоційно-ціннісній узаємодії автора з читачем, впливові на його почуттєву сферу. Їй властивий високий ступінь авторської думки (ідеї), оскільки автор-маніпулятор відверто звертається до підсвідомої сфери реципієнта, закликає його до певних дій. Для такої моделі характерне використання повторів, фразеологізмів, мовних кліше, жаргонізмів, епітетів – мовних засобів, які засвідчують пошук журналістами власної аудиторії. Кожен із цих видів авторської позиції має недоліки й переваги залежно від призначення й цільової аудиторії, від жанру і сфери побутування. Незмінною є лише мета ЗМІ – зберегти свого читача. Проте сучасний читач зацікавлений у змінах, його ваблять нові жанри. Засоби масової інформації, які зупинилися на певному етапі свого розвитку і не бажають експериментувати, вводити у свої тексти нові мовні чи графічні засоби впливу на свідомість реципієнта, не лише не привертають увагу потенційної аудиторії, але й втрачають постійних читачів. Безперечно, тенденція газетного тексту до змін значно розширює коло інтересів дослідників мови сучасних українських газет.

Газетно-публіцистичний стиль – один із найбагатших стилів української літературної мови за кількістю притаманних мовно-стильових засобів: він розвивається синхронно з розвитком мови, інтеграцією її в міжнародний простір, тому вміщує загальноновживану іншомовну лексику; є своєрідним зв'язком між позицією автора й майбутніми рішеннями читача, тому має специфічні художні засоби й особливий синтаксис: епітети, повтори, алегорію, протиставлення, обірвані й еліптичні конструкції, окличні речення й стилістичні фігури; за ступенем реалізації функції впливу на підсвідомість реципієнта йому притаманне використання елементів життєвого досвіду потенційної аудиторії, тісного особистісного зв'язку між текстом і реципієнтом, що передбачає врахування психологічних особливостей читачів. Звідси – висока суб'єктивність, нав'язування порад, ідей, переконування читача у достовірності своїх тверджень, використання попереднього життєвого досвіду, відомих прикладів історії, які демонструють не лише ситуацію, подібну до описуваної в тексті, але й констатують можливі наслідки. Взаємозв'язок особистого досвіду реципієнта, історичного досвіду країни, панівної в суспільстві ідеології зумовлює цілісне висвітлення подій.

Газетний текст вирізняє висока структурна й семантична зв'язність та цілісність. Ця особливість забезпечує реалізацію функції інформативного повідомлення. О. Назаренко виокремлює дві категорії тексту: інформативність та комунікативність [7, с. 734]. Інформативність полягає в тому, що текст слугує засобом висвітлення інформації. Категорія інформативності є головною для текстів сучасних газет, оскільки повідомлення інформації – найважливіше завдання ЗМІ. Поняття «інформативність тексту» та «інформація» мають різні значення. На думку З. Тураєвої, інформація, висвітлена в тексті, є значно ширшою, ніж кількість мовних засобів, які її виражають [10]. Це дає нам підстави стверджувати, що

інформація й інформативність тексту – поняття нетотожні, оскільки сприймання того самого тексту є індивідуальним.

І. Гальперін поділяє інформацію в тексті на змістово-фактуальну, змістово-концептуальну та змістово-підтекстову. Змістово-фактуальна інформація чітко відображає події, які відбуваються в реальному житті. Змістово-концептуальна інформація виражає задум автора через його сприйняття відношень між явищами й фактами. Змістово-підтекстова інформація полягає у вираженні асоціативних і конотативних значень. Зміст тексту в такому разі має імпліцитний характер [2, с. 27–28].

Що стосується категорії комунікативності газетного тексту, то вона ґрунтується на здатності тексту бути суб'єктом спілкування, адже саме текст виражає інформативне повідомлення. На думку Н. Болотнової, актуалізація комунікативності як однієї з основних текстових категорій дозволяє вести мову про комунікативну парадигму лінгвістичного знання [1, с. 11]. О. Назаренко визначає характерні ознаки комунікативної парадигми: інтегративний характер; спираючись на теорію мовленнєвої діяльності; висунування тексту та мовної особистості як основних понять; підвищення інтересу до екстралінгвістичних чинників спілкування; експланаторність (намагання пояснити мовні явища) [7, с. 735].

За жанрово-стильовими особливостями газетні тексти поділяють на групи: інформаційну, аналітичну, художньо-публіцистичну. Кожна з цих груп має власну специфіку щодо поділу на жанрові різновиди, відповідні мовні та художні засоби, неоднакову експресію й емоційність текстів. Варто зазначити, що жанрові різновиди можуть зазнавати дифузії, видозмінюватися відповідно до мети і засобів реалізації тексту, адже «внутрішньожанрова диференціація засвідчує пластичність авторської свідомості щодо інтерпретації інформації, дедалі ширшу репрезентацію документального рівня творчості журналіста» [6, с. 128].

До інформаційної групи належать такі жанри: «допис, інформація (хронікальна, аналітична), репортаж (аналітичний, сюжетний, хронікальний, репортаж-роздум), інтерв'ю (інтерв'ю-портрет, хронікальне інтерв'ю, проблемне інтерв'ю)» [6, с. 129]. Вони передбачають реалізацію основної функції газетного тексту – інформативної. Такі жанри характеризуються незначним різноманіттям художньо-експресивних засобів і майже не виражають присутності автора в тексті. Їм властиві чіткість, лаконічність, відсутність спонтанного мовлення автора та звернень до читачів. Повтори в них переважно випадкові, не містять змістового навантаження, не є стилістичними фігурами. А в деяких газетах спостережено тенденцію до навмисного уникнення повторів («Урядовий кур'єр», «Новини Вінниччини», «33-й канал»).

До аналітичної групи входять такі основні жанри: огляд, звіт (розгорнутий, тематичний), коментар (коментар-довідка, коментар-репліка, інформаційний коментар) [6, с. 129]. Вони характеризуються деталізацією опису подій з урахуванням та аналізом фактів, дотичних до них, які могли впливати на хід ситуації. Аналітичні тексти потребують значного багажу знань автора, логічних аргументів та розлогого матеріалу з вивчення проблеми. Ці тексти обов'язково вміщують висновки автора або демонстративно спонукають реципієнта до вироблення власних висновків, проте в цьому разі автор заздалегідь знає, якими вони повинні бути. У таких публікаціях наявна наскрізна ідея, для реалізації якої автор обирає потрібні мовні експресивні засоби: повтор, інверсію, порівняння, парцеляцію, еліпсис та ін. У системі повторів трапляються переважно синтаксичні – повтор субстанціональних синтаксем, предикатних синтаксем, обставинних, атрибутивних поширювачів, повтор

простих речень, синтаксичний паралелізм («Високий замок», «Вінницька газета», «Голос Православ'я», «Голос України», «Культура і життя», «Правди сила», «Слово Просвіти»).

Художньо-публіцистична жанрова група уміщує нарис (проблемний, портретний), есе (проблемне, портретне), памфлет [6, с. 129], а також нові жанри в українській пресі – сповідь та спогад, які характеризуються значною експресивністю й невеликим фактажем. Ці жанри мають найбільш довільну форму й засоби вираження, проте вирізняються високим ступенем переконання, відвертого впливу на читача, передбачають урахування особистого досвіду автора, його думок, навіть почуттів, але найменше враховують смаки і бажання реципієнта. У таких текстах єдиним суб'єктом є автор, роль читача полягає лише в ознайомленні з авторською ідеєю. Однак за рахунок значної кількості вдалим художніх засобів такі тексти здійснюють морально-виховну мету, оскільки порушують переважно морально-етичні теми, – у цьому їхня найвища цінність. Такі жанри оперують великою кількістю абстрактних слів, розгалуженою системою художніх засобів: епітетів, алегорій, порівнянь, повторів тощо. Лексико-синтаксичні повтори утворюють стилістичні фігури (анадиплосис, хіазм, антитезу, симплоку, анафору, епіфору та ін.), уживаються з певною стилістичною метою, виконуючи прагмалінгвістичні функції. Найбільше їх засвідчено в газетах «Дзеркало тижня», «Літературна Україна», «Молодь України», «Моя сповідь».

Структура тексту зумовлена тематикою періодичного видання, типом рубрики (підрубрики), змістовою концепцією і жанровою специфікою періодичного видання загалом. Компоненти газетного тексту взаємопов'язані й синкретичні.

Найтиповіша газетна публікація складається із заголовка (підзаголовка), ліду, зачину, основної частини тексту, кінцівки.

Заголовок – дуже важливий структурний елемент газетної публікації, який виконує інформативну, комунікативну, рекламно-експресивну, графічно видільну, розподільну, з'єднувальну функції. За функційним призначенням газетні заголовки можна поділити на інформативні, комунікативні, графічно-видільні, рекламно-експресивні.

Лід розглядаємо як факультативний графічно виділений початок газетного тексту, у якому окреслюють тему й проблематику публікації. Метою ліду є заохочення читача до прочитання всієї статті. У структурі газетного тексту лід виконує роль початкового абзацу і є невідривною частиною тексту, хоч і графічно відокремлений від нього [5, с. 196]. Якщо в тексті немає ліду, то перший абзац (зачин) виконує його функцію. У зачині є постановка порушених у тексті проблем. Автор безпосередньо розгортає розповідь.

Основну частину газетного тексту вирізняє деталізація подій, розгалужена характеристика поглядів осіб-коментаторів залежно від жанрової специфіки тексту. Структура газетної публікації формально відображає зміст тексту, його основні ідеї, персонажі й образи. Це найважливіший структурний елемент газетного тексту, який максимально розлого подає інформацію. На противагу ліду, зачину й кінцівці, які відверто взаємодіють із читачем, основна частина впливає на нього опосередковано шляхом застосування лексичних і синтаксичних засобів, стилістичних фігур. В основній частині публіцист оперує доказами, гіпотезами. Текст має чітку хронологічну або причиново-наслідкову послідовність опису подій, тому є досить об'єктивним.

З погляду взаємодії з читачем найбільш виразним структурним елементом газетного тексту є кінцівка, часто насичена експресивними засобами, еліптичними, обірваними реченнями чи риторичними фігурами. Кінцівка підсумовує виклад думок автора, висловлює його позицію стосовно висвітлених в основній частині фактів, підводить читача до розуміння

проблеми, спонукає до роздумів або виявлення активної громадянської позиції. На нашу думку, кінцівка має найвищий ступінь суб'єктивності.

Питання сприйняття тексту посідає чільне місце в системі сучасних наукових досліджень у галузі філології. І. Соколова визначає сприйняття тексту як «процес протилежний процесу текстотворення. Якщо текстотворення характеризується загальною спрямованістю «від думки до тексту», то процес сприйняття має зворотний напрям: «від тексту до думки» [9, с. 22]. Виділяють такі етапи процесу сприйняття:

а) етап ознайомлення з темою статті і вияв до неї інтересу;

б) поверхнєве візуальне ознайомлення з текстом і мінімальна розумова обробка отриманої інформації;

в) поглиблене сприймання тексту, яке призводить до зміни словникового запасу й розширення мовної картини світу реципієнта [9, с. 22–23].

Задля ефективного й результативного аналізу української газетної періодики потрібно враховувати, що засобами мови журналісти здійснюють інтеграцію в когнітивну сферу реципієнта. На думку Є. Покровської, мова – це соціальна сила, яка є потужним засобом формування поглядів, а отже, й елементом впливу на поведінку та свідомість людей [8, с. 4].

Питання виходу мови газетного тексту за межі лінгвістичних категорій порушуються в дослідженнях М. Яцимирської [12, с. 490]. Окремий напрям наукових лінгвістичних досліджень – медіалінгвістику, яка безпосередньо спрямована на вивчення функціонування мови у ЗМІ, виділяє Т. Добросклонська [4, с. 26]. Медіалінгвістика – це гуманітарна галузь, яка вивчає теоретичні засади та суспільні передумови виникнення медіа; роль ЗМІ в динаміці мовних процесів; функціонально стилістичний статус медіамовлення; поняття медіатексту як базової категорії медіа; опис методів вивчення текстів масової інформації; аналіз лінгвостилістичних ознак основних типів і жанрів медіатекстів – друкованих, електронних, інформаційних, аналітичних, художньо-публіцистичних; дослідження різних аспектів медіадискурсу в контексті міжкультурної комунікації та ін. [11, с. 98]. Основним предметом вивчення медіалінгвістики слугує медіатекст – «поліфункціональна гетерогенна смислова система, яка є продуктом вербалізації когнітивної діяльності індивіда та об'єктом і результатом цілеспрямованого конструювання смислів відповідно до прагматичної орієнтації ЗМІ» [11, с. 101–102]. Особливим ареалом побутування медіатекстів є періодичні видання, які залишають за собою право графічного виділення й водночас візуального сприймання певних мовленнєвих елементів. У словнику термінів і понять «Медіалінгвістика» газету кваліфікують як «інформаційно-аналітичний жанр медіа, що передбачає системне представлення актуальної інформації про події різного масштабу – регіонального, національного, світового» [11, с. 37]. Газетам характерна офіційність, періодичність, мобільність, загальнодоступність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Структурні компоненти газетного тексту зумовлені тематикою газети, її призначенням, жанровою диференціацією та змістовою концепцією. Текст газети складається здебільшого з основних (заголовки, зачин, основна частина, кінцівка) та додаткових (підзаголовки, лід) елементів. Структура газетних текстів завжди корелює з метою публікації: привернути увагу до певної проблеми, зберегти постійного читача та привабити потенційну аудиторію. Часто автори публікацій використовують графічно виділені елементи: рисунки, графіки, таблиці, фотоматеріали, карикатури тощо, які сприяють динамічнішому засвоєнню інформації. За допомогою вербальних засобів – красномовного заголовка, підзаголовка – журналісти привертають увагу більш свідомо налаштованих читачів, здатних до конкретизації проблеми, прийняття

правильних рішень на підставі авторської позиції. На матеріалі досліджуваних текстів за ступенем об'єктивності визначено три типи авторської позиції: автор-спостерігач, автор-експерт, автор-маніпулятор, застосовні з огляду на мету й жанрову специфіку публікації. До найпоширеніших жанрів належать: стаття, нарис, інтерв'ю, репортаж, допис, інформація, огляд, звіт, коментар, есе. У газетній періодиці зазначеного періоду виявлено нові жанрові різновиди: сповідь, спогад, які належать до художньо-публіцистичної жанрової групи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болотнова Н. Филологический анализ текста: [учебное пособие] / [3-е изд., исп. и доп]. Москва : Флинта: Наука, 2007. 520 с.
2. Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : КомКнига, 2007. 144 с.
3. Громова Н. Лінгво-стилістичні особливості газетних текстів англomовної преси як засоби впливу на читачку аудиторію. *Вісник львівського університету. Серія іноземні мови*. 2016. Вип. 23. С. 26–31. URL : http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/18748/2/N_Hromova_VLU_23_FPMV.pdf (дата звернення: 17.10.2020).
4. Добросклонская Т. Язык средств массовой информации: учеб. пособ. для студентов вузов. Москва : КДУ, 2008. 116 с.
5. Євграфова А. Лід як компресована форма мовлення. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 21(60). 2008. № 1. С. 194–198.
6. Завальнюк І. Динамічні процеси в стилістичній типології газетних жанрів. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. 2010. № 2 (4). С. 127–134.
7. Назаренко О. Основні категорії в сучасному газетному тексті. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 732–735.
8. Покровская Е. Понимание современного газетного текста и его языковые характеристики. автореф. дис. ... д. філол. наук. Москва : Гос. ин-т рус. яз. им. АС Пушкина, 2004. 44 с.
9. Соколова І. Прагматико-комунікативні характеристики категорії повтору у текстах-анонсах [Текст] : дис. ... канд. філолог. наук, спец. : 10.02.04 «Германські мови». Харків : Харківський національний університет, 2002. 211 с.
10. Тураева З. Лингвистика текста. Текст: Структура и семантика: [учебное пособие] [изд. 2-е]. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 144 с.
11. Шевченко Л., Дергач Д., Сизонов Д. Медіалінгвістика : словник термінів і понять. / за ред. Л. І. Шевченко. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2014. 380 с.
12. Яцимірська М. Медіатекст з погляду сучасної лінгвістичної парадигми. *Зб. праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2003. Вип. 11. С. 489–497.

REFERENCES

1. Bolotnova N. Filologicheskii analiz teksta: [uchebnoye posobiye] / [3-ye izd., isp. i dop]. Moskva : Flinta: Nauka, 2007. 520 s.
2. Gal'perin I. Tekst kak obyekt lingvisticheskogo issledovaniya. Moskva : KomKniga, 2007. 144 s.
3. Hromova N. Linhvo-stylistychni osoblyvosti hazetnykh tekstiv anhlomovnoyi presy yak zasoby vplyvu na chytats'ku audytoriyu. *Visnyk l'vivs'koho universytetu. Seriya inozemni movy*. 2016. Vyp. 23. S. 26–31. URL : http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/18748/2/N_Hromova_VLU_23_FPMV.pdf (data zvernennia: 12.10.2020).

4. Dobroslonskaya T. Yazyk sredstv massovoy informatsii: ucheb. posob. dlya studentov vuzov. Moskva : KDU, 2008. 116 s.
5. Yevhrafova A. Lid yak kompresovana forma movlennya. *Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Filolohiya. Sotsial'ni komunikatsiyi*. Tom 21(60). 2008. № 1. S. 194–198.
6. Zaval'nyuk I. Dynamichni protsesy v stylistychniy typolohiyi hazetnykh zhanriv. *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Filolohiya*. 2010. №2 (4). S. 127–134.
7. Nazarenko O. Osnovni katehoriyi v suchasnomu hazetnomu teksti. Pravovi ta instytutsiyni mekhanizmy zabezpechennya rozvytku Ukrayiny v umovakh yevropeys'koyi intehtatsiyi : materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (m. Odesa, 18 travnya 2018 r.) U 2-kh t. T. 2. Odesa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 2018. S. 732–735.
8. Pokrovskaya Ye. Ponimaniye sovremennogo gazetnogo teksta i yego yazykovyye kharakteristiki. avtoref. dis. ... d. filol. nauk. Moskva : Gos. in-t rus. yaz. im. AS Pushkina, 2004. 44 s.
9. Sokolova I. Prahmatyko-komunikatyvni kharakterystyky katehoriyi povtoru u tekstakh-anonsakh [Tekst] : dys. ... kand. filoloh. nauk, spets.: 10.02.04 – «Hermans'ki movy». Kharkiv : Kharkivs'kyy natsional'nyy universytet, 2002. 211 s.
10. Turayeva Z. Lingvistika teksta. Tekst: Struktura i semantika: [uchebnoye posobiye] [izd. 2-ye]. Moskva : Knizhnyy dom «LIBROKOM», 2009. 144 s.
11. Shevchenko L., Derhach D., Syzonov D. Medialinhvistyka : slovnyk terminiv i ponyat'. / za red. L.I. Shevchenko. Vyd. 2-he, vypr. i dop. Kyiv : VPTS «Kyivs'kyy universytet», 2014. 380 s.
12. Yatsymirs'ka M. Mediatekst z pohlyadu suchasnoyi linhvistychnoyi paradyhmy. *Zb. prats' Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*. L'viv, 2003. Vyp. 11. S. 489–497.

Горобець Інна Володимирівна, викладач кафедри української та іноземних мов Вінницький національний аграрний університет (Україна).

Горобець Інна Владимировна, преподаватель кафедры украинского и иностранных языков Винницкий национальный аграрный университет (Украина).

Horobets Inna, Assistant of the Department of Ukrainian and Foreign Languages, National Agrarian University, Vinnytsia (Ukraine).

Стаття надійшла: 17.11.2020

Статтю прийнято до друку: 24.11.2020

УДК 81'23: 351

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-132-141

НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ ПАТОГЕННИХ ДИСКУРСІВ: СТРАТЕГІЯ СПРОСТУВАННЯ

Анастасія Ковалевська

Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії
державного управління при Президентіві України

Україна, м. Одеса, вул. Генуезька, 22

e-mail: ana.kovalevska@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1031-5546

У статті, скерованій на деталізацію та ілюстрацію стратегій і тактик нейтралізації негативного ефекту патогенних текстів політичного дискурсу, проаналізовано особливості лінгвістичної реалізації сугестивності в зазначених текстах на матеріалі промов та передвиборчих програм політичних лідерів європейських країн. Увиразнено специфіку стратегії спростування, метою якої є об'єктивне, фактологічне доведення неправдивості чи хибності наданої у патогенному тексті інформації, а також окреслено перспективи подальших досліджень у зазначеній галузі з огляду на її принципову важливість для оптимізації інформаційного простору країни в умовах гібридних воєн.

Ключові слова: політичний дискурс, патогенний текст, стратегія, тактика, інформаційні війни, нейтралізація.

НЕЙТРАЛИЗАЦИЯ ПАТОГЕННЫХ ДИСКУРСОВ: СТРАТЕГИЯ ОПРОВЕРЖЕНИЯ

Анастасия Ковалевская

Одесский региональный институт государственного управления Национальной
академии государственного управления при Президенте Украины
Украина, г. Одесса, вул. Генуэзская, 22,
e-mail: ana.kovalevskaya@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1031-5546

В статье, направленной на детализацию и иллюстрации стратегий и тактик нейтрализации негативного эффекта патогенных текстов политического дискурса, проанализированы особенности лингвистической реализации суггестии в указанных текстах на материале речей и предвыборных программ политических лидеров европейских стран. Подчеркнута специфика стратегии опровержения, целью которой является объективное, фактологическое доказательство недостоверности или ложности предоставленной в патогенном тексте информации, а также обозначены перспективы дальнейших исследований в указанной области, учитывая ее принципиальную важность для оптимизации информационного пространства страны в условиях гибридных войн.

Ключевые слова: политический дискурс, патогенный текст, стратегия, тактика, информационные войны, нейтрализация.

NEUTRALIZATION OF PATHOGENIC DISCOURSES: REFUTATION STRATEGY

Anastasia Kovalevska

Odessa Regional Institute for Public Administration of the National Academy for Public
Administration under the President of Ukraine
22, Genuezka str., Odessa, Ukraine
Email: ana.kovalevskaya@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1031-5546

Introduction. The article is aimed at detailing and illustrating strategies and tactics of neutralizing the negative effect of pathogenic texts of political discourse. Given that suggestibility

and pathogenicity are among the defining, key characteristics of netocratic discourse, they extend to all its types, including the political one that is the subject of the study.

Purpose. The object of the study, which is aimed at detailing and illustrating strategies and tactics for neutralizing the negative effect of pathogenic texts of political discourse, is the specifics of the linguistic realization of pathogenicity in political discourse. To achieve this, it is necessary to perform the following tasks: characterize the concept of strategies and tactics to neutralize the negative effect of pathogenic texts of political discourse; identify the main strategies and describe the refutation strategy in as much detail as possible; identify appropriate tactics within it and illustrate them with examples; outline the prospects for further development in this area. The factual material of the study, having been recorded during 2006 – 2020, comprises video and text media speeches, political programs, dialogues at press conferences, etc. by the politicians who head the governments of Ukraine, the United States, France, Spain, Italy, Canada, and Germany (about 200 units of each type).

Methods. Thus, we suggest three basic strategies – levels of neutralization of harmful effects, depending on the effect to be obtained in the neutralization, and the type of pathogenic discourse: refutation, filling gaps and trolling – and detail the tactics of the first, which is the focus of our study.

Results. The refutation strategy is aimed at objectively, factually proving the falsity of the information provided in the pathogenic text. The author presents and illustrates (on the example of a pathogenic political text) each tactic of the refutation strategy and, in the neutralized texts, adheres to all features of the original, including dominant influence markers, as well as features of the strategy, and thus argues that introducing such a technology to the audience that has already been affected by the original text would reduce or neutralize the harmful effects of the original pathogenic text.

Originality. We believe that since the proposed refutation strategy of the algorithm of neutralizing the harmful effects of pathogenic texts of pathogenic political discourses combines a comprehensive scientific approach in the latest sciences such as Neurolinguistic Programming, Suggestive Linguistics, Spin-Doctoring and Lies Theory, it would allow one not only to identify the dominant strategies for constructing these pathogenic texts and deep mechanisms of their construction and, consequently, influence on recipients, but also ways to counteract each of the types of pathogenic political discourses.

Conclusions. Thus, it will serve in the possible formation of appropriate planning decisions in the field of state information security of Ukraine, which is an important aspect of the information policy of the state in general, and acquires maximum importance in the conditions of hybrid wars, in the plane of which Ukraine currently finds itself, so it maximizes the prospects for further development in this paradigm, which will be the focus of our upcoming research papers..

Key words: political discourse, pathogenic text, strategy, tactics, information wars, neutralization.

Постановка проблеми та аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. У низці робіт не лише філологічного, а й соціологічного, психологічного і навіть футурологічного спрямування, неодноразово зазначалося, що людство наразі перебуває на т.зв. інформаційній фазі розвитку [1; 5], де основним товаром, на відміну від, наприклад, технологій в індустріальній фазі та продуктів в аграрній, є інформація, і «той, хто володіє інформацією, володіє світом» [13]. Новітня фаза розвитку вносить корективи навіть у класичні форми управління суспільством, і на зміну монархії, демократії та іншим приходить

т.зв. «нетократія», у рамках якої основною цінністю стають не матеріальні блага, а інформація, ексклюзивний доступ до якої забезпечує владу над рештою членів соціуму [1]. Найважливішим кластером інформаційної парадигми стає нетократична мережа, або ж нетократичний дискурс, однією з ознак якого, поряд із технологічністю, капіталізацією психічних ресурсів, скороченням тривалості життєвого циклу інформації тощо, є наскрізна сугестивність (ефективність впливу якої «на сприйняття мовцями повідомлення завдяки структурованій у дискурсі певній картині світу» [12, с. 118] доведено науковцями, що досліджують цю сферу [5; 12; 17]) і патогенність, характеризуючи його як «такий, що генерує хворобливі відхилення» [10, с. 35] та «завдає чи, на думку експертів, спроможний завдавати шкоду моральному та психічному здоров'ю окремої особи, нації, держави, людства» [10, с. 209], а «від психічних хвороб може страждати як країна загалом, так і її політичні лідери, партії, народ» [9, с. 22].

З огляду на те що сугестивність і патогенність є одними з визначальних, основних характеристик нетократичного дискурсу, вони поширюється й на усі його види і типи, також і політичний, спрямований на «досягнення певних суспільних, економічних, культурних чи інших цілей» [2, с. 54], який є **об'єктом** нашого дослідження і який Н. В. Кондратенко визначає як «конкретний вияв політичної комунікації, що передбачає актуалізацію політичного тексту в комунікативному акті взаємодії політичного суб'єкта та політичного об'єкта» [6, с. 12]. **Предметом** нашого дослідження, скерованого на деталізацію та ілюстрацію стратегій і тактик нейтралізації негативного ефекту патогенних текстів політичного дискурсу, є специфіка лінгвістичної реалізації патогенності в політичному дискурсі.

Для досягнення зазначеної мети потрібно було розв'язати такі **завдання**: схарактеризувати поняття стратегій і тактик нейтралізації негативного ефекту патогенних текстів політичного дискурсу; виділити основні стратегії й детально схарактеризувати стратегію спростування; виокремити в її рамках відповідні тактики й проілюструвати їх прикладами; окреслити перспективи подальших розробок в окресленій галузі. Фактичним матеріалом дослідження послужили зафіксовані впродовж 2006–2020 рр. промови, політичні програми, діалоги на пресконференціях та ін. європейських політиків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дефінувавши основні положення класифікації та ідентифікації патогенності у політичних текстах, а також схарактеризувавши базовий алгоритм аналізу патогенних дискурсів, скерований на нейтралізацію негативного ефекту патогенних сугестивних текстів у попередніх роботах [4; 15; 16], зауважимо, що власне нейтралізація негативного ефекту цих текстів відбувається на третьому етапі за умови обрання відповідної стратегії («визначальної лінії мовленнєвої поведінки у вимірах конкретної комунікативної події, установлюваної загальною метою спілкування, ситуативно-подієвим контекстом, уявою про адресата, сукупністю відповідних пресупозицій» [3, с. 773–774]) чи тактики («визначені комунікативною стратегією мовленнєві кроки, які у своїй цілісності дозволяють досягти основної комунікативної мети» [3, с. 792]) нейтралізації.

Отже, пропонуємо три базові стратегії – рівні нейтралізації шкідливого впливу, залежні від того ефекту, який потрібно отримати в рамках нейтралізації, і типу власне патогенного дискурсу: спростування, заповнення лакун та тролінгу [4; 15] – і деталізуємо тактики першої з них, яка і є фокусом нашого дослідження. Стратегія спростування скерована на об'єктивне, фактологічне доведення неправдивості чи хибності наданої у патогенному тексті інформації (зауважимо, що поняття «неправдивість» і «хибність» є відмінними, оскільки тезу вважають хибною, якщо пропонент наперед знає про це, але

відстоює її, створюючи штучну аргументацію. Помилковою теза буде тоді, коли пропонент не знає, що його твердження не відповідає дійсності [7]). З огляду на головну мету стратегії спростування, вважаємо за доречне зіставити можливі варіанти зниження рівня патогенності у відповідному патогенному тексті з прийомами, представленими у т.зв. «піраміді Грема» – семирівневій ієрархії з підвищення сили аргументів, яку американський дослідник представив як структурну діаграму аргументів у суперечці, зазначивши, що «якщо рух угору по ієрархії знизить напруженість дискусії, то це принесе користь більшості її учасників» [14].

Тож починаючи з найнижчого щабля піраміди, визначаємо такі можливі *тактики протидії* негативному ефекту патогенних текстів у рамках *стратегії спростування*:

1. Тактика обсценізації дискурсу – найнижча, найпоширеніша і найпростіша тактика спростування оригінального тексту, яка полягає в прямій образі опонента, найчастіше – з використанням обсценної (не власне інвективної) лексики [8; 11]. Зауважимо, що зазначена тактика не має на меті критикувати безпосередній текст, її головна ціль – образа, демотивація і приниження честі й гідності опонента, що автоматично має звести нанівець значущість породжуваного ним тексту або ж його мотивацію продовжувати дискусію. Отож, оптимальною цю тактику можна назвати лише в рамках використання в обмеженій кількості стратегій реалізації сугестивності (напр., у парадигмі стратегії інвективізації, рідше – стратегій негативізації, тестимоніалу чи тролінгу), оскільки використання її в контекстах іншого рівня може результувати не в дискредитації опонента, а в самодискредитації.

2. Тактика переходу на особистості – варіант нейтралізації патогенного тексту, сутність якого – у спростуванні ідеї тексту шляхом дискредитації аргументів, а отже, дискредитації автора тексту, а також, можливо, провокуванні некоректної реакції опонента, що в результаті спричинить його подальшу дискредитацію. На відміну від тактики обсценізації, тактика переходу особистості, хоч і також не апелює до правильності чи неправильності тверджень, спрямована на особистісну критику автора тексту, що також робить її оптимальною для досить вузької парадигми стратегій реалізації сугестивності (напр., у парадигмі стратегії інвективізації, рідше – стратегій негативізації, тестимоніалу чи тролінгу), з огляду на безаргументативність.

3. Тактика претензій до тону – досить близька до перших двох тактик і полягає у реакції не стільки на сам текст, скільки на його тональність, що має на меті знизити значущість тексту шляхом апеляції до інконгруентності поданої в ньому інформації і тону самого тексту, а отже, поставити під сумнів і об'єктивність тексту загалом. Цю тактику можливо ефективно використовувати майже в будь-якій стратегії реалізації сугестивності, оскільки вона, по суті, не враховує подану в тексті інформацію, а звертається лише до критики його тону. Проте варто враховувати, що саме з огляду на це вона дозволить нейтралізувати негативний ефект повідомлення лише на певний час, оскільки кожне повторне використання знижує її дієвість.

4. Тактика сперечання – тактика, яка апелює вже до безпосереднього тексту, а не до емоцій чи особистості адресанта, у рамках реалізації якої використовують антитезу, без будь-яких контрдоказів чи критики оригінальної тези, аргументів чи демонстрації. Мета цієї тактики – подати твердження, протилежне оригінальному тексту, оскільки в певних ситуаціях достатньо лише цього для демонстрації неправильності оригінальної тези, тож її використання доречне в будь-якій стратегії реалізації сугестивності тексту – якщо протилежна думка чи позиція не вимагають доведення.

5. Тактика контраргументації передбачає не лише постановку під сумнів позиції, викладеної в оригінальному тексті, а й протиставлення їй власних аргументів. Тож метою

зазначеної тактики є не лише послаблення позицій оригінального тексту, а й відстоювання власних позицій на надання більш релевантної інформації, що й робить зазначену техніку оптимальною для більшості стратегій реалізації сугестивності. Також зазначимо, що в межах цієї техніки можливе покликання не лише на власну позицію негативатора, а й на думки / твердження інших людей, які не завжди можуть бути реальними.

6. Тактика власне спростування – одна з найбільш дієвих та переконливих тактик, оскільки вимагає не лише спростування оригінального тексту загалом, а й цитування кожного його положення, фіксації в ньому логічних та фактологічних помилок, які надалі варто спростувати, що досить складно, але вкрай дієво, особливо в контексті роботи з текстами, що належать до таких типів інформаційної війни, як «слон з мухи» та «фейк-атака».

7. Тактика спростування центральних положень є найсильнішою тактикою спростування, оскільки спростовує навіть не положення оригінального тексту, які є нереальними, а найголовніший його компонент – стратегічний наратив, центральну тезу – стрижень усієї концепції не лише тексту, а й усього дискурсу, і без якого дискурс цілком утрачає конкурентоспроможність. Зауважимо, що для успішного використання зазначеної тактики на підтримку спростування центральної тези потрібно надавати не лише цитати, а й об'єктивні фактологічні докази, із якими зможе ознайомитися цільова аудиторія.

Отже, проілюструймо тактики стратегії спростування на прикладі патогенного політичного тексту. Зауважимо, що фактичні матеріали (промови політиків, тексти політичної реклами, слогани передвиборчих політичних кампаній) залучено не через суб'єктивні політичні вподобання автора, а для здійснення об'єктивного наукового аналізу спектру політичної комунікації.

Оригінальний патогенний текст: *«Я розповім Вам про Україну своєї мрії. Україну, де стріляють лише салюти на весіллях та днях народження. Україну, де відкрити бізнес можна за годину, отримати закордонний паспорт – за 15 хвилин, а проголосувати на виборах – за одну секунду в Інтернеті. Де немає оголошень «Робота в Польщі». А в Польщі є оголошення «Робота в Україні». Де в молодій сім'ї є один клопіт – обрати квартиру в місті чи заміський будинок. Де лікарі та вчителі отримують реальну заробітну плату, а корупціонери – реальні строки. Де недоторканими є Карпатські ліси, а не депутати. Де бабуся отримує гідну пенсію, а не інфаркт від рахунку за комуналку. Де підставою призначення на посаду стають розум, освіта, талант і совість, а не те, що разом хрестили дітей. Де дороги є, а дурнів немає. Це – Україна реальної та здійсненої мрії. Україна найближчого майбутнього. Україна, у яку повертаються. Україна, якою ми будемо пишатися та цінувати, а всі решта – знати і поважати. Україна – з якої не поїдуть наші діти. А тепер про те, як це зробити. Те, що я презентую, – це не просто моя програма. Це мої цінності. Це те, у що я вірю і чому готовий служити»* (передвиборча програма кандидата в Президенти України В. Зеленського, 2019 р.).

Проаналізувавши текст із раніше визначених позицій [15; 17], можемо зробити висновок про велику кількість номіналізованих іменників, а отже, прогнозоване сприйняття аналізованого тексту як результативного і «чоловічого»; про вживання пресупозицій, які надають тексту суб'єктивно-об'єктивної адекватності й істинності, оскільки реципієнт підсвідомо «дешифрує» програмовано вкладений в ці одиниці сенс; про розмиті і штучно розширену за рахунок неспецифічних слів семантику; про орієнтацію тексту на подання суб'єктивної раціональної інформації зі значною кількістю деталей (показник «жіночого»

тексту), із фокусом мотивації діяльності, дещо зміщеним у бік доцентровості; із великою кількістю трюїзмів.

Отже, на основі аналізу тексту, базуючись на консистентності ознак та чіткій перевазі первинних комплексних маркерів впливу, можемо зробити висновок про потенційну впливовість і патогенність аналізованого тексту. За зазначеним набором параметрів визначаємо формулу стратегії реалізації сугестивності аналізованого тексту й уналежнюємо його до типу стратегій смислової паралельності, що і визначає специфіку побудови спростувань.

Таблиця 1. Можливі варіанти реалізації тактик стратегії спростування

	Приклад вербальної реалізації
1.	<i>Автор – абсолютний ідіот. З ним нема, про що говорити.</i>
2.	<i>Подивіться на нього. Звичайно, він це скаже. Що ще може сказати людина, у якої стільки грошей, та ще і єврей?</i>
3.	<i>Сказано людиною, яка тільки те й може, що мріяти і нічого не робити. Що це за дитячий інфантильний тон?</i>
4.	<i>Навіть смішно це слухати. Це неможливо в принципі. Нема чого й обговорювати.</i>
5.	<i>Це абсолютно неправильно і неможливо. Експерти із права говорять, що перевести країну в онлайн-режим можна лише років за 10, а не одразу. Те саме із забезпеченням молодих сімей. Та і з роботою за кордоном.</i>
6.	<i>Автор каже, що «у молодій сім'ї є один клопіт – обрати квартиру в місті чи заміський будинок»? Це неможливо досягти протягом 5-ти років, оскільки такі зміни сімейного кодексу та рефінансування вимагатимуть набагато більше часу. «Проголосувати на виборах – за одну секунду в Інтернеті»? Із урахуванням розвиненості Інтернет-мережі в Україні, це неможливо, бо не у всіх населених пунктах є навіть підключення до телефонії, не те, що до мережі. «У Польщі є оголошення «Робота в Україні»? Ураховуючи умови оплати праці та оподаткування заробітної платні в Польщі, це неможливо, оскільки вони набагато простіші, ніж в Україні. Тож можемо стверджувати, що цей текст – неправда.</i>
7.	<i>Отже, основна ідея автора полягає в тому, що він здатен повністю змінити увесь устрій країни, який складався роками і боротьбі з яким попередні очільники присвятили роки. Побудувати його, новий світ, у якому всім буде добре і в якому всі будуть щасливі. Як він сам каже, «Україна реальної та здійсненої мрії». Ось факти, які доводять абсолютно протилежне: для перегляду Сімейного кодексу потрібні як мінімум 3 роки праці, і це до того, як він набуде чинності; тепер завершення «стрілянини» вимагає серйозної роботи і перемовин, для яких треба оптимізувати всю відомчу систему; для призначення гідних пенсій потрібна пенсійна реформа, а не лише мрія; оптимізації призначень потрібна професійна команда, а не лише друзі; для побудови доріг потрібна реоптимізація галузі та бюджету, а не лише відсутність дурнів. Тож на сьогодні те, про що він каже, абсолютно не пов'язане між собою і не впливає одне з одного. Отже, і ідея, і текст – неправда.</i>

Зауважимо, що в нейтралізованих текстах дотримано всіх ознак оригінального, ураховуючи домінантні впливові маркери, а також особливостей стратегії реалізації сугестивності оригінального тексту, що уможлиблює (при поданні тексту тій самій цільовій аудиторії, яка уже зазнала впливу оригінального тексту) зменшення або нейтралізацію шкідливого впливу оригінального патогенного тексту.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, представивши та проілюструвавши на прикладі патогенного політичного тексту кожен тактику стратегії спростування і дотримавшись у нейтралізованих текстах усіх ознак оригінального, ураховуючи домінантні впливові маркери, а також особливостей стратегії реалізації сугестивності оригінального тексту, можемо стверджувати, що впровадження такої технології уможливилося зменшення або нейтралізацію шкідливого впливу оригінального патогенного тексту.

Вважаємо, що, оскільки запропонована стратегія спростування алгоритму нейтралізації шкідливого ефекту патогенних текстів патогенних політичних дискурсів поєднує комплексний науковий підхід у межах таких новітніх наук, як нейролінгвістичне програмування, сугестивна лінгвістика, спін-докторінг та теорія брехні, то вона дасть змогу не лише виокремити домінантні стратегії побудови зазначених патогенних текстів та глибинні механізми їхнього конструювання і, відповідно, впливу на реципієнтів, а й способи протидії кожному з типів патогенних політичних дискурсів. Це також прислужиться не лише в поглибленні відповідних положень НЛП, спін-докторінгу, сугестивної лінгвістики, іміджелогії, психолінгвістики, PR / GR, а й у можливому формуванні відповідних планувальних рішень у галузі державної інформаційної безпеки України, що є важливим аспектом інформаційної політики держави загалом і набуває максимальної значущості в умовах гібридних воєн, у площині яких наразі перебуває Україна. Тож перспектива подальших розробок у цій парадигмі максимально увиразнена, їй і будуть присвячені подальші наукові праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бард А., Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. Санкт-Петербург : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. 252 с.
2. Берегсасі А., Газдаг В., Черничко С. Методика досліджень у сфері мовної політики. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця, 2019. Вип. 29. С. 51–56.
3. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.
4. Ковалевська А. В. Алгоритм нейтралізації патогенних текстів в українському інформаційному просторі. *Одеська лінгвістична школа: модерні парадигми : колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю.* Одеса : ПолиПринт, 2018. С. 175–285.
5. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : Монографія. Одеса : Астропринт, 2001. 344 с.
6. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс : текстуалізація реальності : [монографія]. Одеса : Чорномор'я, 2007. 156 с.
7. Мозгова Н. Г. Логіка : навчальний посібник: 2-е вид., перероб. і допов. Київ : МУФ, 2004. 179 с.
8. Панова Н. Ю. Психологічні функції ненормативних мовленнєвих конструктів у комунікативній поведінці студентської і учнівської молоді. Донецьк, 2008. 167 с.
9. Польова О. Морбальна метафора у промовах турецьких політиків. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця, 2020. Вип. 30. С. 20–32.
10. Потятиник Б., Лозинський М. Патогенний текст. Львів : Місіонер, 1996. 296 с.
11. Форманова С. В. Інвектива в українській мові : [монографія]. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 336 с.

12. Чугу С. Вербалізація комунікативної стратегії переконування в художньому тексті: лінгвопрагматичний аспект. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця, 2017. Вип. 25. С. 114–121.
13. Davis Richard. *The English Rothschilds*. London: Collins, 1983. 272 p. URL : <https://mawaratytuger.angelstouch16.com/the-english-rothschilds-book-17581yw.php> (дата звернення: 02.10.2020).
14. Graham Paul. *How to Disagree*. URL : <http://www.paulgraham.com/disagree.html> (дата звернення: 02.10.2020).
15. Kovalevska A. V. Information Wars' Pathogenic Texts Neutralization Algorithm. *Записки з українського мовознавства* : Вип. 25 = *Opera in linguistica ukrainiana: Fascicullum 25* / Гол. ред. Т. Ю. Ковалевська. Одеса : «ПолиПринт», 2018. С. 227–239.
16. Kovalevska A. Verbal Influence in the Information Wars: Identifying the Suggestive Patterns. *Записки з українського мовознавства* : Вип. 24. У 2-х томах. Т. 2 = *Opera in linguistica ukrainiana: Fascicullum 24. Vol. 2* / Гол. ред. Т. Ю. Ковалевська. Одеса : «ПолиПринт», 2017. С. 231–257.
17. Kovalevska T., Kovalevska A. Utilizing the Neurolinguistic Programming Technologies in Foreign languages Teaching Practice in Ukrainian Universities. *Arab World English Journal: Special Issue on English in Ukrainian Context*. 2020. Pp. 184–193.

REFERENCES

1. Bard A., Zoderkvist Ya. *Netokratiya. Novaya pravyashchaya elita i zhizn posle kapitalizma*. Sankt-Peterburg : Stokgolmskaya shkola ekonomiki v Sankt-Peterburge, 2004. 252 s.
2. Berehsasi A., Hazdah V., Chernychko S. *Metodyka doslidzhen u sferi movnoi polityky. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia, 2019. Vyp. 29. S. 51–56.
3. Zahnitko A. *Suchasnyi linhvistychnyi slovnyk*. Vinnytsia : TVORY, 2020. 920 s.
4. Kovalevska A. V. *Alhorytm neitralizatsii patohennykh tekstiv v ukrainskomu informatsiinomu prostori. Odeska linhvistychna shkola: moderni paradyhmy : kolekt. monohr. / za zah. red. Kovalevskoi T. Yu*. Odesa : PolyPrynt, 2018. S. 175–285.
5. Kovalevska T. Yu. *Komunikatyvni aspekty neirolinhvistychnoho prohramuvannia : [monohrafiia]*. Odesa : Astroprynt, 2001. 344 s.
6. Kondratenko N. V. *Ukrainskyi politychnyi dyskurs : tekstualizatsiia realnosti : [monohrafiia]*. Odesa : Chornomoria, 2007. 156 s.
7. Mozghova N. H. *Lohika : navchalnyi posibnyk: 2-e vyd., pererob. i dopov*. Kyiv : MUF, 2004. 179 s.
8. Panova N. Yu. *Psykhologichni funktsii nenormatyvnykh movlennievnykh konstruktiv u komunikativnii povedintsi studentskoi i uchnivskoi molodi*. Donetsk, 2008. 167 s.
9. Polova O. *Morbialna metafora u promovakh turetskykh politykiv. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia, 2020. Vyp. 30. S. 20–32.
10. Potiatynyk B., Lozynskyi M. *Patohennyi tekst*. Lviv: Misioner, 1996. 296 s.
11. Formanova S. V. *Invektyva v ukrainskii movi : [monohrafiia]*. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2012. 336 s.
12. Chuhu S. Verbalizatsiia komunikativnoi stratehii perekonuvannia v khudozhnomu teksti: linhvoprahmatychnyi aspekt. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia, 2017. Vyp. 25. S. 114–121.
1. Davis Richard. *The English Rothschilds*. London: Collins, 1983. 272 p. URL : <https://mawaratytuger.angelstouch16.com/the-english-rothschilds-book-17581yw.php> (data zvernennia: 02.10.2020).
2. Graham Paul. *How to Disagree*. URL : <http://www.paulgraham.com/disagree.html> (data zvernennia: 02.10.2020).

13. Kovalevska A. V. Information Wars' Pathogenic Texts Neutralization Algorithm. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*. Vyp. 25 = *Opera in linguistica ukrainiana*. Fascicullum 25. Holovnyi red. T. Yu. Kovalevska. Odesa : «PolyPrynt», 2018. S. 227–239.

14. Kovalevska A. Verbal Influence in the Information Wars: Identifying the Suggestive Patterns. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*. Vyp. 24. U 2-kh tomakh. T. 2 = *Opera in linguistica ukrainiana*: Fascicullum 24. Vol. 2. Holovnyi red. T. Yu. Kovalevska. Odesa : «PolyPrynt», 2017. S. 231–257.

15. Kovalevska T., Kovalevska A. Utilizing the Neurolinguistic Programming Technologies in Foreign languages Teaching Practice in Ukrainian Universities. *Arab World English Journal: Special Issue on English in Ukrainian Context*. 2020. S. 184–193.

Ковалевська Анастасія Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Україна).

Ковалевская Анастасия Владимировна, кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского и иностранных языков Одесского регионального института государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины (Украина).

Kovalevska Anastasia, PhD in Philology, Odesa Regional Institute for Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine Ukrainian and Foreign Languages Department Associate Professor (Ukraine).

Стаття надійшла: 02.11.2020

Статтю прийнято до друку: 09.11.2020

V. ПРОБЛЕМИ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ ТА ОНОМАСТИКИ

УДК 811.161.2'366

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-142-151

МОРФОЛОГІЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ЕРГОНІМІВ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Оксана Мельник

Вінницький торговельно-економічний коледж
Київського національного торговельно-економічного університету
Україна, м. Вінниця, вул. Київська, 80
e-mail: oksana.melnick2010@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4919-5833

Оксана Волошина

Вінницький національний аграрний університет
Україна, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3
e-mail: oks.lee5@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7679-9555

У статті проаналізовано всі можливі морфологічні способи творення нових ергонімних одиниць в онімному просторі Східного Поділля (суфіксація, префіксальний і флексійний підвиди деривації, власне складання, аббревіація; конфіксація, конверсія, усічення, зрощення, контамінація та гібридизація). Окреслено продуктивність / непродуктивність кожного способу серед усіх дериватів, виявлених у сучасному ергоніміконі Вінниччини. Закцентовано на особливостях творення аброергонімів у згаданому регіоні. Доведено, що деяка частка власних імен на позначення назв колективів людей, об'єднаних спільною працею, під час творення нових лексем не відрізняється від дериваційних процесів природної мови.

Ключові слова: онімне поле, ергонімікон, ергонім, ергооб'єкти, аброергонімія, ергонімотвори, аброморфеми.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ ЕРГОНИМОВ ВОСТОЧНОГО ПОДОЛЬЯ

Оксана Мельник

Винницкий торгово-экономический колледж
Киевского национального торгово-экономического университета
Украина, г. Винница, ул. Киевская, 80
e-mail: oksana.melnick2010@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4919-5833

Оксана Волошина

Винницкий национальный аграрный университет
Украина, г. Винница, ул. Солнечная, 3
e-mail: oks.lee5@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7679-9555

В статье анализируются все возможные морфологические способы образования новых ергонимных единиц в онимном пространстве Восточного Подолья (суффиксация, приставочные и флексивные подвиды деривации, словосложение, аббревиация; конфиксация, конверсия, усечение, сращивание, контаминация и гибридизация). Очерчена продуктивность / непродуктивность каждого способа всех дериватов, выявленных в современном ергонимиконе Винницкой области. Акцентируется внимание на особенностях создания аброергонимов в очерченном регионе. Доказано, что часть собственных имен на обозначение названий коллективов людей, объединенных общей работой, во время создания новых лексем не отличаются от деривационных процессов живого языка.

Ключевые слова: *онимное поле, ергонимикон, эргоним, ергообъекты, аброергонимия, ергонимообразования, аброморфемы.*

MORPHOLOGICAL METHOD OF CREATING ERGONYMS IN EASTERN PODILLYA

Oksana Melnyk

Vinnytsia College of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics
Kyivskaya St., 80, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: oksana.melnick2010@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4919-5833

Oksana Voloshyna

Vinnytsia National Agrarian University
Soniachna St., 3, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: oks.lee5@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7679-9555

Introduction. *The article discusses all possible morphological methods of creating new ergonymic units in the onymic space of Eastern Podillya (suffixation, prefixal and inflectional subtypes of derivation, proper compilation, abbreviation; confixation, conversion, truncation, splicing, contamination and hybridization). The productivity/unproductivity of each method among all derivatives found in the modern ergonymicon of Vinnytsia region is considered; as the definitions are directly connected with the typology of propriatives according to the method of their creation, and related to the definitions of the actual word formation and word formation process; to groups of similar by derivational features onyms; to the methods of derivation and categories of onyms, selected on the basis of them and to the parts of the word that are distinguished during word formation. Emphasis is placed on the peculiarities of the creation of abroergonyms in the outlined region. It is proved that some part of the proper names that indicate the names of groups of people united by common work during the creation of new lexemes, does not differ from the derivational processes of natural language.*

Purpose. *The purpose of our research is to investigate all existing ways of creation of the onyms to indicate the names of groups of people in modern ergonymic field of Eastern Podillya. The purpose outlines also the tasks: first of all, to prove the efficiency of a morphological method of*

creation of orgonyms; secondly, to determine the most active and less used in the creation of new names derivatives; thirdly, to consider the peculiarities of abroergonymics in Vinnytsia region.

Methods. The purpose and the tasks of our research determined the use of mainly a descriptive method, which was implemented in the techniques of observation, classification, interpretation and generalization. A quantitative calculation method was used to record and interpret the material under investigation.

Results. The most productive ways to create new names to indicate the groups of people united by common interests or work are suffixation method and abbreviation.

Originality. Nomination mechanisms, including identification of the degree of motivation, are established on the basis of factual material that has been introduced into scientific circulation; an attempt was also made to identify structural-derivative and functional-pragmatic features of the ergonymic space in Vinnytsia region.

Conclusion. The results of the research reveal that the morphological method of word formation in the ergonymic field of Eastern Podillya in onomastics is primarily represented by suffixation, proper compilation and abbreviation; less common are confixation, conversion, truncation and splicing; prefixal and inflectional subtypes of derivation as well as contamination and hybridization occur episodically; creation of proper names with the help of suffix-postfix, prefix-postfix and prefix-suffix-postfix types of affixation has not been recorded. In future researches we plan to expand the range of studies on the functioning of ergonyms in various temporal and socio-cultural aspects.

Key words: onymic field, ergonymicon, ergonyms, ergoobjects, abroergonymics, abromorphemes.

Постановка проблеми. Актуальним на сьогодні є питання мовного врегулювання та законодавчого закріплення в галузі найменувань міських ергооб'єктів, зокрема в торговельній, банківсько-фінансовій та інших сферах. Законодавство регулює основні питання щодо найменування юридичної особи, установлює вимоги до назв юридичних осіб, що дає змогу індивідуалізувати суб'єкти цивільно-правового процесу, закріплені гарантії захисту комерційного (фірмового) найменування, регламентований порядок здійснення такого захисту. Проте залишається низка проблем, які потребують нормативно-правового врегулювання, зокрема мовного оформлення, яке передбачає дотримання вимог Закону «Про мови...» та Конституції України. Також актуальності не втрачає питання щодо ролі іншомовних слів у складі ергонімів, дотримання орфографічних та лексичних норм у процесі назвотворення.

Безпосереднє відношення до типології пропріативів за способом їхнього творення мають дефініції власне словотвору і словотвірного процесу; пов'язані з групами однотипних за дериваційними особливостями онімів; зі способами деривації й розрядами онімів, виокремленими на основі них та з частинами слова, які виділяються при словотворенні.

Інструментарій творення нових ергонімів у регіональній ономастиці досліджують досить активно, зокрема, О. О. Дудка, В. Д. Пономаренко вивчали ергоніми Харкова, Л. П. Летюча – Переяслава-Хмельницького, В. В. Дубчак – Хмельницького, М. М. Цілина – Києва, О. О. Белей – Закарпаття тощо.

Мета і завдання статті. Метою нашого дослідження є дослідити наявні в сучасному ергонімному полі Східного Поділля способи творення онімів на позначення назв колективів людей. Мета окреслює такі **завдання**: по-перше, довести оперативність морфологічного

способу ергонімотвору; по-друге, визначити найбільш активні та менш застосовані у творенні нових назв деривати; по-третє, розглянути особливості аброергонімії Вінниччини.

Виклад основного матеріалу. На Вінниччині зафіксовано штучні ергонімотвірні процеси, коли новотворам не притаманна апелятивна стадія (тобто створюється одразу непохідна назва [4, с. 370], наприклад, магазиномі *«Коламбіазоо»* (не існувало раніше *«Колумбійського зоо»*), фармаконім *«Фарммаркет»* (не було раніше оніма *«Фармакологічний маркет»*) тощо. Таких штучно створених онімів на Вінниччині виявлено майже 17 %. І, навпаки, у більшості назв простежується виокремлена апелятивна стадія, зокрема *«Універмаг»* (існує паралельно *«Універсальний магазин»*) або *«Ветаптека»* (*«Ветеринарна аптека»*) тощо.

Зважаючи на те що абсолютна більшість власних назв є похідними від загальних, закономірним є виділення лише похідних, або деривативних, пропріативів, які утворені за допомогою твірних елементів: магазиномі *«Магазинчик»*, *«П'ятчок»*, таверномі *«ВеселУха»* тощо.

Характеризуючи морфологічні способи творення власних назв, зокрема афіксацію, потрібно вказати насамперед на такий істотний недолік її дефініції, як обмеження твірних основ, якими є переважно апелятиви. Безумовно, мотивувати новий онім можуть і власні назви, які існували в минулому [1, с. 14]: антропонім *Антон* – магазиномі *«Антошка»*, матронім *Наташа* – куліонім *«Наташка»*, ойконім *Поділля* – готелонім *«Поділля»*, хоронім *«Жовтень»* – готелонім *«Жовтень»* тощо. Таких ергоутворень зафіксовано майже 7 % від усіх, зібраних у процесі дослідження зразків.

Аналіз дериватів ергонімів досліджуваного регіону засвідчив, що деяка частка власних імен на позначення назв колективів людей, об'єднаних спільною працею, під час творення нових лексем не відрізняється від дериваційних процесів природної мови. Саме тому розглядатимемо морфологічний спосіб словотворення як такий, що об'єднує афіксальний і безафіксний способи, аббревіацію, конверсію, основоскладання, словоскладання (часто комбінується з афіксацією, утворюючи комбінований, або змішаний, підвид), конверсію [4, с. 376]. У комбінованих словотвірних способах осново- і словоскладання аббревіацію супроводжує афіксація, в афіксальному способі словотворення одночасно використовують кілька словотвірних формантів. Іншими словами, власні назви, утворені за допомогою афіксального способу, – це *суфіксальні, префіксальні, конфіксальні, флексійні* та інші деривати.

Як зазначалося вище, абсолютна більшість онімів є похідними, тобто утвореними за допомогою різних спеціальних **онімотвірних інструментів** (префікса, суфікса, зміни наголосу тощо), котрі сприяють конотативному маркуванню назви. Саме тому ергонімікон Східного Поділля номінатори активно продукують за допомогою таких способів, як:

- афіксація: рестораноніми *«Їжко»*, *«Кафешка»*, магазиномі *«Мінімаркет»*, *«Магазинчик»* тощо;

- плюралізація: магазиномі *«Тканини»*, *«Квіти»*, *«Книги»*, *«Канцтовари»*, *«Культтовари»*, *«Овочі та фрукти»*, *«Овочі»*, *«Продукти»*, *«Рослини»*, *«Гардини»*, *«Шпалери»*, *«Гардини та шпалери»*, *«Іграшки»*, *«Меблі»*, куліонім *«Пиріжки»*, банконім *«Гроші»* тощо;

- сингуляризація: магазиномі *«Стол&стул»*, *«Візит»*, *«Школяр»*, *«Рюкзак»*, *«Мобілка»*; школоніми *«Зернятко»*, *«Ягідка»*, *«Дельфін»*; партіонім *«Гроно»* тощо.

В ергонімному полі Вінниччини виявлено невелику групу ергооб'єктів подібного до флексійного способу творення, напр.: *м. Вінниця* → куліонім *Кафе «Вінницьке»*, газетонім *«Вінниччина»*.

Зовсім непродуктивним в ергономізації виявився префіксальний спосіб [6, с. 16] (куліонім *«Антикафе»*, магазиноніми *«Гіпермаркет»*, *«Супермаркет»*, *«Мінімаркет»* тощо), проте суфіксальний спосіб є продуктивним для конотативних магазинонімів, і саме словотвірні суфікси виконують рекламну й ідентифікувальну функції: *«МагазинЧик»*, *«ЛимонЧик»*, *«Гардероб і ще»*, *«Агуша»* тощо.

Спостережено, що зменшувальні суфікси виконують семантичну функцію (вказують на вік споживача) конотату при творенні унтер-школонімів: *«Берізка»*, *«Журавлик»*, *«Світлячок»*, *«Яструбок»*, *«Сонечко»*, *«Бджілка»*, *«Марічка»*, *«Оленка»*, *«Катруся»*, *«Теремок»*, *«Казочка»*, *«Шоколадка»*, *«Зернятко»*, *«Струмочок»*, *«Віночок»*, *«Вогник»*, *«Краплинка»*, *«Перлинка»*, *«Вишенька»* тощо.

Варто констатувати, що в процесі дослідження не зафіксовано творення власних назв ергооб'єктів за допомогою суфіксально-постфіксального, префіксально-постфіксального та префіксально-суфіксально-постфіксального різновидів афіксації.

До способів створення нових назв, де використовуються **кореневі морфеми**, належать:

- складання: банконіми *«Енергобанк»*, *«Ощадбанк»*, *«Приватбанк»*, емпороніми *«Вінницяхліб»*, *«Техноніколь»*, *«Техногаз»*, *«Поділляцукор»*;

- зрощення: емпороніми *«Селекція-сервіс»*, *«Євролюкс»*, *«Цифротехніка»*, *«Центртекстиль»*, *«Оптика-люкс»*, *«Поділля-опт»*, *«СпецКранСервіс»*, *«Термогазсервіс»*, *«Термо-С»*, *«Технікавто»*; відантропонімізрощення: *«Віта-сервіс»*, *«ВІДІВАН»*, *«Вікма»*, *«Лада-сервіс»*, *«Мирмакс»* (рос.) та ін.);

- юкстапозити: *«РегВінІнвест»*, *«Поділляагроінвест»*, *«Транс-постач»*, *«Флорамедтех»*, *«СанРемо»* тощо; межа між юкстапозитами та онімами, утвореними шляхом складання або зрощення, є досить нечіткою;

- гібридизація (утворення онімів, що складаються з лексичних або морфологічних елементів декількох мов, причому трапляються назви (0,03%), у яких сполучаються кирилиця і латиниця, або номінатори при творенні ергоніма використовують транслітерацію (0,01 %): сервісонім *«Да, car»*, магазиноніми *«СпецOFFка-спецодяг»*, *«ФараON»*, *«Тканини Modatex»*, *«Техно-поліс»*, *«Фарамаркет»*, *«Зоомаркет»*, *«Мінімаркет»* тощо.

До групи, де використовуються **синтаксичні засоби**, які субстантивуючись, створюють онім із новою семантикою [4, с. 472], належать утворення:

- онімів-словосполучень (будь-яких онімів, які мають форму прийменникового або безприйменникового бездієслівного словосполучення), напр., магазинонім *«Салон годинників «Єврочас»*, фірмонім *«Швейне підприємство «Дельфін»*, школоніми *«Приватна школа-гімназія «Дельфін»*, *«Палац школярів»*, партіоніми *«ГО «Соціальна перспектива»*, *«Блок Петра Порошенка»*, *«Народний фронт»*;

- онімів-фраз: рестораноніми *«Вдали от жен»* (рос.), *«Зранку до ночі»*, агенціонім *«Поїхали з нами»* тощо.

Із зібраного матеріалу ми знайшли лише один випадок зумисного спотворення: клубонім *«Мамзель»* (від *«Мадмуазель»*).

Проте як у 90-ті роки ХХ ст., так і на початку ХХІ ст. простежується багато назв підприємств і закладів, утворених шляхом аббревіації: партіонім *«Надія»* (від *«Народна дія»*), магазиноніми *«Зоомагазин»*, *«Культтовари»*, банконіми *«Укргазбанк»*, *«УкрСиббанк»*,

«Укрсоцбанк», «Фідобанк», «Фінростбанк», «Промінвестбанк», «Приватбанк», фармаконім «Єврофарм» тощо.

На матеріалі зібраних ергонімів Вінниччини простежуємо зразки контамінації (медицинонім «Левіка» (Левченко + Віка), екстра-школонім «ЛіСа» (Ліля + Саша), партіонім «Надія» (Партія народної дії) тощо. Але таких ергонімів дуже мало, за нашими підрахунками 0,03 %. Прикладів універбізації й декомпозиції на Вінниччині не виявлено.

Інші типи онімів, виділені на основі того, що вони утворені за допомогою різновидів морфологічного способу, мають і науково достовірні визначення, і правильні ілюстрації (наприклад, до абрєвійованих найменувань, які ще називають абрєвіатурними, або назвами-абрєвіатурами, віднесено ті форми власних найменувань, які утворені в результаті об'єднання окремих елементів декількох слів (онімів/апелятивів) [4, с. 470]. Передусім це особові імена, утворені способом складання початкових, довільно взятих частин слів апелятивного, онімічного або апелятивно-онімічного словосполучення. Назвою-абрєвіатурою є і оніми, утворені шляхом складання початкових складів слів назви-словосполучення. Серед ергонімів Вінниччини найбільше абрєвіатурних утворень спостерігаємо серед фірмонімів, близько 74 % («Смеркбуд», «Строймонтаж ЛТД», «Вінницяхліб», «Вінницятрансприлад» тощо), а от серед банконімів менше – близько 36 % («Брокбізнесбанк», «Енергобанк», Брокбізнесбанк», «Промінвестбанк», «Златобанк», «Імексбанк» тощо).

Кількість створюваних абрєвіатурних ергонімів останнім часом зростає. Значущість процесу ономастичної абрєвіації увиразнюється його широким розвитком в усіх мовах світу і наявністю як спільних рис і закономірностей, так і відмінностей у творенні абрєвіатур [4, с. 372].

Серед усіх ергонімів Вінниччини інтерфіксальних номінативних одиниць менше, ніж нуль-інтерфіксальних. Наприклад, серед магазинонімів їх лише 3 %: «Єврофарм», «Техноскарб», «Автоплаза», «Цифротех», «Агротехніка», «Євроаптека» тощо. Проте нуль-інтерфіксальних словоутворень більше – 7 % від усіх виявлених (найбільше – серед магазинонімів): «Альфа-Авто», «Вінницяхімсервіс», «Вінниця-Алеко», «Зоомагазин», «Модекс-Авто», «Джерман-Сервіс», «Дента-Медсервіс», «Грин-віза». Варто зауважити, що серед банконімів Вінниччини інтерфіксальних складних композитів небагато («Фідобанк»). Натомість нуль-інтерфіксальних зафіксовано більше, їхня кількість становить близько 37 % від усіх досліджених банконімів: «Авант-Банк», «Альфа-Банк», «Експрес-банк», «Полтава-Банк», «Фінростбанк». Особливою і немотивованою є не тільки семантика поданих композитів, але і їхня орфографія. Наприклад, незрозумілим є різне графічне оформлення назви серед відділень того самого банку («Приватбанк», «ПриватБанк», «Приват-банк» і «Приват банк»; «Правексбанк», «Правекс-банк» і «ПравексБанк»; «Надра-банк», «Банк «Надра», «Надрабанк» тощо), що утруднює упізнаваність, створює дискомфорт користувачам, викликає недовіру, а то й страх щодо достеменності фінансової структури, а також спричиняє розбалансованість ідентифікації за онімом.

Складання може бути комбінованим, тобто поєднуватися з афіксацією. В ергоніміконі Вінниччини зафіксовано складно-суфіксальний різновид комбінованого складання: магазинонім «Зоомагазинчик», ресторанонім «Інтернет-кафешка».

Зрощення (поєднання кількох слів у єдину лексичну одиницю) продуктивні переважно серед емпоронімів та сервісонімів (вокзалоніми «Вінниця-Пасажирська», «Вінниця-Грузова», магазиноніми «Феріде-Плаза», «Автоклуб-Вінниця», «Альфа-АВТО», «Вінниця-Алеко», «Вінниччинавто», «Лада-сервіс», «Джерман-Центр», «Модекс-авто»,

«Джин-ком», «Авто-Форум», сервісоніми «Вінниця-сервіс», «Gou-Travel», «Бон-Вояж», «Панорама-тур», «Вікторія-тур» тощо).

Серед зібраних ергонімів епізодично трапляються цифрові диференціатори, використані умисно для кращої їхньої упізнаваності адресатом: фармаціонім «Медікор-2», вокзалонім «Жмеринка-2», агенціоіми «1 Тур», «5 звезд», «Кайрос 777», «Про100» тощо.

У функціонуванні аброморфем (порівняно з морфемами повнозначних слів) виявлено таке:

- як і морфеми аббревіатурних неологізмів, морфеми аброергонімів складаються з кореневих морфем;

- як і морфеми аббревіатурних неологізмів, аброморфеми-ергоніми є структурно нероздільним цілим, смислова інтеграція у них відбувається на морфемному рівні. Вони функціонують як повторювані (магазиноніми «Вінницяхліб», «Вінницяавто», «Автоплаза», «Автомир» та ін.) або не повторюються, тобто є уніморфемами (магазинонім «Джин-ком»). Повторювані поділяються на високочастотні (їх більшість у препозитивних аброморфемах) і малочастотні. Уніморфеми зафіксовані тільки в постпозитивних аброморфемах;

- у кількісному плані, як і препозитивні і постпозитивні морфеми аббревіатурних неологізмів, аброморфеми-ергоніми значно поступаються кореневим морфемам повних іменників. Однак на відміну від аброморфем-неологізмів, у яких препозитивних морфем удвічі більше, ніж постпозитивних, в аброморфемах-ергонімах препозитивних морфем стільки ж, скільки і постпозитивних;

- якщо аброморфеми неологізмів активніше, ніж афікси, зазнають лексикалізації (у них синтаксична закріпленість активніша, ніж структурна позиційна), то аббревіатурні морфеми ергонімів не схильні до неї. Напр., магазиноніми «Магі-центр», «Магі-гранд», «Мегапол» тощо;

- за матеріальним становищем аббревіатурні морфеми в структурі оніма виділено препозитивні (магазинонім «Техносвіт») і постпозитивні (фірмонім «Рамстрой») морфеми;

- за будовою, тобто від належності аброморфем до ініціального типу, їх можна розподілити за такими підгрупами:

1) прості (магазинонім «А.М.»), 2) складові (магазинонім «СА-ША»), 3) синтаксично ускладнені (фірмонім «Укрнафта ВАТ-АЗС»), а відносно їхньої належності до неініціального типу – на двокomпонентні (фірмоніми «Укрпошта», «Держбанк», «Ощадбанк», «Міськрада», «Військкомісаріат», «Сільрада», «Фотоательє»); трикомпонентні (організаціоніми «Держлісгосп», «Гідрометеослужба», «Облдержадміністрація», «Держенергонадзор», «Облспоживспілка», «Укоопспілка», «Судмедекспертиза», «Побутрадіотехніка», «Укрсиббанк»); багатокomпонентні («Вінницькспецкомунтранс», «Ремтех-проектмонтажналадка»). Словотворча характеристика аббревіатурних морфем залежно від твірної основи – це розподіл їх на *атрибутивні* (магазинонім «Автомаркет» – автоматичний) і *субстантивні* (фірмонім АЗС – станція) типи.

З початку 90-х років ХХ ст. і дотепер аброергонімія Вінниччини збагатилася акронімами (омоакронімами): «АІСТ» (Агентство з інформації та зв'язків (російською «связи») тінейджерів) і *аист* (з рос. «лелека»), «МІФ» (страхове агентство) і *міф* як літературний жанр тощо.

Аброергонімів-усічень виявлено п'ять: «Арма», «Арки», «Меді», «Бор», «Техно». Такий тип скорочень є непродуктивним.

До особливої групи аброергонімів увійшли назви, утворені шляхом додавання до твірної основи морфо-індексу [5; с. 17], що є цифрою, буквою або грошовим знаком: «777», «БМУ №2», «S & S», «ПРО100» тощо.

Щодо аброергонімів, то помітні такі тенденції у використанні цифр, індексів і знаків:

1) цифра (індекс, знак, грошовий символ) може використовуватися для заміни однієї літери чи певної частини слова: «Стол&стул» (рос.), «Компас +», «Право 24» тощо;

2) використання цифр (індексу, знака, грошового символу) може ґрунтуватися на графічній подібності їх із буквою: «Євродвері», «Єврошоп», «Євросекондхенд», «Кла\$шук» (рос.) тощо;

3) використання цифр (індексу, знака, грошового символу) може ґрунтуватися на повній або частковій подібності у звучанні частини слова і цифри: «ПРО100» (просто), «4 ROOM» (форум) тощо.

В ергонімному просторі Вінниччини виявлено різноманітні прийоми мовної гри при аброерготворі (усього 16 прийомів):

1) прийом okazіональної трактовки абрєвіатур: фірмоніми «МУР», «МЕД», «ЛАРИС»; 2) контамінація: фірмонім «Понтофото»; 3) гендіадіс: магазинонім «Агу»; 4) гендіадіс + контамінація: куліонім «Шокобарокко»; 5) типи графічної гри: капіталізація: агенціонім «ДІЯти»; 6) гібридизація (зокрема, графогібридизація): сервісонім «Білоfase», банконіми «ВіЕйБі Банк», «ВіЕс Банк», «ВТБ Банк»; 7) гібридизація + графогібридизація + калька + навмисна помилка: сервісоніми «X-TRIM Line», «S-Team»; 8) дефісація: куліонім «Prezident»; 9) словоскладання з накладенням або контамінацією: магазинонім «Колбасир»; 10) фонетична омонімія або паронімічна атракція: магазинонім «Ваз для Вас»; 11) прізвисько + слово: магазинонім «Магамаркет»; 12) прийом непрямих номінацій: фірмонім «Домострой»; 13) прийом самопрезентації: «Адвокат ВОКА Сікорський Олександр Степанович», «Сарафанюк і партнери» – адвокатська компанія»; 14) паронімія: тавернонім «Жар-піца», «Як-Дональдз»; 15) новотвори аброергоніма за конкретним словотвірним зразком: ресторанонім «Шашлик-хаус», «БургерClub», «Супер-Сет»; 16) омоакроніми: «АИСТ» і «А і СТ», «А-Мега Тур» і «Омега-тур» тощо.

Такий тип графічної гри, як капіталізація, у новотворах ергонімного простору Вінниччини представлений вісьмома структурними різновидами, або моделями:

1) виокремлення однієї літери: магазиноніми «А-Мега Тур», «Адамант-М», «IceB», «Планета-М» тощо;

2) виокремлення двох букв: агенціоніми «Liga-UA», «Страхове товариство Гарантія ПрАТ», «ГП – газета Польська» тощо;

3) виокремлення трьох букв: агенціоніми «КСП-центр», «КУБ плюс», «ДІЯти» тощо;

4) виокремлення чотирьох букв: «Військово-патріотичний клуб «СВІЙ», «Центр гармонійного розвитку особистості «МРІЯ», «Оріана-СВІТ»;

5) виокремлення п'яти букв: ГО «Товариство захисту тварин «ТЕРРА», ГО «Футбольний клуб «ЧЕЛСІ», Громадська організація карате-клуб «ЛОТОС»;

6) виокремлення шести і більше букв: «Всеукраїнська асоціація малого та середнього аграрного бізнесу «КУСТОДІЯ», «Академія творчості «АРТЕККО»;

7) виокремлення слова загалом, за винятком однієї літери: «КоЛІР»; 8) змішаний тип: Громадська організація «Ветеранська організація 24-ДЧСПТ», О.Л.КАР. АВТО-СЕРВІС, ПП, АГРОТОРГ-ОЛІЯ, ТОВ тощо.

Найбільш продуктивним виявився прийом «виділення однієї літери»: банконім «А-банк», таверонім «ВеселУха», магазинонім «ДекоР» тощо.

Графогібридизація і дефісація отримали в ергонімії Вінниччини досить велике поширення. Хоч такі прийоми графічної гри, як квотації, парентезис, злиття, виправлення, вставки і «п'яні» (які падають) букви не були зафіксовані.

Але варто зазначити, що гендіадіс, який ми зафіксували в аброергонімії, має чотири різновиди:

- 1) усі частини співвідносяться з узуальними словами: таверонім «*Лий-ний*»;
- 2) обидві частини є вигуками-звуконаслідуваннями: магазинонім «*Ку-ку!*»;
- 3) усі частини гендіадіс містять унірадїксоїди: куліонім «*Шашилик-машилик*»;
- 4) гендіадіс + контамінація: куліонім «*Шокобароко*».

Найбільш продуктивним прийомом виявився прийом гібридизації, зокрема графогібридизації.

Можна класифікувати й аброергоніми, що вказують на поліетнічність регіону та відонімне походження:

1) назви, утворені від іншомовних антропонімів у написанні кирилицею (магазинонім «*ФерідеПлаза*», куліонім «*Ашот-шашилик*») і латиницею (клубонім «*FeridePlaza*», магазиноніми «*KiraPlastinina*», «*Z & M*»);

2) назви, утворені від топонімів (агенціоніми «*Україна-Польща-Німеччина*», готельнім «*Південний Буг*», магазинонім «*Південобузький*»);

3) назви, при створенні яких використано вказівку на належність аброергоніма до України (сервісонім «*Укрпошта*», «*Укрдорпроект*» тощо);

4) назви зі складних слів, однією з похідних частин котрих є топонім «Вінниця» (агенціонім «*Вінтур*», магазинонім «*Вінінтер*» тощо);

5) назви, що вказують на належність Вінниці до Поділля (фірмонім «*Поділля-сервіс*», «*Поділлябуд*»).

У досліджуваному мовному матеріалі виявлено чотири найбільш активно використовуваних форманти: *авто*, *євро*, *пласт*, *дент* (*dent*), що свідчить про економічний розвиток Вінниччини і тенденцію регіону до євроінтеграції: фірмоніми «*Євровікна*», «*Євродвері*», «*Європласт*», «*Євродент*» тощо.

Також встановлено, що онімів, утворених шляхом конверсії прикметникових форм значно більше, ніж дієприкметникових, числівникових, займенникових і прислівникових: кінотеатронім «*Жовтневий*», каналонім «*Новий*», магазинонім «*Ювілейний*», готелонім «*Столичний*», вокзалонім «*Західний*», курортонім «*Профспілковий*», рестораноіми «*Першотравневий*», «*Швидко*», куліонім «*Перший*» тощо.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Отже, морфологічний спосіб творення слів у ергонімному полі Східного Поділля в ономастиці представлений передусім суфіксацією, власне складанням і аббревіацією; менш поширені конфіксація, конверсія, усічення та зрощення; епізодично трапляються префіксальний і флексійний підвиди деривації, а також контамінація та гібридизація; не зафіксовано творення власних назв за допомогою суфіксально-постфіксального, префіксально-постфіксального та префіксально-суфіксально-постфіксального різновидів афіксації. У подальших розвідках плануємо розширити коло досліджень функціонування ергонімів у різних часових та соціокультурних аспектах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей О. О. Сучасна українська ергонімія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова". Львів, 2000. 17 с.
2. Словник української мови : В 11 т. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
3. Сучасний словник іншомовних слів / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 789с.
4. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с.
5. Цілина М. М. Ергоніми м. Києва: структура, семантика, функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова". Київ, 2006. 23 с.
6. Шестакова С. О. Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова". Харків, 2002. 17 с.

REFERENCES

1. Belei O. O. Suchasna ukrainska erhonimiia (na materialii vlasnykh nazv pidpriemstv Zakarpatskoi oblasti) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kandydata filol. nauk : spets. 10.02.01 "Ukrainska mova". Lviv, 2000. 17 s.
2. Slovnyk ukrainskoi movy : V 11 t. Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980.
3. Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv / Uklaly: O. I. Skopnenko, T. V. Tsymbaliuk. Kyiv : Dovira, 2006. 789 s.
4. Torchynskiy M. M. Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy : monohrafiia. Khmelnytskyi : Avist, 2008. 548 s.
5. Tsilyna M. M. Erhonimy m. Kyieva: struktura, semantyka, funktsionuvannia : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kandydata filol. nauk : spets. 10.02.01 "Ukrainska mova". Kyiv, 2006. 23 s.
6. Shestakova S. O. Leksyko-semantychni innovatsii u systemi suchasnoi ukrainskoi nominatsii (na materialii erhonimiv i prahmonimiv) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kandydata filol. nauk : spets. 10.02.01 "Ukrainska mova". Kharkiv, 2002. 17 s.

Мельник Оксана Анатоліївна, кандидат філологічних наук, викладач циклової комісії європейських мов Вінницького торговельно-економічного коледжу Київського національного торговельно-економічного університету (Україна).

Мельник Оксана Анатольевна, кандидат филологических наук, преподаватель цикловой комиссии европейских языков Винницкого торгово-экономического колледжа Киевского национального торгово-экономического университета (Украина).

Melnyk Oksana, Candidate of Philological Sciences, teacher of the cycle commission of European languages of Vinnytsia College of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (Ukraine).

Волошина Оксана Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету (Україна).

Волошина Оксана Владимировна, кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского и иностранных языков Винницкого национального аграрного университета (Украина).

Voloshyna Oksana, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Ukrainian and Foreign Languages Department of Vinnytsia National Agrarian University (Ukraine).

Стаття надійшла: 08.11.2020

Статтю прийнято до друку: 15.11.2020

УДК 811.161.81'31

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-152-160

**ЕСТЕТИЧНА ФУНКЦІЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ ТА РОЗМОВНО-ПРОСТОРІЧНИХ
ЕЛЕМЕНТІВ У МОВІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ
ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА**

Олена Переломова

Сумський національний аграрний університет

Україна, м. Суми, вул. Г. Кондратьєва, 160

email: helen.perelomova@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4038-9028

Стаття презентує мовну особистість одного з найвизначніших майстрів слова, яскравого представника інтелектуально-філософської, психологічної прози сучасної української літератури. Мовотворчість письменника демонструє невичерпні виражальні можливості рідної мови, її безмежне лексичне багатство. На тлі нейтральної загальноновживаної лексики художніх творів помітною і цікавою є книжна, старокнижна лексика, зокрема архаїзми, біблеїзми, латинізми, наявність яких посилює історичний контекст оповіді, надає їй піднесеної тональності.

Ми зосереджуємо увагу на виражальних можливостях діалектизмів та розмовно-просторічних елементів, які в мові творів В. Шевчука є доречними і стилістично вмотивованими. Діалектизми та розмовно-просторічні елементи виконують особливу характерологічну функцію, розкриваючи внутрішній світ героїв. Вони мають значний експресивний потенціал, який нам удалося встановити в процесі дослідження мовної тканини художніх текстів письменника.

Ключові слова: загальнонародна мова, художній текст, діалектизми, розмовна лексика, просторічні елементи, експресивна функція, вульгаризми, колорит, мовна картина світу, нейтральна лексика.

**ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ДИАЛЕКТИЗМОВ И РАЗГОВОРНО-
ПРОСТОРЕЧНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В ЯЗЫКЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ
ВАЛЕРИЯ ШЕВЧУКА**

Елена Переломова

Сумской национальной аграрный университет

Украина, г. Сумы, ул. Г. Кондратьева, 160

email: helen.perelomova@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4038-9028

Статья представляет языковую личность одного из самых талантливых мастеров слова, яркого представителя интеллектуально-философской, психологической прозы современной украинской литературы. Языкотворчество писателя демонстрирует неисчерпаемые выразительные возможности родного языка, его безграничное лексическое богатство. На фоне нейтральной общеупотребительной лексики художественных произведений заметной и интересной является книжная, старокнижная лексика, в

частности архаизмы, библеизмы, латинизмы, присутствие которых наглядно представляет исторический контекст повествования, придает ему возвышенной тональности.

Мы концентрируем внимание на выразительных возможностях диалектизмов и разговорно-просторечных элементов, которые в языке произведений В. Шевчука являются уместными и стилистически мотивированными. Диалектизмы и разговорно-просторечные элементы выполняют особую характерологическую функцию, раскрывая внутренний мир героев. Они имеют значительный экспрессивный потенциал, который нам удалось установить в ходе исследования языковой ткани художественных текстов писателя.

Ключевые слова: общенародная речь, художественный текст, диалектизмы, разговорная лексика, просторечные элементы, экспрессивная функция, вульгаризмы, колорит, языковая картина мира, нейтральная лексика.

AESTHETIC FUNCTION OF DIALECTISMS AND COLLOQUIAL-SPEECH ELEMENTS IN THE LANGUAGE OF VALERYI SHEVCHUK'S LITERARY TEXTS

Olena Perelomova

Sumy National Agrarian University
Ukraine, Sumy, Herasyma Kondratieva street, 160.
email: helena.perelomova@gmail.com
ORCID:0000-0002-4038-9028

Introduction. *Formulation of the problem. The study of the linguistic aspect of the writer's work makes it possible to determine the individual uniqueness and see its verbal and aesthetic picture of the world, to assess the contribution to the system of functioning verbal artistic images of the national language, to determine general patterns and leading trends in literary language.*

The word is an important unit of linguistic communication. It is a means of logical presentation of thought and its aesthetic design. It is in the vocabulary that the national-original character of the language is reflected. From a huge fund of common vocabulary, the writer selects the means of verbal and artistic image.

All the meanings available in the vocabulary of the national language are the basis of the linguistic picture of the world. These meanings constitute a system of linguistic means of reflecting the extralinguistic picture of the world. The system of lexical meanings, which are expressed by lexical-semantic variants of lexemes, roughly covers the system of human knowledge and ideas about the phenomena of the world. The lexical composition is most directly related to the extralinguistic reality: changes in the extralinguistic reality cause the emergence of new, disappearance, retreat to the periphery of the lexical system of obsolete words and meanings.

The choice of a word in the text is determined by many semantic and stylistic reasons. There are lexical and stylistic oppositions, they are created in the lexical system of the Ukrainian literary language in several areas: a) diachronic (neologisms, historicisms, archaisms); b) functional style (professionalism, vocabulary of situational use, high, low, neutral); c) normative-regional – colloquial vocabulary, dialectisms, jargons, etc.; d) expressive-emotional (expressive, emotional vocabulary); e) semantic-formal (antonyms, homonyms, paronyms).

*The **purpose** of our study is to determine the aesthetic function of dialectisms and colloquial elements in the language of Valery Shevchuk. The task is to identify the connection between the writer's worldview and the language of his works.*

Methods of linguistic observation and description of linguistic phenomena are applied in this article.

Originality. For the first time in Ukrainian linguistics, the author explores the idiostyle of Valeryi Shevchuk.

The article presents the linguistic personality of one of the most prominent masters of the word, a bright representative of the intellectual, philosophical, psychological prose of modern Ukrainian literature. The writer's language creation demonstrates the inexhaustible expressive possibilities of the native language, its boundless lexical richness. Against the background of neutral common vocabulary of works of art, book and old book vocabulary is noticeable and interesting, in particular archaisms, biblicalisms, latinisms, the presence of which reveals the historical context of the story and gives it a sublime tone.

Dialectisms and colloquial speech elements perform a special characterological function, revealing the inner world of the heroes. They have a significant expressive potential, which we were able to establish in the process of studying the language fabric of literary texts by the writer V. Shevchuk.

All stylistically active lexical items and groups stand out against the background of neutral vocabulary. Stylistically neutral common vocabulary helps to identify stylistically active components, stylistically bright lexical items, such lexical layers as obsolete and foreign words, neologisms and dialectisms. Against its background, we perceive the subtlest shades of words of various stylistic colors.

Paradigmatic and syntagmatic relations of words in the lexical system of language give unlimited opportunities for users and creators of language – writers to choose from this system the word that best reveals the author's intentions, and include this word in the text, linking it with other words in the individual linguistic picture.

The originality of the individual style of the artist is manifested in the peculiarities of word usage, in the combination of general and individual.

Results. We focus our attention on the expressive possibilities of dialectisms and colloquial speech elements, which are, in our opinion, appropriate and stylistically motivated in the language of V. Shevchuk's works.

Conclusions. All stylistically active lexemes and groups stand out against the background of neutral vocabulary. Stylistically neutral commonly used vocabulary helps to identify stylistically active components, stylistically bright lexemes, such lexical layers as obsolete and foreign words, neologisms and dialectisms. Against its background, we perceive the subtlest shades of words of various stylistic colors.

The originality of the individual style of the artist is manifested in the peculiarities of word usage, in the combination of general and individual.

Key words: common language, artistic text, dialectisms, colloquial speech elements, expressive function, vulgarisms, color, linguistic picture of the world, neutral vocabulary.

Постановка проблеми. Дослідження мовного аспекту творчості письменника дає змогу визначити його індивідуальну неповторність та побачити вербально-естетичну картину світу, оцінити внесок у систему наявних словесних художніх образів національної мови, визначити загальні закономірності й основні тенденції розвитку літературної мови.

Слово – важлива одиниця мовної комунікації. Воно є засобом логічного викладу думки і її естетичного оформлення. Саме в лексиці відображається національно-самобутній

характер мови. Із величезного фонду загальноновживаної лексики письменник відбирає засоби словесно-художнього зображення.

Усі наявні в словниковому складі загальнонародної мови значення є основою мовної картини світу. Вони становлять також систему мовних засобів відображення позамовної картини світу. Система лексичних значень, виражена лексико-семантичними варіантами, приблизно покриває систему знань і уявлень людини про явища світу. Лексичний склад найбільш безпосередньо пов'язаний із позамовною дійсністю: зміни в ній спричиняють виникнення нових, зникнення, відхід на периферію лексичної системи застарілих слів і значень.

Вибір слова в тексті зумовлено багатьма семантико-стилістичними причинами. Існують лексико-стилістичні опозиції, які створюються в лексичній системі української літературної мови в декількох планах: а) діахронічному (неологізми, історизми, архаїзми); б) функціональностістовому (професіоналізми, лексика ситуативного вжитку, висока, низька, нейтральна); в) нормативно-регіональному – розмовна лексика, діалектизми, жаргонізми і под.; г) експресивно-емоційному (експресивна, емоційна лексика); г) семантично-формальному (антоніми, омоніми, пароніми).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Єдиного погляду на стилістичну класифікацію лексики літературної мови донині не вироблено. Учені підходять до питання поділу лексики на окремі стилістичні шари з різних позицій. Сучасні класифікації лексичного складу мови з погляду стилістичного його використання передбачають урахування всіх проблем, які входять до стилістики слова. Їх виразно окреслив В. В. Виноградов, указавши, що до стилістики належить: установлення обмежених сфер ужитку деяких слів, значень, які тяжіють до окремих типів, або різновидів мови, учення про лексичні синоніми, а також про функції й мету вживання тих або тих слів, що виходять за межі літературної норми висловлення. В. В. Виноградов також указує на потребу врахування тісного зв'язку стилістики слова з семантикою.

І. Р. Гальперін, І. Г. Чередниченко здійснили класифікацію, у якій семантику слова розглядають з погляду стилістики. Зокрема, в основі класифікації І. Р. Гальперіна – розмежування лексико-стилістичних прийомів, заснованих на взаємодії загальномовних і контекстуальних значень слів, у зв'язку з чим він описує особливості стилістичного використання метафори, метонімії й іронії.

Класифікація лексико-стилістичних ресурсів, запропонована І. Г. Чередниченко, має на меті висвітлення на тлі загальноновживаної лексики груп лексики вузькостилістичного призначення, до яких належать розмовні й просторічні слова, діалектизми й жаргонізми, специфічно-побутова, суспільно-політична й термінологічна лексика, а також лексика словесно-художнього зображення й емоційної характеристики.

Л. А. Булаховський подає стилістичну класифікацію лексики, яка переплітається із семантичною, де немає протиставлення двох планів аналізу, а з'ясовано всі можливі її категорії на тлі загальноновживаної лексики. Окреслюючи склад лексики в стилістичному аспекті, Л. А. Булаховський виділяє як основний лексичний фонд загальноновживану, загальнозрозумілу лексику, з частиною якої близько стикається специфічно-побутова лексика. Термінологічну, вульгарну, урочисту, арготичну, неологічну та іншу лексику розглядає як доцільну для створення певного стилістичного забарвлення.

Основу мови творів Валерія Шевчука становить загальноновживана лексика, тобто стилістично нейтральна лексика, зрозуміла всім користувачам загальнонародної мови. У

художньому тексті вона посідає важливе місце, адже мова художнього твору – це одна із форм реалізації загальнонародної мови.

Мета і завдання статті. Метою нашого дослідження є визначення естетичної функції діалектизмів і розмовно-просторічних елементів у мовотворчості Валерія Шевчука. **Завдання** полягає у виявленні зв'язку між світобаченням письменника та мовою його творів.

Діалектизми є структурними елементами художнього твору, їхня естетизація – однією з ознак творчого почерку митця.

Мовознавець Й. А. Оссовецький указує на особливу функцію діалектизмів: «Мова художнього твору – це мікрокосм, не співвідносний із жодним функціональним стилем літературної мови. Художню мову визначає відбір мовних засобів, підпорядкованих відомому естетичному завданню, проте специфічних стильових прикмет у художній мові немає і бути не може. Мова художнього твору формується з більшої кількості джерел, ніж мова нехудожня, творчий синтез усіх генетично неоднорідних елементів і становить мову певного художнього твору» [3, с. 302].

Як відомо, художній прийом уведення діалектної лексики в мову художнього твору ґрунтується на протиставленні цієї лексики лексичі літературній, тобто на опозиції останній.

Без сумніву, Валерій Шевчук належить до тих письменників, «кому діалект близько знайомий (з дитинства або за міцними побутовими зв'язками), кому діалект служить засобом достовірного і повного відображення характерів, ідеологічної своєрідності» [1, с. 238]. Діалектна лексика, ареалом якої є Житомирщина, наявна в усіх творах письменника.

Виступаючи на захист тих письменників, які вдало використовували у своїх творах діалектну лексику, Б. О. Ларін писав: «У них діалектизми виступають не штучним вкрапленням, а заповнюють пустоти літературної мови, наповнюючи її органічною пластичністю, колоритністю. У них застосування діалектизмів значно переконливіше, виправдане. Цілком засвоєна і вкрай потрібна письменникові діалектна лексика і фразеологія вводяться турботливо, доводяться до читача з найбільшою ясністю, на яку здатен письменник. Ефективність їхня майже завжди забезпечена» [1, с. 238].

Діалектизми у творах В. Шевчука є тими мовними засобами, які надають художнім текстам особливого колориту, виконують вагому експресивну функцію, позначені стилістичною вмотивованістю. «В. Шевчук виявляє добру обізнаність з побутом та особливостями життя персонажів. Так, події повістей «Тепла осінь» і «Золота трава», що відбуваються в його рідному Житомирі й на Житомирщині, змальовані живою народною мовою, в авторську розповідь і особливо в мову персонажів цілком доцільно і вмотивовано вкраплюються місцеві діалектні назви... Автор не зловживає діалектними словами, замінюючи їх нормативними, літературними ...» [2, с. 269].

У тексті художнього твору діалектизми набувають додаткового смислового й естетичного навантаження. Загалом у художніх текстах те чи те слово вживають в одиничному значенні. Одиничними є й ті словоформи, які входять в абстрактну парадигму окремої лексеми. Використовуючи конкретне слово в художньому тексті, письменник реалізує один із декількох компонентів складного цілого – лексеми.

Діалектний характер хоча б одного з цих компонентів створює діалектність усієї лексеми і протиставляє її всім лексемам літературної мови. У конкретних реалізаціях фрагментів лексем (змісту і форми) виявляються диференційні ознаки діалектних одиниць, які перебувають в опозиції до літературної мови. Це може бути окреме значення слова, а не вся його семантична структура, окрема словоформа, а не вся граматична парадигма, окрема словотвірна одиниця, а не словотвірна модель, поєднуваність певного слова, а не вся

синтагматика цієї лексеми. Діалектні диференційні ознаки слова можуть реалізуватися також і на фонемному рівні. Наявність хоча б однієї діалектної диференційної ознаки у слові свідчить про те, що це слово діалектне.

За діалектними диференційними ознаками в текстах художніх творів В. Шевчука виділяємо такі групи діалектизмів:

1. Які мають цілковиту відмінність у фонемному складі кореневої морфеми (*писок, гирява, фотель, обійстя, умикання, тертички, невиетність, хльорка, фіндюрка, фіра, отхлань, кошуля, драбуги, оцери, плиткість, світлини, гольба, убрус, зазма, гейби, форботи, опрятає, пиняво, харпак* та ін.).

2. Які мають часткову відмінність фонемного складу кореневої морфеми за наявності більш-менш тотожного значення (*кавалір* = ковалір (сл. Грінч.), *черлене, здоровля, живла, прозірна (вода), шкодливі* та ін.).

3. Які мають відмінність у наборі дериваційних морфем або сполученні кореневих і дериваційних морфем (*лискотіли, колошва, встидаю, познаєш, хлопака, гадкувати, любас, любаска, напастувати, юрлива, позір, прочував, пишнів, дивоглядна, навзаєм, середохрестя, змордувати, упосліджений, запосміхається, нікчемнію, здуміла, марниця, засумовані, вибліді, дімець*).

4. Які мають відмінність у значенні за умови однакового фонемного складу (семантична деривація) (*трунок, сопух, зимно* ...).

5. Які мають відмінність у граматичній характеристиці слова (*сльози текли їй по лицях* (лиця – щоки за сл. Грінч.); *вінишували мені; їли їддю* (їдма, їдом їсти – за СУМ); *попрощав її; у тих небах; два яйці; дві слові*).

Стилістична активність слів із диференційними діалектними ознаками робить ці слова помітним і повноцінним компонентом мови художнього твору.

Отже, діалектизми у творах В. Шевчука виконують характерологічну функцію, розкриваючи внутрішній світ героїв, уміщують виразне додаткове емоційне забарвлення (*драбуги* – зневажл., підсил. суф. -уґ), є повноцінним компонентом національної культури, посилюють експресивність художнього твору, справляють враження свіжості й нешаблонності його мовної тканини.

Значний експресивний потенціал мають такі діалектизми, які утворені за відомими словотвірними моделями, але з використанням інших, ніж у літературній мові, дериваційних морфем (*навзаєм, запосміхається, засумовані, прочував*...).

Коренева морфема має загальний семантичний зміст, який у конкретних словах реалізується в окремих значеннях. У діалектизмах відбувається освіження значення кореня. Усі морфологічні компоненти діалектизму зрозумілі носію літературної мови, тому читачеві неважко зрозуміти діалектизм загалом (*пишнів, встидаю, гадкувати*...). Відбувається реалізація потенційних можливостей мови в конкретних словах, де синтагматика морфем є незвичною.

«Незвичні для читача – носія літературної мови – комбінації кореневих дериваційних морфем створюють нову семантичну якість, куди входить також і спільне значення певної словотвірної моделі, більш абстрактне, ніж окремі конкретні слова, які її репрезентують. Такі діалектизми часто тягнуть за собою широкий спектр словотвірних, значеннєвих, стилістичних та інших асоціацій, які створюють у них глибокий «другий» план, їх читач сприймає об'ємно, а не «площинно»; ці діалектизми мають позитивну «філологічну експресію...», – слушно зауважує мовознавець Й. А. Оссовецький [3, с. 333].

Зазначимо, що мова творів В. Шевчука не перевантажена діалектними вкрапленнями, бо він добре відчуває її синтагматику. Не порушуючи природного словопорядку, у звичні синтагми талановитий письменник уводить діалектизми, які органічно доповнюють мовну тканину літературного твору:

– Чому ж вони саме на вас **напастивали**? – спитав пан підстароста (1, с. 26).

– ... але мене нагло скинули долі, здерли одежу і в самій **кошулі** повели в шинок, несучи книги й шати мої як крадене (2, с. 33).

«Письменник, який володіє діалектом, – писав Б. О. Ларін, – відступає від протокольного запису, змінює діалектні утворення, комбінує і чергує діалектизми з нормальною літературною мовою, схрещує, а не змішує їх, він експериментує у сфері нових мовних сполучень. Ніхто не може позбавити письменника права на такі експерименти, на таку мовотворчість» [1, с. 239].

Діалектне слово у творах Валерія Шевчука «...перестає бути умовно-літературним індексом «народного стилю», у тексті воно так само семантично навантажене, як і слово літературної мови, і так само, як це останнє, сприяє смисловій насиченості й художній місткості образів літературного твору» [3, с. 384–385].

В. Шевчук уміло використовує багатства загальнонародної мови, зокрема й **розмовну лексику**, яка виявляє чималий стилістичний потенціал, надаючи художнім текстам письменника колориту невимушеності, посиленої експресивності. Вона вирізняється різноманітністю форм і типів вияву, є одним із джерел збагачення індивідуальної мовної картини світу митця. Розмовні форми не знижують стилю писемного художнього мовлення, а використовуються як елементи наближення мови художніх творів до узуальних уживань носіїв загальнонародної мови. Це, зокрема, іменники з конкретним (назви предметів, людей: *дзбан, баняк, кавалок, гладухи, мебля, янгол, гурба, рура*) й абстрактним (назви дій, якостей, властивостей: *виголос, торк, теплінь, дециця, спитування, гандж, твалт, кебета, тлум, мент, зарік, справунки*) значенням. Це також прикметники: *обичайна, занизький, помічна, плоха, відчипне, цибатий, зболені*; дієприкметники: *поштива, нажаханий*; дієслова на позначення дій і станів: *гороїжуся, напитував, прочувалася, заглядишся, мізернів, мішатися, видибати, тусати, знерухоміли, прошкував*; прислівники: *звісно, перестрашено, насправжки, навишпинячки, підтюпцем, пішака, похватцем*.

Неабиякі виражальні можливості має **розмовно-просторічний шар** лексики. Слова з яскравим експресивно-емоційним забарвленням, будучи засобом образності, мають позитивну чи негативну конотацію. Зокрема, іменники, які є назвами персонажів (*хитрюги, перестрах, чоловічина, фанфарон, краля, вайло, піжон, бельбас, призвідця, собацюга, збитошник, харпак, тюхтій*), предметів, понять, дій (*твалт, теревені, калим, барахло, обридження*), мають, крім свого денотативного значення, оцінний компонент. Емоційність окремих слів посилюють ще й засоби словотворення.

Розмовно-просторічні означення *дебелі, барилкувата* (постать), *шолудивий* (пес), *гирява* (голова) мають виразну оцінну кваліфікацію. Означення *шолудивий* як компонент словосполучення *шолудивий пес*, ужитого в переносному значенні як назва персонажа, надає останньому вбивчо-зневажливої характеристики, виявляє ставлення одного персонажа до іншого.

Розмовно-просторічні дієслова *очуняти, тулятися, почвалав, брехали, розпаслася, не махлюйте, зорив, бебехнувся, длубав, чеберяла, чалапала, гамселити* також мають додаткове емоційне забарвлення.

Дієслово *розпаслася* вживається в переносному значенні стосовно дії людини та має виразне експресивне забарвлення зневажливості. У синтаксичній конструкції, побудованій на протиставленні, це слово є основним:

– Худий, як тріска, не годує його, а сама **розпаслася**, – перекривляла вона свою найбільшу осудницю, ще й розвела руками, щоб показати, як вона **розпаслася** (3, с. 159).

До емоційно забарвлених слів належать також і **вульгаризми**, лайливі слова. Для розкриття негативних рис у характерах персонажів В. Шевчук уживає такі слова і словосполучення: *груба, п'яна бабера з налитим червоною барвою обличчям; курва; уперіщив по спиняці; дурак; гаденя; б...; паразит; п'яні баби*. Ці дисфемізми, вжиті в певному лексичному контексті замість емоційно і стилістично нейтральних мовних одиниць, є носіями інтенсифікованої експресії. Окрім відтворення суржикового мовлення персонажів, цей прийом використано для оцінної характеристики. Таке мовлення набуває експресивності, здатності виражати психічний стан мовця:

– А мой **паразіт** шо, вдома?

– Да, **конєшно!** – бурмотіла Ольга, – он **паразіт, всіда дома!**.. (4, с. 134).

– От ви мене захотіли **тута воспітувать**, а чого свою дочку не **воспітали**? Вона ж у вас **б...**, дядя!

– Ах ти **гаденя!**

– Старий **дурак!** – крикнув Віктор Ващук. ... – І ти мене ще **вспомниш!** Заплатиш мені (4, с. 171).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Усі стилістично активні лексеми та групи виділяються на тлі нейтральної лексики. Нейтральна загальноновживана лексика сприяє виявленню стилістично активних компонентів, стилістично яскравих лексем, таких лексичних шарів, як застарілі й іншомовні слова, неологізми та діалектизми. На її тлі сприймаємо найтонші відтінки слів різноманітного стилістичного забарвлення.

Парадигматичні й синтагматичні відношення слів у лексичній системі мови дають необмежені можливості користувачам і творцям мови – письменникам – добирати з цієї системи слово, яке найкраще розкриває наміри автора, і вміщувати його в текст, пов'язуючи з іншими словами в індивідуальній мовній картині світу митця.

Своєрідність індивідуального стилю митця виявляється в особливостях слововживання, у поєднанні загального й індивідуального.

Подальші дослідження мовознавців можуть спрямовуватися на аналіз індивідуального використання лексичної системи загальнонародної мови у творах сучасних українських письменників для виявлення особливостей їхньої мовотворчості й тенденцій розвитку літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ларин Б. А. Эстетика слова и язык писателя: Избранные статьи. Ленинград : Худ. лит., 1974. 287 с.
2. Мовна палітра Валерія Шевчука / упоряд. В.М. Русанівський. Культура української мови довідник. Київ : Либідь, 1990. С.268–270.
3. Оссоветакий И. А. Диалектная лексика в произведениях советской художественной литературы 50–60-х годов. *Вопросы языка современной русской литературы*. Москва : Наука, 1971. С. 301–386.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шевчук В. О. Розсічене коло. Біс плоті: Іст. повісті. Київ : Твім інтер, 1999. С. 5–116.
2. Шевчук В. О. Ілля Турчиновський (листок перший): Повість. *Три листки за вікном*: Роман-триптих. Київ : Рад.письменник, 1986. С. 15–136.
3. Шевчук В. О. Двоє на березі: Повість-диптих. *Камінна луна*: Повість. Київ : Молодь, 1987. С. 135–213.
4. Шевчук В. О. Привид мертвого дому: Ностальгійна повість. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2001. № 2. С. 132–192.

REFERENCES

1. Larin B. A. Estetika slova i yazyk pisatelya: Izbrannye statii. Leningrad : Hud. lit., 1974. 287 s.
2. Movna palitra Valeriya Shevchuka / uporyad. V.M. Rusanivskij. Kultura ukrayinskoyi movi dovidnik. Kiyiv : Libid, 1990. S. 268–270.
3. Ossoveckij I. A. Dialektnaya leksika v proizvedeniyah sovetskoy hudozhestvennoj literatury 50–60-h godov. *Voprosy yazyka sovremennoj russkoi literatury*. Moskva : Nauka, 1971. S. 301–386.

Переломова Олена Степанівна, доктор філологічних наук, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Сумського національного аграрного університету (Україна).

Переломова Елена Степановна, доктор филологических наук, профессор кафедры философии и социально-гуманитарных дисциплин Сумского национального аграрного университета (Украина).

Perelomova Olena, Doctor of Philology, Professor of the Department of Philosophy and Socio-Humanities of Sumy National Agrarian University (Ukraine).

Стаття надійшла: 30.10.2020

Статтю прийнято до друку: 06.11.2020

VI. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО ТА МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 811.111'37'38

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-161-169

ЕТИМОЛОГІЧНІ ТА ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУ SUCCESS В АНГЛОМОВНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Ірина Грачова

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: ihrachova@vspu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-6963-3936

Наталія Іщук

Донецький національний університет імені Василя Стуса
Україна, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
e-mail: natadestiny@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8801-2679

У статті розглянуто етимологію лексем SUCCESS / УСПІХ, представлену в етимологічних словниках української та англійської мов. Проаналізовано репрезентацію концепту SUCCESS у сучасних англomовних публіцистичних онлайн-виданнях з економіки та бізнесу. Виявлено різноманітні стилістичні прийоми вербалізації концепту в економічному дискурсі, зокрема епітети, метафори, антитеза, анафори, перелічення, порівняння, повтори, перифраз, хіазм, афоризми, фразеологічні вирази, аббревіатури.

Ключові слова: *концепт, концептологія, етимологія, економічний дискурс, стилістичні прийоми.*

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ И ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТА SUCCESS В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Ирина Грачева

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского
Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32
e-mail: ihrachova@vspu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-6963-3936

Наталья Ищук

Донецкий национальный университет имени Василия Стуса
Украина, г. Винница, ул. 600-летия, 21
e-mail: natadestiny@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8801-2679

В статье рассмотрена этимология лексем SUCCESS / УСПЕХ, представленная в этимологических словарях украинского и английского языков. Проанализирована репрезентация концепта SUCCESS в современных англоязычных публицистических онлайн-изданиях в сфере экономики и бизнеса. Выявлены разнообразные стилистические приемы вербализации концепта в экономическом дискурсе, а именно эпитеты, метафоры, антитеза, анафоры, перечисление, сравнение, повторы, перифраз, хиазм, афоризмы, фразеологические выражения, аббревиатуры.

Ключевые слова: *концепт, концептология, этимология, экономический дискурс, стилистические приемы.*

ETYMOLOGICAL AND LINGVO-STYLISTIC FEATURES OF THE CONCEPT SUCCESS IN ENGLISH ECONOMIC DISCOURSE

Iryna Hrachova

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Ukraine, Vinnytsia, Ostrozhsky St., 32

e-mail: ihrachova@vspu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6963-3936

Nataliia Ishchuk

Vasyl' Stus Donetsk National University

21, 600-richchia St., Vinnytsia, Ukraine

e-mail: natadestiny@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8801-2679

Introduction. Nowadays, linguistic researchers focus on studying conceptualization to elaborate innovative methods of concept analysis. The object of analysis corresponds to the most pressing problems of a socio-economic and personal life of modern man.

Purpose. The purpose of this scientific article is to study the etymology and linguistic-stylistic features of the concept SUCCESS in English economic discourse.

Methods. Outlining the content and structure of the concept of SUCCESS on the basis of linguistic and cognitive methodology helps to explain how certain means of verbalization of the components of the studied concept affect the formation of man consciousness. Besides, methods of component analysis, the contextual method and structural method are used in the paper.

Results. The etymological investigation of the word "success" proves that this lexeme comes from Latin exitus, which means "go out" or "succeed". The concept SUCCESS is the name of a result that can be positive, useful or successful. Whether it is in business world, at sports competitions or other events, success is always achieved when actions are taken effectively. The sign of success is not homogeneous. This means that "success" as a multifaceted concept, which is manifested in various spheres of human life. Therefore, success can be defined as the achievement of something desired, planned, or attempted; the gaining of fame or prosperity and in economic discourse it is predominantly represented in terminology, neologisms, idioms and abbreviations.

Originality. The relevance of the article lies in the study of the concept SUCCESS in English discourse, namely in the most popular English online magazines on economics and business such as "Forbes", "Global Finance", "Harvard Business Review", "Success Magazine", "Businessweek", "Entrepreneur".

Conclusion. *The analyzed concept in English economic mass media is represented by the use of economic and financial terminology and idioms. The most popular linguistic devices of verbalizing the concept are metaphor, antithesis, comparison, and aphorisms, with enumeration, periphrasis, chiasm and anaphora being less utilised.*

Key words: *concept, conceptology, etymology, economic discourse, stylistic devices.*

Постановка проблеми. Сучасні дослідження вирізняються спрямованістю наукових розвідок у галузі концептології на пошук новітніх методів аналізу концептів. Об'єкт аналізу корелює з найактуальнішими проблемами соціально-економічного й особистого життя сучасної людини. Окреслення змісту й структури концепту SUCCESS на основі лінгвокогнітивної методології сприяє поясненню того, як певні засоби вербалізації складників досліджуваного концепту впливають на формування свідомості успішної людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття ХХІ ст. спостережено зростання кількості вітчизняних та зарубіжних наукових праць, які порушують проблему вивчення концептів як культурних констант [2, с. 53]. Серед учених, які досліджують концепти загалом та концепти SUCCESS і УСПІХ зокрема, є І. В. Адоніна, Н. Д. Арутюнова, С. А. Аскольдовий-Алексєєв, Н. О. Герцовська, С. О. Ємець, В. І. Калініченко, Д. В. Лозовий, Н. Д. Паршина, А. М. Приходько, О. В. Рябуха, А. М. Сніжко, Т. А. ван Дейк, Е. Рош та ін.

Попри істотну кількість лінгвістичних розвідок у цій царині, усе ж існує потреба в дослідженні концепту SUCCESS в економічному дискурсі, що і зумовлює **актуальність** статті. **Предметом** вивчення є лінгвостилістичні характеристики концепту SUCCESS у зазначених виданнях. **Мета** статті полягає в дослідженні етимологічних та лінгвостилістичних особливостей концепту SUCCESS в економічному дискурсі на матеріалі англomовної економічної публіцистики, зокрема найпопулярніших англomовних онлайн-видань «Forbes»; «Global Finance»; «Harvard Business Review»; «Success Magazine», «Businessweek», «Entrepreneur».

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуалізація – це осмислення інформації, уявне конструювання предметів та явищ, яке призводить до певних уявлень про світ у вигляді концептів. Основна частина концептів закріплюється в мові значеннями конкретних слів, що уможливорює зберігання отриманих знань та їх передавання від людини до людини, від покоління до покоління. Зазначимо, що термін «концепт» не має однозначного тлумачення і донедавна сприймався як еквівалентний лексемі «поняття». Починаючи з 1990-х рр., ці терміни розрізняють, проте їхня дублетність не зникає з лінгвістичних праць.

Варто зазначити, що дослідження концептів почалося ще з часів учення Платона про ідеї [2], проте в гуманітарні науки термін «концепт» ввів С. А. Аскольдовий-Алексєєв у 1928 році [4], і лише з середини 1970-х рр. ХХ ст. його почали використовувати в мовознавстві. Лінгвістичного наповнення означений термін набуває в працях Н. Д. Арутюнової у 80-х рр. ХХ ст. [3]. Загальновизнаною вважають інтегровану складову поняття «концепт», проте дефініції та трактування авторів відрізняються певними нюансами. Концепт сприймають як ментальний конструкт, явище культури, колективної цінності, елемент колективної свідомості, який переломлюється в індивідуальних свідомостях окремих носіїв мови. Вважають, що він здобуває безліч особистісних асоціацій, а для представників однієї культури – вміщує багато спільного й опредмечується в тієї чи тій мовній формі [1, с. 5] .

Концепт – це ментальна одиниця як індивідуального, так і національного когнітивного пізнання, змодельована лінгвістичними засобами. Це одиниця структурованого знання, у складі якого виокремлюють концептуальні, змістові ознаки, тобто окремі ознаки об'єктивної чи суб'єктивної дійсності, яким властиве диференційоване відображення в людській свідомості [9, с. 4].

«Краткий словарь когнитивных терминов» тлумачить термін «концепт» як такий, що слугує поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, що відображає знання і досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини, відбитої в людській психіці [8, с. 90–92].

Досліджувана в статті лексема «success» репрезентує назву результату, який може бути позитивним, корисним або успішним, будь-то в діловому світі, на спортивних змаганнях або в інших заходах. Успіху завжди досягають тоді, коли дії зреалізують ефективно.

Етимологічно слово «success» походить від латинського *exitus*, що означає «виходити» або «досягати успіху». Розглянемо успіх в Middle English (1537 p.) *succeden*, з англо-норманської *succeeder*, з латинської *succedere to go up, follow after, succeed*, походить від *sub-* *near* + *cedere to go – more at sub-* [16]. У значенні «досягнення як бажане звершення» уперше зафіксовано в 1586 p., у значенні «досягнення високої позиції, багатства» – у 1885 p. [7].

Етимологічний аналіз лексеми *success*, якою номінують концепт, дозволяє виділити концептуальні ознаки, представлені в латинській мові: 1) поступальний рух; 2) відповідальність, яку людина бере на себе; 3) відступлення волі; 4) приріст, зростання, множення чогось; 5) щасливий збіг обставин; 6) наслідок, результат; 7) удача [18].

Розглянемо дефініції слів «успіх» і «success», запропоновані в словниках української та англійської мов. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» інтерпретує слово «успіх» так: 1) позитивний наслідок роботи, справи і т. ін.; значні досягнення, удача, талант. // Сприятливий результат у воєнній операції. // *тільки мн.* Досягнення в навчанні, у вивченні чого-небудь; 2) *тільки одн.* Громадське визнання, схвалення чого-небудь, чийхось досягнень. // Визнання кимось чийхось позитивних якостей, особливостей; захоплення з боку осіб іншої статі [6, с. 1304]. «Новий тлумачний словник української мови» визначає слово «успіх» майже так само: 1) позитивний наслідок роботи, справи і т. ін.; 2) значні досягнення, удача; фурор, триумф, перемога, виграш; 3) громадське визнання, схвалення чого-небудь, чийхось досягнень [10, с. 648–649].

Згідно з «Longman Dictionary of Contemporary English» [17], «success» це 1) *when you achieve what you want or intend*; 2) *when a lot of people like something, buy something, go to see something etc. (to be a success)*; 3) *when someone achieves a high position in their job, course, sport, in society etc.*; 4) *when a business makes a lot of money*. «The American Heritage College Dictionary of the English Language» [15] пропонує такі дефініції слова «success»: 1) *The achievement of something desired, planned, or attempted*; 2) *a. The gaining of fame or prosperity. b. The extent of such gain*; 3) *One that is successful*.

Отже, ознака успішності не є однорідною. Це означає, що «успіх» як багатогранне поняття проявляється в різних сферах людського життя. Якщо враховувати «ненаукове» пояснення концепту *SUCCESS*, то можна виділити його складові в англійській мові: *a well-paid job, to set concrete goals, to travel a lot, to have a place to call home, to learn smth. new each day, possibility to buy different good things, a cozy comfortable house, never give up*.

Понятійний зміст концепту УСПИХ, згідно з аналізом дефініцій SUCCESS, можна звести до таких основних концептуальних ознак: 1) сприятливе завершення спроб або зусиль (позитивний результат); 2) досягнення бажаної або запланованої мети, якихось благ, багатства, положення, слави, процвітання; 3) успішний суб'єкт або об'єкт [1, с. 4].

Досліджуючи концепт SUCCESS, варто виокремити такі реакції: *personal fulfillment; not to be afraid of failure; to succeed in business; favorable outcome; attaining wealth, prosperity and fame; prestige and personal happiness; the final result of one's purposeful and hard work; a new inspiration, achievement of one's goal; achievements; self-realization; realization of plans; implementation of one's own talents; an award for one's abilities, desires and hard work; a goal; implementation of one's plans; getting what one wants; a result; realization; the result of human activity; the final result of one's efforts; a favorite job with decent salary; glory; money; well-being; (good) fortune; wealth; (financial) security; financial stability; dollar; luxury; work; a person's activity aimed at meeting his/her spiritual and material needs; prosperity; salary; recognition; a victory; to win; purposefulness; purposeful; understanding of one's calling; winning; respect; being respected; friends; professionalism and the work, acknowledged by the society; career; activity; efforts; happiness; personal happiness; happiness and mutual understanding; fortune; a human being; a person who never gives up; a successful person; a good team of professionals; a reward.*

Економічний дискурс як різновид комунікації у сфері економіки і бізнесу характеризується здебільшого такими лексичними особливостями: 1) значна кількість загальноекономічних та вузькоспеціальних термінів; 2) термінологічні неологізми; 3) значна кількість ідіом; 4) аббревіатури.

До **лексичних вербалізаторів** концепту SUCCESS, виявлених під час аналізу англомовних економічних онлайн-видань, належать такі:

1) *capital, capitalist, investment, intense financing and consulting activity, a \$1 billion division, price, entrepreneurs, financial services firm, profitability, fees and commissions, responsive trading, salary, investors, currency, bills, dollars, funds, purchase, costs, income, dividend, bonus, call money, accounts* тощо:

"PitchBook, a US-based investor website which provides comprehensive data on private and public markets, values Stripe at \$36 billion."

"China's path is going to be a leading indicator of the global economy's path..."

2) *wealth management, low touch economy* та ін.:

"In general, banks that focus on commercial banking and generate a greater share of their income from interest tend to be more efficient than universal banks, which also offer investment banking and wealth management services, according to S&P Global Market Intelligence."

3) *to take off, filthy rich, to be ahead of the pack, to corner the market, to be in the black, to make a fortune, to have money to burn, to think outside the box, to be in the driver's seat, a top dog* тощо:

"Don't wait for opportunities to fall in your lap".

"The old saying "the early bird gets the worm" came about for a career reason"

"Asia, with the advantage of nimble fintechs and a young, tech-savvy wealthy clientele, may have a leg up on older centers like London, New York and Zurich."

4) APE (Attentive, Peripheral, Empathic), CLAMPS (Challenge, Location, Advancement, Money, Pride (or Prestige), Security), GOSPA (Goals, Objectives, Strategies, Plans, Activities), GROW (Goals, Reality, Options, Will) та ін.

“The August 2008 SEC release containing a proposed roadmap for the potential mandatory adoption of International Financial Reporting Standards (IFRS) by issuers in the US in 2014 brings the focus on LIFO full to a peak.”

Серед лінгвостилістичних засобів та прийомів, що використовуються в економічному дискурсі для посиленого емоційного забарвлення й привернення уваги читача, на увагу заслуговують такі, як епітети, метафори, антитеза, анафори, перелічення, порівняння, повтори, перифраз, хіазм, афоризми.

Епітети

“Many people assume success requires a winner-takes-all approach.”

Перелічення

“As I mentioned earlier, effort, planning, persistence, and good strategies are what it really takes to succeed.”

“Conscientiousness, openness, agreeableness, extraversion and emotional stability can also pay off with higher grades”.

Метафори

“Failure and defeat are life’s greatest teachers.”

“Motivation – an engine inside of you that drives you to keep working in order to feel successful and to help the organization be successful.”

“The road to success is never an isolated one”.

“Married to their work”

Перифраз

“The exceptions are those failures that become stepping stones to later success.”

Порівняння

“The climb to success can feel like an Escher drawing of a staircase that goes nowhere.”

“They embrace failure as a necessary step to unprecedented success.” “Knowledge is as free as it is powerful.”

Повторення

“Just when we’ve achieved one goal, we feel pressure to work harder to earn more money, exert more effort, possess more toys.”

“Although you might fail incredibly, you might succeed incredibly—and that’s why incredible risk and courage are requisite.”

“Successful people do always have something to prove to themselves. They are driven by challenge. They are challenge-makers. Challenge develops mental toughness, stands down fear, inspires courageous acts, tests the limits, focuses attention, matures perspective, and builds self-confidence. It’s through challenges that successful people find opportunities. It’s through challenges that successful people set ambitious goals to be achieved. It’s through challenges that successful people grow, develop, and flourish”.

Антитеза

“Successful people know when to stay and when to leave”

“One of the biggest secrets to success is operating inside your strength zone but outside of your comfort zone.”

“When you want to achieve a positive mindset, you must get rid of the negative one first. To abandon your negative habits, you must replace them with positive ones”.

“Poor people spend their money and save what’s left. Rich people save their money and spend what’s left”.

Анафора

"The more you have, the more successful you are."

"The more decisions you make, the more successful you will be".

"The better you are at managing your stress and energy, the better you will be at accomplishing the goals you have set for yourself".

Хіазм

"Success is not the key to happiness. Happiness is the key to success"

"Personal success supports and reinforces professional success. Professional success reinforces personal success."

Афоризм

"Success is liking yourself, liking what you do, and liking how you do it."

"Success is 1% inspiration, 99% perspiration." (Thomas Edison)

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Проаналізувавши матеріали англomовних видань, можна зробити висновок, що концепт SUCCESS в економічному дискурсі, зокрема в англomовних економічних онлайн-виданнях, репрезентовано здебільшого шляхом використання фінансово-економічної термінології та ідіом. Найактивнішими лінгвостилістичними засобами вербалізації концепту є метафора, антитеза, порівняння й афоризми. Рідше трапляються неологізми, аббревіатури, а також такі стилістичні прийоми, як перелічення, перифраз, хіазм та анафора. Перспективою подальших наукових розвідок є зіставлення лінгвостилістичних особливостей концепту SUCCESS / УСПІХ в англomовному та українськомовному економічних дискурсах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адонина И. В. Концепт УСПЕХ в современной американской речевой культуре : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук: спец. 10.02.04. Хабаровск, 2005. 24 с.
2. Арутюнова Н. Д. Логический анализ языка : культурные концепты. Москва : Восточная литература, 1995. 472 с.
3. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1999. 896 с.
4. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово. *Русская речь. Новая серия.* Ленинград, 1928. С. 28–44.
5. Баран Г.П. Об'єктивація концепту RECESSION/РЕЦЕСІЯ у сучасному англomовному політичному інтернет-дискурсі: лінгвокогнітивний, семіотичний та комунікативно-прагматичний аспекти : дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: спец. 10.02.04. Херсон, 2015. 230 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
7. Герцовская Н. О. Лексико-семантическое поле УСПІХУ як складова категоризації і концептуалізації дійсності (на матеріалі англійської та української мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: спец. 10.02.17. Київ, 2011. 24 с.
8. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З. Краткий словарь когнитивных терминов: Москва : Изд.-во МГУ, 1996. 245 с.
9. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва : Изд. центр «Академия», 2001. 208 с.
10. Новый тлумачний словник української мови / Уклад. Яремешко В., Сліпущко О. Київ : Аконті. Том 4, 1998. 941 с.
11. Паршина Н. Д. Лингвокультурологическое поле концепта УСПЕХ в американском варианте английского языка : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук: спец. 10.02.04. Москва, 2007. 17 с.

12. Рябуха О. В. Лингвистическая репрезентация концепта УСПЕХ в англоязычной публицистической прозе (на материале журнальных и газетных статей) : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук: 10.02.04. Санкт-Петербург, 2009. 25 с.
13. Слинин Я. А. Учение Платона о диалектическом знании. *Логика и теория познания*. Ленинград, 1990. С. 165-177.
14. Сніжко А. М. Структура концепту УСПІХ в українській і англійській мові. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия Филология. Том 20(59). № 3. 2007. С. 316–322.
15. The American Heritage Dictionary of the English Language. URL : <https://www.ahdictionary.com/> (дата звернення: 15.11.2020).
16. Dictionary by Merriam-Webster. URL : www.merriam-webster.com (дата звернення: 17.11.2020).
17. Longman Dictionary of Contemporary English. URL : www.ldoceonline.com (дата звернення: 17.11.2020).
18. Online Etymology Dictionary. URL: <http://www.etymonline.com/> (дата звернення: 10.11.2020).

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Things Exceptionally Successful People Do on the Weekends. *Success*. URL : <https://www.success.com/10-things-exceptionally-successful-people-do-on-the-weekends/> August 26, 2016 (дата звернення: 9.11.2020).
2. Traits You Need to Be Successful (Your IQ Isn't One of Them). *Success*. URL : <https://www.success.com/8-traits-you-need-to-be-successful-your-iq-isnt-one-of-them/> February 25, 2016 (дата звернення: 12.11.2020).
3. Addison J. 3 Daily habits of very Successful People. *Success*. URL : <https://www.success.com/john-addison-3-daily-habits-of-very-successful-people/> July 25, 2016 (дата звернення: 9.11.2020).
4. Ally D. 7 Powerful Habits of a Self-Made Millionaire. *Success*. URL : <https://www.success.com/7-powerful-habits-of-a-self-made-millionaire/> (дата звернення: 15.11.2020).
5. BBC News. URL : <https://www.bbc.com/news/business-22434141> (дата звернення: 15.11.2020).
6. BusinessWeek. URL : <https://www.bloomberg.com/businessweek> (дата звернення: 15.11.2020).
7. Littlewood S. Getting Ahead Of The Pack // *Global Finance*. URL : <https://www.gfmag.com/magazine/june-2020/getting-ahead-pack-wealth-management-asia> (дата звернення: 15.11.2020).
8. Rohn. 3 Money Habits That Separate the Rich From the Poor. *Success*. URL : <https://www.success.com/rohn-3-money-habits-that-separate-the-rich-from-the-poor/> January 24, 2016 (дата звернення: 13.11.2020).
9. The 7 Personal Habits Of Successful People. *Forbes*. URL : <https://www.forbes.com/sites/palomacanterogomez/2019/07/22/the-7-personal-habits-of-successful-people/?sh=416437585124/> Jul 22, 2019 (дата звернення: 14.11.2020).

REFERENCES

1. Adonina I. V. Kontsept USPYEKH v sovremennoy amerikanskoy rechevoy kulture : avtoref. dis. ... kandidata filologicheskikh nauk: 10.02.04. Khabarovsk, 2005. 24 s.
2. Arutyunova N. D. Logicheskij analiz yazyka : kulturnye kontsepty. Moskva : Vostochnaya literatura, 1995. 472 s.
3. Arutyunova N. D. Yazyk i mir cheloveka. Moskva : Shkola "Yazyki russkoy kultury", 1999. 896 s.
4. Askoldov-Alekseev S. A. Kontsept i slovo. Russkaya rech. Novaya seriya. Leningrad, 1928. S. 28–44.

5. Baran H. P. Obiektivatsiia kontseptu RECESSION / RETZESIIA u suchasnomu anhlomovnomu politychnomu internet-dyskursi: linhvokohnityvnyi, semiotychnyi ta komunikativno-prahmatychnyi aspekty: dys. ... kandydata filol. nauk: 10.02.04. Kherson, 2015. 230 s.
6. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin : VTF «Perun», 2005. 1728 s.
7. Hertsovskaia N. O. Leksyko-semanticheskoe pole USPIKhU yak skladova katehoryzatsii i kontseptualizatsii diisnosti (na materialii anhliiskoi ta ukrainskoi mov) : avtoref. dys. ... kandydata filolohichnykh nauk: 10.02.17. Kyiv, 2011. 24 s.
8. Kubryakova Ye. S., Demyankov V. Z. Kratkiy slovar kognitivnykh terminov: Moskva : Izd-vo MGU, 1996. 245 s.
9. Maslova V. A. Lingvokulturologiya. Moskva : Izd. tsentr «Akademiya», 2001. 208 s.
10. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: uklad. Yaremashko V., Slipushko O. Kyiv : Akonit. Tom 4. 1998. 941 s.
11. Parshina N. D. Lingvokulturologicheskoe pole kontseptu USPYEKH v amerikanskom variante angliyskogo yazyka : avtoref. dis. ... kandidata filologicheskikh nauk: 10.02.04. Moskva, 2007. 17 s.
12. Ryabukha O. V. Lingvisticheskaya reprezentatsiya kontseptu USPYEKH v angloyazychnoy publitsisticheskoy proze (na materiale zhurnalnykh i gazetnykh statey) : avtoref. dis. ... kandidata filologicheskikh nauk: 10.02.04. Sankt-Peterburg, 2009. 25 s.
13. Slinin Ya. A. Uchenie Platona o dialekticheskom znani. Logika i teoriya poznaniya. Leningrad, 1990. S. 165–177.
14. Snizhko A. M. Struktura kontseptu USPIKh v ukrainskii i anhliiskii movi. Uchenye zapisky Tavrycheskogo natsionalnogo unyversyteta im. V. Y. Vernadskogo. Seryia Fylolohiya. Tom 20(59). № 3. 2007. S. 316–322.

Грачова Ірина Євгеніївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Грачева Ирина Евгеньевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Hracheva Iryna, candidate of philology, Associate Professor of the English Philology Department, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Ішук Наталія Юріївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування Донецького національного університету імені Василя Стуса (Україна).

Ишук Наталия Юрьевна, кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры иностранных языков профессионального направления Донецкого национального университета имени Василя Стуса (Украина).

Ishchuk Nataliia, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages for Specific Purposes, Vasyl' Stus Donetsk National University (Ukraine).

Стаття надійшла: 04.11.2020

Статтю прийнято до друку: 11.11.2020

УДК 821.111(73)‘06-1.09:801.612

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-170-177

**МЕЛОДИКА ЯК ІНТОНАЦІЙНИЙ МАРКЕР КАТЕГОРІЇ
ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ
(НА МАТЕРІАЛІ ОЗВУЧЕНИХ АМЕРИКАНСЬКИХ
ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ)**

Інна Забужанська

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: izabuzhanska@vspu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-3421-1338

У статті досліджено роль мелодики в реалізації категорії інтертекстуальності на матеріалі американських постмодерністських текстів в оригінальному авторському озвучуванні. Виявлено, що якщо прецедентні імена, вжиті в поетичних текстах, є добре відомими реципієнту, то вони не потребують додаткової уваги, відтак не маркуються змінами мелодики. Прецедентні імена, які є невідомими у тій чи тій культурі, маркуються додатковими інтонаційними техніками, сприяють підвищенню прагматичного потенціалу дискурсу.

Ключові слова: інтертекстуальність, частота основного тону, прецедентне ім'я, поетичний текст, постмодернізм.

**МЕЛОДИКА КАК ИНТОНАЦИОННЫЙ МАРКЕР КАТЕГОРИИ
ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ
(НА МАТЕРИАЛЕ ОЗВУЧЕННЫХ АМЕРИКАНСКИХ
ПОСТМОДЕРНИСТСКИХ ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ)**

Инна Забужанская

Винницкий государственный педагогический университет

имени Михаила Коцюбинского

Украина, Винница, ул. Острожского, 32

e-mail: izabuzhanska@vspu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-3421-1338

В статье исследована роль мелодики в реализации категории интертекстуальности на материале американских постмодернистских текстов в оригинальном авторском озвучивании. Выведено, что, если прецедентные имена, использованные в поэтических текстах, хорошо известны реципиенту, то они не требуют дополнительного внимания, поэтому не маркируются изменениями мелодики. Прецедентные имена, которые являются неизвестными в той или иной культуре, маркируются дополнительными интонационными техниками, способствуют повышению прагматического потенциала дискурса.

Ключевые слова: интертекстуальность, частота основного тона, прецедентное имя, поэтический текст, постмодернизм.

**MELODY AS AN INTONATION MARKER OF THE CATEGORY OF
INTERTEXTUALITY
(BASED ON SOUNDED AMERICAN POSTMODERN POETIC TEXTS)**

Inna Zabuzhanska

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Ukraine, Vinnitsia, Ostrozhkoho Str., 32

e-mail: izabuzhanska@vspu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-3421-1338

The article addresses the question of the role of melody in the realization of the category of intertextuality on the material of American postmodern texts in their original author's sounding. Modern experimental-phonetic research is increasingly coming into the focus of research attention, as it is aimed at identifying the specifics of intonation of sounded texts. The current work aims at experimentally testing the role of speech melody in labeling intertextual elements in voiced American postmodern poetry. In order to achieve this aim it was necessary to perform a number of research tasks: 1) to characterize the category of intertextuality and to distinguish intertextual elements in the research material; 2) to determine the acoustic indicators of the melody of the voiced texts; 3) to carry out linguistic interpretation of phonetic experiment data. The realm of empirical data under investigation includes audio recordings of 15 American postmodern texts of the late XX-early XXI century. The guiding hypothesis stems from similar research based on media discourse. Intertextuality plays a significant place in the modern humanities, primarily due to the possibility of forming new meanings that help to reveal the intellectual potential of man of the new information globalized age. The classification of elements of intertextuality has repeatedly attracted the attention of linguists. Analysis of the research material showed that American postmodern poetic texts are intertextual, because they contain allusions, quotations, reminiscences, precedent names, dates, situations that form complex semantic combinations. Among intonation means, melody is one of the most powerful means of increasing the expressiveness of speech, acting as one of the sources of creating a non-verbal context. It is found that if the precedent names used in poetic texts are well known to the recipient, they do not require additional attention, so they are not marked by changes in melody. The precedent names that are unknown in a given culture are marked by additional intonation techniques that enhance the pragmatic potential of discourse. The results of the acoustic analysis confirm the statement that with the help of melody it is possible both to emphasize intertextual elements and to "ignore" them. Such variations could be explained by the author's choice regarding the priority of a particular intertextual element. We have come to the general conclusions that the suggested theoretical and methodological bases to study intonational means of realization of the category of intertextuality based on American postmodern poetry presented in the work open up great prospects for further scientific research. It is appropriate to study in detail the intonation of these texts, identifying the specifics of the temporal and dynamic characteristics of voiced American postmodern poetry. Moreover, issues related to the cultural and social factors of the authors' lives also need to be studied in more depth.

Key words: intertextuality, pitch frequency, precedent name, poetic text, postmodernism.

Постановка проблеми. Сучасні експериментально-фонетичні дослідження дедалі частіше потрапляють у фокус дослідницької уваги, оскільки спрямовані на виявлення

специфіки інтонаційного оформлення озвучених текстів [5; 8]. Дослідження усної реалізації таких текстів є сприятливим для проявів авторського експериментаторства, даючи змогу цілісніше трактувати ідейний задум автора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці, присвячені дослідженню сучасної американської постмодерністської поезії, свідчать про актуальність цього питання. Автори розвідок переважно аналізують мовну організацію [13], класифікацію постмодерністської поезії [4]. Водночас на сьогодні є ще чимало нерозв'язаних завдань, адже постмодернізм – пласт художньої літератури, сприятливий для виявів авторського експериментаторства, підґрунтям якого є особливий тип індивідуально-авторської художньої свідомості. Постмодернізм як літературно-мистецький феномен із властивими йому естетичним плюралізмом, амбівалентністю на сюжетному, композиційному й образному рівнях, обов'язковим культурологічним метапрочитанням, творчим використанням традицій, ігноруванням причинно-наслідкових зв'язків, використанням принципу гри в процесі текстотворення [3; 14] набув поширення в другій половині ХХ ст.

Мета статті – експериментальна перевірка ролі мелодики мовлення у маркуванні інтертекстуальних елементів в озвученій американській постмодерністській поезії.

Матеріалом для дослідження слугують аудіозаписи 15 американських постмодерністських текстів кінця ХХ–початку ХХІ ст. в оригінальному авторському озвучуванні Б. Гест, А. Карді, Дж. Кловера, А. Кляйнцхлера, С. Сіго тощо. Загальна тривалість звучання – 24 хвилини 35 секунд.

Для досягнення поставленої мети потрібно було розв'язати низку дослідницьких завдань: 1) схарактеризувати категорію інтертекстуальності та виокремити інтертекстуальні елементи в матеріалі дослідження; 2) визначити акустичні показники мелодики озвучених текстів; 3) здійснити лінгвістичну інтерпретацію даних фонетичного експерименту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтертекстуальність посідає важливе місце в сучасній гуманітаристиці передусім через можливість формування нових смислів, які допомагають розкривати інтелектуальний потенціал людини нової інформаційної глобалізованої доби.

З погляду функціонування в художньому тексті інтертекстуальність витлумачують як загальну властивість текстів, що виражається в наявності між ними зв'язків, завдяки яким тексти (або їхні частини) можуть багатьма різноманітними способами відкрито або приховано покликатися один на одного.

У широкому плані інтертекстуальність потрактовують як універсальну властивість тексту загалом. Широкий підхід до інтертекстуальності, що розробляється насамперед у межах семіотики, висвітлений у роботах Р. Барта [2, с. 29]. Цей підхід передбачає розгляд будь-якого тексту як інтертексту. Відповідно до цього прототекстом кожного окремого твору є всі конкретні попередні тексти, а загальні коди й смислові системи перебувають у їхній основі. Між новим текстом і попереднім «чужим» є загальний інтертекстуальний простір, що вміщує увесь культурно-історичний досвід особистості.

Таке трактування інтертекстуальності отримало реалізацію в дослідженнях Н. Фатеевої, яка розрізняє два аспекти інтертекстуальності: читацький (дослідницький) і авторський [10]. Читач орієнтує себе на глибше розуміння тексту, розпізнавання його завдяки встановленню багатовимірних зв'язків з іншими текстами. Для автора інтертекстуальність – це спосіб створення власного тексту й реалізація поетичного «Я» за допомогою складної системи відносин із текстами інших авторів. Отже, будь-який постмодерністський текст є реакцією на попередні тексти.

Класифікація елементів інтертекстуальності неодноразово привертала увагу лінгвістів [7; 9; 10; 12]. Принципи систематизації кожної з класифікацій переважно перегукуються, незважаючи на те що кожна наступна охоплює більше різновидів узаємодії текстів, розширюючи й доповнюючи попередні класифікації, описуючи особливі випадки міжтекстових узаємодій.

Інтертекстуальні елементи, що зв'язують різнотипні тексти, досить різноманітні й виконують неоднакові функції. Розглянемо кілька типів інтертекстуальних елементів, які трапляються в постмодерністській літературі найчастіше [1, с. 67].

Цитата – дослівне відтворення двох і більше компонентів попереднього тексту – типологізується за ступенем атрибутивності до початкового тексту. Услід за Н. Фатеевою, виокремлюємо різновиди цитат з атрибуцією: точним відтворенням попереднього тексту із зазначенням автора та укладанням в лапки; неточним відтворенням тексту-донора, але з указанням джерела-запозичення; цитата з розширеною атрибуцією – розширене значення набувається у вигляді натяку на автора, наприклад, «один поет», «між мудрецами був дивак» або за допомогою псевдобіографічної основи. Автор уносить цитати до свого контексту для певної мети: створення нової семіосфери, у якій зберігається стійка напруга між «своїм» і «чужим» словом. Формуючи межі сенсу в новому авторському тексті, цитата розширює сенс уже колись висловленого [10].

Алюзія – запозичення певних елементів прототексту. Від цитати алюзію відрізняє те, що запозичення елементів відбувається вибірково, а ціле висловлювання або рядок попереднього тексту, у співвідношенні з новим текстом, наявні в останньому лише імпліцитно. Алюзії не є тропом чи фігурою, а лише прийомом текстотворення, що полягає у зіставленні новоствореного тексту з будь-яким прецедентним фактом – літературним або історичним. Вони розширюють уявлення про тимчасові й історичні пласти, розповідають про літературні та історичні факти, є загальновідомими. Алюзії численні в будь-якому художньому тексті, але на відміну від звичайних цитат, для них характерний мінімальний семантичний потенціал. Висловлення, що містять алюзію, крім буквального сенсу мають інший план, що змушує читача або ж слухача (реципієнта) звернутися до тих чи тих спогадів, відчуттів, асоціацій. Часто лише завдяки знанням з історії, біографії героя або позатекстової ситуації реципієнтові вдається зрозуміти зміст висловленого, і тільки в цьому разі алюзії проявляються повноцінно, створюючи ґрунт для потужних асоціацій.

Ремінісценція – елемент художньої системи, що відсилає до раніше прочитаного твору мистецтва. Це об'ємні й різнорідні одиниці, найбільш насичені в змістовому плані, які вимагають глибокого аналізу. Велику роль при розгляді й аналізі ремінісценцій відіграє інтерпретація, яка вимагає від інтерпретатора уважності, точності, неодноразовості прочитання тексту, зіставлення його з іншими текстовими структурами для визначення справжнього авторського, літературного, філософського й філологічного мислення.

Центонні тексти, переважно неатрибутовані, є цілим комплексом алюзій і цитат. Центон – це створення складної мови інакшомовлення, усередині якого семантичні зв'язки визначаються літературними асоціаціями.

До елементів інтертекстуальності, на нашу думку, варто віднести й прецедентні інтертексти, які сприймаються лише за наявності відповідних фонових знань реципієнта. Серед прецедентних феноменів інтертекстуальності виокремлюють прецедентні тексти, прецедентні ситуації, прецедентні імена та прецедентні вислови [11, с. 114–115]. У художньому дискурсі вони більш поетично значущі оскільки містять високий культурний потенціал. Поети розміщують їх у так званих сильних внутрішньотекстових позиціях.

Гіпотезою нашого дослідження слугують результати аналогічних експериментально-фонетичних досліджень [6], згідно з якими маркування інтертекстуальних елементів відбувається завдяки використанню низки спеціальних інтонаційних технік, що сприяють підвищенню прагматичного потенціалу дискурсу.

Аналіз матеріалу дослідження засвідчив, що американські постмодерністські поетичні тексти є інтертекстуальними, адже наявні в них алюзії, цитати, ремінісценції, прецедентні імена, назви, дати, події утворюють складні семантичні зрощення.

З огляду на характер дослідження, зокрема проведення фонетичного експерименту, в епіцентр аналізу потрапили синтагми, які містили прецедентні імена, загальна кількість яких становить 136 одиниць. Під час дослідження також проаналізовано 623 синтагми, які не містили інтертекстуальних елементів, але утворювали своєрідний мелодійний «фон». Базовою одиницею нашого дослідження є синтагма – відрізок усного мовлення, що складається з одного або декількох слів, об'єднаних граматично, інтонаційно і за змістом. Фонетичну цілісність синтагми забезпечує її інтонаційне оформлення, наявність синтагматичного наголосу, а подекуди – наявність паузи, яка відділяє її від попередніх і наступних відрізків висловлення.

Серед інтонаційних засобів мелодика є одним із найпотужніших засобів підвищення виразності мовлення, слугуючи також джерелом творення позамовного контексту. Акустичним корелятом мелодики є частота основного тону (ЧОТ) [14, с. 449].

Дослідження показників ЧОТ дало змогу правильно трактувати американську постмодерністську поезію, наповнену інтертекстуальними елементами, які для реципієнта не завжди є видимими та зрозумілими. Результати, отримані під час акустичного аналізу, засвідчують, що показники ЧОТ класифікувалися на вузький, звужений, середній, розширений та широкий частотні діапазони відповідно до числових значень.

Переважна кількість синтагм, зокрема 94 (74%), які містили прецедентні імена, характеризувалася вузьким частотним діапазоном, що проілюстровано такими прикладами:

1. Озвучений поетичний текст Седага Сіго «Stranger in Town» (Незнайомець в місті) [85] налічує 54 синтагми вузького типу, 1 синтагму звуженого типу, 4 – середнього, 1 – розширеного та 2 – широкого типу синтагми, що свідчить про так зване монотонне читання вірша. У сегменті *Once Jack London's I was told* із максимальним ЧОТ – 113 Гц та мінімальним – 75 Гц отримуємо сегмент вузького типу. Такі показники свідчать про те, що американський письменник Джек Лондон є відомим широкому колу реципієнтів та не потребує додаткової акцентуації інтонаційними засобами. ЧОТ 34-поверхового хмарочоса в центрі міста Лос-Анжелес у штаті Каліфорнія, *Fox Plaza*, має такі показники: максимальний – 119 Гц та мінімальний – 75 Гц, відтак знову бачимо вузький тип сегмента. Ця будівля не потребує додаткової акцентуації автора через гучну назву, тому не маркується зміною мелодики.

2. Поетичний текст «Sleepers Awake» Джона Ешбері містить велику кількість прецедентних імен, зокрема імен письменників та їхніх творів:

Cervantes was asleep when he wrote Don Quixote.

Joyce slept during the Wandering Rocks section of Ulysses.

Homer nodded and occasionally slept during the greater part of the Iliad; he was awake however when he wrote the Odyssey.

Proust snored his way through The Captive, as have legions of his readers after him.

Melville was asleep at the wheel for much of Moby-Dick.

Fitzgerald slept through Tender Is the Night, which is perhaps not so surprising.

Аналіз показників ЧОТ засвідчує, що всі вони мають переважно вузький частотний діапазон через те, що це – імена класиків світової літератури, загальновідомі для пересічного реципієнта. Джон Ешбері ототожнює письменників із простими людьми, пояснюючи, що видатним людям також потрібен сон. Це свідчить про те, що вони не виділялися за допомогою зміни тону, тобто автор не мав на меті увиразнити певну інформацію.

3. Надзвичайно емоційно забарвленим є поетичний текст Родріго Тоскано «Affect Funereal», що легко простежується на інтонаційному рівні. Поет відомий завдяки своєму неабиякому інтересу до політичної сфери діяльності, і його творчий доробок «Affect Funereal» переконливо демонструє це. Так, широкий діапазон ЧОТ зафіксовано на синтагмі *ssstately cortege*, де максимальний ЧОТ є 498 Гц, а мінімальний – 75 Гц. Така динаміка тону свідчить про авторське бажання увиразнити величність кортежу, у якому їхали Гелбрейт Кенет (канадсько-американський економіст, який був прихильником американського лібералізму та прогресизму) та Фрідман Мілтон (американський економіст, відомий своїми роботами з макроекономіки, мікроекономіки, економічної історії, статистики та своєю позицією захисту вільного капіталізму). Проте алюзія на одного з королів Саудівської Аравії – Фахд ібн Абдель Азіз Аль Сауда – реалізується розширеним діапазоном, де максимальний ЧОТ досягає 456 Гц а мінімальний сягає 92 Гц.

Далі спостерігалася тенденція спаду: 18 синтагм мали звужений частотний діапазон (15%), 6 – середній (6%), 5 – розширений (5%). Наприклад, заголовок поетичного тексту Барбари Гест «Eating Chocolate Ice Cream: Reading Mayakovsky» містить прецедентне ім'я радянського поета-публіциста Володимира Маяковського, який через свою активну діяльність численні рази був політв'язнем. Синтагма *Reading Mayakovsky* має максимальну ЧОТ 249 Гц та мінімальну 68 Гц, що відповідає ознакам середнього діапазону. Автор інтонаційно виділяє прізвище радянського письменника, адже для пересічного американця це прізвище може бути невідомим.

Відтак, можна зробити лінгвістичну інтерпретацію фонетичного експерименту: інтертекстуальні елементи з вузьким частотним діапазоном не виділялись інтонаційно, оскільки автор не мав на меті увиразнити певну інформацію. І навпаки, якщо інтертекстуальний елемент характеризувався розширеним частотним діапазоном, то автор надав йому особливого значення, щоб реципієнт звернув увагу на елемент. У ході експерименту не було зафіксовано жодної синтагми широкого діапазону.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Інтертекстуальність як одне з основних понять нашого дослідження є загальною властивістю взаємопов'язаних текстів, які можуть різноманітними способами відкрито або приховано покликатися один на одного, спираючись на наявні спільні зв'язки. У контексті роботи досліджувалося мелодійне оформлення озвученої американської постмодерністської поезії. Результати акустичного аналізу засвідчують, що за допомогою мелодики можна як увиразнити інтертекстуальні елементи, так і «проігнорувати» їх. Такі варіації пояснюються вибором автора щодо пріоритетності того чи того інтертекстуального елемента.

Представлені в роботі теоретичні й методологічні основи дослідження інтонаційних засобів реалізації категорії інтертекстуальності американської постмодерністської поезії відкривають чималі перспективи для подальших наукових пошуків. Доречним убачається детальне дослідження інтонаційного оформлення цих текстів із виявленням специфіки темпоральних і динамічних характеристик озвученої американської постмодерністської поезії. Більш поглибленого вивчення потребують також питання, пов'язані з культурними та соціальними чинниками життя авторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность. Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. 444 с.
2. Бабелюк О. А. Принципы постмодернистского текстотворения современной американской прозы малой формы : монография. Дрогобич : Вимір, 2009. 296 с.
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика: Пер. с фр. Г. К. Косикова. Москва : Прогресс, 1989. 615 с.
4. Забужанська І. Д. Обґрунтування класифікації англomовних віршованих текстів постмодернізму. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. Том 1, №. 6. С. 22–24.
5. Забужанська І.Д. Темпові флуктуації як засіб виділення семантично-суттєвих мовленнєвих фрагментів. *Science and Education a New Dimension*. 2016. № 19. С. 77–79.
6. Каширина Е. С. Роль просодии в реализации интертекстуальности в медиадискурсе : на материале информационно-аналитических радио программ : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 2014. 18 с.
7. Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности. Пер. с фр. Г. К. Косикова. Москва : Издательство ЛКИ, 2008. 240 с.
8. Руда В. Акустичний аналіз інтенсивності озвученої американської постмодерністської поезії на матеріалі вірша Седара Сіго «Незнайомець в місті». *Наукові теорії сьогодення та перспективи розвитку наукової думки*: матеріали міжнародної наукової конференції. Київ : МЦНД, 2019. С. 43–45.
9. Тороп П.Х. Проблема ИнТекста. *Ученые записки Тартского государственного университета*. 1981. Вып. № 5. С. 33–44.
10. Фатеева Н.А. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности. Москва : Комкнига, 2007. 280 с.
11. Чудинов А.П. Политическая лингвистика: учебное пособие. Москва : Флинта, 2020. 254 с.
12. Genette G. Palimpsests: literature in the second degree. Nebraska : University of Nebraska Press, 1997. 491 p.
13. Mosiichuk A. The Music of Syntactic Space : Legato vs. Staccato of Contemporary American Poetry. *Humanities and Social Sciences in Europe : Achievements and Perspectives : Proceedings of the 2nd International Symposium*. 2014. P. 297–301.
14. Zabuzhanska I. American postmodern poetic texts: In search of rhythmicity. *Lege Artis*, 2017. №2 (2). P. 444–481.

REFERENCES

1. Arnold I. V. Semantika. Stilistika. Intertekstualnost. SPb.: Izdatelstvo Sankt-Peterbuzhskogo universiteta, 1999. 444 s.
2. Babeliuk O. A. Pryntsypy postmodernistskoho tekstotvorennia suchasnoi amerykanskoï prozy maloi formy : monohrafiia. Drohobych : Vymir, 2009. 296 s.
3. Bart R. Izbpannye raboty: Semiotika. Poetika: Per. s fr. G. K. Kosikova. Moskva : Progress, 1989. 615 s.
4. Zabuzhanska I. D. Obgruntuvannia klasyfikatsii anhlomovnykh virshovanykh tekstiv postmodernizmu. *Odeskyi lnhvistychnyi visnyk*. 2015. Tom 1, №. 6. S. 22–24.
5. Zabuzhanska I. D. Tempovi fluktuatsii yak zasib vydilennia semantychno-suttievykh movlennievnykh frahmentiv. *Science and Education a New Dimension*. 2016. № 19. S. 77–79.
6. Kashirina Ye. S. Rol prosodii v realizatsii intertekstualnosti v mediadiskurse : na materiale informatsionno-analiticheskikh radio programm : avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni kand. filol. nauk : 10.02.04. Moskva, 2014. 18 s.
7. Pege-Gro N. Vvedenie v teoriyu intertekstualnosti. Per. s fr. G. K. Kosikova. Moskva : Izdatelstvo LKI, 2008. 240 s.

8. Ruda V. Akustychnyi analiz intensyvnosti ozvuchenoï amerykanskoi postmodernistskoi poezii na materialï virsha Sedara Siho «Neznaïomets v misti». *Naukovi teorii sohodennia ta perspektyvy rozvytku naukovoï dumky: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*. Kyiv : MTsND, 2019. S. 43–45.
9. Torop P. Kh. Problema InTeksta. *Uchenye zapiski Tarts'kogo gosudarstvennogo universiteta*. 1981. Vyp. № 5. S. 33–44.
10. Fateeva N. A. Intertekst v mire tekstov: Kontrapunkt inteptekstualnosti. Moskva : Komkniga, 2007. 280 s.
11. Chudinov A. P. Politicheskaya lingvistika: uchebnoe posobie. Moskva : Flinta, 2020. 254 s.
12. Genette G. Palimpsests: Literature in the Second degree. Nebraska: University of Nebraska Press, 1997. 491 p.
13. Mosiichuk A. The Music of Syntactic Space : Legato vs. Staccato of Contemporary American Poetry. *Humanities and Social Sciences in Europe : Achievements and Perspectives : Proceedings of the 2nd International Symposium*. 2014. P. 297–301.
14. Zabuzhanska I. American postmodern poetic texts: In search of rhythmicity. *Lege Artis*, 2017. №2 (2). P. 444–481.

Забужанська Інна Дем'янівна, кандидат філологічних наук, завідувач кафедри англійської філології, старший викладач Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Забужанская Инна Демьяновна, кандидат филологических наук, заведующая кафедрой английской филологии, старший преподаватель Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Zabuzhanska Inna, Ph.D. in Philology, Head of the Department of English Philology, Senior Lecturer at Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 19.11.2020

Статтю прийнято до друку: 26.11.2020

УДК 81'271:323.1(477.87)

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-177-187

ЯВИЩА МОВНИХ КОНТАКТІВ У МЕРЕЖЕВОМУ МОВОВЖИВАННІ ЗАКАРПАТСЬКИХ УГОРЦІВ

Аніта Марку

Закарпатський угорський інститут ім. Ф.Ракоці ІІ,
Науково-дослідний центр ім. Антала Годинки
м. Берегове, Закарпатська обл., пл. Кошута 6. 90202
e-mail: anita.marku22@gmail.com; marku.anita@kmf.org.ua;
ORCID: 0000-0001-8976-117X

У статті зроблено спробу через зібраний у соціальних мережах дискурс закарпатських угорськомовних інтернет-користувачів з'ясувати, чи послуговуються ці користувачі явищами білінгвізму (лексичні запозичення, зміни коду) і чому це можна назвати

креативним використанням мов. Окрему увагу приділено тому, як через явища мовних контактів у цифровому просторі проявляються певні елементи ідентичності людини.

Ключові слова: мововживання в Інтернеті, мовна креативність, двомовність на Закарпатті, ідентичність, лексичні запозичення, зміна коду.

ЯВЛЕНИЯ ЯЗЫКОВЫХ КОНТАКТОВ В СЕТЕВОМ ЯЗЫКОУПОТРЕБЛЕНИИ ЗАКАРПАТСКИХ ВЕНГРОВ

Анита Марку

Закарпатский венгерский институт им. Ф. Ракоци II,
Научно-исследовательский центр им. Антала Годинки
г. Берегово, Закарпатская обл., пл. Кошута 6. 90202
e-mail: anita.marku22@gmail.com; marku.anita@kmf.org.ua;
ORCID: 0000-0001-8976-117X

В статье сделана попытка через собранный в социальных сетях дискурс закарпатских венгроязычных интернет-пользователей выяснить, используют ли они явления билингвизма (лексические заимствования, изменения кода), и почему это можно назвать креативным использованием языков. Особое внимание уделено тому, как через явления языковых контактов в цифровом пространстве проявляются определенные элементы идентичности человека.

Ключевые слова: языкоупотребление в Интернете, языковая креативность, двуязычие в Закарпатье, идентичность, лексические заимствования, изменение кода.

CONTACT PHENOMENA IN THE INTERNET LANGUAGE USE OF TRANSCARPATHIAN HUNGARIANS

Marku Anita

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education,
Antal Hodinka Linguistic Research Centre
c. Berehove, Kossuth sqr. 6. 90202
e-mail: anita.marku22@gmail.com; marku.anita@kmf.org.ua;
ORCID: 0000-0001-8976-117X

Introduction. Systematically examining Internet language use is a relatively new trend in linguistics. It is one of the emerging fields of applied linguistics, sociolinguistics and communication studies that raises many problems and has just recently been formulated, especially the research of the specifics of the Internet language use of bilingual communities, such as Transcarpathian Hungarians.

The (vernacular) language of Transcarpathian Hungarians can be defined as the “po zakarpatski” contact variety, called so by the community of locals themselves, identified as the Transcarpathian dialect of Hungarian. Contact phenomena as lexical borrowings, interference in translation and code switching are integral parts of this language variant, however, in the everyday interactions of individual speakers, they appear with varied frequency [13, c. 1–244].

The spread of Internet-based communication and other forms of technology-mediated linguistic practices has had a significant impact not only on formerly preferred modes of

interaction within the Transcarpathian Hungarian community but also on the concepts of private and public communication.

The article analyzes, through the discourses of Hungarian Internet users in Transcarpathia collected from social media, whether Internet users use bilingual phenomena (lexical borrowings, codeswitching), and why this can be called creative language use.

Purpose. The aim of the paper is to obtain a deep insight into the nature and functions of the Internet-memes of Hungarians in Transcarpathia in social networks. Focusing on the peculiarities of language use and the presence of contact phenomena in the memes and comments, and the actual as well as the potential impact these have on Hungarian language maintenance, the increase of language creativity, identity constructions, and reflection of the political and social activities.

Originality. Internet linguistic research in the Hungarian community in Transcarpathia started in 2013. Its main research methods were regular participant observation and systematic collection [18, с. 339–384]. During the participatory observation, I collected statements “spoken” on the public newsfeed of the largest social media platform (facebook.com), in various closed and open groups, in chat rooms, which came from Transcarpathian speakers and contained contact phenomena.

The paper begins with a short literary and conceptual overview of current international researches and trends in the area of internet linguistics, then the principles and partial results of a postdoctoral research in the field are presented. It will be outlined whether there are contact phenomena in the Transcarpathian Hungarian internet users’ discourses, how they use the digital platform and the biggest community forum – Facebook – as creative language actors, and how some parts of identity appear in the digital area.

Methods. The collected language corpus contains more than 250 discourses, in which there is at least one contact element, borrowing, codeswitching (from verbal to compound sentences) mainly from the majority language, Ukrainian, and occasionally Russian.

I processed a large amount of text using the traditional content analysis method.

Results. The results show that the emergence of contact phenomena in facebook posts is present as a creative communication strategy: speakers take the opportunity to access code sets in multiple languages. The function of the Transcarpathian memes is, on the one hand, entertainment and the expression of humor, and, on the other hand, the immediate and rapid expression of opinions: criticism and protest reflecting on the events of social, political and economic life.

Key words: internet linguistics, language creativity, memes, Hungarians in Transcarpathia, bilingualism, lexical borrowings, codeswitching.

Постановка проблеми. Коли Інтернет та соцмережі стали доступними для широких мас, з’явилися дослідження про те, що саме характеризує поведінку користувачів у цифровому просторі. Попередні дослідження стосовно вживання тієї чи тієї мови в Інтернеті передбачали появу унікального й нового реєстру, а стосовно ідентичності – появу абсолютно нового типу ідентичності (онлайн/віртуальна/цифрова), можливості конструювання нової особистості. На сьогодні дослідники зосереджують увагу не на опис «нового» реєстру, а намагаються простежити особливості використання мов в Інтернеті з погляду мовної креативності, багатомовності, мультимодальності. Так само в питанні цифрової ідентичності доцільним видається цілісне тлумачення цього явища, див. [15, с. 129–147; 16, с. 1–12].

Виклад основного матеріалу. 1. Дослідження з мережевої лінгвістики в середовищі закарпатських угорців. Мережеву лінгвістику в спілкуванні закарпатських

угорців почали аналізувати з 2010 року переважно в руслі вже наявних соціолінгвістичних досліджень білінгвізму, фокусуючись на збиранні явищ запозичень і білінгвізму на різних форумах суспільних медіа, див. [15, с. 129–147; 17, с. 156–168]. Згодом науковці обирали об'єктом вивчення¹ цифрові компетенції². Натомість сучасні дослідження концентруються навколо цифрової ідентичності, креативного мововживання, онлайн-безпеки, а також питань пошуку й фільтрації інформації, див. [1, с. 61–75; 16, с. 1–8; 11, с. 26].

Головною методикою досліджень, що стартували з 2013 року, стало регулярне спостереження за учасниками інтернет-спілкування та цілеспрямований збір інформації [18, с. 339–384], які доповнювалися методом онлайн-опитування. У ході спостереження за учасниками в стрічці найбільшої соцмережі, під час спілкування в різноманітних відкритих і закритих групах, у чатах ми збирали висловлення, які належать мовцям із Закарпаття і містять явища мовного контакту.

Обстежений лінгвістичний корпус містить понад 250 дискурсів, у яких виявлено принаймні по одному вбудованому елементу, запозиченню чи зміні коду (від значення слова та складного речення) з російської, української мов (перехід тільки на англійську мову не досліджували), але в окремих випадках увесь дискурс виходив багатомовним (спілкування відбувалося 2–4 мовами).

Обробка великого масиву тексту відбувалася традиційним методом аналізу змісту. Застосування програм з опрацювання тексту було малоефективним, оскільки в дискурсі використовувалися елементи різних мов, а іноді навіть різні системи письма (латинка, кирилиця). Крім цього, для зрозуміння явищ контакту потрібно брати до уваги всю комунікаційну ситуацію (де, коли, хто, кому, з якою метою, що, з яким ефектом). Для захисту персональних даних користувачів у поданих прикладах, замість імен, використано лише ініціали.

Мета і завдання статті. У статті, за допомогою прикладів із зібраного ілюстративного корпусу, ми спробували дати відповіді на такі питання, зокрема:

- 1) чи популярне спілкування двома мовами в постах на фейсбуку і якщо так, то до якого типу належить це явище;
- 2) наскільки креативно закарпатські кількамовні юзери використовують цифрові платформи і чи приводить це до ефективної комунікації;
- 3) як конструюються елементи ідентичності в багатомовній мовній практиці.

2. Елементи ідентичності та практика багатомовності в цифровій комунікації закарпатців. Використання в щоденній комунікації тієї чи тієї мови і її діалектів, а також кількох мов відіграє важливу роль у формуванні ідентичності. Для того щоб особа стала членом спільноти, потрібно, аби вона володіла знаннями (свідомо чи підсвідомо) про комунікативні функції мови, її суспільну різноманітність та вміла це інтерпретувати [23, с. 277–320]. У багатьох куточках світу багатомовність є нормою, а для представників меншин вибір між мовами (діалектами) стає «символом етнічної приналежності, а також засобом комунікації» [9, с. 308]. Однак двомовність у житті індивіда не обов'язково ототожнюється з мультикультуралізмом [22, с. 289–310], він може відчувати себе належним до тієї чи тієї певної культури, при цьому в його ідентичності одночасно можуть проявлятися елементи з різних культур. Наприклад, Сюзанна Гал [7, с. 123–157] дослідила в італійсько-німецькій двомовній громаді міста Констанц появу спеціального способу мововживання. Вона з'ясувала, що члени групи, яка складалася з молоді, почергово використовували

¹ Постдокторська дослідницька програма АН Угорщини, Код проекту: (Sz-036/2013)

²Програма «Нова національна еліта» Міністерства людських ресурсів Угорщини, код ÚNKP-17-4

італійську та німецьку мови: у ході одного спілкування вживали то італійські, то німецькі вислови. Такою практикою ця спільнота виражала свою власну ідентичність: вони не хотіли забути своє італійське коріння й водночас відмовлялися від повного розчинення в німецькому суспільстві. Власна ідентичність та мововживання взаємно посилюють одне одного: завдяки тому, що молодь Констанца регулярно практикувала манеру спілкування, яка була їхнім власним витвором і відрізнялася від манери інших груп, члени спільноти заодно й зміцнилися у власній ідентичності.

Закарпатська угорська громада є двомовною спільнотою, оскільки в щоденній комунікації залежно від ситуації використовуються дві-три мови (угорська, українська, російська). Часто зміна мови є частиною комунікаційної стратегії [13, с. 56; 5, с. 1–140]. Одним із контактних варіантів (базового) мовного варіанта закарпатських угорців є різновид закарпатської говірки, яку члени спільноти називають «по-закарпатськи»³ [13, с. 1–244]. Органічну частину цього мовного варіанта загалом становлять такі явища білінгвізму, як лексичні запозичення, інтерференція перекладу і зміна коду. Однак не кожне з цих явищ використовується в спілкуванні окремих мовців і не з однаковою частотою [див. 13, с. 1–244; 8, с. 1–254].

У висловленнях закарпатських угорськомовних інтернет-користувачів, як і у їхньому живому мовленні, є запозичення, зміни коду, а також спостережено креативне використання кількомовних наборів кодів, детальніше див. [1, с. 61–77; 16, с. 1–8]. Функція зміни коду в мовленні – це переважно випадки цитування. Так само зміну коду зумовлює і зміна ситуації. У літературній мові, у мові художнього твору її використовують, зазвичай, як стилістичний засіб або в ролі цитати. Натомість у мережевій комунікації найчастіше зміни коду застосовують із метафоричних причин.

Явища двомовності, які спостерігаються в дискурсі, у текстах із зображеннями:

- найчастіше використовуються свідомо (навмисно);
- здебільшого є засобами вираження належності до певної групи;
- у змішаному «он- і офлайн» просторі функціонують також як маркери ідентичності (етнічні, локальні);
- функціонують як способи вираження говірки «по-закарпатськи» і «по-нашому»;
- є засобами вираження мовного гумору, креативності.

Приклад 1. Мотиви, що вказують на угорську ідентичність, у візуальному просторі, на двомовній онлайн-рекламі

Джерело: фейсбук-сторінка крамниці

³ Закарпатські угорці називають терміном «по-закарпатськи» ту свою комунікацію, де базовою є угорська мова, але застосовуються запозичення з української та російської мов. Слов'янське населення краю так само користується визначенням «по-закарпатськи» для позначення мовлення, де базовою є російська/українська, але використовуються запозичення з угорської, румунської, словацької, румунської та інших мов.

Дослідження двомовності, зокрема про стратегію зміни кодів у закарпатських угорців, див., наприклад, [13, с. 1–244], виявили, що певні типи зміни кодів (метафоричні) тісно пов'язані з солідарністю в спільноті чи виходом зі спільноти [20, с. 26]. Це явище потрактовують як таке, що має об'єднуювальну або відокремлювальну роль, тобто зміни кодів, безперечно, пов'язані з ідентичністю.

У поданій нижче цитаті бачимо, що зміна коду «*наша марка*» виражає одночасно і солідарність, і єднання, і належність до однієї групи. Словесне поєднання «*наша марка*» є багатозначним, а тому й доречнішим для вираження основної думки й певного іронічного відтінку, ніж угорський відповідник цієї фрази.

Приклад 2. (Ідеться про літак російського виробництва) «*Наша марка*»

Gxxxx ***** *Jó gép, hazahozod? / Як машина? Візьмеш?*

Sxxxx***** *Násá márká / Наша марка*

У поданому нижче дискурсі автор посту та коментатор мають спільний контекст мовної соціалізації: в одному закарпатському місті, у тій самій школі, де і засвоїли специфічний закарпатський, нестандартний мовний варіант⁴. Вони обмінюються словами стосовно відкриття місцевого ресторану. Діалог сигналізує про спільну мовну соціалізацію в минулому, засвідчує, що мовці «одної крові», навіть якщо коментатор тривалий час працює в іншій державі, в англomовному середовищі.

Приклад 3. «По-закарпатськи»

S***** S***** *A külsejét és belsejét elnézve úgy látom, végre van egy nem-proli hely a városban.:/ Зважаючи на екстер'єр та інтер'єр, бачу, що нарешті в місті з'явився хоч один не пролетарський заклад.*

S***** A***** *Na végre egy izléses hely, ahol az ember Európában érezheti magát, már kellett. Ki is próbáljuk. / Нарешті, місце зі смаком, де людина відчуває себе в Європі. Давно пора. Відвідаємо.*

S***** S***** *No, védés? Poj dümü! [Ho, видиш? Поїй дому!]*

S***** A***** *Idu, idu, Szkara budu. [Іду, іду, скоро буду]*

3. Мовна креативність, прийоми креативної комунікації. М. Чіксентмігаї у книзі-бестселері «Креативність – flow і винаходи, або психологія винахідливості» характеризує креативну особистість так: вона «...пізнається в тому, що заради досягнення мети здатна пристосуватися фактично до будь-якої ситуації і виходить зі становища з тим, що є під рукою» [6, с. 38].

Якщо цей підхід поширити і на використання мови, то можемо стверджувати, що білінгвальний мовець для ефективної комунікації, беручи до уваги мовну ситуацію, реалізовує креативну комунікаційну стратегію, коли зі свого двомовного лексичного запасу використовує елементи, які перебувають якраз «під рукою»:

- швидше активуються (бо є частиною активного, а не пасивного лексичного запасу);
- точніше виражають головну думку;
- є полісемантичними або мають стилістичні відтінки;
- виражають солідарність із групою, упізнаваність;
- виражають мовну винахідливість, гумор (коли мовець змінює мову, використовує запозичення...) [14, с. 161–178].

⁴ Один із респондентів називав цей варіант також «по-закарпатськи» або долішнянським русинським діалектом (у ньому вживаються церковнослов'янські, українські, словацькі, угорські і румунські слова та мовні елементи, причому у виноградівському варіанті).

Справді, за певних типів зміни коду та запозичень відбувається таке: щоб актуальний дискурс не перервався (був швидким / постійним / безперешкодним), обирають стратегію зміни коду або запозичення, оскільки подекуди саме ці елементи з лексики мовця активізуються швидше. Такі елементи можуть обиратися і через певний стилістичний чи гумористичний ефект, а також через полісемантичність. Причиною використання креативних мовних прийомів може слугувати й бажання маркувати свою належність до певної спільноти, власну ідентичність.

У попередніх дослідженнях двомовності траплялися твердження, що зміна коду є наслідком низького рівня мовної освіченості, браку лексичного запасу, мовного дефіциту, див. [19, с. 304; 12, с. 1–98]. Однак із погляду креативного мововживання говорити про нестачу мовних знань недоцільно навіть тоді, коли «в одній мові нема відповідного слова для поняття. Якщо інша лексична (L2) одиниця позначає добре відчутний елемент реальності, це поняття може бути вбудоване, а поняттєва репрезентація напряду пов'язується з іншою мовою», див. [21, с. 1–98]. Наступна примітка у Фейсбуці є доречним прикладом такого явища:

Приклад 4. Однослівна зміна коду: Jxxx Vxxxx: „*PEREKÚR.*” [перекур = пере- + курити].

На Закарпатті цим висловом позначають не лише перерву для куріння/перерву на каву, а й час перепочинку між виконанням двох робіт; вислів «перекур» використовують навіть ті, хто не курить.

Мовні контакти є природним супутником двомовного існування, тож було б добре, якби ставлення до такого явища в широкому колі – як серед громадян загалом, так і серед мовознавців зокрема – було більш позитивним. Анна Борбель у монографії «Двомовність» (2014), цитуючи конклюденту двох досвідчених білінгвальних мовознавців з приводу цього явища, звертає нашу увагу на позитивне мовознавство, на креативне вживання мов: «змішування мов, зокрема й змішування англійської з іншими мовами, мотивує до глибшого використання креативності, що сприятиме формуванню систематичного позитивного світогляду щодо змішування мов та двомовності, яка стосується всього світу» [2, с. 3; цит. за: 4, с. 78].

У дослідженнях, які торкаються мовного розвитку білінгвальних дітей [20, с. 204; 10, с. 1–160], також запропоновано чимало мовних прикладів, коли безперервність комунікації діти вирішують через запозичення, зміни коду, креативні стратегії змішування мов.

В ілюстративному матеріалі З. Кормочі [10, с. 66–67] є такий промовистий приклад:

Приклад 5. *TM1: Na, itt mi történik? Azt is el tudod mondani? /А що сталося тут? Це теж зможеш розповісти?*

Дора 2002 Мукачево: А бабушкат megette a farkas. [Бабусю з'їв вовк]

Таня 2004 Фанчигово: Róka у лісі живе. [Лисиця у лісі живе]

У соціальних мережах також трапляються подібні приклади: на фейсбук-сторінці батько цитує свою двомовну доньку, яка співала пісеньку угорською мовою з популярного мультфільму «Мадагаскар». Дівчина замінила незнайоме для неї слово (*riszál* [pical] – вихиляється, крутить стегнами) таким, яке, на її думку, мало значення в цьому контексті («*решал*» – вирішує). Таку стратегію обирають й одномовні малята, коли вчаться говорити. Тільки в процитованому прикладі цікаво те, що «зрозуміле слово» є запозиченим елементом, отже, у тексті пісні угорською мовою замість слова «*riszálom*» (вихиляюся, витанцювую) стало «*решал-ом*», тобто «вирішую».

Приклад 6. *Szxxxxx Gxxxxx Kislányom ma ezt énekelte/Моя донечка співала сьогодні це:*

Реша-lom úgyis úgyis, *реша*-lom úgyis úgyis... [*Реша*-lom – ríszáлом [*решал*, а *решить* 'megold' szóból]] *Реша*-lom, i так, i так, *реша*-lom, i так, i так... [*Реша*-lom – ríszáлом [*решал*, від слова «*решить*» – «*виříшити*»]].

Однією з головних характеристик мережевої комунікації є мультимедійність: поряд із текстом або навіть замість нього використовують зображення, відео, анімацію. «Написаний текст усе частіше «прислугує» зображенню, зоровій картинці. Це найпомітніше в соціальних мережах, вебчатах та месенджерах. Якщо ж зображення доповнює основну думку або ж головна роль належить саме зоровому образу, то змінюється і характер тексту. Зокрема, він стає простішим, лаконічнішим, коротшим, наповнюється дейктичними (такими, що попри написане указують і на зображення) елементами. Активні користувачі навчаються писати тексти до зображень / на зображення. Напевно, найкращим прикладом такої тенденції є картинково-текстові мему, що масово поширюються у фейсбуці» [3, с. 2].

Хороший мем отримує жвавий відгук, користувачі часто виражають своє ставлення до суспільних чи політичних подій саме з допомогою мемів, які не тільки виконують розважальну роль, а й демонструють певну позицію. Наступний приклад – мем, який відображає рефлексії стосовно мобілізації до лав армії на Закарпатті під час російсько-української війни (Приклад 7).

Запозичені слова, інтерференція, зміна коду, які часто використовуються в мемах, зазвичай створюють ефект мовної гри, ніби автори ставлять криве дзеркало перед собою та тими, хто належить до тієї ж групи, мають такий самий мовний бекграунд (Приклад 8.).

Приклад 7. Запозичення: *vajenkomát, povesztka* [«воєнкомат, повестка» – військкомат, повістка]

Джерело: фейсбук-сторінка «Dógok pozákárpátszki»

Приклад 8. Запозичення: *misálka* [мішалка] = бетономішалка

Джерело: фейсбук-сторінка «Dógok pozákárpátszki»

У наступному прикладі знову бачимо мовну гру, де джерелом комізму стає використання кириличного й латинського письма (набору кодів), адже якщо прочитати кириличні літери як латинські (угорські), виникає асоціація з вульгарним словом.

Приклад 9. Запозичення. *Pina* = Ріпа (діал. картопля)

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Як з'ясовано вище, явище двомовності має природне втілення і в текстах закарпатських угорців у Всесвітній Мережі, так само, як це буває в усному спілкуванні чи в окремих жанрах писемного спілкування, оскільки web2-платформи виконують функцію майданчиків для комунікації. Ще ніколи не народжувалося стільки «текстів», як зараз, в епоху розквіту Інтернету та соціальних мереж. Мережева комунікація – це нова можливість креативного складання тексту. Подані в статті приклади засвідчують: юзери охоче використовують можливості двомовного побуту, що відкриває доступ до двох (чи більше) кодових систем, двох (або більше) культур. У коментарях та примітках на фейсбуці явища міжмовного контакту наявні невинуватково. Вони свідчать не про мовний дефіцит чи недостатнє знання мови, а є прийомами свідомої та креативної комунікації: часто це засоби вираження гумору, мовна гра, ознаки полісемії чи стилістичних відтінків, а іноді – вербальні засоби вираження належності до спільноти, солідарності з нею, увиразнення своєї «закарпатськості». Проаналізовані приклади (а в ширшому розумінні – мережеве мововживання закарпатських угорців) можна витлумачити, зрозуміти тільки тоді, коли взяти до уваги лінгвістичний, культурний, політичний, суспільний контекст, де народилося це явище, а також не забувати про правила і традиції комунікаційних платформ, віртуального світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bartha Csilla, Márku Anita. Kreatív nyelvhasználat: a kárpátaljai magyarok digitális kommunikációjának néhány példája. Hires-László Kornélia szerk. 2016. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II.* Ungvár: Autdor-Shark, 61–77.
2. Bhatia Tej K., William C. Ritchie ed. *The Handbook of Bilingualism.* Blackwell Handbooks in Linguistics. 1989/2004.
3. Bódi Zoltán. Az internetes nyelvváltozatokról. e-nyelv.hu magazin. 2015/3. URL : <http://e-nyelvmagazin.hu/szerzo/?sz=88> (дата звернення: 2015.11.11).
4. Borbély Anna Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. Budapest : L'Harmattan Kiadó. 2014.

5. Csernicskó István szerk. Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai Magyar nyelvhasználatról. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosságért Külföldön Elnöki Bizottsága–Hodinka Antal Intézet, 2010. (Társszerző: Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita, Molnár D. István, Molnár József)
6. Csíkszentmihályi Mihály. Kreativitás – A flow és a felfedezés, avagy a találékonyság pszichológiája. Akadémiai Kiadó, 2009.
7. Gal Susan. Kódváltás és öntudat az európai periférián. *Kontra Miklós szerk., Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest: Magyarágkutató Intézet, 1991. P. 123–157.
8. Gazdag Vilmos Szláv elemek a kárpátaljai beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban. Doktori disszertáció, ELTE, Budapest, 2017.
9. Heller Monica. Negotiations of language choice in Montreal. In Gumperz (ed.), *Language and social identity*. Cambridge : Cambridge University Press, 1985. P. 108–118.
10. Karmacsi Zoltán. „Рóка у лісі живе”. Stratégiák az etnikailag heterogén családokban nevelkedő gyermekek nyelvi szocializációjában Kárpátalján. Termini Egyesület: Törökbálint, 2020.
11. Kiss Krisztina, Márku Anita. Digitális kompetenciák: az információsűrűs kérdései és az álhírekhez való viszonyulás a kárpátaljai magyarok körében. Absztrakt. Tudománykommunikáció 2.0 konferencia. Poszter, Corvinus Egyetem, 2020. 26 p.
12. Lanstyák István. A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai. Dunaszerdahely : Lilium Aurum, 1998. 98 p.
13. Márku Anita. „Po zákarpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: „Líra” Poligráfcentrum, 2013. 244 p.
14. Márku Anita. Kódváltás: nyelvi deficit vagy kreatív kommunikációs stratégia. *Navracsics Judit szerk. Transzdiszciplináris üdvözlések Lengyel Zsolt számára*, 2014. Gondolat Kiadó – Pannon Egyetem MFTK. Budapest–Veszprém. P. 161–188.
15. Márku Anita. A kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználata: nyelvi kontaktus, identitás és kreativitás. *Bartha Csilla szerk. „A többnyelvűség dimenziói: Terek, kontextusok, kutatási távlatok”* Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII. 2016. P. 129–147 p.
16. Márku Anita. Hungarian minority in Ukraine, as new speakers in the social network. Poster. P. 1-12. XVI. ICML Conference 2017. 16th International Conference on Minority Languages & 34th Summer School of Applied Language Studies.
17. Márku Anita, Bartha, Csilla. Researching the internet language use as a modern trend in applied linguistics. *Modern trends in foreign language teaching and applied linguistics* [Ed. by Ilona Huszti and Ilona Lechner]. Proceeding of the international conference 'Modern trends in foreign language teaching and applied linguistics in the twenty-first century: Meeting the challenges', 11-12 April, 2014). Beregszász/Berehovo 2015. P. 156–168. URL : http://www.kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/modern-trends_11_17.pdf. (дата звернення: 01.11.2020).
18. Milroy James, Milroy Lesley. Linguistic change, social network and speaker innovation. *Journal of Linguistics*, 1985. Volume 21/Issue 02. P. 339-384.
19. Myers-Scotton Carol. Duelling Languages: Grammatical Structure in Codeswitching. Oxford : Clarendon, 1993. 304 p.
20. Navracsics Judit. A kétnyelvű gyermek. Corvina. Budapest, 1999. 204 p.
21. Navracsics Judit. Szóaktiváció két nyelven. Budapest, Gondolat Kiadó, 2011. 98 p.
22. Navracsics Judit. Az identitás kérdései két nyelvvvel és két kultúrával élők körében. Finszter G; Sabjanics, I (szerk.) Biztonsági kihívások a 21. században. Budapest, Magyarország : Dialóg Campus Kiadó, 2017. P. 289–310.
23. Ochs E., Shieffelin B. "Language Acquisition and Socialization: Three Developmental Stories and Their Implications." *Culture Theory: Essays on Mind, Self, and Emotion*, R. Shweder and R. Levine, eds. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. Paolillo, John C. 2011. P. 277–320.

Марку Аніта Ласлівна PhD, керівник Науково-дослідного центру ім. Антала Годинки Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ, доцент кафедри Філології (Україна).

Марку Аніта Ласловна PhD, руководитель Научно-исследовательского центра им. Антала Годинки Закарпатского венгерского института им. Ф. Ракоци ІІ, доцент кафедры Филологии (Украина).

Marku Anita, PhD, head of institute, Antal Hodinka Linguistic Research Centre of Ferenc Rákóczi ІІ Transcarpathian Hungarian College of Higher Education and docent Faculty Philology (Ukraine).

Стаття надійшла: 10.11.2020

Статтю прийнято до друку: 17.11.2020

УДК 811.112.2'42:7.097

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-187-196

СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКСПРЕСИВНОЇ ФУНКЦІЇ У ВСТУПНИХ ЧАСТИНАХ ТОК-ШОУ «ANNE WILL» ТА «MAISCHBERGER.DIE WOCHE»

Вікторія Підпала

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України

Україна, м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 4

e-mail: viktor.pidpala08@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7026-7518

Стаття присвячена розгляду способів реалізації експресивної функції у вступних частинах соціально-політичних ток-шоу. У ній схарактеризовано засоби експресивності, які забезпечують особливу виразність тексту та допомагають краще розкрити зміст повідомлення. До них належать різноманітні види запитань проблемного та риторичного характеру, цитування, інтертекстуальні компоненти, композиційні та режисерські прийоми. Установлено, що саме синтез мовних і позамовних засобів створення експресивності є важливою передумовою формування бажаного інформаційно-емоційного фону для подальшої дискусії.

Ключові слова: *телевізійний дискурс, соціально-політичне ток-шоу, експресивність, інтертекстуальність, інформативність.*

СПОСОБЫ РЕАЛИЗАЦИИ ЭКСПРЕССИВНОЙ ФУНКЦИИ ВО ВСТУПИТЕЛЬНЫХ ЧАСТЯХ ТОК-ШОУ «ANNE WILL» ТА «MAISCHBERGER.DIE WOCHE»

Виктория Подпала

Институт языкознания им. А. А. Потебни НАН Украины

Украина, г. Киев, ул. Михаила Грушевского, 4

e-mail: viktor.pidpala08@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7026-7518

Статья посвящена рассмотрению способов реализации экспрессивной функции во вступительных частях социально-политических ток-шоу. В ней охарактеризованы средства экспрессивности, которые обеспечивают особую выразительность текста и помогают лучше раскрыть содержание сообщения. К ним относятся различные виды вопросов проблемного и риторического характера, цитирование, интертекстуальные компоненты, композиционные и режиссерские приемы. Определено, что именно синтез языковых и внеязыковых средств создания экспрессивности является важной предпосылкой в формировании желаемого информационно-эмоционального фона для дальнейшей дискуссии.

Ключевые слова: *телевизионный дискурс, социально-политическое ток-шоу, экспрессивность, интертекстуальность, информативность.*

WAYS OF EXPRESSIVE FUNCTION MANIFESTATION IN THE INTRODUCTORY PARTS OF THE ANNE WILL TALK SHOW AND MAISCHBERGER.DIE WOCHE

Viktoriia Pidpala

National Academy of Sciences of Ukraine

O. O. Potebnia Institute of Linguistics

Ukraine, Kyiv, Hrushevsky Street, 4

e-mail: viktorija.pidpala08@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7026-7518

Introduction. *The genre of political talk shows is valued in many countries as a forum for public discussion on political issues, and the opportunity to discuss social issues live is considered a symbol of democracy. Political talk shows are supposed to help the audience understand the vortex of events and are an important channel for disseminating political information.*

Significant informative and expressive potential is realized in the introductory part of the issue of the socio-political television program, which highlights the topic of the issue, a brief overview of the events under discussion and the position of the invited guests. The brightness and unusualness of the presentation of information at this stage is an important prerequisite for attracting and retaining the attention of the mass recipient.

Purpose. *Since the expressiveness of the text is one of the most important conditions for the implementation of its pragmatic function, we set ourselves the goal to characterize, analyze and generalize linguistic and extralinguistic means that serve to express expressiveness in the introductory parts of socio-political talk shows.*

Methods. *The descriptive method for outlining the language material is used in the work; method of contextual analysis to determine the language and non-linguistic components in video reviews and introductory speeches of presenters, the linguostylistic method to trace verbal resources used in expressive function, the method of generalization to identify typical strategies for the implementation of the expressive function.*

Results. *It is found that the expressiveness in the introductory parts is realized through language tools, which include various types of questions of problematic and rhetorical nature, narrative sentences accompanied by rhetorical questions that serve to enhance the dynamic effect and dialogue; use of nominal phrases to present certain objects, phenomena and concise*

presentation of information; citation as a means of reviving the previous text, the use of expressions with a distinct connotation to emphasize the principle of emotionality. Significant role is also played by intertextual components, including the relevance of the topic to attract the viewer's attention, the demonstration of fragments of speeches of famous people as a way to diversify the flow of information; presentation of contrasting facts and statements, which is carried out in order to create a confrontational basis for discussion. To emphasize the contrast, increase emotional tension and create the desired psycho-emotional background are compositional techniques, including enumeration and antithesis. In addition, an important place for the intensification of speech content belongs to the director's means, such as audio and video.

Originality. *The originality of the research lies in the fact that, together with the language material, non-linguistic ways of creating expressiveness were researched and analyzed, including compositional, directing and intertextual means.*

Conclusion. *It can be argued that the synthesis of linguistic and extralinguistic means of realization of the expressive function is an important prerequisite for creating the desired information and emotional background.*

Key words: *television discourse, socio-political talk show, expressiveness, intertextuality, informativeness.*

Постановка проблеми. Жанр політичного ток-шоу поцінують у багатьох країнах як форум для суспільної дискусії з політичних питань, а можливість обговорювати суспільні проблеми в прямому ефірі вважають символом демократії. Політичні ток-шоу мають допомагати аудиторії зорієнтуватися у вирі подій, вони є важливим каналом поширення політичної інформації [10, с. 282].

Значне інформаційно-експресивне навантаження припадає на вступну частину випуску соціально-політичної телепрограми, у якій глядач отримує інформацію про тему випуску, короткий огляд обговорюваних подій та позицію запрошених гостей. Хоч «вступна частина є найбільш стандартизованою та містить виражені ритуалізовані елементи висвітлення інформації, які підкреслюють їхній чітко спланований характер» [8, с. 77], саме яскравість та неординарність подання інформації на цьому етапі є важливою передумовою для привернення й утримання уваги масового реципієнта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Експресивність здавна вивчали такі лінгвісти, як: І. В. Арнольд, Ш. Баллі, Н. І. Бойко, А. Вежицька, В. В. Виноградов, С. Граб'як, Н. О. Дорогович, С. С. Єрмоленко, Г. Згулкова, М. М. Пилинський, О. О. Потебня, В. М. Русанівський, Т. Скубалянка, В. М. Телія, В. А. Чабаненко, В. І. Шаховський, Л. І. Шевченко. Дослідженню засобів експресивності медійного дискурсу присвячені дисертаційні праці М. В. Ідзьо [3], Т. Л. Коваль [6], С. П. Коновець [7], Я. О. Мозгової [9]. Проблематикою згаданих досліджень охоплено здебільшого дискурс друкованих видань, телевізійний дискурс, проте дискурс ток-шоу висвітлено недостатньо, що й зумовлює **актуальність** нашої лінгвістичної розвідки.

Мета статті. У пропонованому дослідженні ми враховуємо те, що «експресивність є тією властивістю мовлення, яка підсилює емотивно-оцінне ставлення мовця до інформації, про яку говорить, тобто виділяє (увиразнює) цю інформацію на загальному тлі нейтрального висловлювання» [11, с. 36–66]. Ми погоджуємося з М. В. Ідзьо, яка стверджує, що «мовна експресивізація певного тексту відбувається як свідомий процес добору мовних засобів або створення інноваційних засобів для відтворення авторських інтенцій і водночас концентрації (фокусування) уваги читача на прагматично важливому фрагменті інформації» [3, с. 35].

Оскільки «експресивність тексту є однією з найважливіших умов реалізації його прагматичної функції» [2, с. 41], ми поставили за **метою** проаналізувати й узагальнити мовні та позамовні засоби, які слугують для вираження експресивності у вступних частинах соціально-політичних ток-шоу.

Об'єктом нашої лінгвістичної розвідки є соціально-політичні ток-шоу як жанр телевізійного дискурсу, **предметом** – засоби реалізації експресивної функції у вступних частинах німецьких ток-шоу «Anne Will» та «Maischberger. die Woche».

Виклад основного матеріалу. Для вступних частин ток-шоу «Maischberger. die Woche» та «Anne Will» характерним є яскравий інформаційно й експресивно насичений початок, який супроводжується музичною заставкою та містить стисле інформування про тематику розмови. Оголошення теми випуску здійснюється вступним коментарем ведучої та/або відеооглядом актуальних подій.

Типовим засобом вираження експресії у вступних частинах ток-шоу на синтаксичному рівні є використання різностипних запитань проблемного та риторичного характеру. Питальна форма риторичних речень виражає експресивно забарвлене повідомлення, змушує читачів замислитися над порушеною проблемою, напр.: *Ändert Deutschland jetzt seine Russland-Politik grundsätzlich und ist der Fall Nawalny dafür der richtige Anlass?»* (Anne Will, 06.09.2020); *«Aber was heißt das? Heißt das, dass es Zeit für einen Strategiewechsel in Richtung mehr Lockerheit oder kommt die Welle zeitverzögert bei uns zu an?»* (Anne Will, 20.09.2020).

Часто оголошення теми дискусії відбувається розповідним реченням у супроводі риторичного питання, що, з одного боку, інформує реципієнта, а з іншого – спонукає до аналізу: *Dreißig Tage sind es noch bis zur Präsidentschaftswahl und der Amtsinhaber Präsidentschaftskandidat in einer Person ist im Krankenhaus. Wie viel Eingeständnis von Schwäche darf er sich erlauben?* (Anne Will, 04.10.2020); *Hunderttausende Menschen protestieren in Belarus gegen Machthaber Lukaschenko. Sind seine Tage gezählt?* (Maischberger. die Woche, 19.08.2020) Варто також зауважити, що використання риторичних запитань підсилює динамічний ефект, акцентує на предметі розмови та схиляє до дискусії. У такий спосіб зреалізують діалогічність, яка «є конструктивною, фундаментальною ознакою медіамови» [4, с. 111]. Як зазначає М. М. Бахтін, «діалогічні відносини припускають спільність предмета інтенції (спрямованості)» [1, с. 317]. Для нашої статті тематика розмови і є тим спільним, що активізує діалогічний потенціал дискурсу соціально-політичної телепрограми.

Характерною ознакою стилю засобів масової інформації (ЗМІ) є номінальний стиль мовлення. У дискурсі ток-шоу цю характеристику реалізують на етапі представлення тематики випуску у відеооглядах ток-шоу «Maischberger. die Woche». За допомогою відеопрезентацій глядач отримує найважливішу інформацію про актуальну подію чи ситуацію, напр.: *Trockenheit in Deutschland. Gletscher schmelzen in Grönland. Buschbrände in California* (16.09.2020); *Eben noch feiern im Urlaub? Jetzt wieder zurück in Deutschland. Test für Rückkehrer und Maskenpflicht in den Schulen* (05.08.2020); *US-Präsident Trump unter Druck. Dramatische Corona-Zahlen. Miserable Umfragewerte und die Wirtschaft am Boden* (05.08.2020); *Maskenpflicht im Klassenzimmer. Fußballspiele ohne Fans. Aber Pläne für ein Konzert mit tausenden Zuschauern* (12.08.2020). Як бачимо, іменні словосполучення виконують здебільшого описову функцію, фіксують наявність окремих предметів чи явищ, а також допомагають лаконічно висловити думку, забезпечуючи синтаксичну компактність.

Наявність таких синтаксично стислих елементів водночас економить ефірний час та зосереджує увагу глядача на конкретних подіях.

Відеоогляди не лише лаконічно інформують глядачів про актуальні й обговорювані теми, але й слугують для утвердження загальних тематичних рамок дискусії і створення бажаного емоційного фону. У відеофрагментах широко застосовують прийом покликання на авторитети, який реалізується цитатами й уривками з виступів відомих людей. З одного боку, цитування може розглядатися як реалізація принципу інформативності й об'єктивності, оскільки представлені різноманітні думки, позиції щодо обговорюваного питання, з іншого – слугувати маніпулятивним прийомом, оскільки пряма мова може бути вирвана з контексту й представлена в бажаному для авторів річищі. Пряму мову вводять у відеоряд

1) за допомогою дієслів, які вказують на позицію автора висловлювання: *sich äußern, reagieren, vorwerfen, taggen, widersprechen, sich wenden an, warnen, twittern, fordern*, напр.:

*Und auch 16 CDU-Bundestagsabgeordnete **wenden sich** an den Bundesinnenminister mit der Forderung 5000 Schutzsuchende aus Griechenland aufzunehmen, einer von Ihnen Norbert Röttgen. 00:12:37 «Wir können uns diese Humanität leisten» (Anne Will, 13.09.2020).*

*Und auch in Deutschland steigen die Infektionszahlen im Land zwar weniger stark, aber der Virologe Christian Drosten **warnt**, «dass wir uns (...) nicht vormachen sollten, dass sich bei uns alles ganz anders entwickelt» (Anne Will, 20.09.2020).*

*Auch der Gesundheitsminister **twittert**: «Fast 2300 Covid19-Neuinfektionen sind Tages-Höchstwert seit April» (Anne Will, 20.09.2020).*

При цьому у відеооглядах поряд із нейтральними конструкціями *sich äußern* ('висловлювати думку'), *reagieren* ('реагувати'), *taggen* («тегати» / 'відмічати когось або щось у соцмережах задля привернення ('його або до нього) уваги'), *sich wenden an* ('звертатися'), *twittern* ('писати допис у соціальній мережі «Твіттер»') широко вживаються дієслова з яскраво вираженою конотацією, напр.: *vorwerfen* ('звинувачувати'), *widersprechen* ('суперечити'), *warnen* ('застерігати'), *fordern* ('вимагати'). Натомість нейтральні вислови часто супроводжуються підсилювальними елементами на зразок: *äußert sich **deutlich**, reagiert **empört***. У такий спосіб відбувається актуалізація емоційного компонента, що є невід'ємною ознакою модальності, сприяє реалізації функції впливу та привертає увагу телеглядача;

2) за допомогою конструкцій, що містять оцінку слів та / або дій мовця:

*Vergangenem Mittwoch **ungewöhnlich scharfe Worte** der Kanzlerin Richtung Kreml: «Alexej Nawalny ist Opfer eines Verbrechens. Er sollte zum Schweigen gebracht werden ich verurteile das in aller Schärfe. Es stellen sich jetzt sehr schwerwiegende Fragen, die nur die russische Regierung beantworten kann und beantworten muss» (Anne Will, 06.09.2020).*

У цьому прикладі іменник *Worte* підсилюється прикметником *scharf* та прислівником *ungewöhnlich*, що вже формує певне уявлення про подальший зміст прямої мови, готує глядачів для бажаного сприйняття поданої інформації, підсилює експресивний зміст висловленого;

3) уплітається в загальний текст часто без вставних та оцінних конструкцій. Це можуть бути як цитати, вирвані з контексту, так і уривки з них, напр.:

*Bei den Untersuchungen in Bundeswehrspeziallabor wurde «**der zweifelsfreie Nachweis eines chemischen Nervenkampfstoffes der Novitschok-Gruppe erbracht**» (Annegret Kramp-Karrenbauer, Bundesverteidigungsministerin) (Anne Will, 06.09.2020).*

*Für Horst Seehofer «**ganz konkretes Beispiel praktizierender Nächstenliebe**» (Anne Will, 13.09.2020).*

«*Ich freue mich über die Nominierung und ich will gewinnen*» (Olaf Scholz, Vizekanzler und Finanzminister der Bundesrepublik Deutschland) (Maischberger. die Woche, 12.08.2020).

Хоч цитати не вводять у текст супроводжувальними конструкціями, проте кардинальна зміна суб'єкта, який презентує інформацію (закадровий голос – відома особистість), впливає на неординарність представлення повідомлення, а інтенсивність інформаційного потоку сприяє наростанню напруги й підсиленню драматизації.

Типовим для жанру ток-шоу є прийом протиставлення контрастних думок, що широко використовується у вступних частинах шоу. Окрім того, що відоміші політики, що радикальніші їхні заяви, то більша ймовірність зацікавлення широкого кола глядачів цією інформацією, напр.:

Дональд Трамп: *Es gab noch nie eine Regierung oder einen Präsidenten, der mehr geschafft hat als ich.*

Джо Байден: *Alles, was er sagt, ist gelogen. Ich brauche das gar nicht zu sagen. Jeder weiß, dass er ein Lügner ist.*

(Maischberger. die Woche, 30.09.2020)

Як бачимо, тут використаний не лише принцип «звернення до авторитету», але й принципи інтертекстуальності (теледебати між кандидатами на посаду президента США) та скандальності. Саме інтертекстуальність у ток-шоу може, на нашу думку, розглядатися як контекст для змістовної, інформативної та цікавої дискусії, якщо взяти до уваги той факт, що «важлива роль у реалізації експресивної функції належить також контексту. Адже перцепція контексту – це складний, багатогранний процес і результат мовленнєвої діяльності читача або слухача, спрямованої на розуміння поглядів, думок, почуттів та емоцій автора, з урахуванням того, що будь-яке експресивне висловлення є вираженням певної позиції мовця стосовно інших комунікантів, тобто має вербальну егоцентричність» [5, с. 474]. Можна, отже, припустити, що не лише представлення «гучних» заяв та контрастних позицій відомих людей, але й презентація та обговорення актуальної, значущої та цікавої теми в ток-шоу вже є дієвим засобом створення експресивності. І до завдань авторів та режисерів програми у цьому разі належить уміння правильно подати наявний матеріал із залученням мовних та позамовних засобів.

Для цього на контрастних фактах та полярних заявах політиків нерідко вибудовують цілі відеоогляди в ток-шоу. Для прикладу проаналізуємо випуск «Anne Will» від 06.09.2020 року:

Selbst der Bundespräsident **äußert sich deutlich** «*Hier ist ein Verbrechen verübt worden, dessen Verantwortlich nur in Russland zu finden sein werden*» (Frank-Walter Steinmeier).

Der russische Außenminister **reagiert empört** «*Dieses Verhalten in der Öffentlichkeit, solche herablassenden und arroganten Forderungen auszusprechen und dazu noch in einem solchen Tonfall, den sich alle unsere westlichen Partner leisten. Ich denke, dass sie außer Pathos und künstlichen Beweisen nichts liefern können*» (Sergej Lawrow).

Maria Sacharowa, Sprecherin des russischen Außenministeriums **wirft** heute der Bundesregierung via Facebook **vor**, die russischen Ermittlungen zu blockieren. Sie **taggt**: «*Berlin verzögert die Untersuchung, zu der es selbst aufruft. Mit Absicht?*»

Haiko Maas **widerspricht** im Bericht aus Berlin, das sei längst geschehen, der Außenminister liegt nach: «*Wenn Russland keine Beiträge zur Aufklärung liefert oder weiter solche Nebelkerzen gestartet werden, wie das schon seit Tagen der Fall ist, dann ist das ein weiteres Indiz dafür, dass man etwas zu verbergen hat*».

Демонстрація цитат та фрагментів виступів у поданому прикладі відбувається не нейтрально. Використання таких слів, як *reagiert empört, äußert sich deutlich, widerspricht, wirft... vor*, та вирваних із контексту цитат формує у глядачів бажане сприйняття ситуації.

Поширеним прийомом для увиразнення динамічності й нагнітання відповідного емоційного стану є антитеза, яка слугує композиційним прийомом обрамлення й увиразнює контраст. Для фокусування на контрасті застосовують також режисерські прийоми, зокрема відповідний музичний супровід та відеоряд.

00:02:19 Viele Regeln – viele Widersprüche. 00:02:22 Ins Bordell gehen ist zum Beispiel in Berlin wieder erlaubt, aber im Gottesdienst gilt Abstandhalten.	Відео з борделю та з церкви.
00:02:28 Genauso im Kino und Konzert. Aber im Flugzeug sitzen die Menschen oft Schulter am Schulter.	Майже порожній кінотеатр, де дівчина купує попкорн. Як контраст – відео із заповненого салону літака.
00:02:34 In manchen Bundesländern dürfen nur 50 Personen zusammen feiern, in anderen dagegen 500.	Відео святкування весілля з невеликою кількістю гостей та відео з більшою кількістю людей.
00:02:41 Bei der Anti-Corona-Demo vergangener Woche in München galt noch die Maskenpflicht. Heute in Düsseldorf – nicht. 00:02:48	Відео з демонстрації, на якому люди перебувають у масках. Відео з Дюссельдорфу, де перехожі без масок.

(Anne Will, 20.09.2020).

При цьому демонстрацію супроводжує напружена музика. Контрастні компоненти поєднані протиставним сполучником *aber*, обставинами часу, виражені двоскладними поширеними й односкладними неповними еліптичними реченнями.

Для відеооглядів програми Anne Will типовим є перелічення, використане для збільшення емоційної напруги й створення відповідного психоемоційного фону. Крім того, для досягнення бажаного експресивного ефекту, посилення емоційності використовують не лише мовні засоби, а й аудіо-візуальні ефекти, напр.:

00:01:58 Und der Ausblick für die kommenden Monate, Beispiel Köln 00:02:02 Viele Weihnachtsmärkte bereits abgesagt.	Кольорове відео з Різдвяних ярмарків, але на слові <i>bereits abgesagt</i> зображення стає чорно-білим, а відео уповільнюється.
00:02:05 Und der Straßen- und Sitzungskarneval fällt aus .	Кольорове відео карнавалу на слові <i>fällt aus</i> стає чорно-білим та уповільнюється.
00:02:09 Die Skigaudi in den Weihnachtsferien auch schon Corona gebremst.	На слові <i>auch schon</i> настає уповільнення та з'являється чорно-біле зображення.

(Anne Will, 27.09.2020)

Висновки дослідження. Проаналізувавши випуски німецьких соціально-політичних ток-шоу «Anne Will» та «Maischberger. die Woche» за період липень-жовтень 2020 року ми

дійшли висновків, що експресія у вступних частинах реалізується за допомогою **мовних засобів**, до яких належать *різноманітні види запитань* проблемного та риторичного характеру, *розповідні речення у супроводі риторичних питань*, що слугують засобом динамізації та діалогізації викладу; *використання іменних словосполук* для фіксації окремих предметів, явищ та лаконічного подання інформації; *цитування* як засіб актуалізації попереднього тексту, *застосування виразів із яскраво вираженою конотацією* для увиразнення емоційності. Значну роль відіграють також **інтертекстуальні компоненти**, серед яких *актуальність теми* для привернення уваги глядача, *демонстрація фрагментів виступів відомих людей* як спосіб урізноманітнення подання інформаційного потоку; *представлення контрастних фактів та заяв*, щоб створити конфронтаційне підґрунтя для дискусії. Увиразненню контрасту, збільшенню емоційної напруги та створенню бажаного психоемоційного фону сприяють такі **композиційні прийоми**, як *перелічення* та *антитеза*. Крім того, важливу роль в інтенсифікації мовленнєвого змісту відіграють **режисерські засоби** – *аудіо- та відеосупровід*.

Перспективи подальших наукових розвідок. У вступних частинах соціально-політичних телепрограм водночас із експресивною функцією, яка слугує для привернення уваги глядача та створення бажаного емоційного фону, реалізується інформативна функція, основним завданням якої є неупереджене подання фактів, висвітлення різноманітних поглядів щодо обговорюваної проблеми. Саме це і визначає перспективу подальшого дослідження мовних та позамовних засобів реалізації інформативності у вступних частинах ток-шоу та кореляції інформативної й експресивної функцій у соціально-політичних телепрограмах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. [Примеч. С. С. Аверинцева, С. Г. Бочарова]. Москва : Искусство, 1979. 424 с.
2. Дядюра Г. М., Колесник Д. М. Засоби експресивності в наукових текстах. *Мовознавчий вісник*. 2017. Вип. 22/23. С. 164–170. URL : <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/1884/1973> (дата звернення: 16.11.2020).
3. Ідзьо М. В. Мовні засоби експресивізації в текстах сучасних польських ЗМІ : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.03 / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 2016. 20 с.
4. Ільченко О. А. Інтертекстуальні елементи в сучасних медіатекстах: прагматичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. Одеса, 2019. № 39, том 3. С. 111–114. URL : http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v39/part_3/27.pdf (дата звернення: 16.11.2020).
5. Коваль Т. Л. Експресиви як безпосередній засіб репрезентації експресивної функції мови. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Вип. XXIV, ч. 2. С. 468–475. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71681/60-Koval.pdf?sequence=1> (дата звернення: 16.11.2020).
6. Коваль Т. Л. Засоби експресивізації українського газетного дискурсу початку XXI ст. : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01. Запоріжжя, 2011. 19 с.
7. Коновець С. П. Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.05 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2002. 20 с.

8. Маленький Б. І. Аргументативні стратегії в німецькому економічному дискурсі (на матеріалі жанру ток-шоу) : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.04. Київ, 2018. 241 с.

9. Мозгова Я. О. Мовностилістичні засоби експресивності сучасної німецької публіцистики (на матеріалі текстів-репортажів) : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.04. Київ, 2011. 235 с.

10. Островська Н. Характерні риси і критерії моделі політичних ток-шоу. *Теле- та радіожурналістика*. 2014. Вип. 13. С. 282–290. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2014_13_41 (дата звернення: 16.11.2020).

11. Телия В. Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц [Текст]. *Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности*. Москва : Наука, 1991. С. 36–66.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Anne Will. Giftanschlag auf Nawalny – ändert Deutschland jetzt seine Russland-Politik? Sendung vom 06.09.2020. URL : <https://daserste.ndr.de/annewill/archiv/Giftanschlag-auf-Nawalny-aendert-Deutschland-jetzt-seine-Russland-Politik,erste11532.html> (дата звернення: 16.11.2020).

2. Anne Will. Europas gescheiterte Migrationspolitik – welche Rolle soll Deutschland übernehmen? Sendung vom 13.09.2020 URL : <https://daserste.ndr.de/annewill/archiv/Europas-gescheiterte-Migrationspolitik-welche-Rolle-soll-Deutschland-uebernehmen,erste11534.html> (дата звернення: 17.11.2020).

3. Anne Will. Ein halbes Jahr Corona-Krise – geht Deutschland mit der richtigen Strategie in den Herbst? Sendung vom 20.09.2020 URL : <https://daserste.ndr.de/annewill/archiv/Ein-halbes-Jahr-Corona-Krise-geht-Deutschland-mit-der-richtigen-Strategie-in-Herbst,erste11536.html> (дата звернення: 16.11.2020).

4. Anne Will. Sorge um steigende Corona-Zahlen – reichen die Maßnahmen aus? Sendung vom 27.09.2020 URL : <https://daserste.ndr.de/annewill/archiv/Sorge-um-steigende-Corona-Zahlen-reichen-die-Massnahmen-aus,erste11538.html> (дата звернення: 15.11.2020).

5. Anne Will. Trump mit Corona infiziert – welche Konsequenzen hat das für die USA? Sendung vom 04.10.2020 URL : <https://daserste.ndr.de/annewill/archiv/Trump-mit-Corona-infiziert-welche-Konsequenzen-hat-fuer-die-USA,erste11540.html> (дата звернення: 16.11.2020).

6. Maischberger. die Woche. Sendung vom 05.08.2020 URL: <https://www.daserste.de/information/talk/maischberger/videos/maischberger-die-woche-video-348.htm> (дата звернення: 16.11.2020).

7. Maischberger. die Woche. Sendung vom 12.08.2020 URL : <https://www.daserste.de/information/talk/maischberger/videos/maischberger-die-woche-video-366.html> (дата звернення: 15.11.2020).

8. Maischberger. die Woche. Sendung vom 19.08.2020 URL : <https://www.daserste.de/information/talk/maischberger/sendung/maischberger-die-woche-382.html> (дата звернення: 19.11.2020).

9. Maischberger. die Woche. Sendung vom 16.09.2020 URL : <https://www.daserste.de/information/talk/maischberger/videos/maischberger-die-woche-video-436.html> (дата звернення: 16.11.2020).

10. Maischberger. die Woche. Sendung vom 30.09.2020 URL: <https://www.daserste.de/information/talk/maischberger/sendung/maischberger-die-woche-436.html> (дата звернення: 14.11.2020).

REFERENCES

1. Bakhtin M. M. Estetika slovesnogo tvorchestva. [Primech. S. S. Averintseva, S. G. Bocharova]. M.: Iskuststvo, 1979. 424 s.
2. Diadiura H. M., Kolesnyk D. M. Zasoby ekspresyvnosti v naukovykh tekstakh. Movoznavchyi visnyk. 2017. Vyp. 22-23. S. 164-170. URL : <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/1884/1973> (data zvernennia: 16.11.2020).
3. Idzo M. V. Movni zasoby ekspresyvizatsii v tekstakh suchasnykh polskykh ZMI : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.03. NAN Ukrainy, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni. Kyiv, 2016. 20 s.
4. Ilchenko O. A. Intertekstualni elementy v suchasnykh mediatekstakh: prahmatychnyi aspekt. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia. Odesa, 2019. № 39, tom 3. S. 111–114. URL : http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v39/part_3/27.pdf (data zvernennia: 16.11.2020).
5. Koval T. L. Ekspresyvy yak bezposerednii zasib reprezentatsii ekspresyvnoi funktsii movy. Aktualni problemy slovianskoi filolohii. 2011. Vyp. XXIV. Ch. 2 S. 468–475. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71681/60-Koval.pdf?sequence=1> (data zvernennia 16.11.2020).
6. Koval T. L. Zasoby ekspresyvizatsii ukrainskoho hazetnoho dyskursu pochatku XXI st. : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Zaporizhzhia, 2011. 19 s.
7. Konovets S. P. Komunikatyvno-prahmatychni osoblyvosti aktualizatsii frazeolohizmiv u dyskursi suchasnoi presy (za materialamy ispanskykh periodychnykh vydan) : avtoref. dys... kand. filol. Nauk : 10.02.05. Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka, 2002. 20 s.
8. Malenkyi B. I. Arhumentatyvni stratehii v nimetskomu ekonomichnomu dyskursi (na materialy zhanru tok-shou) : dys. ...kandydata filol. nauk : 10.02.04. Kyiv, 2018. 241 s.
9. Mozghova Ya. O. Movnostylistychni zasoby ekspresyvnosti suchasnoi nimetskoï publitsystyky (na materialy tekstiv-reportazhiv) : dys... kand. filol. nauk: 10.02.04. Kyiv, 2011. 235 s.
10. Ostrovska N. Kharakterni rysy i kryterii modeli politychnykh tok-shou. Tele- ta radiozhurnalistyka. 2014. Vyp. 13. S. 282–290. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2014_13_41 (data zvernennia: 16.11.2020).
11. Teliya V. N. Mekhanizmy ekspressivnoy okraski yazykovykh edinits [Tekst]. Cheloveches. faktor v yazyke: Yazyk. mekhanizmy ekspressivnosti. Moskva : Nauka, 1991. S. 36–66.

Підпала Вікторія Вікторівна, аспірантка Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України (Україна).

Пидпала Виктория Викторовна, аспирантка Института языкознания им. А. А. Потебни НАН Украины (Украина).

Pidpala Viktoriia, post-graduate student at the O. O. Potebnia Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine).

Стаття надійшла: 05.11.2020

Статтю прийнято до друку: 12.11.2020

УДК 811.11'373

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-197-204

2020 NEOLOGISMS IN ENGLISH AS THE REFLECTION OF GLOBAL PROCESSES AND THEIR PERCEPTION

Olena Tyschenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Ukraine, 01033, Kiev, Volodymirska st., 64

e-mail: olenatyschenko2020@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0759-7757

Introduction. *The article deals with the appearance of new words in English as a result of global processes, their perception by people and changes in society they provoke. As 2020 has brought events and realities unseen previously in the history of mankind, the need to name them has appeared. Covid-19 pandemic, the global lockdown and resulting from them changes in public established order have triggered the appearance of new words.*

Purpose. *The purpose of the research is to investigate new words that has recently appeared in the English language due to Covid-19 pandemic and to discover their communicative and pragmatic meaning.*

Methods. *Research methods used for implementation of the tasks set out for the research include general scientific methods, i.e. descriptive and deductive methods as well as linguistic methods, i.e. structural and semantic, elements of functional, discourse, and pragmatic analysis.*

Results. *As words denote the phenomena of our reality, the appearance of neologisms is closely connected to our picture of the world. The replenishment of the vocabulary of any language and the emergence of new words are the reflection of our perception of the processes that are happening in our reality. The goal is to achieve a successful communicative result, and the more accurate the meaning of the word denoting a phenomena of reality is, the more effectively we can convey our ideas, and thus achieve successful communication. The focus of the research was on those neologisms that appeared due to the global processes triggered by Covid-19 pandemic. The attention was directed to the new 2020 blend words that were connected with the pandemic, global lockdown and their consequences. A blend word appears when parts of other words combine. Such neoplasms are usually eye-and-ear catching and thus become widespread in media discourse. The 2020 neologisms formed by blending usually combine parts of two words that denote already existing notions to name a newly appeared phenomenon of 2020 reality. The use of such new words help to escape clarification of the notion. Moreover, since the Covid-19 pandemic affected people on a global scale, there is no need of explaining each such notion by speakers to one another since they know and understand the essence of it, they just lack the exact word that denotes it. And this task is successfully accomplished by new blend words of the year 2020.*

Originality. *The originality of the research is due to the fact that it explores the neologisms of 2020 within pragmatics, i.e. the linguistic processes and changes in language are not studied detachedly but in the interactional context, in connection with human perception of it. Any semantic innovation gives rise to new pragmatic meaning. The present research focuses on the cause and effect relationship between nomination processes and pragmatics.*

Conclusion. *So, when new realities of public life appear, the necessity of new words appearance arises. The use of neologisms that denote new notions contributes to the successful*

communication. That is why the formation and usage of new words is worth investigating in connection with pragmatics.

Key words: neologism, blend word, pragmatics, Covid-19 pandemic, lockdown.

НЕОЛОГІЗМИ 2020 РОКУ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЇХНЬОГО СПРИЙНЯТТЯ

Олена Тищенко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Україна, Київ, вул. Володимирська, 60, 01033

e-mail: olenatyschenko2020@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0759-7757

У статті розглянуто виникнення неологізмів в англійській мові як результату глобальних процесів, їхнього сприйняття людством та змін у суспільстві, які вони провокують. Оскільки 2020 рік приніс події та реалії, небачені раніше в історії людства, виникла потреба в номінації цих явищ. Пандемія Covid-19, ізоляція в глобальному масштабі та наслідки відповідних змін у громадському порядку призвели до потреби появи нових слів.

Мета статті полягає в дослідженні лексем, що нещодавно з'явилися в англійській мові через пандемію Ковіда-19, виявленні їхнього комунікативного й прагматичного потенціалу.

Виникнення неологізмів безпосередньо пов'язане з нашою картиною світу. Поповнення словникового запасу будь-якої мови та поява нових слів є відображенням нашого сприйняття процесів, що відбуваються в навколишній дійсності. Метою спілкування є досягнення успішного комунікативного результату, і що точнішим є значення слова, яке позначає явища реальності, то ефективніше ми можемо донести свої ідеї до співрозмовника і в такий спосіб досягти успішної комунікації. Увагу дослідження зосереджено на тих неологізмах, які з'явилися внаслідок глобальних процесів, спричинених пандемією Covid-19. Предметом дослідження слугували телескопічні утворення 2020 року, пов'язані з пандемією, ізоляцією та їхніми наслідками.

Телескопічні новотвори досить поширені в дискурсі ЗМІ, оскільки дають змогу стисло й точно передати значення нового поняття, а також є експресивними й емоційними.

Оригінальність дослідження полягає в тому, що телескопізми 2020 року розглянуто в межах прагматики. У статті лінгвістичні процеси та зміни в мові окреслено не окремо, а у зв'язку з людським сприйняттям життєвих реалій та способів їхньої номінації. Дослідження зосереджено на причинно-наслідкових зв'язках між процесами номінації та прагматикою.

Ключові слова: неологізм, телескопічні утворення, прагматика, пандемія Covid-19, ізоляція.

НЕОЛОГИЗМЫ 2020 ГОДА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ КАК ОТРАЖЕНИЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ И ИХ ВОСПРИЯТИЯ

Елена Тищенко

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка

Украина, Киев, ул. Владимирская, 60, 01033

e-mail: olenatyschenko2020@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0759-7757

В статье рассматривается возникновение неологизмов в английском языке как результата глобальных процессов, их восприятия человечеством и общественных перемен, которые они провоцируют. Предметом исследования стали телескопические образования 2020 года, которые появились как следствие номинации явлений, возникших в результате пандемии Covid-19, изоляции и новых феноменов в обществе, вызванных ими. Телескопизмы исследовано с позиции причинно-следственных связей между процессами номинации и прагматикой.

Ключевые слова: *неологизм, телескопические образования, прагматика, пандемия Covid-19, изоляция.*

Statement of the problem. The year of 2020 can be considered as one of the most challenging in the history of mankind. Covid-19 pandemic and the global lockdown have significantly influenced all spheres of human activity on a global scale. Undoubtedly, this has a direct impact on language processes, especially new words appearance and word formation.

The analysis of latest research and publications. This year linguists are paying considerable attention to all the changes in languages which are happening due to the new realities we are living in. O. A. Babelyuk, L. I. Didukh investigate ways of Covid-19 neologisms word-formation in English epidemiological discourse [2], N. V. Aksenova discovers specifics of the English neologisms of the conceptual-thematic area “Covid-19” [1], Yu. Shemchuk explores lexical changes in German under the influence of the coronavirus pandemic [5] etc.

The **purpose** of the research is to investigate new words that has recently appeared in the English language due to Covid-19 pandemic and to discover their communicative and pragmatic meaning.

Language data used in the research is based on the blog from Cambridge English Dictionary [9].

Research methods used for implementation of the tasks set out for the research include general scientific methods, i.e. descriptive and deductive methods as well as linguistic methods, i.e. structural and semantic, elements of functional, discourse, and pragmatic analysis.

Exposition of basic facts. According to Cambridge English Dictionary, neologism is a new word or expression, or a new meaning for an existing word [9]. In our research we stick to E. V. Semenova’s definition of a neologism as a newly formed or borrowed word (phrase), or a formed derivative word from a previously known word created by new realities [3, p. 61].

The emergence of new words is directly connected to the people’s picture of the world. Picture of the world is the ordered set of knowledge about the reality that has been established in social (group, individual) consciousness. It is the basis of our thinking and, therefore, our life, functioning in natural and social conditions [6, p. 41]. A. A. Ufimtseva wrote that “language fixes the conceptual world of a person, which has as its initial source the real world and activity in this

world. With the help of lexical units of the nomination, a person represents objects of the real world. In words as nominative units of the language certain knowledge about reality sufficient to identify denoted by words real or ideal entities, stores” [4, p. 120]. As N. V. Aksenova correctly notes, changes in the vocabulary and new words appearance reflect changes in the material reality itself and in the assessment of its phenomena in order to improve the communicative result, to achieve a more accurate reflection of reality in speech [1, p. 173]. So, the pragmatic role of new words is to denote new phenomena of reality.

Words stock is more sensitive to all shifts in the different realms of society. Thus, the accelerated formation of the global information environment, the intensification of human life, leads to a process of vocabulary refilling and enriching the language with the neologisms. The new vocabulary is a representation of recent changes and realities within the political, economic, social and cultural domains of society [3, p. 60].

M. O. Shutova makes a good point by paying attention to the correlation between pragmatics and active nomination processes. The linguist brings the following example – the appearance of a new lexical-semantic variant of the word, in pragmatic aspect, is considered as a result of varying its use in different communication situations depending on social, territorial, national, professional and other statuses of participants of the communication. The same vocabulary is realized differently in similar situations by representatives of different strata of native speakers. As a result of using the word in an atypical situation (context) by the bearer of another sociolect (the language of a certain socio-professional group) it acquires a new shade of meaning, which then becomes a certain lexical-semantic word variant. Moreover, any semantic novelty generates pragmatic novelty. New lexical-semantic variant of the word expands the pragmatics of the whole lexeme because it expands the range of situations and contexts of its use and, accordingly, restrictions on its use [7, p. 82–83].

Having analysed neologisms which appeared in the English language due to Covid-19 pandemic, O. A. Babelyuk, L. I. Didukh define the following reasons of Covid-19 neoplasms appearance: closure of industries, business institutions, restructuring of everyday life, significant modification of certain types of human activity. This is reflected in the activation of numerous verbal means to denote Covid-19: new medical terms, neologisms to denote social phenomena as well as activation of metaphorization processes for creation of the abovementioned linguistic phenomena [2, p. 7].

In our research we are not interested in neologisms that were formed with the help of the stem covid. Our focus is on those neologisms that appeared due to the global processes triggered by Covid-19 pandemic.

We would like to look at those neologisms which appeared in 2020 as a result of blending. A blend is a word produced by combining parts of other words [10]. A. Lehrer states that new words have been entering English at an ever growing pace. While this phenomenon is also correlated with new things, systems, and terms that require names, there is also a strong rise, even acceleration, in smart, chic, eye-and-ear-catching phrases [8, p. 371]. It is worth mentioning that blend words are usually eye-and-ear catching, because they combine the usual words in an unusual way.

In 2020 a word **maskne** (*mask* + *akne*) appeared. It is acne caused or made worse by wearing a mask. Cambridge Dictionary gives the following example: *While maskne might be new to many of us, it didn't originate out of nowhere. "It has always been an issue in professions where you have to wear a mask regularly," says dermatologist, Amy Kassouf, MD. "But now that the general public has to wear masks, the incidence of it has certainly increased."* [11]. We can also

find this neologism in New York Times article: ***Maskne** is the new acne, and here's what is causing it* [12], in BBC news: *'**Maskne**' and bold makeup: How masks are changing how we look* [13]. The appearance and use of the neologism **maskne** is due to the fact that a new widespread phenomenon concerning human health and skin appearance emerged. The use of such new word helps to avoid explanation of the reason and the exact place of the skin problem on human face.

Another blend word that appeared in 2020 is **quaranteam** (*quarantine + team*) – a group of people who go into quarantine together: ***Quaranteams**, therefore, are not simply a convenient idea because they let people see their friends and family. Isolation poses serious health risks – both physically and mentally – that social bubbles can help alleviate while improving social well-being and quality of life* [14]. It can also be found in other Internet articles. Our attention caught the fact of the usage of another new word derived from the noun **quaranteam** – **quaranteaming**: *What to consider before you try 'quaranteaming'* [15].

A new phenomenon of reality is named with the neologism **lockstalgia** (*lockdown + nostalgia*), which means a feeling of nostalgia for the lockdown period of the covid-19 pandemic: *Above all, just as you may have entered lockdown with purpose, exit it with purpose too. If you do not, then you may start having feelings of "lockstalgia", and start regretting that you did not keep doing the things that you not only found more efficient but preferred and actually enjoyed* [16]. In our opinion, such word appeared not only because a new kind of nostalgia appeared, but also as it may concern many people all over the world, it is not a personal kind of nostalgia.

There are also three new words, the second part of which has the form from the word *pandemic*: **twindemic**, **spendemic** and **infodemic**. The word **twindemic** (*twin + pandemic*), which means a widespread outbreak of both flu and covid-19 at the same time, is now widely used in media discourse: *As public health officials look to fall and winter, the specter of a new surge of Covid-19 gives them chills. But there is a scenario they dread even more: a severe flu season, resulting in a "twindemic." ... The concern about a twindemic is so great that officials around the world are pushing the flu shot even before it becomes available in clinics and doctors' offices* [17], *How we can avoid a 'twindemic' of Covid and flu?* [18], *'Twindemic': How to navigate flu season amid the coronavirus pandemic* [19], *Coronavirus: 'twindemic' fears as California patient tests positive for Covid-19 and flu* [20].

The neologism **spendemic** (*spend + pandemic*) which means a sudden tendency for people to spend money, usually on unnecessary things, may not so directly concern to the lockdown due to Covid-19 pandemic, but the word appeared after such people's behavior after the lockdown: *Call it a spendemic. "I've bought an area rug, a coffee table, prints for the walls, a mirror and plants," says Jackson Isaacson, 27, who estimates he's spent nearly \$4,000 since self-isolating due to the novel coronavirus outbreak a month ago* [21].

The word **infodemic** (*information + pandemic*) means a very large amount of information that is published about a particular problem, some of which is untrue, therefore making it more difficult to find a solution: *The 2019-nCoV outbreak and response has been accompanied by a massive 'infodemic' – an over-abundance of information – some accurate and some not – that makes it hard for people to find trustworthy sources and reliable guidance when they need it* [22]. As we see from the definition, this word can be used not only within the context of Covid-19 pandemic, but it appeared as there was a lot of controversial information on pandemic and is now widely used by media sources: *The Pandemic and the Infodemic: Disinformation in the Modern Age* [23], *UN tackles 'infodemic' of misinformation and cybercrime in Covid-19 crisis* [24].

Also, two new blended adjectives appeared: **hyflex** and **phygital**. Both are partially connected to the lockdown period. The word **hyflex** (*hybrid + flexible*) means a way of learning in

which lessons are given face to face in classrooms and also made available on the internet: *Any in-person activities will be offered in a hybrid/flexible (**hyflex**) model, meaning that students will have the choice to participate in real-time, either in-person or remotely. These **hyflex** learning opportunities may take the form of group projects, workshops, or social activities* [25]. The need of more widespread use of this word appeared as the result of new types of education due to the Covid-19 pandemic lockdown.

The word **phygital** (*physical + digital*) is defined as using a combination of physical and digital elements to sell and market a product: *In light of lockdown the idea of 'phygital' strategy is being turned on its head. It's no longer about splicing a digital element into physical experiences. More challenging perhaps, it's now about bringing real physical connection to digital experiences* [26]. This word is now widely used in the Internet articles concerning technology.

Conclusions and prospects of further research. So, words denote the phenomena of our reality. Thus, if new phenomena of our reality appear, there is a need to name these notions, and it generates the need for new words emergence. That is where pragmatics and nomination processes intersect. The year of 2020 and Covid-19 pandemic as well as the lockdown have brought realities and changes unknown before in the history of mankind. Such society changes have necessitated the nomination of these new realities we are living in. One of the most widespread ways of forming the neologisms has become the process of blending which implies combining parts of different words. Such words are usually quite eye-and-ear catching and become popular in media discourse. The investigation of other 2020 neologisms rather than blend words is of interest for further research.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксенова Н. В. Особенности английских неологизмов понятийно-тематической области Covid-19. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2020. № 9. С. 172–176. DOI: <https://doi.org/10.30853/filnauki.2020.9.31>.
2. Бабелюк О. А., Дідух Л. І. Способи творення неологізмів на позначення явищ COVID-19 в англomовному епідеміологічному дискурсі. *Львівський філологічний часопис*, 2020. № 7. С. 5 –12. DOI: <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2020-7.1>.
3. Семенова Э. В. Неологизмы как отражение развития и жизнеспособности языка (на материале английского языка). *Russian Linguistic Bulletin*. 2020. № 2(22). С. 60–63. DOI: <https://doi.org/10.18454/RULB.2020.22.2.11>.
4. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка. Москва : Наука, 1968. 272 с.
5. Шемчук Ю. М. Лексические изменения в немецком языке под влиянием пандемии коронавируса (на примере неологизмов спортивной тематики). *Мир науки, культуры, образования*, 2020. № 4 (83), С. 498–500. DOI: 10.24411/1991-5497-2020-00844.
6. Шмуля Л. Мовна картина світу як результат пізнання та концептуалізації об'єктивної дійсності. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. (Серія: Мовознавство), 2019. Вип. 28. С. 39–45. DOI: 10.31652/2521-1293-2019-28-39-45.
7. Шутова М. О. Неологізми в сучасній англійській мові. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія*, 2010. Вип. 21. С. 79–85. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkyu_2010_21_13 (дата звернення: 27.11.2020).
8. Lehrer A. Understanding trendy neologisms. *Italian Journal of Linguistics*. 2003. № 15 (2). P. 369–382. URL : <http://www.italian-journal-linguistics.com/wp-content/uploads/07.Lehrer.pdf> (дата звернення: 28.11.2020).

ДЖЕРЕЛА

1. Cambridge Dictionary. URL : <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 28.11.2020)/
2. The Free Dictionary. URL : <https://www.thefreedictionary.com/> Blend+(linguistics) (дата звернення: 28.11.2020).
3. The Struggle with Maskne is very real. URL : <https://health.clevelandclinic.org/the-struggle-with-maskne-is-very-real/> (July 13, 2020) (дата звернення: 28.11.2020).
4. Maskne is the new acne, and here's what is causing it. URL : <https://www.nytimes.com/article/maskne-acne.html> (June 17, 2020) (дата звернення: 28.11.2020).
5. 'Maskne' and bold makeup: How masks are changing how we look. URL : <https://www.bbc.com/news/world-53468051> (July 24, 2020) (дата звернення: 28.11.2020).
6. Quarantine bubbles – when done right – limit coronavirus risk and help fight loneliness. URL : <https://theconversation.com/quarantine-bubbles-when-done-right-limit-coronavirus-risk-and-help-fight-loneliness-140134> (June 17, 2020) (дата звернення: 28.11.2020).
7. What to consider before you try quaranteaming. URL : <https://www.healthline.com/health-news/what-to-know-before-you-consider-quaranteaming> (дата звернення: 28.11.2020).
8. How to avoid 'lockstalgia' as pandemic restrictions end. URL : <https://citywire.co.uk/new-model-adviser/news/how-to-avoid-lockstalgia-as-pandemic-restrictions-end/a1374637> (July 2, 2020) (дата звернення: 28.11.2020).
9. Fearing a 'Twindemic', Health Experts Push Urgently for Flu Shots. URL : <https://www.nytimes.com/2020/08/16/health/coronavirus-flu-vaccine-twindemic.html> (Aug 16, 2020) (дата звернення: 28.11.2020).
10. How we can avoid a 'twindemic' of Covid and flu? URL : <https://www.scientificamerican.com/article/how-we-can-avoid-a-twindemic-of-covid-and-flu/> (Nov 4, 2020) (дата звернення: 28.11.2020).
11. How to navigate flu season amid the coronavirus pandemic. URL : <https://www.accuweather.com/en/health-wellness/twindemic-how-to-navigate-flu-season-amid-the-coronavirus-pandemic/833159> (дата звернення: 28.11.2020).
12. Coronavirus: 'twindemic' fears as California patient tests positive for Covid-19 and flu. URL : <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/coronavirus-twindemic-california-patient-tests-positive-covid-flu-b1482181.html> (Oct 31, 2020) (дата звернення: 28.11.2020).
13. People are splurging on luxury goods during the coronavirus pandemic. URL : <https://nypost.com/2020/04/20/people-are-splurging-on-luxury-goods-during-the-coronavirus-pandemic/> (April 20, 2020) (дата звернення: 28.11.2020).
14. World Health Organisation. URL : <https://www.who.int>, (Febr 2, 2020) (дата звернення: 28.11.2020).
15. The Pandemic and the Infodemic: Disinformation in the Modern Age. URL : <https://en.unesco.org/news/pandemic-and-infodemic-disinformation-modern-age> (дата звернення: 28.11.2020).
16. UN tackles 'infodemic' of misinformation and cybercrime in Covid-19 crisis Age. URL : <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/un-tackling-%E2%80%99infodemic%E2%80%99misinformation-and-cybercrime-covid-19> (дата звернення: 28.11.2020).
17. University of Chicago Professional education. URL : <https://www.professional.uchicago.edu> (July 1, 2020) (дата звернення: 28.11.2020).
18. In the face of digital fatigue, let's get phygital. URL : <https://www.professional.uchicago.edu/newdigitalage.co> (April 29, 2020) (дата звернення: 28.11.2020).

REFERENCES

1. Aksenova N. V. Osobennosti angliyskikh neologizmov ponyatiyno-tematicheskoy oblasti Covid-19. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki*. 2020. № 9. S. 172–176. DOI: <https://doi.org/10.30853/filnauki.2020.9.31>

2. Babeliuk O. A., Didukh L. I. Sposoby tvorennia neolohizmiv na poznachennia yavvyshch COVID-19 v anhlomovnomu epidemiolohichnomu dyskursi. *Lvivskiy filolohichnyi chasopys*. 2020. № 7. S. 5–12. DOI: <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2020-7.1>.
3. Semenova E. V. Neologizmy kak otrazhenie razvitiya i zhiznesposobnosti yazyka (na materiale angliyskogo yazyka). *Russian Linguistic Bulletin*. 2020. № 2 (22). S. 60–63. DOI: <https://doi.org/10.18454/RULB.2020.22.2.11>.
4. Ufimtseva A. A. Slovo v leksiko-semanticheskoy sisteme yazyka. Moskva : Nauka, 1968. 272 s.
5. Shemchuk Yu. M. Leksicheskie izmeneniya v nemetskom yazyke pod vliyaniem pandemii koronavirusa (na primere neologizmov sportivnoy tematiki). *Mir nauki, kultury, obrazovaniy*. 2020. № 4 (83). S. 498–500. DOI: 10.24411/1991-5497-2020-00844.
6. Shmulia L. Movna kartyna svitu yak rezultat piznannia ta kontseptualizatsii obiektyvnoi diisnosti. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. (Serii: Movoznavstvo), 2019. Vyp. 28. S. 39–45. DOI: 10.31652/2521-1293-2019-28-39-45.
7. Shutova M. O. Neolohizmy v suchasni anhliskii movi. *Naukovyi visnyk kafedry YuNESKO Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Filolohiia, pedahohika, psykholohiia*, 2010. Vyp. 21. S. 79–85. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkyu_2010_21_13. (data zvernennia: 27.11.2020).
8. Lehrer A. Understanding trendy neologisms. *Italian Journal of Linguistics*. 2003. № 15 (2). P. 369–382. URL : <http://www.italian-journal-linguistics.com/wp-content/uploads/07.Lehrer.pdf> (data zvernennia: 28.11.2020).

Тищенко Олена Олександрівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна).

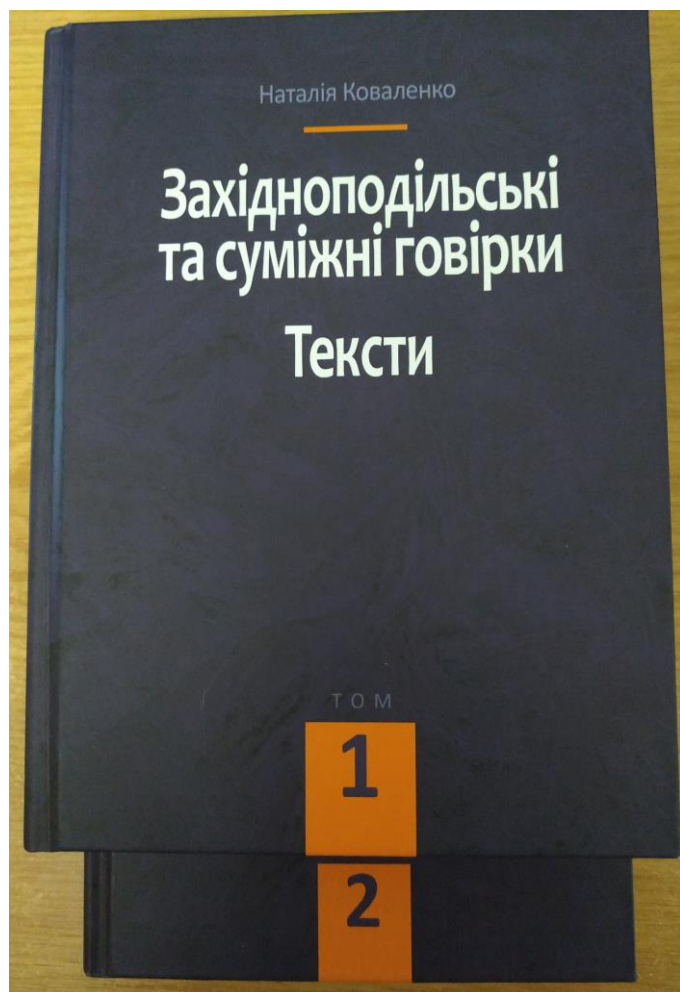
Тищенко Елена Александровна, кандидат филологических наук, ассистент кафедры английской филологии и межкультурной коммуникации Киевского национального университета имени Тараса Шевченка (Украина).

Tyschenko Olena, PhD, Assistant Lecturer, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Department of English Philology and Intercultural Communication (Ukraine).

Стаття надійшла: 20.11.2020

Статтю прийнято до друку: 27.11.2020

РЕЦЕНЗІЇ

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-205-209

ЛІНГВІСТИЧНА РОЗКІШ ПОДІЛЛЯ

Н. Коваленко. «Західноподільські та суміжні говірки. Тексти : у 2-х т.».

Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 1048 с.

Інна Гороф'янюк

Вінницький державний
педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул.
Острозького, 32
e-mail: gorofyanyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9836-8270

**ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ РОСКОШЬ
ПОДОЛЬЯ**

Н. Коваленко. «Западноподольские и смежные говоры. Тексты : в 2-х т.».

Каменец-Подольский : ТОВ «Издательство «Рута», 2020. 1048 с.

Інна Гороф'янюк

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, г. Вінниця, ул. Острозького, 32
e-mail: gorofyanyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9836-8270

LINGUISTIC LUXURY OF PODILLYA

**Natalia Kovalenko. "West Podolsk and neighboring dialects. Texts: in 2 volumes".
Kamenets-Podolsky: Ruta Printing House LLC, 2020. 1048 p.**

Inna Horofyanyuk

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Ostrozhske St. 32, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: gorofyanyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9836-8270

Текстоцентризм як наукова парадигма сучасних діалектологічних досліджень є непохитною, усталеною й безальтернативною. І якщо в 2003 році професор Гриценко П. Ю.

констатував, що «сьогодні можемо спостерігати недооцінку текстів як джерела свідчень для діалектологічних досліджень, а тому діалектна текстографія – створення текстової бази для опису говорів – ще не знайшла належного поширення»⁵, то за два неповних десятиліття ми маємо унікальну можливість спостерігати зміну методологічного вектору діалектологічних студій, що відбулося, зокрема, й завдяки професорові Гриценкові П. Ю. На те є низка вагомих підстав. По-перше, лише в тексті дослідник має можливість вповні оцінити слово – найзагадковішу одиницю людської мови – у перетині фонетичних, лексичних, семантичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних та стилістичних особливостей. По-друге, текст уможливорює наблизитися до пізнання дихотомії «мова – мислення», досягнути таємниці ословлення світу, породження мовленнєвого ланцюжка, буття слова на перехресті часу й простору. По-третє, саме текст виводить мовознавця з кола лінгвістичних зацікавлень у широке культурне, історичне інформаційне поле, що є неоціненним у пізнанні функціонування слова в соціальному контексті, вивченні через слово культури етносу або його історії (усна історія як новий науковий напрям історії); у розкритті системи цінностей мовця – національних, регіональних, вікових, професійних, гендерних.

Це добре усвідомлюють українські діалектологи, які дедалі активніше готують до друку хрестоматії діалектних текстів як надійний засіб консервації мовних фактів окремого хронотопу. Свідченням цього є перелік українських хрестоматій діалектних текстів, представлений на офіційному сайті Інституту української мови НАН України⁶: лише до 2014 року маємо не менше 78 хрестоматій, які різною мірою репрезентують говори трьох наріч української мови.

Поодинокі праці з-поміж них представляють подільський говір південно-західного наріччя української мови. Відзначимо, що в першій загальноукраїнській хрестоматії «Говори української мови (збірник текстів)», укладеній у 1977 р., подільський говірковий ареал представлено в понад 20 текстах, записаних у Черкаській, Вінницькій, Хмельницькій, Чернівецькій областях. Після двадцятилітньої паузи в інформаційному просторі з'явилися збірки текстів, записаних у східноподільських (Г. Г. Березовська, І. І. Кривошия, Т. М. Тищенко)⁷ та центральноподільських говірках (І. В. Гороф'янюк)⁸. У крайній загальноукраїнській хрестоматії діалектних текстів, присвяченій темі українського борщу⁹, подільські діалектологи І. В. Гороф'янюк, Н. Д. Коваленко, Т. М. Тищенко надрукували 29 текстів, записаних у говірках населених пунктів Вінницької, Хмельницької та Черкаської областей. Та цього не достатньо, щоб репрезентувати архаїчний діалект української мови, на самотність якого вказували Я. Головацький, О. О. Потебня, К. П. Михальчук та інші дослідники, які першими долучилися до діалектного членування української мови.

С. Смаль-Стоцький ще на початку ХХ ст. ствердно проголошував, що «конечна потреба систематично і докладно перевести діалектологічні досліди усіх говорів української мови, щоб ми мали зовсім ясний образ української діалектології ... придбати багатство

⁵ Гриценко П. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто, 2003. С. III.

⁶ Див.: <http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/Structure/Departments/Department4/Pages/texts.aspx>

⁷ Говірки історичної Уманщини і суміжних земель / Г. Г. Березовська, І. І. Кривошея, Т. М. Тищенко та ін.; за ред. Т. М. Тищенко. Умань : РВЦ "Софія", 2008. С. 81–246; Тищенко Т.М. Східноподільський родинний обряд: лексикографічний і текстовий опис. Умань : ВПЦ "Візаві", 2014. 390 с.

⁸ «Палає пам'яті свіча. Вогонь – не згас»: Хрестоматія діалектних текстів очевидців Голодоморів / Упоряд. І. В. Гороф'янюк. Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2014. 148 с., диск DVD.

⁹ Скарби українських говорів: тексти про борщ / Відп. ред. Н. Хібеба, В. Леснова; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2019.

фактичного мовного матеріалу, більше зв'язних текстів»¹⁰. Заклик великого українця почули через століття на Західному Поділлі, у Кам'янці-Подільському. Упродовж 1998–2018 рр. під проводом доцента української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Н. Д. Коваленко викладачі та студенти-філологи записували розповіді на різні теми від мешканців сіл і містечок Західного Поділля та суміжжя, що втілювалося в двотомне видання хрестоматії «Західноподільські та суміжні говірки. Тексти» (Кам'янець-Подільський, 2020), упорядковане Н. Д. Коваленко. Разом на 1048 сторінках друкованої праці представлено говіркове мовлення 125 населених пунктів 24 районів Хмельницької, Вінницької, Тернопільської та Чернівецької областей. Та загубитися в огроми текстової інформації, поданою загальноприйнятою вітчизняними діалектологами транскрипцією, не можна: упорядник застосувала наскрізну нумерацію для зручного пошуку окремих тем оповідей, поданих наприкінці кожного тому. Крім того, тексти згруповано за адміністративним принципом, тобто окремо з кожної області.

Коло тем наведених текстів не залишить байдужими ні лінгвіста, ні фольклориста, ні етнографа, ні історика – нікого, хто цікавиться духовною та матеріальною культурою українців у широкому національному на вужчому – регіональному виявах, українців залюблених у говіркове мовлення свого народу. З огляду на це, підкреслимо історичну, етнографічну та лінгвістичну цінність рецензованої праці.

По-перше, із численних оповідей подолян про босоноге дитинство, колгоспну працю, Голодомори, воєнне й повоєнне лихоліття, працю в Німеччині, сучасне життя постає цілісна картина буття українського селянина впродовж майже століття – із голодних 30-х років ХХ ст. до незалежних двохтисячних. Окремі тексти суперечать радянській історіографії: зокрема, про німців, яких, із відомих причин, прийнято було характеризувати винятково як ворогів, злодіїв. Натомість інформатор Когут Г. М., 1924 р.н. свідчить про протилежне: *Т'їй шо 'дон'у / ў Гир'ман'її 'тоже" у'с'ако було // йа 'л'ічно 'б'ігше не" 'май'у на шо 'жалуватис'а / бо ха'з'ейін буў 'добрий / тру'д'аишчїй // 'п'ісл'а ро'боти ус'о си'д'і'ў со'б'і 'посере"д об'їс'т'а шос' 'думаў // (т.1, с. 373).* Уже сьогодні українці відкрито можуть говорити всю правду про життя в Радянському Союзі. Коротко, але влучно: *колишн'їшнє було жит'а т'рудне / при С'тал'інов'і ми 'дуже по'датки пла'тили / нам було 'дуже т'рудно / ли'шилис'а роску'лачували / ў кол'госп го'нили / йїд'н'і йш'ли ў кол'госп д'руг'і не" йшли / тих поб'їдили // а два'нац'їт' 'рок'ї'ў було ме"н'і йак п'їшла на ро'боту / ро'била ў за'вод'і / виломала 'руку / л'їчила / ў пїят'нац'їт' 'рок'ї'ў п'їшла ў кол'госп до с'їх пор ў кол'госп'ї ро'била // (Калинюк Ф. С., 1926 р.н.) (т.1., с. 424).*

У розповідях про життя в реаліях радянського села спільним лейтмотивом звучать слова Левіцької Н. О., 1941 р.н.: *'жит'їз'н'а 'наша була т'аш'ка // (т.1, с. 372),* Фурман Н. З, 1914 р.н.: *ко'лис' т'рудно 'було 'жити / ў'ремн'а 'було т'рудне / не" 'було шо 'їїсти // (т.1, с. 481),* Вайнаровської Н. С., 1930 р.н.: *не" 'дуже про'жили 'добре // йак 'будеш рос'казувати / н'їх'то не" по'в'їре / ми'н'і с'емд'їс'ат л'їт // але даї 'Боже / щоб во'но не" поўто'ралос'а // (т.2, с. 218).* Вражають окремі тексти страшними сценами життя подолян під час Голодомору (понад 35 текстів), розкуркулення селян (5 текстів), війну (78 текстів), працю в Німеччині (6 текстів) – розповіді очевидців про те, як хотіли знищити українців. Народна мудрість дає оцінку й сучасним реаліям українського життя: *'маємо дер'жаву / 'маєм п'рапор / 'маєм св'їй герб // ше бим 'дуже хт'ї'ў доче"кати / же би м с'ї поди'ел'вити же 'буде по'ридок ў т'ї*

¹⁰ Смаль-Стоцький С. Найближчі завдання славістики і україністики. *Збірник пам'яті М. Грушевського*. Київ, 1928. С. 122.

ве^ур^ховн'і |рад'і / же |будут |л'уди т^лроха |л'ініе |жи^ети // (Стойко І. П., 1932 р. н.) (т.1, с. 158).

По-друге, із текстів постає традиційно-побутова культура мешканців Поділля як етнографічного району України. Уміщені у виданні матеріали засвідчують трансформацію культурних явищ, проте розповіді старожилів є цінним джерелом вивчення етнографії подільського регіону – від обробітку землі, виготовлення полотна, традиційної кухні подолян до традиційної календарно-обрядових та родинно-побутових звичаїв. Засвідчують представлені тексти й глибоку архаїку сегментів окремих обрядів. Справжньою етнографічною знахідкою (а точніше однією з багатьох) у рецензованій хрестоматії діалектних текстів вважаємо згадку інформатора Бідюк Н. В., 1924 р.н. про звичай колядування на жнивах: ко^ли почи^лнайуц'а жни^лва / ви^лход'ат на жни^лва ж'ін'ки / бе^лрут се^лр'ни і то^лд'і ви^лход'ат / ста^лйут ўс'і ў рад / жнут ўс'і по ж'мен'і / |шоби на сн'ін // на сн'ін нажи^лнайу / ка^лчайут ж'мен'у / на^лжали сн'ін / заўйа^лзали і то^лд'і с'ідайут і кол'а^лдуйут / прокол'аду^лвали / то^лд'і ста^лйут / ста^лйут радочком со^лб'і і сер^лпами жнут // (т.1, с. 258).

Ми вже відзначали, що про колядування на жнивах збереглося небагато свідчень¹¹. А. Кримський записав звичай колядування у 20-ті роки ХХ ст. на Звенигородщині, з Поділля відомі записи К. Широцького, С. Килимника, С. Творун. Отож колядування на першому снопу було поширеним явищем в Україні, хоча за відсутності відомостей про такий звичай в етнологічному словнику «Славянские древности»¹², очевидно, не відомий іншим слов'янським народам.

Етнографічні свідчення виявляються цінними як для власне етнографії, так і для семасіології, мотивології, етнологістики. У мовій канві розповідей репрезентовано багату родинно-побутову подільську лексику на позначення різноманітних страв (|пизи, ку^леша, п'іт |палена |йушка з с'іме^л:им моло^лком, |б'ітус, ги^лш'ки, студи |нец з |риби, |закри^лшка з м'н'есом, |каша гре^лчана по^лмаишена, кисе^ллиц'а), обрядодій (в'інко^ллетини, |шити в'інок, пере^лгул'увати ко^лрону, приба^ллакувати ко^лро^лвай, в'ід^лгостини, ро^лбити Ма^лланку, кри^лвий |танец', ар^лкана гу^лл'ати, |ти на |вив'ід, ро^лбити пе^лре^лношини).

По-третє, матеріали, зібрані впродовж 1998–2018 рр. на теренах Поділля, свідчать про трансформацію подільського говору під впливом мовних та позамовних чинників, та й попри це вміщені в рецензовану хрестоматію тексти консервують мовлення подолян на межі століть і засвідчують типові риси подільського говору, виділені Ф. Т. Жилком, С. П. Бевзенком, І. Г. Матвіясом та П. Ю. Гриценком.

Зупинимося на окремих діалектних явищах. На рівні граматики гідна подивування за стійкістю в говірковому середовищі архаїчна двоїна: ш^лтири^е ст^лрав'і (т.1, с. 129), ш^лтири йай^лци (т.1, с. 20), дв'і ко^лров'і (т. 1, с. 356), ў дв'і про^лстирал'і (т.1, с. 34). Високочастотним у текстах є явище граматичної аналогії – іменники середнього роду, які закінчуються у Н.в. на -а 2-ої та 4-ої відмін, в О.в. мають форму на -ом: ш^лчас'т'ом (т.1, с. 218), с^лмал'ц'ом (т.1, с. 357), |з'іл'ом (т.1, с. 102).

Тексти з подільського діалекту підтверджують факт поширення в українських говірках різних наріч граматичного явища, кодифікованого Українським правописом 2019 р.:

¹¹ Докладніше див.: Гороф'янюк І. В. Аграрні вірування і традиції подолян: етнологічний аспект. *Jahrbuch der V. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik "Dialog der Sprachen - Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht"*. Bd. 2014 Herausgegeben. München – Berlin, 2014. P. 68–76.

¹² Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти томах (1995–2012) / Под ред. Н. И. Толстого. Международные отношения. Москва. Т. II, 1999. С. 568–579.

іменники жіночого роду 3 відміни в Р.в. чи М.в. однини мають нерідко паралельні закінчення *-и*, *-і*: *на|родови* (т.1, с. 233), *у|сипати |соли* (т.1, с. 20), *|портитиси у|зем|ли* (т.1, с. 22).

Спостерігаємо в текстах і морфологічні особливості, характерні для наддністрянських говірок, а отож фіксовані й у говірках Західного Поділля, у яких П. Є. Ткачук визначав з-поміж інших і наддністрянсько-подільські ізоглоси¹³, зокрема препозитивне вживання частки *с'а*: *с'а зро|било* (т.1, с. 361), *с'і виби|р|али* (т.1, с. 218), *с'і роспи|сали* (т.1, с. 218), *с'і |целесе|ло ди|вило* (т.1, с. 106). У цьому ареалі перехідних говірок тексти ілюструють й низку явищ наддністрянської діалектної фонетики, не відомих подільському говору, як-то явище перезвуку: *с ти|л'етком* (т.1, с. 82), *мн'ес|ного, в'і|с'іл'е* (т.1, с. 105), *шчас'|т'е, в'ід по|ч'етку до к'ін|ц'е* (т.1, с. 106). Отож цілком виправданим є деталізація в заголовку праці «Західноподільські та суміжні говірки. Тексти», натомість стрижневе означення західноподільські, на нашу думку, звужує ареал представлених говірок термінологічно, адже репрезентовані в хрестоматії через тексти населені пункти Вінницької області (т.2, с. 455–467), за етнографічним районуванням України, представляють Східне Поділля¹⁴, а з діалектологічного погляду формують окремий ареал центральноподільських говірок¹⁵, отож рецензована хрестоматія цілком заслуговує на заголовок «Подільські та суміжні говірки. Тексти».

Аналізовані тексти рясніють типовими для подільського діалектного синтаксису конструкціями на кшталт: *нас було |т'іл'ки дв'і* (т.1, с. 371), *нас д'і|теї було д|войе* (т.1, с. 20), *|май|у |кури* (т.2, с. 399), *ни|е |годи|н памн'а|тати* (т.1, с. 62), *о|дин на с|под'і д|ругий з|верха* (т.1, с. 174), *|лахи були |ї на |вих'ід* (т.1, с. 85).

Без сумніву, хрестоматія «Західноподільські та суміжні говірки. Тексти : у 2-х т.», укладена Н. Д. Коваленко, є важливим і надійним джерелом мовних даних для мовознавців, етнографів, фольклористів, істориків та всіх тих, хто цікавиться минулим і сучасним української мови в усьому її говірковому розмаїтті. Цінність цієї праці щоденно зростає з огляду на збільшення кількості інформації й посилення комунікативного впливу як на окрему людину, так і на масову свідомість діалектоносіїв із боку ЗМІ, внутрішньої й зовнішньої міграції; зменшення кількості сільського населення – носіїв діалектного мовлення.

Гороф'янюк Інна Валентинівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Гороф'янюк Инна Валентиновна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Horofyanyuk Inna, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department at Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

¹³ Ткачук П. Е. Фонетическая система западнотолдольских говоров украинского языка (вокализм и консонантизм) : автореф. дис. на соискание учен. степ. кандидата филол. наук : спец. 10.02.02 „Языки народов СССР (укр. язык)”. Киев, 1975. 27 с.

¹⁴ Докладніше див.: Поділля: історико-етнографічне дослідження / Відп. ред. А. П. Пономарьов. Київ : Вид-во незалежного культурного центру «Доля», 1994. С. 12.

¹⁵ Доцільність виокремлення ареалу центральноподільських говірок на сьогодні обґрунтовано у двох дисертаціях, об'єктом яких стали саме говірки Центрального Поділля (Г. П. Краєвська, І. В. Гороф'янюк), а межі поширення цього ареалу із аналізом типових для нього рис на всіх мовних рівнях представлено в розвідці автора цього тексту – Лінгвістичне портретування центральноподільських говірок української мови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*: збірник наукових праць. Вінниця : ТОВ «фірма Планер», 2019. Вип. 28. С. 123–130.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Збірник наукових праць «**Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)**» входить до переліку фахових видань категорії «Б», у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт (наказ МОН України № 1188 від 24.09.2020 р.; додаток 5), ISSN 2521-1293, ICV 2019=71.68. Електронну версію журналу включено до наукової періодики НБУ імені В. І. Вернадського. Збірник проіндексовано в міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus (IC), Google Scholar.

Збірник виходить двічі на рік – у червні та грудні.

Наукові статті, рецензії на книги, хроніки наукових подій друкуємо українською, англійською та російською мовами.

Проблематика збірника

1. Актуальні питання теорії мови.
2. Функційна семантика лексичних одиниць. Теорія номінації.
3. Когнітивні та комунікативно-прагматичні аспекти лінгвістики.
4. Лінгвістика тексту. Стилiстичні та контекстуальні вияви лексичних і граматичних одиниць.
5. Мова сучасних ЗМІ.
6. Проблеми діалектології та ономастики.
7. Актуальні питання зіставної лінгвістики.
8. Перекладознавство та міжкультурна комунікація.

Вимоги до змісту та оформлення статті

І. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ:

1. **Обсяг** відредагованої автором статті – від 8 сторінок (від 15 000 друкованих знаків).

2. **Текст статті** має відповідати вимогам ДАКу України, згідно з яким обов'язковими є основні елементи: **постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, мета статті, виклад основного матеріалу дослідження, висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок** у визначеному напрямі (їх виокремлюють рубриками в підрядку до тексту).

3. Статтю супроводжують 2 **анотації** українською та російською мовами (середній обсяг анотації українською та російською мовами – не менше як 500 друкованих знаків) та **Abstract** англійською мовою (не менше як 3000 друкованих знаків), де висвітлено актуальність, мету, завдання, результати та висновки дослідження. Якщо стаття не українською мовою, то вона супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менш як 1800 знаків. Анотації та Abstract супроводжують **ключові слова** (до 7 термінів чи терміносполук).

4. Наприкінці публікації подати **References** – список використаної літератури, транслітерований латиницею (для транслітерації українського тексту варто користуватися офіційним електронним сервісом: <http://ukrlit.org/transliterations>; для транслітерації російського тексту – системою Держдепартаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html)).

У статті рекомендуємо здійснювати покликання на публікації в попередніх випусках збірника «Наукові записки ВДПУ. Серія: Філологія (мовознавство)». Архів випусків: (<https://sites.google.com/site/naukzapmovoznavstvo/arhiv-nomeriv>).

II. ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ:

1. Формат аркуша А4; усі поля – 2 см; шрифт Times New Roman, розмір шрифту – 14 кеглів (література, анотації, Abstract, References – 12 кеглем), стиль «нормальний» («звичайний»); міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см (в автоматичному режимі); текст друкувати без переносів.

2. Ілюстративний матеріал друкувати *курсивом* без підкреслень та лапок; досліджувана одиниця – *жирним курсивом*; тлумачення окремих слів та понять подавати в лапках «...»; покликання на ілюстративне джерело – у круглих дужках (Т. Шевченко).

3. Обов'язкове розрізнення знаків тире (–) і дефіс (-); використання лапок лише такого формату – «» («текст»); скорочення на зразок *і под., та ін.*, ініціали при прізвищах (напр., О. О. Гнатюк), указівки на сторінки (с. 34), назви населених пунктів (м. Київ) друкувати через нерозривний відступ (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+пропуск). Для уникнення невинуватених інтервалів потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

4. У тексті використовувати лапки «...»; якщо трапляються внутрішні й зовнішні лапки, то цитату оформлювати за зразком: «...“...”...»

5. Ілюстрації (схеми, графіки, діаграми тощо) нумерувати в межах статті і супроводжувати підписом під ними (наприклад, Рис. 1. Базові категорії наративних речень). Таблиці теж нумерувати в межах статті і супроводжувати назвою, розміщеною над таблицею по центру.

6. Покликання на наукові джерела в тексті подавати у квадратних дужках із зазначенням порядкового номера джерела та сторінки, напр.: [4, с. 345; 7, с. 37–56].

7. Покликання на джерела ілюстративного матеріалу подавати в круглих дужках, напр. (3, с. 15).

Послідовність структурних елементів статті:

- перший рядок – шифр УДК (звичайний шрифт, ліворуч);
- наступний рядок – назва статті (великі літери, напівжирний шрифт, по центру);
- наступний рядок – ім'я та прізвище автора (напівжирний шрифт, по центру);
- наступний рядок – назва навчального закладу, де працює або навчається автор (звичайний шрифт, по центру);
- наступний рядок – адреса навчального закладу (звичайний шрифт, по центру);
- наступний рядок – електронна адреса автора (звичайний шрифт, по центру);
- наступний рядок – номер автора ORCID iD (звичайний шрифт, по центру) (отримати його можна на сайті <https://ORCID.org/register>);
- через рядок – анотація українською мовою та ключові слова (не менше ніж 500 знаків);
- через рядок – та сама інформація (назва статті, інформація про автора, анотація (не менше як 500 знаків)) російською мовою;
- через рядок – та сама інформація (назва статті, інформація про автора, Abstract) англійською мовою;
- через рядок – основний текст статті з виділеними напівжирним шрифтом в підборку до тексту обов'язковими елементами (див. п. I. 2);

- через рядок – **ЛІТЕРАТУРА**. Список літератури оформлювати з урахуванням розробленого у 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Подавати в алфавітному порядку. Джерела ілюстративного матеріалу нумерувати окремо;

- наступний рядок – **ДЖЕРЕЛА, УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ, УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ, УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ** (за потреби);

- через рядок – **References;**

- через рядок – інформація про автора: ПІБ повністю, вчене звання, посада, місце роботи українською, російською та англійською мовами.

Ш. ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 811.161.2373

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ЧАС» У СКЛАДІ МЕТАФОРИ (НА МАТЕРІАЛІ МОВИ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА)

Алла Горобець

Вінницький національний аграрний університет

Україна, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2212-6416

У статті проаналізовано елементи лексико-семантичного поля «час» ...

Ключові слова:

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ «ВРЕМЯ» В СОСТАВЕ МЕТАФОРЫ (НА МАТЕРИАЛЕ ЯЗЫКА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ МИХАИЛА СТЕЛЬМАХА)

Алла Горобець

Винницкий национальный аграрный университет

Украина, г. Винница, ул. Солнечная, 3

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2212-6416

В статье проанализированы элементы лексико-семантического поля «время»...

Ключевые слова:

LEXICAL-SEMANTIC FIELD “TIME” IN THE COMPOSITION OF METHAPORTS (AS EXEMPLIFIED IN LITERARY WORKS BY MYKHAILO STELMAKH)

Alla Horobets’

Vinnitsia National Agrarian University

Soniachna St., 3, Vinnitsia, Ukraine

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2212-6416

Introduction. *The article analyzes ...*

Purpose.

Methods.

Results.

Originality.

Conclusion.

Key words:

Текст статті ...

Постановка проблеми (у контексті сучасної філологічної науки та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор.

Мета і завдання статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антомонов А. Ю. Исследование структурной организации лексико-семантического поля : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.19. Киев, 1987. 215 с.
2. Гурецька М. В. Лексико-семантичне поле «роздратування». *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; [редкол.: Г. Л. Аркушин та ін.]. Луцьк, 2011. № 3: *Філологічні науки. Мовознавство*, Ч. 2. С. 98–102.
3. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики. Київ : Вид-во Київського державного лінгвістичного ун-ту, 1996. 294 с.
4. Дрібнюк О. Т. Функції метафори у публіцистичному стилі. *Мова і культура*. 2011. Вип. 14, т. 8. С. 140–144. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_8_24 (дата звернення: 10.01.2020).

REFERENCES

1. Antomonov A. Yu. Issledovanie strukturnoy organizatsii leksiko-semanticheskogo polya : dis. ... kandydata filol. nauk : 10.02.19. Kiev, 1987. 215 s.
2. Huretska M. V. Leksyko-semantychne pole «rozdratuvannia». *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky*. Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky; [redkol.: H. L. Arkushyn ta in.]. Luts'k, 2011. № 3: *Filolohichni nauky. Movoznavstvo*, Ch. 2. S. 98–102.
3. Denysova S. P. Typolohiia katehorii leksychnoi semantyky. Kyiv : Vyd-vo Kyivskoho derzhavnoho lnhvistychnoho un-tu, 1996. 294 s.
4. Dribniuk O. T. Funktsii metafory u publitsystychnomu styli. *Mova i kultura*. 2011. Vyp. 14, t. 8. S. 140–144. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_8_24 (data zvernennia: 10.01.2020).

Горобець Алла Володимирівна, аспірантка кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, асистент кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету (Україна).

Горобець Алла Владимировна, аспірантка кафедри українського языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского, ассистент кафедры украинского и иностранных языков Винницкого национального аграрного университета (Украина).

Horobets Alla, post-graduate student of the Ukrainian Language Department at Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Assistant of the Department of the Ukrainian and Foreign Languages, Vinnytsia National Agrarian University (Ukraine).

IV. УМОВИ ОПЛАТИ

Вартість друку покриває витрати, пов'язані з редагуванням статей, присвоєнням їм

DOI, макетуванням та друком журналу. За пересилку збірника сплачує автор (під час отримання його у відділенні «Укрпошти» чи «Нової пошти»).

Оплата здійснюється лише після підтвердження редколегією прийняття статті до друку.

Одноосібні статті докторів наук друкуємо **безкоштовно**.

Кошти переказувати на картку для виплат ПриватБанку **4149 4991 0824 8434** (Прокопчук Людмила Володимирівна).

V. ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Редакційна колегія залишає за собою право на рецензування, редагування і відхилення статей. Статті, оформлені з порушенням вимог, не будуть розглянуті.

За зміст публікації, достовірність викладеної в ній інформації, дотримання автором принципів академічної доброчесності, а також за правильність перекладу та транслітерування відповідальність покладено на автора(ів).

Передрук матеріалів журналу – тільки з дозволу автора й редакції.

Публікація статті в збірнику передбачає автоматичну згоду автора(ів) на розміщення її електронного варіанта на сайті збірника та на платформі «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського НАН України.

Для опублікування статті потрібно надіслати на e-mail: **naukovizap@gmail.com** (Раднєвич Юлія Сергіївна, тел. 067-878-62-11) такі матеріали:

- 1) оформлену відповідно зазначених вимог статтю (**petrenko.doc**);
- 2) авторську довідку **українською та англійською мовами** (**petrenko_dovidka.doc**): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, у якій працює(ють) автор(и)), електронна адреса автора(ів)), поштова адреса чи відділення «Нової пошти», контактні телефони.
- 3) відсканований чек про оплату публікації (**petrenko_oplata.pdf**);
- 4) відскановану рецензію-рекомендацію наукового керівника, засвідчену печаткою установи, де він працює (для аспірантів і дослідників, які не мають наукового ступеня) (**petrenko_rez.doc**).

VI. КОНТАКТНА ІНФОРМАЦІЯ

Редакція збірника «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)», вул. К. Острозького, 32, корп. 1, каб. 313, м. Вінниця, Україна, 21001.

Телефон: (0432) 27-55-89.

<https://sites.google.com/site/naukazapmovozeavstvo/> – сайт збірника, який містить: політику (мета та завдання) наукового видання; склад редакційної колегії; процедуру рецензування та дотримання редакційної етики; порядок оформлення та подання публікації для оприлюднення;

<http://www.vspu.edu.ua> – сайт університету, де в рубриці «Оголошення» розміщено інформаційний лист, а в рубриці «Наукова робота» – архів випусків збірника;

naukovizap@gmail.com – електронна адреса редколегії для надсилання матеріалів.

Контактні телефони:

(0432) 27-55-89 (деканат);

067 878-62-11 (Раднєвич Юлія Сергіївна – технічний редактор).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
СЕРІЯ: ФІЛОЛОГІЯ (МОВОЗНАВСТВО)**

Випуск 31

Збірник наукових праць

Статті подано в авторській редакції

Головний редактор – **Є. Б. Барань**
Заступник головного редактора – **С. М. Амеліна**
Відповідальний секретар – **Л. В. Прокопчук**
Літературний редактор (англійська мова) – **І. Д. Забужанська**
Технічний редактор – **Ю. С. Раднєвич**

Підписано до друку **2020 р.**
Формат 60x84/8
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Гарнітура Times New Roman.ум. др. арк.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготівник ТОВ «фірма «Планер»
Реєстраційне свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців серія ДК № 3506 від 25.02.2009
21050, м. Вінниця, вул. Визволення, 2
Тел.: (0432) 52-08-64, 52-08-65
<http://www.planer.com.ua> E-mail: sale@planer.com.ua